IZBRANA POGLAVJA IZ OBČE IN DOMAČE ZGODOVINE ŠPORTA

TOMAŽ PAVLIN

UNIVERZA V LJUBLJANI
FŠ Fakulteta za šport

Izbrana poglavja iz obče in domače zgodovine športa

Avtor: Tomaž Pavlin

Recenzenta: prof. dr. Bojan Jošt, izr. prof. dr. Peter Mikša

Lektorica: Špela Križ

Oblikovanje: Rok Vertič

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport

Za izdajateljico: Damir Karpljuk, dekan Fakultete za šport

Ljubljana, 2024

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na https://ebooks.uni-lj.si.

DOI: 10.52165/9789612974992

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID **218632707**
ISBN 978-961-297-499-2 (PDF)

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Vsebina

1. UVOD 5

2. GIMNASTIKA, TELOVADBA, SPORT, TELESNA VZGOJA, TELESNA KULTURA, FIZKULTURA … ŠPORT 7

3. STAROGRŠKA GIMNASTIKA IN ATLETIZEM 11

Gimnastika; Atletizem in (antične) olimpijske igre (*Svetišče Olimpija in tekmovanja; Organizacija tekmovanj; Tekmovalni del in atleti; Rokoborec Milon; Druga stran medalje*); Heraje; Helenizem in šport

4. ŠPORT V RIMU 33

Grški agon in gimnastika v Rimu; Rimski šport; Gladiatorstvo; Rekreacija in terme ali kopališča; Zaton Rima in šport

5. SREDNJI VEK IN ŠPORT 46

Trije redovi in telesna dejavnost; Turnirstvo; Igre in druge dejavnosti

6. RENESANSA, HUMANIZEM, RAZSVETLJENSTVO IN ŠPORT 61

Philantropinum

7. MODERNA GIMNASTIKA IN »SPORT« 67

Gimnastika; Sokolstvo (*Telovadni sestav; Naša naloga, smer in cilj*); »Sport«

8. OŽIVITEV OLIMPIJSKIH TEKMOVANJ 85

(*Pierre de Coubertin; Projekt obnovitve olimpijskih tekmovanj; Ustanovni olimpijski kongres junija 1894; Prve igre v Atenah; Olimpijstvo se širi*)

9. ORIS ORGANIZIRANJA IN DELOVANJA GIMNASTIČNIH (TELOVADNIH), PLANINSKIH IN ŠPORTNIH ORGANIZACIJ DO PRVE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM 98

Sokolstvo (*Ljubljansko predsokolstvo in ustanovitev Južnega Sokola; Ali gimnastika ali telovadba in Nauk o telovadbi; »Nekoliko besed o telovadstvu«; Preporod, Viktor Murnik in zveza; Sokolstvo in ženska telovadba*);
Orlovstvo (*Organiziranje Orla; Stiki s sorodnimi organizacijami*); Planinstvo (gorništvo); »Sport«: Kolesarstvo, pionir športa, Prvi slovenski »sportni« klubi: *Ljubljanski sportni klub, Sportno društvo Maribor, Slovenski football klub Ilirija*;
Olimpijstvo in Slovenci

10. »TELESNA VZGOJA« V STAROJUGOSLOVANSKI DRŽAVI 149

Gimnastika/Telovadba do šestojanuarske diktature: Sokoli (*Vidovdanski sabor in fuzija, Sokolski centralizem ali federalizem, Jugoslovanska sokolska zveza v obdobju 1922-1929*); Orli; Svoboda
Šestojanuarska diktatura in poseg v telovadne organizacije: Sokol Kraljevine Jugoslavije, SKJ na Slovenskem (*Razkol v Ljubljanski župi, Pokrajinski zlet v Ljubljani leta 1933 in strokovno delo*), Katoliški telovadci
Šport in olimpijstvo (*Sportna zveza Ljubljana, olimpijski pododbor in nogometna podzveza; »Sportni teden« in širitev »sporta«; Slovenska in šport*); Slovenski športniki, jugoslovanski reprezentanti, na olimpijskih igrah
Planinstvo in Skalaši, Skavtstvo in gozdovništvo
Šolska telesna vzgoja

11. ŠPORTNO REORGANIZIRANJE V LETIH 1939/40 IN OKUPACIJA 1941–1945 ..193

Športno reorganiziranje; Okupacija 1941-45; Sokoli in odpor (*Šport v partizanih*)

12. ORIS ORGANIZIRANJA IN RAZVOJA V NOVOJUGOSLOVANSKI DRŽAVI.....200

Fizkulturno organiziranje (*Fizkulturna društva: primer fizkulturnega organiziranja v Ljubljani, Mariboru in Celju*)
Fizkulturno reorganiziranje (*Društvena »decentralizacija«: primeri v Ljubljani, Mariboru in Celju*)
Telesna kultura
Objekti in dvorana Tivoli (*Športni park Tivoli; Dvorana Tivoli*)
Razvijanje stroke in študija
Olimpijstvo (*Zimske olimpijske igre v Sarajevu*)

13. POLITIČNA IN ŠPORTNA OSAMOSVOJITEV 233

(*Osamosvojitvena predzgodovina; Razglasitev samostojnosti, agresija JLA in razdružitev; Vstop v mednarodno areno*)

14. LITERATURA 244

Seznam kratic
Imensko kazalo

1. UVOD

Zgodovina športa obravnava pojav in razvoj ter organiziranje različnih veščin, iger, navad ali modernih pojavnih oblik, panog in zvrsti na področju športa ter njihovo družbeno vpetost v različnih zgodovinskih obdobjih. Zgodovinski oris je osredotočen na pregled v starem, srednjem in novem veku. Sledili bomo občemu razvoju in na drugi strani domačemu, kjer pa je poudarek predvsem na moderni dobi, ki jo zaznamuje podružbljanje in civilnodružtveno organiziranje ter oblikovanje strokovnosti, tako panožnih kot pojavnih oblik športa.

V modernem razvoju sta imela posebno mesto pojav in razvoj gimnastike in športa, na drugi strani pa iz razsvetljenskih teženj po odkrivanju in umski razlagi narave in naravnih procesov planinstvo. Šport se je kot ena od modernih dejavnosti in del splošne kulture vzpostavil prek društvenega organiziranja v drugi polovici 19. stoletja, čeprav bi posameznim dejavnostim z vidika njihove geneze lahko sledili v srednji vek ali še dlje. Gimnastika ali telovadba, kakor so Slovenci slovenili gimnastiko, in šport sta socialni inovaciji 19. stoletja, socialnega okolja in evropskega prostora, na eni celinskega, na drugi angleškega. Šport je bil dete prostočasne in igrive dejavnosti višjega sloja, izhajajočega iz naraščajoče industrializacije in urbanizacije ter tudi političnega boja za demokracijo in svobodo združevanja. Spočetka je bil ekskluzivne narave ter je izključeval delavce, ženske in etnične manjšine. Gimnastika in različni vadbeni sistemi (Tyršev ali sokolski, Lingov ali švedski, Jahnov turnarski ali nemški itd.) so kaj kmalu postali pomemben pedagoški, narodnopolitični, zdravstveno-evgenični in militantni instrument v oblikovanju nacionalnih identitet in karakterjev. Gimnastika, temelječa na načelih francoske meščanske revolucije (svoboda, enakost, bratstvo) in demokracije, načeloma odprta za vsakega člana naroda, moškega in žensko, kmeta in meščana, kapitalista in delavca, ki je privolil v specifična načela in idejo, se je ozirala po antičnem plemenu svobodnjakov, svobodnih in enakih v bratstvu, ki jim je bila svoboda kot nacionalni interes na prvem mestu. Pomembno je bilo vaditi, saj se z vadbo človek krepi in napreduje. Zato sta bila ideal krepost, posameznikova in nacionalna, ter socialno-vzgojni individualni in družbeni napredek. Napredek in napredovanje naj bi bila v srednjeevropskih nacionalnih razmerah sredi 19. stoletja obvezna, kajti kot je poudaril češki sokol, humanist Miroslav Tyrš, v luči splošnega naravnega zakona o preživetju vlada med narodi in družbami večen boj za bitje in obstanek. Narodi, ki so v svojem življenju in kulturi zanemarili telesne in moralne vrednote ter se pomehkužili, so v luči splošnega naravnega zakona podlegli. Zgodovina, učiteljica modrosti, hranilka spomina in dediščine, ponuja primere. Telovadba je zato kaj kmalu postala osrednja dejavnost moderne telesne vzgoje in reformiranih vzgojno-izobraževalnih sistemov, vključujoč vadbo, hojo, igro, boj, nastop, predstavo in tekmo, medtem ko je šport simboliziral tekmo in bil samemu sebi

namen. Posledično so se konec 19. stoletja obnovila olimpijska tekmovanja, ki so dodobra zaznamovala antično in moderno športno dejavnost.

Na Slovenskem se je razvoj dejavnosti prepletal s slovenskim nacionalizmom druge polovice 19. stoletja ter težnjami po nacionalni emancipaciji in oblikovanju narodne politične entitete. Prva društva so bila organizirana po ustavnih spremembah v habsburškem cesarstvu v začetku šestdesetih let 19. stoletja, konec stoletja pa tudi prve narodne panožne zveze. Osrednjo vlogo v razvoju je imela sokolska organizacija s telovadbo, ob njej in telovadbi pa so se že pred prvo svetovno vojno organizirala tudi planinska, kolesarska in prva športna društva, s čimer so bili postavljeni temelji za nadaljnji razvoj.

2. GIMNASTIKA, TELOVADBA, SPORT, TELESNA VZGOJA, TELESNA KULTURA, FIZKULTURA … ŠPORT

Z genezo in organiziranjem moderne telesne dejavnosti se je uveljavljalo tudi strokovno izrazoslovje s krovnimi izrazi za dejavnost, pri čemer moramo poudariti, da je »šport« kot aktualni krovni termin za telesno dejavnost ali vadbo oziroma rekreacijo in tekmovanja v slovenskem strokovnem prostoru prevladal po letu 1990. To pomeni, da se je tudi že pred tem krovni izraz spreminjal. Če osvetlimo začetke sredi 19. stoletja, je bila prva novodobna organizirana telesna dejavnost najprej »telovadba« ali v originalu »gimnastika«, organizirana v sokolskih društvih. Slovenski izraz »telovadba«, ki je pooseblјal določen sistem vaj in vadbe po nemškem vzoru in bil sopomenka »gimnastiki«, so slovenski ljubitelji gimnastike uporabili že ob ustanavljanju prvega društva v Ljubljani poleti 1862. V pozivu »*Zdrava duša v zdravem truplu*« so poudarili, da je že marsikomu znano, »*kako koristna je telovadba ali gimnastika, kako se s telovadbo krepča telo in duša*«, zato bi bilo koristno, da bi se ta tudi v Ljubljani »*bolj vdomačila in da bi se napravilo gimnastično ali telovadno društvo*«.

Šport ali v originalu »*sport*« je stopil na slovenska tla nekoliko pozneje. Kot dejavnost je britanska kulturna inovacija in noviteta. Širil se je po britanskem imperiju in prek La Mancha na evropsko celino, prvenstveno »*footbak*«, in bil po mnenju R. Mandla največji angleško-britanski kulturni izvoz 19. stoletja. Šport in organizacijska oblika klub (angl. *club*) sta na Slovensko vstopila ob koncu 19. stoletja. Slovenski etimološki slovar Marka Snoja pojasnjuje, da je termin *šport* prevzet v slovenščino prek nemškega *sport*, ki pa prihaja iz angleškega *sport*, slednji iz *disport*, kar pomeni uživati. To je prevzeto iz starofrancoskega *desporter*, kar se je razvilo in prenaredilo iz srednjeveško-latinskega *deportare*, *obnašati se*, *uživati*, sestavljanke iz klasičnolatinskega *dē*, *od*, in *portare*, *nesti*. Že v srednjeveški angleščini se je pojem poistovetil z zabavo, razvedrilom, igrami in tudi z iz igre izhajajočo tekmo ter dirko. Iz prve polovice 17. stoletja je denimo odredba angleških kraljev Jakoba I. in Karla II. Deklaracija o športu (ali tudi o igrah), ki je zakonsko dovoljevala ljudske prireditve zunaj cerkvenega urnika. Oblastem nasprotno puritansko meščanstvo se je po objavi zakona besno odzvalo, saj je zakon po njihovem mnenju motil nedeljski mir. Protest pa ne pomeni, da so zavračali šport. Nasprotno, podpirali so ga in ga gojili, če je imel racionalen namen, denimo sprostitev ali nabiranje fizične moči, potrebne za duhovno moč. Torej so zavračali šport, kot poudarja M. Webber, kot sredstvo zgolj uživanja in šport kot spodbudo agonalnega pohlepa, ki bi spodbujal surove instinkte ali iracionalne želje po tekmovanju in zmagi.

Šport je torej v slovenski prostor vstopal kot nova oblika telesne dejavnosti prek prvih »klubov« proti koncu 19. stoletja ter se organizacijsko in strokovno širil zlasti po prvi vojni ter končno prevladal tudi kot izraz za organizirano/neorganizirano rekreativno in tekmovalno dejavnost. Zgodovinopisje je ob tem aktualnem izrazoslovnem dejstvu v

pojmovni zagati, kajti telesna dejavnost vključno s športom je bila pred letom 1990 zajeta v pojmu »*telesna kultura*« (okvirno 1960–1990), pred tem v »*fizkulturi*« (1945–1960) in še pred tem med obema vojnama v »*telesni vzgoji*«. Leta 1932 je bilo ustanovljeno ministrstvo za telesno vzgojo, ki je poleg telovadbe/gimnastike in športa v okvir telesne vzgoje prevzelo tudi planinstvo, gasilstvo, skavtstvo in strelstvo.

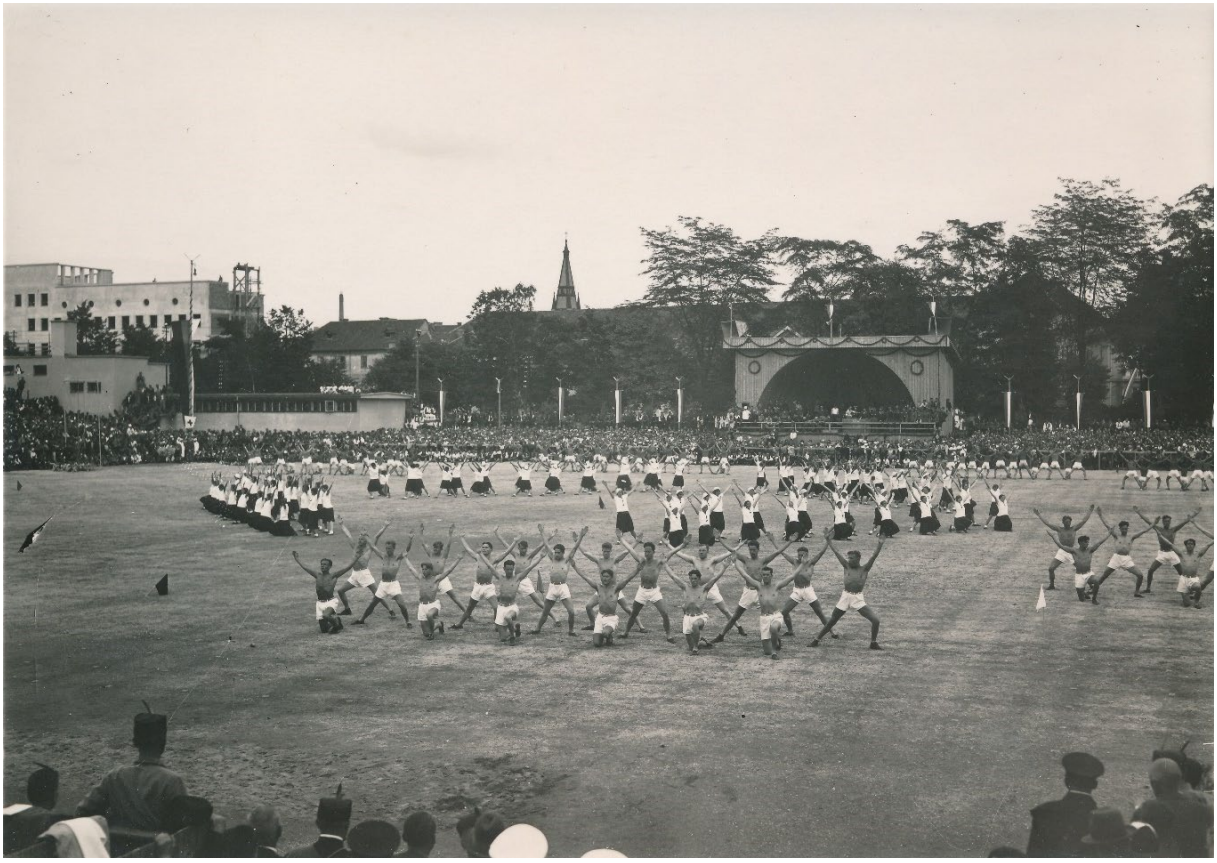
K zagati prispeva tudi poimenovanje šolskega predmeta, ki je prehajalo od telovadbe v telesno vzgojo, nato v športno vzgojo in trenutno šport. Obenem še poudarimo, da izraz »*telesna kultura*«, ki je nadomestil »*fizkulturo*«, ni bil prevod ali prevedba sovjetske fizične kulture (fizičeskaja kultura), temveč ga na Slovenskem v različnih primerih zasledimo že v starejšem obdobju, zlasti med obema vojnama, in je bil vzporednica telesne vzgoje, vendar je izraz telesna vzgoja v strokovnem izrazoslovju prevladal. Na drugi strani se je tudi izraz »*sport*« še v prvem desetletju po prvi svetovni vojni precej široko razumel, a se je že v dvajsetih letih zaokroževal za specifično področje panožnih dejavnosti s tekmovanji in rekreativno ali »družabno« (telesno) dejavnostjo, ki ni vključevala gimnastike ali telovadbe in planinstva.

Pomenljiv primer razumevanja sta Adresarja Ljubljane iz dvajsetih in tridesetih let, v katerih je bil tudi pregled ljubljanskih društev. V Adresarju Ljubljane in okolice za leto 1928 je bilo med 473 organizacijami (društva, klubi, zveze in podzveze), vodenimi v rubriki »društva«, 79 takih, ki so se po značaju delila na telesno-kulturna ali kulturno-telovadna (26 organizacij), športna (29), športno-tujsko prometna (1), kulturno-športna (2), športno-zabavna (1), stanovsko-strokovna (1), strokovna (1), gospodarska (4), kulturno-vzgojna (3), planinska (1), alpinska (1), vzgojno-gozdovniška (1), duševno-telesnokulturna (1). Šahovska društva so bila po značaju kulturna društva (3), Adresar pa navaja še po dve lovsko-športni in športno-znanstveni organizaciji. S telesno-kulturnim, kulturno-vzgojnim in kulturno-športnim značajem so označili telovadne organizacije Sokol, Orel in orliški podmladek ter telovadne enote delavske Svobode (pri Svobodi so ustanavljali tako telovadne odseke kot športne klube). Telovadba je bila tudi stroka in telovadni učitelji so se povezali v interesno ali stanovsko-strokovno Društvo telovadnih učiteljev za Slovenijo v Ljubljani. Podobno so se strokovno povezali ljubljanski plesovodje. Telesnokulturni so bili tudi skavti, gozdovniki pa vzgojno-gozdovniški. So pa tudi nekateri športni krogi uporabili 'telesnokulturni' nadizraz, kar vidimo pri Sportnem klubu Ilirija, kako so na občnem zboru leta 1928 poudarili, da je Ilirija *»s svojim delom za povzdigo telesne kulture našega naroda izvrševala važen in velik del socialnih in zdravstvenih del naše* [ljubljanske, op. p.] *občine in države«*. V športni razvrstitvi najdemo poleg čistih športnih klubov, če lahko tako rečemo, še npr. Radio klub Ljubljana, Klub ljubiteljev športnih psov in Slovensko filatelistično društvo, med gospodarskimi pa je bilo nekaj društev, prek katerih naj bi športne in telovadne organizacije nabirale in zbirale materialno pomoč za gradnjo objektov ali z njimi gospodarile. V tridesetih letih so se glede na popis v Adresarju Ljubljane leta 1938 pojmovne zadeve razčistile in so bile vse društvene organizacije s sedežem v Ljubljani razvrščene v rubrike »akademske«,

»sokolske«, »kulturne in prosvetne«, »dobrodelne in podporne«, »strokovne«, »sportne«, »šahovske«, »zabavne in družabne« in »razno«. V drugem desetletju starojugoslovanske skupnosti se je torej šport javno uveljavil kot samostojna specifična dejavnost, katere prepoznavne prireditve so bile panožna tekmovanja, mitingi, lige, pokali in turnirji ter na drugi strani redno organizirani treningi, in so bila društva, ki so bila desetletje pred tem še lahko v krogu športnih ali pa športno-zabavnih društev, denimo ribiški Klub akvaristov, Društvo Brak jazbečar, Društvo ljubiteljev jamarjev, Društvo ljubiteljev ptičarjev, Družabni klub ipd., uvrščena med »zabavna in družabna društva«. K temu so nedvomno pripomogli tudi mediji, saj so v samostojni rubriki »Sport« poročali v prvi vrsti o panožnih tekmovanjih ali klubskih poročilih in občnih zborih, ki so bili enkrat na leto. V praksi je bil šport prek rednega trenažnega procesa in tekmovalnih sistemov vse bolj samemu sebi namen, tekma pa je imela čedalje večjo družbeno-promocijsko in identitetno vlogo, najsi bo na lokalni, narodno-republiški ali državni in mednarodni ravni v panožnem in olimpijskem merilu, kar se je stopnjevalo po drugi svetovni vojni. V prvi vrsti so k temu prispevala različna panožna tekmovanja, ki so se objavljala redno v časopisju, v ospredju pa so bila nogometna s slovenskim in državnim (jugoslovanskim) prvenstvom, ki so med prvimi organizirala tudi redna ligaška tekmovanja. Nogometaši so bili posredno tudi močni nosilci pojma in dejavnosti »sport« ali slovenjeno šport. Ob ustanavljanju nogometne podzveze na Slovenskem aprila 1920 je prvi predsednik Anton Jug v svojem referatu predstavil programske smernice nove organizacije in »sport« navezal na jugoslovansko državo, ki da je pomenila *»zmago nacionalne ideje«*, zdaj pa je bilo treba graditi jugoslovansko skupnost. Pri uresničevanju te naloge naj bi imeli pomembno vlogo *»sport in telesne vaje«*, ker *»energične telesne vaje ne prijajo samo telesnemu razvoju, one krepijo značaj in voljo, ojačajo nravstveno samozatajevanje in tvorijo temelj za plemenito duševno in tudi domoljubno mišljenje«*, na drugi strani pa oblikujejo osebnost. Svojo trditev je Jug utemeljeval na primeru Angležev in poudaril, da če *»občudujemo npr. v tem pogledu svetovni pomen Angležev, potem menda ne bo nihče trdil, da obstoja ta pomen zaradi velike spretnosti Angležev pri nogometu ali zaradi vztrajnosti angleških tekačev itd., temveč vsakdo si lahko izračuna, da so na angleških igriščih odločilni duševni procesi, da se ne izurijo tam samo na mišicah močni atleti, temveč krepostni in energični mladeniči in možje, ki zavzemajo v angleški svetovni državi vodilna mesta in ki imajo dovolj moči, da se kot taki obdrže na površju ali drugače povedano: Na sportnih igriščih se vzgajajo popolne osebnosti«*. Na drugi strani pa so bili telovadci, povsem samostojno organizirani tako horizontalno kot vertikalno, ki športa niso zavračali, temveč so posamezne panoge tudi sprejemali v svoj delokrog. Zato je za to starejše obdobje značilen organizacijsko-vsebinski antagonizem gimnastika : šport, kot krovni izraz, ki je zaokrožil celokupno dejavnost, tako društveno kot šolsko, organizirano in neorganizirano, pa telesna vzgoja. Kot že poudarjeno, je bila v občasnem športnem diskurzu tudi telesna kultura, njena pojmovna in jezikovna prisotnost in dvojnost se odrazi v novi obliki po drugi vojni. V luči političnih in športno-političnih dogodkov in umeščanja »fizkulture« in telesne vzgoje v izobraževalni in

rekreativni prostor je slovenska stroka po reorganiziranju »fizkulture« in v iskanju samostojne socialistične športne poti prevzela namesto fizkulture starejši izraz telesna kultura, ki naj bi času primerno združeval tako telesno vzgojo, množično splošno vadbo, izhajajočo bolj ali manj iz predvojne telovadbe, in na drugi strani šport, specialistično in tekmovalno dejavnost, ter oblikovala podpodročja – telesno vzgojo, rekreacijo in šport. Šport je bil vseskozi ožji pojem, s procesom tranzicije ob koncu devetdesetih let in v slovenski samostojnosti pa je bil »šport« postavljen kot krovni termin in leta 1998 sprejet prvi zakon o športu.

Evropska listina o športu, ki je bila sprejeta na 7. Konferenci evropskih ministrov odgovornih za šport v sklopu Sveta Evrope na Rodosu 15. maja 1992, je šport opredelila kot »vse oblike telesne aktivnosti, ki so s priložnostnim ali organiziranim ukvarjanjem usmerjene k izražanju ali izboljševanju telesne vzdržljivosti, k duševnemu blagostanju in k oblikovanju družbenih odnosov ter pridobivanju rezultatov na tekmovanjih na vseh ravneh«.

Telovadni nastop (»redovne vaje«) članov in članic na vsesokolskem pokrajinskem zletu v Ljubljani poleti 1933 (hrani FŠ).

3. STAROGRŠKA GIMNASTIKA IN ATLETIZEM

Arheološke najdbe in zgodovinski viri različnih kultur nam pričajo o oblikah telesnih dejavnosti vključno z igrami v tedanjih družbah, zlasti po stalnih naselitvah in oblikovanju prvih kultur. Transformacija načina življenja, formiranje zgodovinskih družb in snovanje najprej ruralnih in nato prvih urbanih naselij so vplivali na oblikovanje novih družbenih ureditev in na nadaljevanje začetega procesa delitve dela. Vzporedno sta v družbi potekali tudi družbena stratifikacija in stanovska ureditev s specializacijo dela, proizvodnjo in storitvami. V luči uvoda so gimnastika, šport, planinstvo ali/in gorništvo ali drugače rečeno veščina in igra ali pa vadba in tekma telesno/športno-kulturne stalnice skozi stoletja in tisočletja človeške kulturne zgodovine.

Socialna podlaga za oblikovanje športa v smislu samozadostne dejavnosti ali sredstva izobraževanja in zdravja so stalna naselitev in ureditev mestnih naselbin, družbena stratifikacija in organizacija dela s prostim časom, ki je vodila do velikih civilizacij ob porečjih rek. Veščine so bile primarno vezane na vojaško-plemiški družbeni sloj, ki je moral biti zaradi svoje družbene poklicanosti vešč ravnanja z orožjem in dobro telesno pripravljen, na drugi strani pa so bile igre z večjo socialno odprtostjo. O staroveški športni kulturi vključno s tekmovanji pričajo stari zapisi in umetniška ustvarjalnost (reliefi, kipi, poslikave). Športna kultura je bila razvita tako na Kitajskem kot na Indijski podcelini, v Mezopotamiji in Egiptu, ki je bil sodeč po arheoloških najdbah tudi zelo športna dežela. Na Kitajskem se v starejšem obdobju države poudarjajo veščine lokostrelstva, rokoborbe, jahanja in upravljanja vpreg, ki so bile podobno kot v drugih kulturah sestavni del vojaške oborožitve in taktike. Na drugi strani sta bili že v antičnih in srednjeveških stoletjih priljubljeni nogometu podobna igra z žogo (cuju) in perjanica (jianzi), igra z majhno žogo s perjem, ki jo igralci brcajo v zrak, podobno badmintonu. Konfucij, ki je deloval sredi 1. tisočletja pr. n. št. in pomembno vplival na etično-moralno stanje kitajske družbe, je poudaril tudi telesno vadbo, da je njen namen lepo telesno držanje in pravilno dihanje, vzporedno pa so bili oblikovani sistemi vadbe, ki so priporočali kopanje in telovadbo, ki lahko preprečijo in pozdravijo bolezni. S prodorom budizma na Kitajsko je sledil tudi pojav prenosa in prakticiranja različnih veščin v samostane, npr. Shao-Lin, kjer je bila šola za ples z orožjem preoblikovana v šolo veščin borbe z rokami in nogami s ciljem samoobrambe in etike spoštovanja nasprotnika.

V sredozemskem bazenu imamo bogato športno sliko na eni strani bližnjevzhodno-mezopotamsko-egiptovskega območja in na drugi strani grško-rimskega. V Mezopotamiji izstopajo predvsem veščine aristokratsko-vojaškega sloja, denimo borba s pestmi (pestenje ali pestoboj)[1], rokoborba, lokostrelstvo in upravljanje vpreg ter lov,

[1] Literatura, zlasti zahodna, je borbo s pestmi prevedla z boksom po modernem vzoru borilne športne panoge, ki pa je dejansko oblika borbe, nastale ob koncu 17. stoletja, in nima navezave na antično obliko. V slovenščini je

tudi tek in plavanje, medtem ko o igrah ni kaj dosti virov, čeprav so bile tudi te razširjene. O vzreji in vadbi konj je ohranjen tekst hurijskega[2] trenerja Kikulisa (okrog 1360 pr. n. št.), kjer je navedena tudi tekma, konji pa so bili trenirani za vprege.

Nasprotno zgodovina in arheologija Egipta razkrivata pestro športno podobo, prepletajoč militantni, tekmovalni in rekreativni vidik. Arheološki artefakti pričajo o lokostrelstvu, rokoborbi, borbi s palicami, akrobatiki in plesih, čolnarstvu ali veslanju s specifičnimi borbami dveh na premcu stoječih borcev, plavanju, vpregah in lovu, igrah z žogo in žongliranju žensk – žoge so bile različnih velikosti, polnjene ali s slamo ali dlako oziroma lesene ali glinene.

V kulturah sredozemskega bazena je že v drugem tisočletju zaznati vključenost tekem kot ritualov v praznovanja ali čaščenja in pogrebne slavnosti. V Egiptu so bili v začetku pogrebni rituali rezervirani le za faraone. Pozneje so se razširili na plemiče kraljeve hiše in najvišje premožne uradnike, ki so bili iz vrst visokega plemstva. Kar nekaj časa je bil v veljavi običaj, da je skupaj s kraljem ali kakšnim drugim bogatim ali vplivnim pokojnikom na oni svet odpotovalo tudi njegovo osebje, zato da bi imel pokojni v onstranstvu primerno spremstvo. Sčasoma je bil običaj opuščen, namesto osebja so bile dane slike ali kipi. Reliefi in zidno slikarstvo nam omogočajo predstavo o egipčanskem življenju. Njihova zapuščina je precej bogata. Med njo lahko najdemo tudi športno motiviko. V Sakari ob spodnjem toku Nila so našli upodobljene prireditve telovadno-zletnega značaja, upodobitve kopjanikov na ladjah, mladeničev pri rokoborbi in plesalk. V muzeju v Kairu hranijo dela s slikami turnirjev in rokoborcev, v muzeju v Torinu slike akrobatk, v Beni Hasanu v srednjem toku Nila pa prizore žoganja in rokoborskih tehnik, drugje tudi motive borilcev s kratkimi palicami. Na drugi strani so tudi protokolarni primeri nastopov vladanja novih faraonov, ki so jih potrdili s prikazom veščosti lokostrelstva, kot dokumentira primer nastopa vladanja faraona Tutmozisa III. sredi 2. tisočletja, ki je v prisotnosti vojske z voza s konjsko vprego izstrelil puščico v tarčo, ta pa je bila nato razstavljena v templju kot demonstracija njegove moči. Ti nastopi so lahko pri drugih faraonih glede veščine prešli na veslanje, ki je bilo ob upoštevanju vlogo reke Nil v življenju Egipčanov pomembna dejavnost, saj je bil Nil tudi osrednja transportna žila. Amenofis II. se je zato izkazal tudi kot veslač, Ehnaton pa je v 14. st. p.n.št. pričel z regato. Vzporedno so bili primeri lova z vozom, ki je imel socialno-ekskluzivni značaj dejavnosti višjega sloja. Konj z vozom je bil tudi vojaška sestavina in so ga faraoni v sklopu lova prevzeli v svojo dejavnost zlasti v prvi polovici 2. tisočletja, verjetno po vzoru Hiksov, ki so kratko prevladali nad Egiptom.

Nedaleč stran od Egipta je na otoku Kreti v Egejskem morju v 3. in zlasti 2. tisočletju p.n.št. cvetela nova kultura, minojska, ki je vplivala na grški polotok, na katerem je v 2. tisočletju prevladala mikenska kultura. Med Kreto, Mikenami in Egiptom je cvetela

starejši izraz za borbo s pestmi pestenje, ki izhaja iz glagola pestiti – Pleteršnik ga npr. še navaja v pomenu udarjanja, borbe s pestmi. Drug primeren izraz bi bil pestoboj, neologizem po zgledu peteroboj in rokoborba.

[2] Huriti ali Hurijci – bližnjevzhodno ljudstvo, ki se je konec 1. tisočletja asimiliralo s Hetiti.

trgovina, kar nam dokazuje količina najdene kretske in mikenske keramike oz. lončenine v Egiptu in obratno. V najdenih primerih kretske umetnosti prevladuje ustvarjalna dinamika, namesto egipčanske svečanosti in strogosti drzna izbira snovi iz vsakdanjosti, ki jih poosebljajo znani motivi preskakovanja bikov, odkritih v palačah v Tirinsu in Knososu. Minojci so bili živinorejci in so častili bike ter jih ob priliki verskih ceremonij žrtvovali. Žrtvovanje in celotna ceremonija se je opravljala v posebej za to grajenih objektih, sicer v sklopu svetišč, s prostorom za gledalce, ki so prisostvovali ritualom (morda tudi tekmovanjem?) v preskakovanju bikov, kjer ni bila v ospredju usmrtitev bika pač pa predstava, ki je bila morda bila tudi iniciacija mladeničev, ki je zahtevala pogum in spretnost. Prakticirani naj bi bili tudi pestoboj, rokoborba in teki, kolikor je pač dokumentirano in odkrito v poslikavah, medtem kot literarnih pisnih virov o tem še ni, saj je bilo znanje pisave v prvi vrsti koriščeno za administrativno trgovske namene. Pri razlagi o podlagi ali motivu umetnosti, ki je vključila športni motiv, je treba upoštevati viteške poteze ali dvorsko-viteški značaj minojske družbe in na vlogo, ki so jo imeli v življenju Minojcev slovesni sprevodi in slavnostne igre (tudi športne), javni boji in turnirji ter ženske. Ta dvorsko-viteški odnos naj bi bil v nasprotju s strogim načinom zemlje osvajajočih in zemlje posedujočih aristokratov. Naklonjen je bil svobodnejšim življenjskim oblikam. V soglasju s temi je minojski umetnik ustvarjal bolj individualistično in epizodno, stilno bolj svobodno umetnost. Pri Minojcih je treba opozoriti tudi na tip prašportnih igrišč s prostorom za gledalce in s tem povezano praarhitekturo športnih objektov.

Na grškem celinskem in bližnjem otoškem svetu, vključno s Kreto, je sredi 2. tisočletja pr. n. št. prevladala mikenska kultura s peloponeškimi središči v mestih Mikene in Pilos ter območjem srednje Grčije s Tebami in Orhomenom. Nosilci kulture so bili po Homerju Ahajci, kar je starejše sklepanje glede na hetitsko poimenovanje Mikencev z Achaiwoi in deželo Ahhijavo, v egipčanskih virih pa se omenja kot Akjavaša. Arheološke izkopanine pričajo o delnem zlitju s kretsko-minojsko kulturo in povezavo z Egiptom. Eno od razpoznavnih znamenj mikenske kulture so kraljevske grobnice, tako imenovani tolosi, v katerih se je ohranilo veliko grobnih pridatkov. Eden od takih ohranjenih primerkov je posmrtna maska, ki se pripisuje epskemu kralju Agamemnonu, kralju grških/ahajskih plemen pred Trojo. Med arheološkimi ostanki v Mikenah je ohranjen masivni trdnjavski vhod z dvema levoma nad njim, tako imenovana levja vrata. Utrjenost Miken poudarja njeno izrazito vojaško usmerjenost in vzpostavljanje lika vladarja heroja, da pa imajo v takšni upodobitvi pomembno mesto telesna vadba in temu primerne veščine z orožjem in brez njega, verjetno ni treba posebej poudarjati. Grobnice kraljev so vsebovale tudi akcijske prizore spopadov in lova, močno vlogo sta imela konj in voz, medtem ko literarnih virov še ni, se je pa bojeviti duh časa, obseden z rivalstvom in velikimi dejanji, ohranjal prek ustnih izročil. Mikenci so prakticirali lov, lokostrelstvo, rokoborbo, dvigovali bremena in se medsebojno rivalsko pomerili, zmaga pa je bila prestižnega značaja in odprla možnosti višjih vodečih vojaških vlog. Kot že pred tem poudarjeno, so imeli vlogo tudi pogrebni rituali v bojevniških panogah za

pomiritev duha umrlega, simbolno kaznovanje ubijalca heroja ali pridobitev moči pokojnega. Prav tako se je oblikovala bojevniška etika, temelječa na kvalitetah arete in agona.

Mikensko ekspanzijo v vzhodnem Sredozemlju in prevlado v grškem svetu so ustavilerazbile t.i. dorske ali velike selitve okrog 1200-1000 p.n.št., ki so razbile tedanji politični svet grškega polotoka in ga temeljito pretresle ter spremenile. Po skoraj dvesto let trajajočem nemiru ali »prehodni dobi« se je izoblikovala nova geopolitična slika. V nekaterih pokrajinah so prišleki nastopili kot osvajalci in so si podjarmili prejšnje prebivalstvo, kolikor se to ni izselilo, drugje je prišlo do počasnega zlitja avtohtonih (kolikor lahko govorimo o avtohtonih prebivalcih) in prišlekov, nekje so se sovražnosti zavlekle, kot npr. na Peloponezu v Lakoniji, kar je botrovalo vojaški organiziranosti Šparte in dominaciji špartiatov. Starejši grški plemeni Eolcev in Joncev sta se deloma umaknili v Malo Azijo in na maloazijskega otoke. Jonci so se s Peloponeza nadalje umaknili v Atiko, kjer so se zlili s tamkajšnjimi prebivalci in se poimenovali po Jonu, sinu enega od prvih kraljev. Na njihovo izpraznjeno mesto na Peloponezu pa so se, umikajoč pred Dorci, naselili Ahajci. Osvajanja so prav tako sledila morski poti na Kreto in preko dodekaneških otokov na bregove Male Azije. Večina severovzhodnih Grkov (Eolci) iz Epira in Ilirije pa se je polagoma umaknila v zahodno Grčijo in prišla čez korintski zaliv v severne in severovzhodne pokrajine Peloponeza. Med političnimi skupnostmi, ki so nastale po preseljevanju, nikakor niso bile že vse mesta v pomenu poznejšega polisa. Večina je bila organiziranih še v vojaško-plemenski ureditvi. Ob postopnem konsolidiranju so se predvsem tam, kjer so utrdbe in svetišča že v mikenskem času tvorila podlago večjim naseljem, oblikovale naselbine mestnega tipa. K razvoju mest je verjetno vplivalo nagnjenje plemstva k družabnosti. Njim so se s časom pridružili rokodelci in trgovci, ki jim je naravni življenski prostor prej večja naselbina, zlasti pristanišče, kot pa plana dežela. Družabnost in druženje pa sta tudi pomembna elementa raznih svečanosti ali agonalnih prireditev, slednji pa etničnega samozavedanja, seveda še ob zavedanju skupnega jezika. Ob koncu preseljevanj in političnih pretresov, sta se po konsolidaciji novih in starih političnih tvorb, oblikovali dve med seboj povezani noviteti: nastanek mestne države-polisa in rojstvo racionalne misli, ki je botrovala razvoju filozofije oz. znanosti. Grčija se je v homerski in arhaični dobi prepoznala po določeni obliki družbenega življenja. Namesto kralja, čigar vsemogočnost se je v tajnosti njegove palače uveljavljala brez nadzorstev in omejitev, je hotelo grško politično življenje postati ob belem dnevu na agori predmet razprave, ki naj jo vodijo državljani, opredeljeni kot enaki in ki jim je država skupna stvar.

Razsulo mikenske kulture je s svojimi posledicami vplivalo na duhovni in psihološki razvoj grškega človeka ter spremembo njegovega razmišljanja in zavesti. Ljudje so se že ovedeli obstoja neke preteklosti, ločene od sedanjosti in različne od nje; svet mrtvih se je oddaljil, odtrgal od sveta živih, sežiganje pa je pretrgalo vez trupa z zemljo. Med ljudmi in bogovi je nastala nepremostljiva razdalja, svet bogov je zaključen, bogovi so antropomorfni in v njihov svet navadni človek ne more prodreti, razen če postane

heroj, če se izkaže z velikimi dejanji, kot je primer Herakleja in njegovih dvanajst del. Heroji, junaki in njihova dejanja, bojevniška ali tekmovalna (športna), ki izražajo njihovo možatost, moč, vrlino, sposobnost ipd. so nadomestili osebnost izginulega božanskega kralja S formiranjem novih družbenih elit se zgradi novi temelj plemiške etike, ki se kasneje prenese na vso družbo. Zanjo so značilne tri temeljne kategorije:
-arete: pojem arete nima ustrezne pomena v današnjem jeziku, je pa zaobsegal telesno sposobnost in vojaško disciplino, odličnost, moškost, junaštvo, plemenitost, patriotizem-pripadnost poreklu, družini in polisu ter tradiciji. Bil je ideal in cilj posameznika in noblese ali elite in polisa. Arete se je najbolj udejanjal skozi agon ali boj, najsi je bil to vojaški boj ali športni oziroma gimnični, kakor smiselno prevaja A. Sovre;
-kalokagathia: idealno ravnotežje med duhovnimi, fizičnimi in moralnimi lastnostmi;
-sophrosyn: ideal obvladovanja samega sebe, discipline in zmernosti.
Ob upoš,tevanju naštetih idealov lahko razumemo, zakaj sta bili grška miselnost in mitologija naklonjeni velikim dejanjem in zakaj se heroji običajno niso zadovoljili z navadnim življenjem. Bojevniki, ki so bili tudi prvi atleti, so z udeležbo na igrah prejeli moč tistih, komur so bile igre posvečene in komur v čast so tekmovali. S svojimi zmagami so se dvignili nad navadne državljane in smrtnike, v svet numinoznosti. Njihove zmage so bile ovekovečene z izdelavo njihovih kipov in portretov, tako da so imeli kiparji in drugi umetniki polne roke dela. Obenem so imeli umetniki tudi priložnost zaslužiti, saj je zmaga na pomembnem tekmovanju pomenila velik moralni ugled, tako za posameznika kot njegovo družino in mesto. To nam dokazujejo arheološka odkritja, denimo v Olimpiji, kjer so našli veliko število podstavkov, na katerih pa so manjkali bronasti kipi. Ne nazadnje, športni lik ali motiv je postal ustvarjalna snov marsikaterega obrtnika in zatem umetnika pri poslikavi vaz ali ustvarjanju kipov, s čimer so na drugi strani dokumentirali bogato športno dejavnost.

Gimnastika

S koncem prehodnega obdobja se v grškem prostoru oblikujejo mestne države ali polisi s specifičnimi političnimi ureditvami, od kraljevin, tiranij do oligarhičnih in aristokratskih demokracij ter demokracij ljudstva, denimo v Atenah. V arhaični dobi med 8. in 5. st. pr. n. št. so bili postavljeni temelji, ki dosežejo vrh v klasični dobi po 5. st. pr. n. št. Relativni mir omogoči gospodarski razvoj in kolonizacijo Sredozemlja, sprva na vzhodu, zatem tudi proti italijanskemu polotoku in Siciliji ter zahodu. Kljub polisni politični ureditvi se je med Grki uveljavila zavest o skupnem izvoru in pripadnosti grštvu – panhelenizem ali vsegrštvo. Grki so bili vso svojo zgodovino razdeljeni med idealom panhelenizma ter polisno ureditvijo in neslogo. Panhelenstvo se je manifestiralo v zavesti, da vse polise združuje skupna grška oziroma helenska kri, skupen jezik, skupna kultura in skupna religija z vrhovnim bogom Zevsom. Pomembni mesti, ki sta Grke združevali, sta bili svetišče v Delfih, znano kot preročišče, in svetišče v Olimpiji, kjer so prirejali športne igre ali tekmovanja in tekme v čast bogu Zevsu. Tekme v Olimpiji so bile pomemben kraj grške propagande, saj se je tu oblikovalo javno mnenje vse dežele in plemiška zavest nacionalne enotnosti.

Grški državljan je imel svoje svoboščine, imel pa je tudi obveznosti do države, ki jih je moral odslužiti v miru ali vojni. Za Grke velja, da so bili učljivi, avanturisti, dobri opazovalci in filozofi. Imeli so razvit občutek za estetiko, ritem in melodijo. Intelektualci so oblikovali ideale, ki so imeli v vsakdanjem intelektualnem življenju pomembno mesto, kot denimo ljubezen do znanja, umetnosti in svobode. Ideali so se prepletali, niso pa nastopali ločeno. Bili so organsko povezani in v tej organski zvezi sta imela mesto gimnastika in atletizem s tekmovanji, vključeni pa so bili tudi v vzgojo mladega Grka, ki je imela polisne posebnosti, kot denimo špartanska.

Oblikovanje specifične špartanske vzgoje se povezuje z Likurgom, legendarnim špartanskim zakonodajalcem, o katerem ne vemo kaj dosti zanesljivega, le to, da je živel in da je bil Špartanec. Bil naj bi tvorec špartanske ustave, špartanskega družbenega reda in *»dobrih zakonov«*. Špartansko vzgojo sta narekovala njihova ureditev in življenje v novi pokrajini po velikih selitvah. Dorci, ki so vdrli v jugovzhodni del Peloponeza, v deželo Lakonijo, so ob mikenskih trdnjavah naleteli na močnejši odpor, kakor so ga doživeli drugod. To jih je prisililo, da so še naprej obdržali bojevniško ali vojaško organizacijo, se pravi, da so še naprej živeli kot pleme med preseljevanjem in ohranili osrednjo kraljevsko oblast ter taboriščno življenje ob stalni pripravljenosti na boj. Ker se vojščaki zavoljo tega niso mogli ukvarjati z obdelovanjem zemlje, so morali to delo vsiliti podjarmljenim domačinom, s katerimi je bojevniška kasta – špartiati, stalno pripravljena na boj, ravnala še po vojnem pravu. Takšno organiziranost so ohranili tudi po prenehanju nevarnosti, le svoje taboriščno življenje so skoncentrirali v polisu Šparti. Od tod njihovo ime, čeprav se je uporabljalo tudi Lakonci. Ker so obvladovali razmeroma velik del Peloponeza, so bile potrebne dobra organiziranost, disciplina in poslušnost bojevniške kaste, da so lahko obvladovali

položaj. Temu primerno so morali vzgajati že mladež: vzgajali so jim odnos in spoštovanje do države, oblasti, spoštovanje zakonodaje, poslušnost zakonom, ki sicer dušijo demokracijo in osebno svobodo, zato pa vpeljujejo red in disciplino ter podrejenost. Špartanska vzgoja, ki je bila obvezna in javna za vse pripadnike vodilnega stanu, je težila k vzgoji mladca v poslušnega in hrabrega vojaka, ki bo lahko stoično prenašal bolečine in neudobnost ter težavnost vojaškega in bojevniškega tipa življenja, ki bo sposoben vojaški voditelj in skrben državljan. Vojaška obveznost je bila častna. V takšni vzgoji je imela pomembno vlogo gimnastika. Gimnastične vaje, ki so bile vključene v vzgojni program, so bile podrejene razvijanju okretnega in močnega telesa, vendar ne z vidika estetike, pač pa militantnega. Vsebina gimnastike je bila sestavljena iz različnih telesnih vaj z lastno težo ali manjšimi bremeni (kalistenika), tekov, skokov, borilnih veščin, preskakovanja ovir, plavanja, lova, iger z žogo, jahanja brez sedla, metanja diska, kopja in pešhoje. Od iger z žogo je bil zlasti episkuros, modernemu ragbiju podobna igra, priljubljena igra starih in mladih. Mlade med 17. in 18. letom so klicali tudi žogoigralci (povzeto iz angl. ball-players). Poleg teh vaj je vojaško naravnana vzgoja vključevala od 12. leta naprej tudi trening vzdržljivosti v težkih življenjskih razmerah. Trening je bil resnično krut in od tod prihaja ta povezava ali enačenje špartanske vzgoje kot trde, krute disciplinirane vzgoje. Prav tako so bila pomembna tekmovanja v okviru dorskih slavnosti, gimnopedij, ki so lahko nadomeščala vojaške dogodke, zmagovalci pa so bili spoštovani in čaščeni. V okviru tekmovanj v Olimpiji so bili Špartanci vrsto stoletij vodilni atleti in olimpioniki. Špartanska vzgoja je bila posebna med grškimi, tudi kritizirana, a kljub temu pri nasprotnikih spoštovana. Filozofa Platon (5./4. st. pr. n. št.) in Aristotel (4. st. pr. n. št.) sta ji očitala enostranskost, da mlade preveč vzgaja le v umetnosti vojskovanja, da zanemarja druga področja vzgoje in da vzgaja le moža akcije.

Če pogledamo starogrško družbo z vidika ženske gimnastike, je močna razlika med glavnima protagonistoma Šparto in Atenami. Demokratične Atene so bile pri vprašanju vzgoje in izobraževanja deklet precej »nedemokratične«, glavni poudarek je bil v skrbi za gospodinjstvo in družino. Ženska vzgojiteljica je bila mati in denimo izobražena hišna sužnja. Dekle je bilo deležno pisnih osnov, od gimnastike pa prvenstveno plesa. Nasprotno je bilo v Šparti. *»Telovadba, petje in ples so bili obvezni predmeti,«* piše Anton Sovre v enem temeljnih del slovenske klasike Stari Grki (1939). Plutarh poudarja, da je Likurg posvetil vzgoji žena posebno pozornost. Telesa deklet je okrepil s teki, ruvanjem (rokoborba, vendar v športnem smislu) ter metanjem diska in kopja, odvajal jih je mehkužnosti, razvajenosti in ženstvenih navad ter jih oblečene v spodnje halje navajal na skupne procesije z dečki, ob določenih praznikih pa so pele in plesale le pred njimi. Likurg je na drugi strani ožigosal neoženjene. Ti niso smeli gledati iger mladih, pozimi pa so morali na zapoved polisa nagi hoditi v krogu na mestnem trgu in peti pesmi, naperjene proti njim samim, češ da s svojim stanom ne spoštujejo zakona. Namen Likurgove ali špartanske dekliške vzgoje je bil evgeničnega značaja. Ko je Ksenofont v 4. st. pr. n. št. opisoval špartansko politično ureditev, je kratko poudaril,

da je bila po Likurgovem prepričanju prva in najpomembnejša funkcija svobodnih žensk, da rodijo zdravo potomstvo, zato je ukazal, da morajo tudi one posvečati pozornost telesnemu razvoju, in ustanovil tekmovanja v teku za ženske na isti progi kot za moške, trdeč, da krepke otroke rodijo le krepki roditelji.

Špartanska dekleta in špartanski dečki so bili v tem primeru deležni podobne vadbe, dekliška golota v palestrah pa je razburjala mnoge tradicionaliste iz drugih mest. Evripid je v drugi polovici 5. st. pr. n. št. v eni od pesnitev skozi usta Peleja, Ahilovega očeta, postavljal vprašanje legendarnemu špartanskemu kralju Menelaju, ali je mar čudno, da ne vzgajajo resnih žena, če Špartanka devica s haljo razprto in odkritih beder z mladeniči teče, tekmuje in se bori? Pesniki so Špartanke radi označevali z *»goloritnicami«* in jih, glede na njihovo gimnično ali telesno vzgojo, obtoževali, da se zgledujejo po moških in se vmešavajo v javne zadeve. Plutarh je denimo poudarjal, da Špartanke popolnoma vladajo v domovih, da so se navajene tudi javno izrekati o najpomembnejših vprašanjih in so mnogo bolj vključene v javno življenje kot v drugih mestih. Ko se je v poznejših stoletjih Šparta »pomehkužila«, ko je opustila svojo vojaško organiziranost in izgubila politično premoč med grškimi polisi, je bila vloga ženske zaradi ustaljene tradicije drugačna kot v drugih delih Grčije. In ko je sredi 3. st. pr. n. št. kralj Agis skušal restavrirati staro Šparto, se je oprl na pomoč špartanskih žena, vedoč, kot pravi Plutarh, da jih bodo možje poslušali, saj so Špartanci vedno poslušali svoje žene in dovoljevali, da so se vmešavale v javne zadeve bolj, kot so jim žene dopustile vmešavanje v gospodinjstvo.

Nasprotno gimnastike ni bila deležna Atenka. Primarna naloga atenske mladenke je bila naučiti se gospodinjskih del in voditi gospodinjstvo v širšem pomenu besede ter skrbeti za družino. Če je bila mati izobražena, jo je naučila tudi branja in pisanja. V primeru mladega Atenca pa je bil namen izobraziti in ga pripraviti za družbeno, ekonomsko, kulturno, religiozno in vojaško življenje. Namen je bil nekoliko širši kot špartanski, zato je vzgoja temeljila na vadbi, če temu lahko tako rečemo, intelekta, morale, duha in telesa. Zametke sistemskega izobraževanja se povezuje z vladavino Solona v 6. st. pr. n. št., stoletje pozneje pa je že veljalo, da državljan zna pisati in brati. Tudi v atenski vzgoji je imela mesto gimnastika. Izvajala se je v palestrah in gimnazijih, ki so bili tudi šolska središča. Palestra je originalno povezana z rokoborbo in je bila prostor za borilne športe. Palester je bilo v Atenah več in so bile običajno ob gimnazijih ali, če je bilo le mogoče, so bile locirane ob vodah oziroma na bregovih vodnih tokov, da so s tem pridobili še možnost kopanja. Sprva je bila palestra le golo vadišče, ki se mu je ob širitvi dejavnosti in povpraševanju dograjevalo sobe, denimo garderobo, sobo za oljenje, za posipanje z mivko, kopališke prostore in kot zadnjo še sobo ali malo dvorano za dopolnilno treniranje. To je bilo običajno boksanje v vrečo, dviganje uteži ipd. Palestre so bile namenjene tako za rekreacijo kot tekmovalno pripravo. Mladi Atenci so v palestrah pridobivali splošno motorično usposobljenost in so temu primerno gojili raznovrstne gimnastične vaje ali kalistenije, vaje s svojo težo (sestavljanka iz besed *kalos*, *lepo telo*, in *stenos*, *moč*), druge aktivnosti so bile tek,

skoki, plezanje po vrvi, skok čez kozo in igre z žogo ter meti diska ali kopja, ki pa so jih prakticirali v večjem gimnaziju. V mladostniških letih so dobile večji poudarek dirke in borilne veščine. Viri omenjajo tudi vodne športe, predvsem plavanje, potapljanje in veslanje.

Gimnazij je bil pomembno mesto izobraževanja, iz gimnazijev pa so izšle tudi visokošolske institucije Akademija (organiziral Platon), Licej (organiziral Aristotel) in Kinosarg. Zgodnji gimnaziji so bili večinoma večja vadbena površina (igrišče), locirana ob vodah. S časom je pridobila formo in bila obdana z zgradbami. Pravokotna zasnova je bila podobna palestri, le da je bila večja. Poleg podobnih sob kot v palestri je bila tudi večja soba s klopmi in sedeži. Gimnazij je služil telesni vadbi tako šoloobveznikov kot rekreativcev in tekmovalcev. Šolarji so običajno po končani vadbi odhajali na sprehod ali debatirali s poeti, filozofi ali umetniki. Gimnastično veščost pa so lahko predstavili in se pomerili v gimničnih agonih ali tekmah na panatenskih ali vsejonskih tekmovanjih.

Gimnastika je primerno razvoju odmevala tudi med filozofi. Platon je v svojih delih zagovarjal gimnastiko zaradi vzgojnih in militantnih vrednosti. Platon naj bi pripovedoval, da je dobil ime zaradi svojih širokih ramen, tako naj bi ga poimenoval njegov učitelj gimnastike. V delu o državi je poudaril, da je Bog dal človeku dvoje umetnosti, glasbo in gimnastiko. Vendar ne zato, da bi služili le razvijanju čustvenega in telesnega v človeku, njun pomen je v doseganju človekove telesno-duševne harmonije oziroma uravnoteženosti na poti do Dobrega. V okviru gimnastike je poudaril vlogo rokoborbe in menil, kot poudarja Nada Grošelj, da je *»med vsemi gibanji resnično najbolj podobna bojevanju in da se je treba v njej uriti zaradi bojevanja, ne pa se tega učiti zaradi nje«*.

Pomen gimnastike za dobro telesno pripravljenost in splošno zdravje grškega meščana je poudarjal tudi njegov učenec Aristotel. Priporočal je zmerno in vsestransko vadbo nasproti atletski specializaciji ter menil, da je treba otroka zgodaj uvesti v gimnastiko. Do pubertete morajo biti vaje lažje, prepovedana mora biti dieta in siljenje v vadbo, da ne bi prišlo do zaviranja rasti. Ksenofont (5./4. st. pr. n. št.), Sokratov učenec, je v nekem dopisu Sokratu poudaril, da noben državljan ne bi smel biti telesno neaktiven, da je del njegove državljanske obveznosti vzdrževati dobro telesno pripravljenost, ki jo bo lahko izkazal, ko bo njegov polis to zahteval. In nadaljeval, kako sramotno je za moža, da ostari, ne da bi spoznal in se zavedel lepote in moči, ki jo je sposobno njegovo telo.

Atletizem in (antične) olimpijske igre

Grki so tekmovanja označevali z izrazom agon, ki lahko ima širši pomen, zato je za športni del še pridevnik gimnični (ali gimnastični) agon, torej gimnastična/gimnična tekma glede na poimenovanje telesne dejavnosti ali vadbe z gimnastiko/gimniko. Jean-

Pierre Vernant (francoski zgodovinar in antropolog, raziskovalec stare Grčije, ki je s svojimi deli vplival na razumevanje grške kulture in misli) razlaga agon kot kodificiran in s pravili uravnan boj, v katerem se konfrontirajo skupine. Obenem je to medsebojna preizkušnja, primerljiva s tisto, ki za časa tekem požene v spoprijem atlete.

Prvi primeri gimničnih agonov so bili vključeni v komemoracije za pokojnimi ali pogrebe, nato v čaščenja posameznikov in bogov, prav tako so lahko bili del praznovanj vojaških ali drugih zmag, ustanovitve mesta in končno obeležja sezonskih festivalov ali praznikov in tudi dodatek ali počastitev obrednega darovanja, s čimer so imeli ritualen značaj, ki pa je bil kaj kmalu presežen. Literarni primer pogrebne tekme najdemo v Homerjevi Troji, ko jo je Ahil priredil pokojnemu Patroklu v čast, potem ko ga je v boju na poljani pred Trojo premagal Hektor. Možje so se pomerili v dirki z vozovi, pestenju ali boksu, rokoborbi, teku, streljanju z lokom, metu diska, metanju kopja in tekmi z ostrim orožjem, ki pa jo je Ahil zaradi nevarnosti prekinil (Rimljani pogrebnih tekem niso prekinjali in so bile podlaga gladiatorskim bojem). Ahil je zmagovalcem določil bogate nagrade in del teh je bil namenjen tudi drugemu, saj so se tudi ti borili častno, kakor pritiče plemenitemu dostojanstvu in etiki arete. Kot smo že poudarili, je tedanja družbena elita temeljila svojo moralo na etiki *arete,* ki se je najbolj udejanjala skozi *agon*, najsi je bil to vojaški boj ali športna tekma oziroma *gimnična tekma*, kakor izraz *gimnični agon* smiselno prevaja Anton Sovre. Na drugi strani so bile športne prireditve tudi odsev za Grke značilnega polisnega permanentnega agona in rivalstva, ki je prežemal grško politiko in kulturo od nog do glave.

Na osnovi praznovanj in ritualnih agonov so Grki v 1. tisočletju pr. n. št. oblikovali svojstven in sofisticiran športni sistem s tekmovanji. Najstarejša in najprestižnejša so bila tekmovanja v Olimpiji. Pesnik Pindar, ki je živel v 5. st. pr. n. št., je v olimpijskih odah oznanil, da

»[Š]iroma žari slava olimpiad,
zbog Pelopsovih dirkališč,
kjer tekmuje urnost nog
in cvet moči telesne v drznih borbah.
A kdor v agonu pribori si zmago,
uživa vse življenje sreče slaj.«

Olimpijske tekme ali v modernem izrazoslovju povzeto igre so bile organizirane vsaka štiri leta in so kmalu dobile status nacionalnega srečanja, odprtega le za Grke. Dobri dve stoletji so bile edinstven religiozno-atletsko-gimnični dogodek, v začetku 6. st. pr. n. št. pa so bila organizirana nova tekmovanja v svetiščih Delfi (pitijske igre), posvečena bogu Apolonu (pred tem so bila v Delfih le glasbena tekmovanja v himnah, leta 582 pr. n. št. pa so jih preuredili in razširili z gimničnim agonom), Istmos blizu

Korinta (istmijske igre, posvečene bogu Pozejdonu) in Nemeja (nemejske igre, posvečene Zevsu). Vsa tekmovanja so bila panhelenska ali vsegrška, torej nacionalna, organizirana po vzoru olimpijskih in razvrščena v eno od let olimpijade. Pitijske so bile na štiri leta, razporejene v tretje leto olimpijade, drugi dve pa na dve leti, in sicer istmijske v prvem in tretjem, nemejske pa v drugem in četrtem letu olimpijade. Ker so bili to *»sveti«* agoni, so zmagovalci kot nagrado prejeli le venec iz vejic in listov dreves, rastočih znotraj svetišča. Tako se je v 6. pr. n. št. v starogrški družbi oblikoval pester športni spored, ki so mu kraljevala panhelenska ali vsegrška tekmovanja ali *agoni* v Oli mpiji. Vendar pa antični grški svet ni poznal le panhelenskih tekmovanj. Vzporedno so prirejali tudi plemenska, denimo atenska ali jonska tekmovanja v Atenah, in druga lokalna tekmovanja, kjer so pozneje v nasprotju z venci na *»svetih«* tekmovanjih podeljevali denarne nagrade.

Svetišče Olimpija in tekmovanja

Olimpija je ležala na ozemlju Elide na zahodu Peloponeza, kakšnih dvajset kilometrov od obale, v zeleni dolini rečice Alfej, ki se vije med hriboma Kladeos in Kronion. Grški antični govornik Lizija je opisoval dolino kot najlepše mesto Grčije. Ozemlje

Olimpije je bilo šteto kot sveto. Tam je bil sveti olimpijski gaj Altis, obdan s četverokotnim zidovjem. Na tem mestu so bili svetišča, oltarji za daritve, zakladnice, kipi bogov, herojev in športnih zmagovalcev. Eden najpomembnejših je bil Zevsov hram, v katerem je stal orjaški kip Zevsa, delo kiparja Fidije. Zunaj zidovja so bili športni objekti: stadion in hipodrom, na katerih so potekala tekmovanja, ter palestra in gimnazij kot trenažna ali vadbena objekta.

Legende o začetku tekmovanj v Olimpiji pričajo o starejšem izvoru, že v 2. tisočletju pr. n. št. V Pindarjevih olimpijskih odah je denimo opevana dirka z vozovi med Pelopsom, prišlekom iz Male Azije, in kraljem Ojnomajem, ki je imel lepo hčer Hipodamejo. Kdor bi jo hotel za ženo, ga je moral premagati v dirki. Pelops je zmagal, se oženil in postal ahajski kralj. Druga mitološka razlaga začetke tekmovanj v Olimpiji povezuje s herojem Heraklom in čiščenjem Avgijevega hleva, ki naj bi v Olimpiji po zmagi nad kraljem Avgijem organiziral tek na stadij, to je 600 Heraklovih čevljev ali dobrih 192 metrov. Med ustanovitelji omenjajo tudi prvega kralja Elide Aethliusa in po njem naj bi se udeleženci iger imenovali athletes – atleti in tekmovanje athla – atletika. Začetki tekmovanj v prvem tisočletju pred našim štetjem se navezujejo na večletno vojskovanje med Šparto, Elido in Piso. Vojna opustošenja so iztrošila polise, grozili sta lakota in kuga. Kralj Elide Ifitos je hotel svoj polis rešiti tegob in se je odpravil po nasvet v Delfe, kjer mu je vedeževalka Pitija svetovala organiziranje agonov, ki jih cenijo bogovi. Da pa bi jih lahko, so morali vojaški tekmeci Špartanec Likurg, Pisanec Kleistenes in Ifitos skleniti premirje ter ga dokumentirati na disk, ki je bil shranjen v svetišče Zevsove žene Here. S premirjem, ki je preraslo v institut *sveti mir*, so se vojaški

tekmeci zavezali k premirju za časa tekmovanj in se zbrali v Olimpiji. Tako naj bi se začelo domnevno v 9. st. pr. n. št.

Po poznejših popisih zmagovalcev se šteje, da so bila prva antična olimpijska tekmovanja organizirana leta 776 pr. n. št. in so trajala vse do konca 4. st., ko sta rimska cesarja Teodozij I. in Teodozij III. z dekreti ukinila pogansko verovanje in ukazala rušitev svetišč ter posredno ukinjala tudi tekmovanja. Ta so se nekaj časa še izvajala, vendar le v lokalnem okviru, zadnji udarec pa jim je zadala narava s potresi in poplavami reke Alfej, ki je tekla v neposredni bližini.

Organizacija tekmovanj

Olimpijske igre (OI) so potekale poleti vsako četrto leto, kar daje povod mišljenju, da je bilo to hkrati tudi poljedelsko praznovanje med žetvijo in trgatvijo. Sprva so imele igre lokalni značaj. Prirejali naj bi jih v znamenje sloge med peloponeškimi mesti Pisa, Elida in Šparta. Ker so igre uveljavljale mir in spravo ter ju za časa trajanja iger tudi zagotovile, so postale zanimive za druge grške polise. Na OI leta 752 pr. n. št. je sodeloval prvi Atenec in krog udeležencev se je začel širiti s Peloponeza na druge grške državice. Olimpijo so za časa atensko-špartanskih vojn izbrali za mesto, kjer so se dogovorili o pogojih 30-letnega miru. Ob drugi priložnosti je bil že pred tem podpisan 100-letni mirovni sporazum med Argosom, Atenami, Mantinejo in Elido, obnovljen med igrami v Olimpiji.

Od leta 570 pr. n. št. so bile igre pod stalnim nadzorstvom Elidčanov. Igre so vodili sodniki ali helanodiki (hellanodikai), ki so bili izvoljeni za dobo ene olimpijade. Njihovo število se je sčasoma spreminjalo, od dva do dvanajst, najpogosteje jih je bilo deset. Izbral jih je elidski mestni svet. Helanodiki so imeli pravno moč nad igrami, nadzorovali so tekmovanja ter kaznovali atlete in kronali zmagovalce. Pomembno je bilo preverjanje grškega izvora in svobodnjaškega stanu. Negrki na igrah niso smeli nastopiti.

Približno leto dni pred začetkom iger so morali izbrani helanodiki prispeti v Olimpijo in se začeti pripravljati. Najprej so poslali po grškem svetu tri Zevsove glasnike (spondoforoji), ki so slovesno napovedovali igre. Glasniki so obenem napovedali tudi premirje med grškimi polisi. Med premirjem so bili sovražnosti in eksekucije med Grki ter nošenje orožja v širši regiji Olimpije prepovedani. S tem so hoteli omogočiti tako športnikom kot obiskovalcem varen prihod, bivanje in odhod iz Olimpije. Vsakršno nasilje ali kršitev premirja bi bila razumljena kot znamenje nespoštovanja volje olimpijskega Zevsa, v čigar čast so bile igre posvečene. Kršiteljem olimpijskega miru so helanodiki odmerjali globe. Prav tako tekmovalcem pri njihovih nepravilnostih. Včasih so bile tako visoke, da so jim morala na pomoč priskočiti njihova mesta in poplačati dolg ali tvegati kazen izgona in sramoto za tekmovalca in mesto. S tem denarjem so postavili majhne kipce Zevsu, imenovane Zanes. Na temeljih so bili vpisani

vzroki kaznovanja atleta ali njegovega mesta in so služili kot opozorilo tistim, ki bi pomislili, da bi v tekmovanju uporabili metode, ki so nezdružljive z moralnopravnimi pravili iger.

Grki, ki so občudovali mojstrstvo in veščine atletov ter slavili Zevsa, so v Olimpijo prihajali iz številnih neodvisnih polisov v Sredozemlju. Gledalci, ocene so od 40.000 do 60.000 gledalcev na olimpijado, so pripadali večinoma vsem slojem svobodnjakov: kralji, tirani, državniki, uradni predstavniki mest (theoroji – njihova naloga je bila podariti žrtve bogovom), oratorji, filozofi, poeti in glasbeniki, umetniki, zgodovinarji, obrtniki, trgovci ... Od velikanov grške filozofije sta dva celo umrla na prizorišču iger. Tales iz Mileta, čeprav že star, ni hotel zamuditi iger in je, ker je bil gologlav, umrl zaradi sončarice, ki jo je staknil med spremljanjem tekmovanj. Špartanec Hilon pa je umrl zaradi razburjenja ob sinovi zmagi pri pestoboju. Leta 476 pr. n. št. je igre obiskal atenski vladar Temistoklej, zmagovalec za grško neodvisnost pomembne pomorske bitke pri Salamini. Deležen je bil velike pozornosti in ovacij množic, večjih kot atleti. Navzočnost številnih znanih intelektualcev, vojakov in politikov je dajala igram družbenopolitično-kulturno prestižno vrednost, ki so jo skušali posamezniki s svojimi dejavnostmi izkoristiti. V Olimpiji so lahko rokodelci in drugi profesionalci predstavili svojo spretnost, iznajdljivost, delo in pesmi.

Potovanje v Olimpijo je bilo dolgo in naporno, običajno na konjskem hrbtu ali vpregi, z ladjo, največkrat pa kar peš. V Olimpiji so se morali znajti, kakor so vedeli in znali, medtem ko so udobje elidske gostoljubnosti uživali le atleti, osebje iger in različne delegacije mest. Vse težave, ki so spremljale potovanje in ogled iger, so spremenile ta izlet, ali tudi že romanje, v enega najtežavnejših in najrazburljivejših v življenju grškega človeka.

Pa gledalke? Pavzanij nas seznanja, da ženske niso smele prisostvovati igram, celo rečice Alfej niso smele prečkati. Kazen za tovrstni prekršek je bila smrt. V zgodovini iger se je pripetilo, da so na prizorišču našli žensko. To je bil primer Kalipatejre, članice slovite družine Diadorides z Rodosa, ki je trenirala sina boksarja in preoblečena v trenerja prišla z njim v Olimpijo. Zaradi športnega slovesa družine, znane po številnih zmagah s panhelenskih iger, so jo oprostili.

Tekmovalni del in atleti

Leta 776 pr. n. št. je bil na sporedu le tek na en stadij (192,27 m). Stadion je bil pravokotnik 211 × 31,5 metra. Zmagovalec prvega teka je bil Elidčan Koroibos. Še isto stoletje so tekmovalni program širili, sprva le s tekaškimi disciplinami. Na začetku 6. st. pr. n. št. je bil tekmovalni program načeloma zaokrožen in kot takšen je bil lahko vzor na novo organiziranim panhelenskim agonom v svetiščih Delfi, Istmij in Nemeja. Olimpijski program so sestavljali teki, peteroboj in borbe na stadionu ter konjske dirke na hipodromu. Leta 680 pr. n. št. so uvedli tekmovanja za mlajše, a z omejenim

tekmovalnim sporedom. Tekmovalci so bili razdeljeni v kategorije do 18 let in starejši, po 5. st. pr. n. št. pa so dodali še kategorijo med 18. in 20. letom. Mlajši so tekli le stadij. Določeno obdobje je potekala tudi tekma trobentačev. Program se je izvedel v petih oziroma v poznejših stoletjih v šestih dneh in temu primerno se je podaljšalo tudi olimpijsko premirje. Sprva je to trajalo mesec dni, nato dva in končno tri mesece. Vsa tekmovanja so imela strogo individualen značaj. Grki v spored iger niso nikdar uvrstili kolektivnih športov, čeprav so obstajale tako pri Grkih kot Rimljanih tudi igre z žogo in so bile tudi priljubljene. Antični zdravnik Galen je igre z žogo celo priporočal, ker so dostopne, vseobsežne, razvijajo iznajdljivost in so nenevarne, ohranjajo telesno zdravje in razvijajo duševne vrline.

Izvorna disciplina v Olimpiji je bila tek na stadij ali kratko stadij. Leta 724 pr. n. št. (14. olimpijada) so dodali diaulos, tek na dva stadija, leta 720 pr. n. št. (15. olimpijada) dolikos, tek na 7 ali največ 27 stadijev (približno 1400–5400 m), in leta 452 pr. n. št. (56 olimpijada) hoplitodrom ali tek v vojaški opravi na dva stadija, ki je ali pa naj bi simboliziral tradicionalno povezanost gimnastike in vojaštva, vendar naj bi bil pozneje opuščen. Atleti so tekli sprva v popolni bojni opravi brez meča, v začetku 5. st. pr. n. št. s čelado in ščitom, v 3. st. pr. n. št. pa le še s ščitom. Med teki v Olimpiji ni bilo štafet (lampadedromija, zato pa v programu panatenskih iger), niti maratona, ki je moderna iznajdba. Atleti so sprva tekli oblečeni, pozneje je bil uveden nudizem. Pavzanij piše, da je oblačilo odvrgel atlet Orsip na 15. olimpijadi leta 720 pr. n. št., ker naj bi nag lažje tekel, medtem ko mu je po drugi različici oblačilo med tekom padlo, on pa je tekel naprej in zmagal. Kakorkoli, atleti so nadalje tekmovali nagi in iz izraza gymnos (nag, gol) je bila izpeljana tudi gimnastika in prostor gimnasticiranja (telovadbe) gimnazij. V zgodovini tekaških tekmovanj ima posebno mesto Leonid z Rodosa, ki je zmagoval v stadiju, diaulosu in hoplitodromu na 154., 155., 156. in 157. olimpijadi, torej je bil med letoma 164 in 152 pr. n. št. nepremagljiv tekač.

Rokoborba in pentatlon (peteroboj) sta bila novi disciplini leta 708 pr. n. št. (18. olimpijada), leta 688 pr. n. št. (23. olimpijada) boj s pestmi oziroma pestoboj in leta 680 pr. n. št. (25. olimpijada) pankracij (kombinacija boksa in rokoborbe). V isti 25. olimpijadi so uvedli konjske dirke (dirke z vozovi in jahanje) in uredili nov tekmovalni objekt, hipodrom.

Pentatlon ali peteroboj so sestavljali met diska, skok v daljino, met kopja, tek in rokoborba. Prve tri discipline so izvajali le v okviru peteroboja. O načinu tekmovanja obstaja več različic, vendar je sprejeta teza, da so se tekmovalci pomerili v disciplinah v zaporedju, kot je navedeno zgoraj, in to na izpadanje, tako da sta se v rokoborbi pomerila finalista. Če pa bi eden od atletov zmagal v prvih treh disciplinah zapored, bi bil peteroboj zaključen in atlet razglašen za končnega zmagovalca. Grška mitologija pripisuje peteroboj Jazonu, ki ga je organiziral kot pogrebni ritual jolskemu kralju Peliasu po njegovi vrnitvi iz Kolhide. S tem je hotel nagraditi svojega prijatelja Peleja (očeta Ahila), ki je bil dober v rokoborbi, a slabši v drugih disciplinah.

Borbe ali »težka« tekmovanja, kot naj bi jih Grki poimenovali, so bili rokoborba, pankracij in pestoboj. Medtem ko je rokoborba tudi moderen šport (grško-rimski slog), podobno tudi pestoboj v obliki boksa, je bil pankracij le grško-antična zgodba, čeprav bi našli podobnosti z nekaterimi modernimi borbami prostega sloga (MMA). Pankracij je bil nekakšna kombinacija rokoborbe in boksa, dovoljeni so bili različni prijemi, oprijemi in udarci, ne pa grizenje ali iztikanje očes. Tekmovalci so bili trdi borci, njihove borbe atrakcija, ki se je lahko končala s smrtjo enega od atletov. Borbene panoge so bile prav tako pomembna sestavina vzgoje grškega državljana in Špartanci so rokoborbi in borbi na splošno namenjali pozornost vse od mladih nog. Najslavnejši rokoborec antike je bil Milon, ki je zmagoval od 62. do 66. olimpijade (532–516 pr. n. št.), čeprav je bil petkratni zmagovalec tudi Hiposten iz Šparte med 39. in 43. olimpijado (624–608 pr. n. št.).

Do zdaj naštete panoge so potekale na stadionu, na sosednjem hipodromu pa so se odvijale dirke četverovpreg in dvovpreg ter jahaške dirke. Dirkali so tako z mladimi konji na približno 4000-metrski razdalji kot s starejšimi na razdalji do 13.000 metrov. Dirke z vozovi so se mitološko navezovale na dirko Pelopsa in Ojnomaja, v kateri je zmagal prvi ter dobil Ojnomajevo kraljestvo in njegovo hčer Hipodamejo za ženo. Dirkalna steza je bila ovalne oblike in dolga 1200 metrov. Na vsaki strani sta bila stebra s podobama Pelopsa in Hipodameje. Okrog njiju so ostro obračali vozniki, ki so se pred tem s starta pognali v dir na ravnem delu proge. Med njimi je potekal boj za zagotovitev čim boljšega položaja za vstop v ostri zavoj okrog stebra. Dirke so bile ekskluziva bogatih (posest konj in vozov je zahteval nemalo sredstev), zmagovalec je bil lastnik vprege, zmaga pa moralni kapital. Denimo Atenec Alkibijad je ob svoji kandidaturi za atenskega voditelja v času peloponeških vojn poudarjal tudi zmago v dirki vpreg na 91. olimpijadi (416 p. n. št.).

Atleti so morali do določenega dne, običajno mesec dni pred odprtjem iger, prispeti v Elido, od koder so po nekakšnih kvalifikacijah s helanodiki na čelu slovesno odkorakali v Olimpijo. Po nastanitvi v Olimpiji so lahko trenirali v palestri in gimnaziju ter se nato po slovesnem odprtju tekem pomerili na stadionu. Atleti so se morali vesti častno in v skladu z moralno-etičnimi pravili iger. Morali so se zavedati, kaj pomeni tekmovati na tekmah ali igrah, posvečenih olimpijskemu Zevsu. K temu jih je zavezovala tudi etična norma »aidos« – plemenitost, spoštovanje, častnost, poštenost, skromnost. Aidos je bil moralna odlika, ki je oziroma naj bi atlete odvračal od zlorabe moči in doseganja zmage na nepošten način ter jih opozarjal, da so spoštovali nasprotnike, saj brez njih ne bi bilo tekmovanj in iger (antični ferplejfairplay), sodnike in njihove odločitve. Aidos je bil pomembna nravstvena vrlina in Špartanci so jo npr. sprejeli in spoštovali kot božanstvo.

Kot smo poudarili, se je v 6. st. p.n.št tekmovalni program relativno zaokrožil. Prvega dne je bila otvoritev s svečano ceremonijo ter zaprisego sodnikov in atletov. Slednji so obljubili, da se bodo borili pošteno in častno, ter prisegli, da so Grki, svobodni, moralno neoporečni in da so trenirali določen čas. Drugi dan so bila na programu tekmovanja

mladih, tretji dan konjske dirke in popoldne peteroboj, četrti dan je bil posvečen religioznim opravilom z žrtvovanji olimpijskemu Zevsu in popoldne hoplitodrom, peti dan tekaške in borilne discipline ter šesti dan slovesna razglasitev olimpionikov. V razglasitvi so atleti odkorakali v Zevsov hram, kjer jim je najstarejši helanodik poll na glavo oljčni venec, glasnik pri vratih pa je glasno klical imena atletov, njihovih očetov in polisov. Pri izhodu so doživljali trenutke zmagoslavja, ko jih je občinstvo obsulo z oljčnimi venci in vejicami ter cvetjem. Pozneje so zmagovalci prejemali še trinožnik ali tripod iz plemenite kovine. Slovesni so bili tudi prihodi domov. V mesto so prihajali na svečanih vozovih z vpreženimi belci. Egzeneta s Sicilije je po drugi zaporedni olimpijski zmagi leta 412 pr. n. št. ob prihodu domov pričakal in ga del poti do mesta spremljal sprevod 300 voz, v katere so bili vpreženi belci. Nekje so v mestnem obzidju naredili poseben vhod, češ da mesto, ki ima takšne junake, ne potrebuje obzidja. Olimpioniki so svoje vence podarili bogovom, zaščitnikom mest, bili so deležni ugleda ter različnih počastitev in privilegijev, denimo davčne olajšave, brezplačnega prehranjevanja v mestni hiši (v Atenah); špartanski olimpionik je imel čast, da je bil v vojni v prvi bojni liniji ob kralju. Kiparji so imeli polne roke dela z ovekovečenjem olimpionikov. Klesali so kipe, ki so jih someščani postavljali na središčnem trgu in vpisali njihova atletska dejanja. Vzdolž ulice ali na trgih, kjer so ustvarjali kiparji, so poeti peli zmagoslavne olimpijske ode. Poleg moralnihsimboličnih obeležij so atleti prejeli tudi različne materialne in denarne nagrade. Plutarh poudarja, da je že v 6. st. pr. n. št. atenski vladar Solon ukazal izplačati olimpijskemu zmagovalcu 500 drahem (vrednost petletnega povprečnega zaslužka), Aristotel pa je plačal olimpijskemu zmagovalcu Filamonu iz Aten vse stroške tekmovanja (4. st. pr. n. št.), kar nakazuje postopno prehajanje v profesionalizacijo.

Rokoborec Milon

Antični pisci so kot enega največjih atletov navajali rokoborca Milona. Ta je bil doma iz Krotona, grške kolonije v današnji južnoitalijanski pokrajini Kalabriji. Grki so v južni Italiji in na Siciliji organizirali vrsto kolonij in nato politično tvorbo Velika Grčija (Magna Graecia), ki je obstajala vse do vojn z Rimom. Kroton so ustanovili grški Ahajci s Peloponeza in je *»postal veliko in cvetoče mesto, ki je ustanavljalo lastne kolonije ter slovelo po zdravilstvu in atletskih tekmovanjih«*, poudarja geslo v leksikonu Antika. Kroton je bil znan tudi po šoli, ki jo je ustanovil modrec Pitagora, ko se je naselil v tej mestni državi. In tudi krotonska pitagorejska šola, ki je povezovala učenje in vadbo, je bila znana naokoli, njen gimnastični program pa se je potrjeval z uspehi atletov na velikih tekmovanjih, denimo uspehi rokoborca Milona. Živel je v 6. st. pr. n. št. in bil učenec Pitagore. V Olimpiji je prvič tekmoval v kategoriji mladih. Po zmagi so ga someščani zasipali z darovi, med drugim sladkarijami, figami in podobnim. Nepremagljiv je bil tudi v članski kategoriji in njegova kronika beleži sedem zmag na tekmovanjih v Olimpiji, sedem na pitijskih tekmovanjih v Delfih, devet na nemejskih in deset na istmijskih igrah. Nepremagan je ostal tudi v svojem zadnjem nastopu, čeprav

je dvoboj izgubil. Mnogo mlajši nasprotnik se mu je namreč vseskozi umikal in Milon, naveličan lovljenja, je odnehal in odšel s stadiona. Atletski uspehi so očitno vplivali na to, da je bil konec 6. st. pr. n. št. vojaški poveljnik krotonske vojske v vojni med Krotonom in Sibarisem. V borbah je bil zgled neustrašnega poveljnika in vojaka in v letu 510 pr. n. št. je izbojeval pomembno zmago v bitki ob reki Kratis. Polis Kroton je bil tedaj na vrhuncu moči, podobno kot malo predtem na športnem terenu Milon. O Milonovem javnem ugledu govorijo zapiski Herodota, ki omenja, da je bil spoštovan tudi na perzijskem dvoru, sicer pa se med zgodbami omenja tudi njegov apetit, da naj bi ob boljših dnevih pojedel osem kilogramov mesa, prav toliko kruha in vse zalil z osmimi litri vina.

Njegova življenjska pot je bila bogata, lahko bi rekli herojska – kar so Grki nadvse ljubili, tudi nečimrna, a spoštovana in v Krotonu so mu someščani postavili spomenik z napisom: *»Lep spomenik lepega Milona, ki je nekoč pod Olimpom sedemkrat zmagal in nikdar padel na kolena.«* Žal pa je bil tragičen njegov konec.

Druga stran medalje

Med razcvetom iger so se v Grčiji pojavili negativni odzivi na čezmerno pozornost in čast, ki so ju bili deležni olimpioniki (pa tudi zmagovalci drugih iger) in na atletsko ali športno specializacijo. Kritični filozof Ksenofont je obsojal preveliko pomembnost, ki je bila namenjena atletski zmagi. Evripid, tragik, je bil razočaran nad pojavom profesionalizma v športu in načinom življenja profesionalnih atletov in kritično poudaril: *»Četudi je po Heladi na tisoče slabih ljudi, ga ni slabšega od rodu atletov.«* Komediograf Aristofan je atlete in olimpionike kritiziral v svojih satirah, Platon jim je očital 'nehigiensko' življenje, da preveč spijo in da jih moti vsaka napaka v prehrani. Institucija OI iger se je z izgubo grške politične neodvisnosti – najprej po porazu z Makedonci (338 pr. n. št. v bitki pri Bojotiji), nato s politično-kulturnimi spremembami v helenizmu in končno rimsko nadvlado (sredi 2. st. pr. n. št.) – nepretrgoma nadaljevala. Z Rimljani so igre resda doživele nekaj slabih trenutkov, denimo leta 80 pr. n. št., ko je rimski vojskovodja Sula odpeljal vse starejše atlete v Rim in so tekmovali le mladi v teku.

Pravilo o nastopanju svobodnih Grkov se je s stoletji in političnimi spremembami omililo in med atleti so se pojavili tudi Negrki. Udeleženca iger sta bila tudi rimska imperatorja Tiberij in Neron (l. st. n. št.). O športnem duhu v novih časih je Filostrat (1./2. st.) kritično pisal, da se je vse spremenilo in da imajo namesto borcev atlete, ki se niso nikdar borili, namesto podjetnih ljudi lenuhe, namesto hitrih mož mehkužce in podobno. Kritika odseva subjektivno nezadovoljstvo in na drugi strani profesionalizacijo atletov in atletizma. Od začetka 3. st., ko so rimsko državljanstvo dodelili večjemu številu prebivalcev imperija, se je število negrških atletov povečalo. Na drugi strani so atleti v 2. st. v Rimu ustanovili svoje združenje z imenom Herkules (člani so bili

večinoma Grki in Azijci). Za denar so poučevali državljane (tudi ženske) in prirejali predstave z medsebojnimi dvoboji.

Olimpijska tekmovanja ali OI so bile v antični kulturi prisotne več kot tisoč let in so jih dokumentirano prirejali med 8. st. pr. n. št. in 4. st., ko sta rimska cesarja Teodozij I. in Teodozij III. z dekreti ukinila pogansko verovanje in ukazala rušitev svetišč ter posredno ukinjala tudi atletska tekmovanja, ki so imela tudi religiozno plat. Tekmovanja v Olimpiji so bila grška posebnost in močan element grške identitete in grštva, tudi v helenizmu. V klasični dobi so bile odsev za Grke značilnega polisnega permanentnega boja ali agona, ki je prežemal grško kulturo. Herodot nam je zapustil zgodbo, da so se elidski poslanci[3] v času faraona Psamisa[4] odpravili v Egipt in se hvalili, da so pravila, *»po katerih se izvajajo gimnične tekme pri njih v Olimpiji, najpravičnejša in najboljša na svetu, tako da bi si celo najrazumnejše vseh ljudstev, Egipčani, ne mogli umisliti boljših«,* ter poizvedovali, ali bi jim Egipčani predlagali morebitne izboljšave. Faraon je sklical modrece in po predstavitvi olimpijskih pravil so ti vprašali Elidčane, ali se tudi njihovi rojaki udeležujejo tekem. Elidčani so odgovorili, da jim je dovoljeno tekmovati, enako kot vsem Grkom. Modreci pa so jim nato dejali, *»da je ta ustanova vse prej kot pravična, zakaj nemogoče si je misliti, da ne bi, tujcem v škodo, držali s svojim someščanom, ki je med tekmovalci. Če jim je torej kaj do pravičnosti in če so zavoljo tega prišli v Egipt, jim svetujejo, naj pripuščajo v prihodnje samo tujce k tekmam, Elidčanom pa naj se udeležba prepove«.* Vprašanje pa je, ali so Egipčani prirejali specializirana tekmovanja kot Grki, kajti Egipčani niso poznali grškim podobnih verskih čaščenj bogov ali herojev in njihovih športnih del. Herodot namreč pravi, da tovrstnega čaščenja v Egiptu ne poznajo in da so v Egiptu le v mestu Hemis organizirali gimnične igre, ker so tam živeli potomci Grka Perzeja in so igre organizirali njemu, kot ustanovitelju mesta, v čast.

Heraje

Na drugi strani ženske v času tekmovanj niso smele vstopiti v Olimpijo. Kazen za prekršek je bila smrt, in sicer bi odkrito žensko pahnili s strme pečine Tipaion. Od tod tudi stereotip o antični ženski izključitvi. Dejansko pa Pavzanij piše, da ženskam ni bilo dovoljeno v Olimpijo na dneve, ki so prepovedani za ženske. Prav tako je tekmovanjem prisostvovala svečenica Demetra. Pavzanij ne pove, ali je bila kazen kdaj uporabljena, pove pa, da nikoli niso zalotili nobene ženske razen Kalipateire. Odkrita je bila po boksarskem finalu svojega sina, ko mu je preoblečena v trenerja stekla v objem in se razkrila. Po »temeljitem« zaslišanju in zasedanju so se helanodiki odločili, da jo izpustijo in oprostijo, a od tedaj so morali biti goli tudi trenerji. Če je bil tako strog zakon in družba tako ekskluzivno moška, zakaj so ji prekršek oprostili? Zakaj takšna

[3] Predstavniki polisa Elida, ki je vodil in nadzoroval olimpijske tekme/igre.

[4] Verjetno Psametih III. iz saitske dinastije, ki je vladala v 7. in 6. stoletju in ko so bili vzpostavljeni tudi politično-vojaški, gospodarski in kulturni stiki z grškim svetom.

nedoslednost? Odgovor je skrit v gimnastiki, agonih in spoštovanju atletov, zato moramo stereotipe dostikrat temeljito pretresti. Kalipateira je bila namreč hči slavnega borca Diagora z Rodosa, olimpijskega zmagovalca leta 464 pr. n. št., ki je zmagoval tudi na istmijskih in nemejskih ter drugih lokalnih tekmovanjih. Pindar mu je posvetil VII. olimpijsko odo. Diagor je bil začetnik športne dinastije Diagoridov, nosilcev številnih olimpijskih in drugih zmag. Helanodiki, poznavajoč Diagora in njegovo širšo družino – mimogrede, v času odkritja Kalipateire so na Altisu stali med kipi olimpijskih zmagovalcev poleg Diagorovega tudi kipi njenih bratov, sinov Diagore –, so Kalipateiro oprostili. Ostane nam še vprašanje, zakaj je Kalipateira kljub dobro ji znanemu zakonu prišla v Olimpijo? Zgolj zato, da bi gledala sina? Nečimrnost, radovednost, materina pretirana skrb? No, resnici na ljubo je Kalipateiri umrl mož, trener njunega sina, in sama je prevzela skrb za sinovo pripravo ter odpotovala z njim v Olimpijo.

Poleg Kalipateire pa najdemo žensko(-e) tudi med zmagovalci olimpijskih moških tekmovanj. To je bila Špartanka Kiniska, članica kraljeve družine, ki je na enega od spomenikov zapisala: *»Jaz, Kiniska, sem zmagala v dirki s konjskimi vpregami z mojimi urnonogimi konji. Postavljam ta kip in razglašam, da sem edina ženska v vsej Grčiji, ki je kdajkoli dobila to krono.«* Pisali sta se leti 396 in 392 pr. n. št., Pavzanij pa je pozneje zapisal, da *»še veliko po njej je bilo zmagovalk, toda Kiniska je bila prva«.*

Špartanka Kiniska je bila prva, ki je zabeležena kot ženska zmagovalka na olimpijskih agonih. Za tekmovanje z njenimi *»urnonogimi konji«* jo je spodbudil brat Agelaj, špartanski kralj. Mnogo pozneje, v 1. st., je Plutarh zapisal, da naj bi Agelaj s tem hotel pokazati, da je zmaga na hipičnem agonu (konjskih dirkah) neprimerljiva z zmago na gimničnem agonu, kjer odločajo telesna pripravljenost, moč, sposobnost in veščina posameznika, medtem ko je pri konjskih dirkah pomembnejše materialno stanje lastnika konjev. Na olimpijskih tekmovanjih je bil namreč zmagovalec dirk lastnik konj, in ne voznik, zato je tudi vprašanje, ali je Kiniska osebno vozila četverovprego in torej bila v Olimpiji, s čimer bi kršila nenapisano zapoved, da ženske v času tekmovanj ne smejo v Olimpijo. Zanimivo pa je, da so imeli Špartanci v 5. in v začetku 4. stoletja pr. n. št., ko je Kiniska oziroma ko so njeni *»urnonogi konji«* zmagovali v Olimpiji, vse manj gimničnih zmagovalcev, čeprav je bila njihova vzgoja vsebinsko polna gimnastike in čeprav so bili dobri bojevniki.

Ženska tekmovanja pa zasledimo tudi v Olimpiji. Če smo Olimpijo omenjali kot kraj moških tekmovanj, slednja pa so bila prepovedana za ženske oči, so bile v taisti Olimpiji tudi ženska tekmovanja, tako imenovane *»heraje«.* Vendar pa ne vemo, ali so bila tekmovanja le *»amazonska«* in torej moškim očem prepovedana. Heraje, tekmovanja deviških mladenk, posvečena v čast Zevsove žene Here, so bile sprva le v Olimpiji, pozneje pa so se razširile še na nekatera druga prizorišča. Podobno kot pri moških so bile najbolj znane heraje v Olimpiji. Mitološka utemeljiteljica olimpijskih heraj naj bi bila Hipodameja, hčerka Ojnomaja, ki ga je v dirki premagal Pelops in se z njo poročil. Hipodameja je v zahvalo za dobro možitev organizirala ženska tekmovanja, pri čemer ji je pomagalo 16 someščank. Pavzanij piše, da so heraje potekale vsaka štiri leta pod

vodstvom »*šestnajstih žena*« iz Elide, ki so prevzele vlogo sodnic ali helanodikov (ker so se Elidčani delili na osem plemen, je vsako pleme prispevalo po dve »ženi«). »Šestnajst žena« je prav tako organiziralo »*svete plese*« v čast Heri. Eden se je imenoval po Hipodameji, drugi po Fiski, lokalni nimfi. Heraje so bile časovno ločene od moških tekmovanj. Tekmovalke so bile razdeljene v tri starostne kategorije in so tekmovale v teku na olimpijskem stadionu na progi, skrajšani za šestino stadija, kar je približno 160 m. Tekle so z razpuščenimi lasmi, oblečene v »*hiton*« ali krajšo tuniko, ki jim je segala do kolen in bila speta na levi rami, medtem ko sta bili desna rama in desna dojka goli. Najprej so tekle najmlajše, nato skupini starejših. Zmagovalke so prejele oljčni venec in porcijo mesa Heri žrtvovane krave ter imele pravico, da postavijo svoj kip ali portret v Herinem svetišču. Ker so se po večini odločale za portrete, ni arheoloških ostankov – razen redkih kipov. Prav tako je malo zapisov, zato se postavlja vprašanje, ali so bile heraje tekmovanja zgolj elidskih mladenk ali pa so tekmovale tudi Špartanke. Dejstvo je namreč, da so glavni ohranjeni antični kronisti in pisci nešpartanskega izvora, ki so imeli Špartancem drugačen pogled na žensko vprašanje in njeno družbeno vlogo.

Torej, ženska tekmovanja so stara stvar. Špartanke so bile deležne iste gimnične vzgoje kot Špartanci, torej skupna telesna vzgoja. Antični strokovnjaki onstran Korintskega prekopa pa so se zgražali, čeprav so se tudi njim dogajala ženska tekmovanja, denimo v svetišču Artemide v Bravronu.

Helenizem in šport

Grška antična klasika se nekako zaokroži v 4. st. pr. n. št. Priče smo novemu zgodovinskemu ciklusu in podobno kot ob času velikih selitev, ko so dorske selitve trajno zaznamovale grško politiko in kulturo v prvi polovici 1. tisočletja pr. n. št., so dogodki proti koncu 4. st. pr. n. št. trajno zaznamovali podobo grškega in vzhodnega sredozemskega sveta. Na obzorju grškega polotoka se je pojavila nova politična sila, Makedonci, pod vodstvom Filipa in njegovega sina Aleksandra. Potem ko sta makedonska voditelja naprej prevladala nad grškim matičnim svetom, se je Aleksander odpravil nad dednega grškega sovražnika Perzijo. Po zmagah nad Perzijci je Aleksander temeljito spremenil politični svet in po smrti zapustil naslednikom obsežno ozemlje. V zgodovini dobo po njegovi smrti imenujemo helenizem. Zanj je značilna ekspanzija grštva in grške kulture, ki je bila pred tem ozko vezana le na grško matično ozemlje in kolonije. Oblikovanje nove velike Aleksandrove države in po njegovi smrti več dinastičnih kraljevin njegovih generalov je pomenilo za Grke in Makedonce nov izziv. Porušena razmerja politične moči in propad velikega soseda Perzije, ki je preprečevala grško ekspanzijo – ekonomsko in kulturno – proti vzhodu, so naenkrat odprli možnosti za selitev Grkov in Makedoncev ter grške kulture na vzhod. Sledilo je pravo selitveno gibanje grškega jezika, grške kulture, grškega mestnega urbanizma v Malo Azijo, Perzijo, Mezopotamijo in Egipt. Klasično grško politično razdrobljenost in etnično

pripadnost polisu je zamenjala zavest o pripadnosti veliki državi, zavest o svetovnem državljanstvu, kozmopolitstvu, kar je bil do tedaj edinstveni primer (pozneje ga zamenja latinski univerzalizem). Helenistična doba je omogočila razširitev grštva, na drugi strani pa je povzročila pešanje matičnega grškega sveta zaradi ekonomske in intelektualne migracije Grkov iz matičnih dežel (»beg možganov«?). Le Atene so obdržale pridobljeno vlogo kulturnega in univerzitetnega središča, kakršno so imele že pred Aleksandrovimi vojnami, a so se srečale tudi z novo konkurenco, denimo egipčansko Aleksandrijo. In če pogledamo tloris Aleksandrije, v njem najdemo tako stadion in hipodrom na obrobju mesta kot gimnazij v mestu.

V migracijskem vrvežu in zlivanju kultur znotraj Aleksandrove države in njenih naslednic v obdobju helenizma so imeli mesto tudi gimnastika, gimnični agon in atlet kot tipični elementi grške kulture in identitete. Že Aleksander je na svoji osvajalni in raziskovalni poti prirejal agone. Kot piše Arijan v Aleksandrovi »*anabazi*«, je Aleksander na svoji osvajalni poti organiziral agone v Kilikiji v južni Turčiji, Libanonu, dvakrat v egipčanskem Memfisu, perzijski Suzi in perzijskem Zadrakartu, novoustanovljeni Aleksandriji v Uzbekistanu, v indijski Taksiliji in ob indijski reki Hipsasis, pakistanskem Karmaniu in končno v Iraku v Ekbatanu in Babilonu. Agone so sestavljali gimnastika in glasba ali gimnastika in konjeništvo, v Libanonu pa gimnastika in lampadedromia, baklada ali tek z baklami. Domneva se, da so v gimničnem agonu tekmovali tudi Aleksandrovi vojaki, medtem ko so v glasbenem delu nastopili le poklicni glasbeniki. Aleksander je v vojsko vključil tako atlete kot glasbenike, s čimer pa se je odrazila tudi atletsko-gimnastična specializacija, ki se je zgodila že v stoletjih pred Aleksandrom. Gimnastika je bila na eni strani telesna vzgoja, element splošne in vojaške vzgoje, na drugi strani rekreacija in na tretji atletizem ali agonistika, samozadostna tekmovalna dejavnost, značilnost grškega urbanega življenja, enako kot glasba in gledalištvo.

Grški gimnični model se je prenašal z Aleksandrom in helenizmom po sredozemskem vzhodu. Širili so se tako stadioni in gimnaziji kot tekmovanja. Stadion je postal povsem normalna sestavina in značilnost novega mesta, gimnični atletizem – danes bi rekli »šport«, pa sestavni del urbanega in kulturnega življenja ter zabavnega posla. Med klasičnimi grškimi tekmovanji so ohranjala prestižni značaj »sveta« olimpijska tekmovanja, tem pa so se denimo pridružila podobna tekmovanja v Pergamonu v Mali Aziji, ki jih je organiziral kralj Evmenes II. v 2. st. pr. n. št., in so pridobila status svetega agona. Program so sestavljala glasbena, gimnična in konjeniška tekmovanja. Poleg svetih tekmovanj so se prirejala številna *»nesveta«* ali *hrematistična* tekmovanja, tekmovanja z denarnimi nagradami, ki so jih lahko razdelili vsaj med prvih pet. Takšna tekmovanja so prirejali tudi že v predhelenističnem času in so se v zdaj širila skladno z grško kulturo in prakso po helenističnem svetu.

Zgoraj: »Situacijski načrt« antične Olimpije po arheoloških izkopavanjih, 1881 (v Eichel W., Illustrierte geschichte der körper kultur, 1983).

V sredini desno: Razglednica Olimpije; levo spodaj stadion (osebni arhiv).

V sredini levo: Tekači na dolge proge na panatenski amfori, okrog 320 p.n.št. (hrani Paul Getty muzej).

Spodaj: Motiv treninga peterobojcev na skodelici za pitje, okrog 510-500 p.n.št. (hrani Paul Getty muzej).

4. ŠPORT V RIMU

V izteku tretjega leta šeste olimpijade, ki jo je z zmago v stadiju zaznamoval atlet Ojbot iz ahajskega polisa Dime na severozahodu Peloponeza, je po rimskem izročilu Romul 21. aprila 753 pr. n. št. ustanovil mesto Rim. Izročilo o ustanovitvi temelji na zgodbi o dvojčkih Romulu in Remu, ki ju je kralj, da ne bi kot potencialna dediča prestola ogrozila njegovega na silo prevzetega vladanja, vrgel v reko Tibero. Ta ju je naplavila na obalo, kjer ju je našla volkulja in hranila, dokler ju ni našel kraljevi pastir in ju z ženo vzgojil. Nato so ju prepoznali, strmoglavila sta vladajočega in na mestu, kjer ju je Tibera naplavila na obalo, sklenila postaviti mesto – Rim. Romulu je po znamenju v obliki leta ptic pripadla kraljevska čast in je zavladal prebivalcem sedmerih gričev, ki so v etničnem pogledu izhajali iz plemen Latinov in Sabinov. Zgodovinsko in z arheologijo podprto pa je dejstvo, da je bilo ozemlje poznejšega Rima naseljeno že v drugi polovici 2. tisočletja, v 8. st. pr. n. št. pa se je oblikovala širša skupnost na gričih živečih prebivalcev, ki so se v naslednjih stoletjih po izsušitvi območij med griči naseljevali v nižino in gradili tudi upravne (forum), tržne in verske zgradbe ter mesto ogradili z zidom. Zunaj tega je ostalo Marsovo polje (poimenovano po bogu vojne Marsu), ki je postalo območje za vojaško pripravo, telesno vadbo in urjenje ali latinsko *exercio*. Legendarnemu Romulu se pripisujejo ureditve številnih rimskih institucij vključno s senatom in vojsko, ki je temeljila na telesno in vojaško dobro pripravljenih državljanih. Po izročilu naj bi Romul med neko nevihto izginil z zemlje v gostem oblaku in postal bog. Njegove zadnje in preroške besede Rimljanom, kakor je zapisal zgodovinar Tit Livij v svojem obsežnem delu o rimski zgodovini vse od ustanovitve mesta – pisal jo je v času Oktavijana (Avgusta) –, so bile:

»Pojdi in povej Rimljanom, da je volja nebes, da bodi moj Rim glava sveta. Zato naj visoko cenijo vojaško veščino in naj vedo in izročajo potomcem, da se nobena človeška sila ne more upirati Rimu.«

Rimu so po zgodnjem avtonomnem obdobju po Romulu v 6. in 5. st. pr. n. št. zavladali etruščanski kralji, ki so jih meščani konec 5. st. pr. n. št. pregnali in vzpostavili republiko, konec 1. st. pr. n. št. in več državljanskih vojnah pa je Oktavijan ali Avgust, kar je bil njegov naslov, ki mu ga je podelil senat, zgradil nov sistem, cesarstvo. Rim je bil v republikanskem obdobju v političnem in vojaškem vzponu, najprej nad apeninskim sosedstvom, nato je svoj vpliv in ozemlje širil v Italiji in zunaj nje ter prišel v stik z grško-helenističnim svetom in kulturo. V tem stiku je marsikaj sprejemal in avtonomno razvijal, v marsičem je bil nadaljevalec grške kulture. Mesto Rim, prestolnica cesarstva, kamor so 'vodile vse poti', je po stoletjih rimskih osvajanj postal antični megapolis, ki je sredi 2. st. imel 1,2–1,7 milijona prebivalcev in bil ena najvplivnejših prestolnic tedanjega sveta. Ozemeljsko se je rimska država na vrhuncu slave raztezala od Anglije do Egipta in od Španije do Male Azije ali v številkah 5100 km od zahoda na vzhod in 3200 km od severa na jug. Pomenljive številke, a impozantnejše

je spoznanje, da so kmetje, živeči v odmaknjenih delih zahodnega Walesa na britanskem otoku, uporabljali isto vrsto serijsko izdelovane pečatne keramike kot prebivalci puščavskih mest med Evfratom in Tigrisom ter prav tako kmetje v pogorju Atlasa v Alžiriji in (nizozemski) Frizi v močvirskih vaseh severno od Rena na obali Severnega morja. Da so lahko rimski prebivalci uporabljali iste izdelke, je država zgradila in uredila veličastno prometno infrastrukturo, ki je omogočala trgovsko izmenjavo in razmeroma varno potovanje ali gibanje ljudi po državi vključno z migracijo. Ljudje so oblikovali kulturo, katere sestavni del so bili tudi šport in športne prireditve, in so nam, ne nazadnje, zapustili besedo, ki je bila podlaga za njeno nadaljnjo evolucijo prek vulgarne latinice v današnji termin šport: *de(s)portare – sport*. Dediščino Rima je v evropski kulturi in jezikih zaznati vsepovsod, tudi v športu, kot smo že omenili. Kako drugače razumeti, da nam je Rim zapustil večnamenski objekt ovalne oblike in termin arena? Ali pa kopališča oziroma terme z ohranjenimi športnimi ali morda športnorekreativnimi motivi, med njimi tudi freske žensk v kopalkah z malimi utežmi, vrtavko, igri z malo žogo in tekom, nagrobnik z žonglerjem ali pa skupino moških pri igri z žogo ipd. Nekateri motivi so morda podobni grškim. Rimljani so se z grškim športom srečali prek Etruščanov ali pa ob stiku z Grki v južni Italiji, saj se je marsikateri grški gimnastični ali/in atletski motiv ohranil prek kopije, najdene na Apeninskem polotoku, med drugim Diskobolos ali metalec diska ali pa boksar Apoksiomen. Etruščani naj bi že pred tem imeli športe, podobne grškim, ali pa so morda celo prevzemali nekatere grške športe, kot so bili pestoboj, rokoborba, konjske dirke, met kopja in diska, tek, atleti pa so bili oblečeni. Različne poslikave slikajo tudi plavalce, gimnaste, žonglerje, veliko je motivov plesalcev. Prav tako so Etruščani prirejali pogrebne rituale z borbo ujetnikov ali izbranih, ki smo jih omenili tudi v povezavi z Mikenci in Homerjevimi deli. Po izgonu etruščanskih kraljev in z nastopom republike so Rimljani nekatere etruščanske tradicije nadaljevali, zlasti pogrebne rituale, z mejaštvom na italijanske Grki in osvajanji grško-helenističnega sveta pa so se srečali tudi z grško gimnastiko in grškimi agoni. V tej zgodnji fazi so bili sicer zadržani do grštva, čeprav se je kulturno širilo. Telesna dejavnost v smislu gimnastike je bila za rimskega patricija na prvem mestu le z vidika vojaške priprave. Rim je bil v republikanskem in zgodnjem cesarskem obdobju v politično-vojaškem osvajalnem širjenju, kar je imelo tudi pomembno gospodarsko plat z vidika pridobivanja sužnjev kot delovne sile. Rimska vojska je razvila špartanski falangi podobno pehoto ali rimsko »kohorto«, v kateri je bila pomembna telesna pripravljenost in veščina. Plutarh nam zapušča primer telesne vzgoje Kata starejšega, politika, visokega uradnika in vojaškega poveljnika (zmagoval v borbah v Španiji) ter književnika, kako naj rimski oče (patricij) uči svojega sina in čemu naj nameni poudarek: ne uči se ga le, kako se meče kopje, rokoborbe, jahanja, ampak tudi borbe s pestmi, prenašanja vročine in mraza in tega, kako preplavati najbolj deroče reke. Torej vadba, ki mu bo omogočila vzdržati življenjske napore zlasti v vojaškem pogledu, cilji pa so bili pridobiti pogum, moč, vztrajnost, vzdržljivost in iznajdljivost ter moralne kvalitete. Vadba se je dopolnjevala s tekom in sabljanjem, predvsem tehnika bodeža, ki se je izvajala na nameščeni lutki

oziroma objektu, iz česar je izšla vojaška vaja *quintiliana* – ta se je s prilagoditvami prenesla v srednji vek in bi ji lahko našli športno nadaljevanje v srednjeveškem turnirstvu. Konjeniki in lahka pehota so trenirali lokostrelstvo in jahanje. Sestavni del treninga so bili prav tako marširanje v vojaški opremi, a ne le opremi za boj, temveč v popolni opremi, in redni vojaški manevri. Telesna vzgoja se je promovirala najprej v okviru družine. *Familia* in dom sta bili elementarna institucija vzgoje, nad otroki so bedeli njihovi starši. Oče je odločal o otrokovi usodi in bedel nad njegovim odraščanjem skoraj vse do poroke. Nastopal je kot patriarh družine, ki je imel nadzor nad družino in je v njenem imenu sprejemal odločitve. Mati je bila spoštovana oseba, ki je možu pomagala organizirati in voditi družino ter hišo s prihišnim delom. Sinovi so spremljali očete na njihovih vsakdanjih poteh, poslovnih, religioznih ali pri vajah oziroma urjenju ter se tako spoznavali z obveznostmi, ki jih bodo morali prevzeti kot odrasli. Samo učenje pa so patriarhi zaupali sužnjem. Šolski sistem, ki naj bi bil nekoliko podoben grškemu, je v Rim prodrl v 3. st. pr. n. št. Da bi nadomestili familiarno vpeljevanje mladih ljudi v življenje odraslih, je skupina učiteljev ustanovila obliko osnovnega šolanja, ki pa je bilo prej podobno neke vrste inštruiranju in ni vključevalo aktivnosti, ki so bile značilne za grške palestre in gimnazije, vključno z gimnastiko. Mesto telesne vzgoje so bila vojaška taborišča na Marsovem polju (Campus Marsus), obsežno niževnato polje med Tibero in delom mestnega zidu, imenovanim Servijev zid, ki je varoval zunanjo stran Kvirinala, enega od naselitvenih rimskih gričev. V obdobju republike je bila edina stavba na tem polju svetišče boga vojne Marsa.

Grški agon in gimnastika v Rimu

Rimljani so se srečali z grško gimnastiko in agoni že v republikanskem obdobju. Prvi grški atleti so v Rimu nastopili v začetku 2. st. pr. n. št., v začetku 1. stoletja je, kot smo že omenili, rimski vojskovodja in državnik Lucij Kornelij Sula po vojaških zmagah in osvojitvah ter tudi plenjenjih v Grčiji in Mali Aziji iz Olimpije v Rim odpeljal vse atlete, ki so nastopili v sklopu slavljenja njegovih zmag. Prvi grški atleti v Rimu so tako navdušili kot šokirali. Med kritiki najdemo v 1. st. pr. n. št. tudi državnika, govornika in prozaista Marka Tulija Cicera, ki je kritiziral simpatizerje grškega športa. Grški šport je označeval kot *»začetek grešnega dela*« ter kritiziral nepotrebne stroške za olje, denarne nagrade in zahajanje v palestro in gimnazij. Poleg tega je bil v odnos do dejavnosti vpleten tudi militantni vidik. Kot poudarja Nada Grošelj (2015), je bila misel, da dobri atleti niso nujno dobri vojaki, običajno začinjena z rimskim prezirom do grške pomehkuženosti. Mark Lukan (živel v 1. st.) je v enem svojih epov, v katerem je obravnaval državljansko vojno med Cezarjem in Pompejem (1. st. pr. n. št.), poudaril Cezarjev nagovor vojakom nasproti Pompejevi vojski: *»[T]u [v Pompejevi vojski, op. p.] bodo mladeniči, nabrani iz grških gimnazijev, medli učenci gimnastike, komaj zmožni nositi orožje.«* Vendar grški šport je vse bolj zahajal v rimsko družbo in dobil zagovornike tudi med cesarji. Na eni strani gimnastika, na drugi strani agoni, s tem da

so bili rimski patriciji prej gledalci kot atleti. Cesar Neron se je celo odpravil na turo po Grčiji in se v Olimpiji pomeril na konjeniških dirkah, v Rimu pa je po grškem vzoru organiziral atletsko-glasbena tekmovanja Neronije, prvič leta 69, ki naj bi potekala na pet let. Konec 1. st. je cesar Domicijan uvedel agone Kapitolije, atletsko-glasbena tekmovanja na štiri leta, vendar pa ti agoni niso dobili trajne oblike kot panhelenski v Grčiji, saj je bila rimska družba pri vprašanju grških agonov razdvojena. Zgodovinar Tacit (živel 1.–2. st.) je v Analih poročal, da so se nekateri Rimljani pritoževali ob uvedbi grških agonov pod cesarjem Neronom, češ da zastrupljajo rimsko ljudstvo, da se pozabljajo navade pradedov, ki jih uničuje od zunaj privlečena razuzdanost. Grške agone, navade in gimnazije je označil za leglo družbene nedejavnosti in nenravnega ljubimkanja, ki naj bi spridili rimsko mladino. Kljub temu so grški agoni dobili mesto v Rimu in z njimi tudi, v manjši meri, (grški) ženski atletizem. Konec 1. st. v času cesarja Domicijana so bile na sporedu Kapitolinskih agonov tudi tekme v tekih mladih žensk.

Prek helenizma se je med Rimljani povečal pomen intelektualnega izobraževanja, vendar pa se grški in helenistični ideal združevanja telesnega, duševnega in moralnega kot kompletni ideal ni prenesel v rimsko družbo. Rimljani so po osvojitvi Grčije in Makedonije (2. pr. n. št.) prevzeli del njihovega vzgojnega sistema, predvsem izobraževanje po stopnjah od osnovnega do akademskega. Nobeno pa ni vključevalo gimnastike in Rimljani niso uredili palester in gimnazijev. Čeprav je bil rimski odnos do grške gimnastike odklonilen, so nekateri učenjaki in retoriki vseeno zagovarjali omejen obseg telesne vadbe v šolskem programu. Tako je rimski filozof Kvintilijan govoril, da *»nekaj relaksacije pa je treba dovoliti vsem, kajti ni nikogar, ki bi prenašal neprestano delo. Osveženi dečki so bolj dovzetni učenju. Igra pri dečkih ga ne bo žalila, kajti to je znak razigranosti, živahnosti.«* Tudi Cicero je uvidel koristnost in poudarjal, da vsi možje potrebujejo aktivnost. Zato morajo imeti različne telesne vaje ali dejavnosti mesto v življenju, ne smejo pa postati samozadostne. Za obdobje cesarstva (1.–4. st.) je značilno pomanjkanje telesnovzgojnih idealov v ožjem šolskem pogledu. Telesno vadbo so zožili na vojaški in policijski krog ter po drugi strani na rekreacijo in športne spektakle. Povprečni Rimljan je svojo telesnost vezal na rekreativno dejavnost denimo v kopališčih, ki je bila povezana s konceptom rekreativne zabave, a tudi preventivo in skrbjo za zdravje. Iz grškega sveta so prišli zdravniki, ki so že stoletja poznali tudi zdravilni pomen gimnastičnih vaj, in v Rimu pripomogli, da se je zmerna telesna vadba obdržala med širšimi sloji, ki so jo poosebljali tudi Juvenalov rek »*Zdrav duh v zdravem telesu*« iz 1. st. n. št. in dela zdravnika Klavdija Galena. Na drugi strani sovpada rekreativni način življenja s povečanim pomenom higiene ter gradnjo akvaduktov in kanalizacije v mestih, ki je vplivala tudi na gradnjo term ali kopališč.

Poleg splošne telesne vadbe in temu primernih različnih vaj lahko poudarimo igre z žogo in plese. Poznali so več vrst teh iger in prav tako več vrst žog. Nekatere so bile polnjene z zrakom, druge s perjem ali dlako. Iz rimske literature ni zaslediti, ali so Rimljani pri igrah z žogo razvili tudi igro, pri kateri bi uporabljali denimo palico ali lopar, kot je bil to primer pri Grkih. Igre z žogo so se delile na skupino lahkotnih iger, pri

katerih so si igralci žogo podajali ali z njo žonglirali, medtem ko so se oblikovale tudi resnejše ali aktivnejše igre, denimo trigon, sphaeromachiae in harpastum. Zlasti slednji se je širil po imperiju, saj so bili vneti igralci vojaki. Igra naj bi bila podobna srednjeveškemu »*calciu*« v Italiji ali angleškemu »*footballu*« oziroma današnjemu ragbiju, prek srednjeveških oblik bi jo lahko šteli tudi kot predhodnico modernih športnih iger nogomet in ragbi, čeprav moramo poudariti, da je bil današnji nogomet na podlagi starejše igre izumljen sredi 19. stoletja.

Rimski šport

Grškemu agonu je v prireditvenem pogledu stal nasproti tradicionalni rimski šport, vključen v rimska praznovanja, čaščenja, proslavljanja ali festivale. Javne prireditve ali igre, ki so vključevale gledališke predstave in športna tekmovanja, so poimenovali *ludi*. Med športnimi so bile starejše konjeniške dirke z vozovi ali *ludi circenses*, sledile so jim gladiatorske borbe. Rimljani so za to oblikovali posebna objekta:

– cirk (hipodrom), namenjen konjeniškim dirkam; zasnove tovrstnih objektov so bile zelo različne, od skromnega prostora na deželi do arhitekturno kolosalnih umetnin, kot je bil Circus Maximus v Rimu. Graditi so ga začeli v 1. st., v končni obliki je imel tekmovalno stezo dolgo 600 m z ostrim zavojem, obdano z vrstami sedežev za 200.000 obiskovalcev. Ovalno tekmovalno stezo je v podolžni smeri delila pregrada, ki jo je bilo treba obvoziti in ki je imela na obeh koncih oznake za število obvozov;

– amfiteater ali ovalna arena, okrog in okrog obdana s sedeži; amfiteater je bil dejansko združitev dveh teatrov v enotno stavbo. Ideja in prvi amfiteatri so se pojavili že v 1. st. pr. n. št. V Rimu je bil najslavnejši flavijski amfiteater ali Kolosej, ki sta ga v drugi polovici 1. st. zgradila cesarja Vespazijan in Tit iz rodbine Flavijcev. Imel je kakih 50.000 sedežev, ki jih je bilo mogoče doseči z več kot 80 vhodov (od tega 76 za občinstvo). Ti so vodili na širok hodnik okrog celotnega poslopja, od koder so šle stopnice k različnim skupinam sedežev. Ocena je, da je bilo v vzhodnem in zahodnem delu rimskega imperija zgrajenih več kot 200 amfiteatrov, pri čemer so bili lahko na (grškem) vzhodu starejši teatri ali gledališča in tudi deli stadionov preurejeni v amfiteatre.

Rimljani so imeli nasprotno Grkom drugačen odnos do športnega nastopanja. Medtem ko so igre v Olimpiji simbolizirale velik in pomemben dogodek vsegrškega značaja in promovirale grške zmagovalce, katerega delček so želeli postati številni Grki, pa Rimljan, najsi bo politik ali vojak, ni čutil nobene potrebe po fizični udeležbi v tekmi. Zanj so bile igre zabavni dogodek, spektakel, ki so ga izvajali brezpravni profesionalci (sužnji, ujetniki …), in cilj teh ni bil častен spopad, temveč zabava obiskovalcev. Rimskim oblastem in poznejšim cesarjem so bile prireditve pomembnejše zaradi političnih in socialnih ciljev. Med vladavino cesarja Klavdija v 1. st. je bilo 93 dni v letu namenjenih različnim tekmovanjem ali borbam in gledališkim predstavam, ki jih je

plačevala država. Do konca 2. st. je število dni naraslo na 135, zato ne preseneča, da Juvenal v svojih Satirah kritizira rojake in stanje duha: *»Ljudstvo že davno živi brez skrbi, odkar smo prodali svoje pravice za nič; prav tisti, ki so prej dajali vse časti konzulom, legijam in državi vodstvo, so danes srečni in dve stvari jim edino še hodita po glavi – kruh in cirkus vsak dan.«* Načela 'kruha in iger' (kruh in cirkus, panem et circenses) so se držali vsi cesarji in ga redno izvajali. Cesar, ki bi se takšni praksi odpovedal, bi se izpostavil nevarni kritiki. Govornik Mark Kornelij Fronton (2. st.) je v Načelih zgodovine zapisal, da se *»rimski narod zanima predvsem za dvoje: dodeljevanje živil in igre*« ter da cesar Trajan, ki je razširil konec 1. st. meje Rima do največjega obsega, *»v svoji modrosti ni nikoli pozabil izkazovati pozornosti najodličnejšim dramskim igralcem in prireditvam v areni, kajti dobro je vedel, da se sposobnost neke vlade kaže nič manj v skrbi za ljudsko zabavo kot v resnih državniških opravilih in da so – najsi za razdeljevanje žita in denarnih podpor poteši posameznika – za zadovoljevanje množic igre nepogrešljive.«* Toda poleg uspavanja množic je šlo še za nekaj drugega. Borbe, dirke, igre, arene, hipodrome in gledališča je obiskoval tudi cesar s svojim spremstvom. Z množico je delil užitke predstav in se z njo posvetoval, kdo naj živi in kdo naj umre. Te priložnosti so ponujale trenutke, v katerih so se smele množice počutiti eno s svojimi vladarji, medtem ko je bil v vsakdanjem življenju cesar zavit v tenčico numinoznosti oz. božanskosti ter za zidovi palač in pretorijanske garde strogo ločen od ljudstva.

Eden najpriljubljenejših športov v Rimu so bile dirke z vozovi. Dirke so bile velik posel, dovršeno organizirane. Odvijale so se na hipodromih ali cirkih. Organizacijo so vodili posebni uradniki, ki so se morali s tekmovalnimi združenji (factiones) dogovoriti za primerno plačilo. Factiones so se razlikovale po barvah, ki so jih nosili vozniki – beli, zeleni, modri, rdeči. Združenje je moralo za vsako tekmo postaviti vsaj eno vprego in dnevno se je zvrstilo tudi do 24 dirk. Najobičajnejša 'disciplina' so bile *quadriga* ali četverovprega, čeprav jih je bilo več, od dvo-, tri- pa tudi do šestero-, osmero- in deseterovpreg. Stroški vpreg in tekmovanj so bili gotovo visoki, saj je morala vsaka *factio* vzdrževati ne le lastne konje, temveč jih tudi kupovati in skrbeti za krmo, plačevati trening in kriti stroške za kočijaže.

Dirke so bile atraktivne, a tudi nevarne in nemalo kočijažev je športno pot končalo s smrtjo. Pomenljiv je bil primer dolgoletnega kočijaža Marka Polinika, ki je dosegel 796 zmag in tudi dobro zaslužil. Imel je dva sinova in oba sta nadaljevala njegovo pot, a žal tragično. Prvi sin Marij, ki je vozil šesto-, osmero- in deseterovprege, je umrl pri 29 letih, drugi sin Molicij Tatin pa je umrl pri 20 letih, potem ko je zbral že 125 zmag. Rimsko občinstvo, in verjetno podobno tudi drugod po imperiju, je oboževalo *»ludi circenses«* in kočijaže ter jih kovalo v zvezde, tekmovanja pa so lahko glede na različne *factiones* z navijači in njihovim socialno-političnim okoljem dobila tudi politične razsežnosti. Med kočijaži so bili tudi dobri zaslužkarji, denimo Gaj Apulij Dioklej, kočijaž v 2. st. V 24-letni karieri je tekmoval na več kot 4200 dirkah, zmagal je več kot 1400-krat in bil več kot 860-krat drugi. Z zasluženimi nagradami in očitnim poslovnim

talentom je dobro unovčil športne zaslužke ter postal eden (naj)bogatejših Rimljanov. Njegovo bogastvo je štelo 36 milijonov sestercev, s čimer bi lahko vzdrževal dva meseca celotno rimsko armado.

Gladiatorstvo

Borbe gladiatorjev izvirajo iz etruščanske dobe, ko so boji z orožjem in tudi s smrtnim izidom spremljali pogrebne svečanosti veljaka. Najstarejši znani primeri gladiatorskih bojev v Rimu segajo v čas prve punske vojne v 3. st. pr. n. št. ob pogrebu patricija Brutusa Pea leta 264 pr. n. št., ko so nastopili trije pari borcev. A že petdeset let pozneje je na pogrebni ceremoniji patricija Emilija Lepida nastopilo 44 gladiatorjev, borbe pa so potekale na Forumu. Do 2. st. pr. n. št. so te borbe izgubile obredni značaj ter so postale del slavnosti in zabava množice. Za časa Julija Cezarja je samo pri eni izmed gladiatorskih prireditev nastopilo 320 dvojic. Pod poznejšimi cesarji sta se število borcev in trajanje borb v sklopu rimskih ludijev ali iger povečala. Neki spored v času cesarja Trajana je obsegal 5000 gladiatorjev in dvoboji so potekali 117 dni. Starejše ocene so, da se je samo v letih 106–114 za ljudsko zabavo bojevalo kakih 23.000 borcev, od katerih je bila vsaj polovica ujetnikov iz dačanskih vojn, to je Trajanovih vojn v Dakiji ali današnji Romuniji.

Gladiatorji, borci z orožjem, so bili ali sužnji, ujetniki, ljudje brez mesta v družbi ali v poznejšem cesarskem obdobju tudi državljani, ki so iskali zaslužka z mečem. Na drugi strani, v športnotehničnem pogledu, so bili dobro trenirani in vrhunski borci z orožjem. Izraz gladiator kot borec in dejavnost »gladiatorstvo« se nanašata na latinski izraz *gladius* za kratki meč in *gladiatores*, borec s takšnim mečem. Gladiatorji so živeli v gladiatorskih šolah ali kampusih in bili podrejeni lastnikom šol (*lanistae*), ki so poklicno skrbeli, da so imeli na voljo vedno za nastope sposobne borce, ki so jih dali v najem krajevnim uradnikom, patricijem, pomembnežem in končno cesarjem. Gladiatorske šole so ustanovili že v dobi republike, ena največjih je bila v Capui (pri današnjem Neaplju), kjer se je uril tudi Spartak, ki je bil pozneje vodja upora gladiatorjev (1. st. pr. n. št.). Pridružilo se mu je tudi nezadovoljno lokalno prebivalstvo in številni sužnji, zato je upor dobil širok in nevaren socialni značaj. Glede na oborožitev in opremo so poznali štiri osnovne tipe gladiatorjev, poimenovani so bili po premaganih rimskih nasprotnikih, čeprav različni teksti ali enciklopedična gesla navajajo več vrst gladiatorjev, poimenovanja po nasprotnikih pa so se pozneje opustila:
– tračan, borec s čelado, bodalom in majhnim okroglim ščitom,
– samnit, s čelado, dolgim ščitom in mečem ali tudi kopjem,
– retiar, brez čelade, z zaščiteno eno ramo z roko, oborožen z mrežo in trizobom,
– murnilion ali gal, z galsko čelado, podolgovatim ščitom in mečem.
Gladiatorstvo se je širilo po imperiju in ohranjeni mozaiki iz severne Afrike nam omogočajo rekonstrukcijo dogodkov. Borbe je spremljala glasbena spremljava. Glasbene skupine so običajno sestavljali trobentač na tubo, igralec na vodne orgle in

trobilca na rog. Glasbila so naznanjala in spremljala borbe, glasbene točke pa so gledalce zabavale med odmori. Trobenta je napovedala začetek boja, rogovi pa so stopnjevali dramatičnost nastopov. Mozaik prikazuje borbe treh parov gladiatorjev. Prikazana sta tudi sodnika, v enem primeru sodnik miri in zadržuje zmagovalca, pri drugem paru pa ranjeni gladiator razpravlja s sodnikom. Za poraženca naj bi porazi lahko pomenili tudi smrt, če bi se cesar in ljudstvo poistovetila in tako odločila ter pokazala s palcem, obrnjenim navzdol. Po novejših raziskavah to ni bilo pogosto, saj je bil gladiator investicija, prav tako so bili dobri borci precej priljubljeni. Zato so v šolah imeli zdravnike, ki so sanirali poškodbe gladiatorjev in jih pripravljali za vrnitev v areno. Eden takšnih v eni od šol v Mali Aziji je bil nekaj časa tudi že omenjeni zdravnik Galen. Ker so bili gladiatorji predragoceni za smrt, so organizatorji prireditev posredno bedeli nad dvoboji in skrbeli, da so sodniki vedeli, katere gladiatorje je bilo treba zaščititi. V poslu so bili udeleženi tako organizatorji kot lanisti, lastniki gladiatorskih šol in gladiatorjev, ki so gladiatorje kupovali ali najemali, verjetno tudi menjali. Prireditev z gladiatorskimi dvoboji je bila naložba organizatorja, ki je nosil finančne posledice odločitve o življenju ali smrti gladiatorja. Lanist je moral namreč plačati za vsakega v areni ubitega gladiatorja. Tako denimo življenjepisec Gaj Svetonij (1.–2. st.) piše, da je Julij Cezar med gladiatorskimi boji, ki jih je priredil v sklopu poročnih slovesnoti hčere Julije, ukazal, da morajo slavnega gladiatorja, ki si z bojem ne bi prislužil naklonjenosti ljudstva, rešiti s silo in ga obvarovati. Tudi cesar Neron je pri enih od iger na Marsovem polju podobno ukazal, da ne sme biti nihče ubit. Po neki zgodovinski analizi stotih dvobojev v 1. stoletju je izmed 200 sodelujočih v areni umrlo 19 borcev. Prav tako so se v okviru gladiatorstva pojavile gladiatorke. Svetonij piše, da je bilo v času cesarja Domicijana v Koloseju več ženskih spektaklov. Ti pa so hitro postali dolgočasni, zato so organizirali borbe gladiatork s pritlikavci. V 2. st. se je žensko gladiatorstvo krepilo, cesar Septimij Sever (2.–3. st.) je ženskam celo prepovedal borbe. Žensko gladiatorstvo pa se je širilo po rimski državi, kar potrjuje arheološko najdišče groba ženske v Londonu leta 1996. Pokopana je bila s posodo in drugimi pripomočki, ki so jih uporabljali gladiatorji.

V amfiteatrih so poleg borb prirejali tudi predstave z živalmi, *venationes*, ki so obsegale vse od akrobatskih prizorov in dresure do navideznega lova in množičnega pobijanja. Živali so ščuvali drugo na drugo ali pa na ujetnike brez obrambe, ki so bili obsojeni na smrt *ad bestias*. To je bila usoda številnih kristjanov v zgodnjih stoletjih cesarstva. Živali so imele po eni strani vlogo rablja, po drugi pa žrtve. Rim je uvažal živali z vseh koncev države in tudi iz dežel onstran meja. To nima neposredno zveze z gladiatorstvom, povezano je s spektakelstvom kot poslom prirejanja velikih prireditev v velikih večnamenskih objektih, kot je bil rimski Kolosej. Ob njegovem odprtju so se gladiatorji bojevali sto dni, vzporedno pa so po nekaterih ocenah pobili 9000 živali. Težko je razumeti, da številni intelektualci in sodobniki tega početja v amfiteatrih niso obsojali. Prej so se zavili v molk in ga niso komentirali. Med redkimi je bil Lucij Seneka (1. st.), učitelj in politični svetovalec cesarja Nerona, ki je izrazil gnus nad tem

ravnanjem. Antični ljudje in tudi intelektualci naj bi bili prepričani, da gladiatorski boji posredujejo gledalcem moralne vrednote, kot sta hrabrost in prezir do smrti. Zato so borbe v etičnem pogledu postavljali celo nad gledališke predstave, ki naj bi v tem primeru služile le zabavi. In pogosto so bili gladiatorji celo priljubljenejši kot pevci ali igralci.

Prav tako imajo gladiatorski boji malo ali nič skupnega s športom, kot smo ga spoznali pri starih Grkih. Velika razlika med njimi in Rimljani je v tem, da so Grki spoštovali in cenili agon in aidos, to se je nadaljevalo tudi v helenistični dobi, medtem ko sta omenjena pojma precej neznana Rimljanom, poleg tega je rimski patricij gledalec, gladiator oziroma borec pa je suženj ali družbeni marginalec. Koncept grškega agona je drugače od rimskega ludusa tesno povezan s permanentnim konfliktom grških polisov, atleti so bili hkrati predstavniki ali reprezentanti različnih grških mest in vrhunski športniki, najboljši v svojih disciplinah. V rimski družbi je agon prežemal konjske dirke, ki so bila tekmovanja različnih factiones, medtem ko so bili gladiatorji ljudje brez porekla ali z dna družbene lestvice in se niso borili za zmago, temveč za fizično preživetje, ki so ga lahko ob preživetju in prehodu v civilno življenje unovčili.

Rekreacija in terme ali kopališča

Rimski šport niso bili le dvoboj gladiatorjev, konjske dirke in Juvenalov rek »kruha in cirka« (iger), temveč tudi izredno urejena kopališča ali terme, ki so jih državljani uporabljali kot rekreativna in družabna središča. Juvenal, ki je kritiziral spektakelstvo na osnovi kruha in iger, je sočasno poudarjal »zdrav duh v zdravem telesu« ter skušal izraziti težnjo po dobrem duševnem in telesnem stanju, geslo pa je po več kot tisočpesto letih postalo ena temeljnih podmen moderne telesnovzgojne in rekreativne ideologije. Zdravnik Galen, avtor več kot 100 del, ki so bila še globoko v srednji vek vir medicinskega znanja, je pisal o dieti, zdravem načinu življenja, telesnih vajah, igrah z žogo, masaži in podobnem ter vaje tudi sistematiziral. Mladini je zlasti priporočal igre in gimnastične vaje, odraslim pa tudi kopeli v mlačni vodi in masažo. Učil je, da bi morali biti ljudje v vseh obdobjih življenja gibalno aktivni, tudi v starosti. Drago Ulaga v svojem delu (1974) o telesni vzgoji in športu poudarja njegovo formulacijo o učinku dela in telesnih vaj na organe: Delo razvija organe – delo ohranja organe – delo upočasni proces staranja. Kot poudarja Ulaga, so to tri temeljne resnice, ki so bile v moderni in novejši zgodovini podlaga za razvoj športne znanosti. Galen, ki je imel pozitiven odnos do gimnastike, naj bi trdil, da, če povzamemo Ulago: *»Higieni pripada umetnost ohranjanja zdravja, a higieni pripada gimnastika.«*

Telesne dejavnosti so postale del rekreativne dejavnosti Rimljanov, najsi je bila v vlogi razvedrila ali del zdravstvene preventive, in so dobile mesto tudi v termah. Terme ali kopališča so bližnjevzhodna pogruntavščina, ki se je s helenizmom širila in povratno vplivala na arhitekturno širitev grških gimnazijev s kopališčnimi prostori, po vzoru grških (helenističnih) pa se je širila v Rim. Seneka nam je v pismu prijatelju Konciliju

dokumentiral dejavnosti v enem od rimskih kopališč. Kot pravi: *»Stanujem ravno nad kopeljo. Kar predstavljaj si najraznovrstnejše glasove, ki pripravijo človeka do tega, da se jezi na lastna ušesa. Kadar krepak mož vadi in vihti svinčene uteži, spet drug pa naporno udelava ali se drugače razgibava, slišim stokanje in kadar lovi sapo, slišim zoprno sopenje. In če se kak mazač spravi nad koga, da bi ga masiral in mazilil z oljem, slišim, kako mu roka ploska po ramenih; to tleskanje je različno, kakor pač dela, ali plosko ali pa z vdrto dlanjo. Če pa pride še kak žogar in začne šteti žoge, potem ne morem več zdržati. Zdaj pa si misli še prepir in kričanje, če zalotijo tatu, in prepevanje kopalcev, ki so jim glasovi neznansko všeč, pa še pljuskanje, ko zagnanci skačejo v vodo. Poleg teh šumov, ki so vsaj naravni, si predstavljaj še tanki in vreščavi glas, s katerim opozarja nase suženj, ki odstranjuje kopalcem dlake pod pazduho; dokler ne oskube enemu pazduhe in ne prisili drugega, da začne namesto njega kričati. Misli si, kako vpijejo pogačarji, klobasarji in slaščičarji, kuharji in vsi, ki prodajajo svoje blago; vsakdo ponuja tako, da zbuja pozornost.«*

Kopališča so bila družabna središča mesta, kraj sprostitve in počitka, kjer je bilo mogoče posedati, brati, klepetati in vaditi. Večina Rimljanov je prišla v kopališča enkrat dnevno, navadno pozno popoldne ali zgodaj zvečer, gotovo pa so se številni kopali tudi po večkrat na dan. Kopanje je postalo nepogrešljiva sestavina življenja. *»Kopališče, vino in ženske kvarijo naše življenje, a vendar pomenijo polnost življenja,«* je zapisal neki Rimljan. Kopališča so bila različna, zasebna in javna, med njimi so izstopala cesarska. V zasebnih hišah so bili majhni, slabo osvetljeni kopalni prostori znani že v 3. st. pr. n. št., medtem ko so javna kopališča prišla v navado šele v 1. stoletju. V Rimu je bilo po štetju leta 33 pr. n. št. ugotovljenih okrog 170 kopališč, do 4. st. pa se je njihovo število povečalo na skoraj tisoč. Arheološki primeri kopališča v Pompejih, predhodniku današnjega Neaplja v Italiji, ali pa cesarskih v Rimu, npr. terme cesarjev Karakale in Dioklecijana, nam posredujejo predstavo o urejenosti rimskega kopališča v cesarski dobi. Kopališče je imelo tri glavne prostore: slačilnico ali latinsko *apodyterium*, prostor za kopanje v mlačni vodi (*tepidarium*) in toplo kopel (*caldarium*). Ti trije prostori so bili lastni vsem kopališčem, lahko pa je bil dodan še bazen s hladno vodo (*frigidarium*) in zelo vroč prostor za potenje ali potilnica (*laconia*). V *laconiah* je bilo mogoče uravnavati toploto z uporabo kovinske plošče, ki se je spuščala ali pa tesnila odprtino na obokanem stropu. V zgodnji dobi je bila toplotni vir ponev z žarečim ogljem, od začetka 1. st. pa se je razširil sistem z vročim zrakom, ki se je hitro uveljavil. Po njem so zrak segrevali v zunaj postavljeni peči, ki je prihajal v nizek prostor pod tlakom (podom) in od tod v navpične preduhe v stenah. Tak način je imel pomembne prednosti: v prostoru je zrak ostajal čist, brez umazanije in prahu, omogočal je vzdrževanje večje in bolj stalne toplote, poleg tega pa so lahko en sam toplotni vir uporabili za ogrevanje več prostorov, v katerih je bilo mogoče temperaturo različno razporejati. Sistem se je hitro uveljavil, je pa potreboval stalno večjo količino drv.

Prvo javno kopališče brez vstopnine je proti koncu 1. st. pr. n. št. v Rimu zgradil patricij in državnik Mark Agripa, dober prijatelj Oktavijana ali Avgusta in njegova desna roka

pri vladanju. Pozneje so drugi cesarji gradili nova tovrstna kopališča, Trajan jih je zgradil v več delih mesta. Največji rimski kopališči sta bili zgrajeni v 3. st., v začetku tega stoletja Karakalove terme in ob koncu stoletja največje vseh kopališč, Dioklecijanove terme. Te so obsegale kompleks velikosti 380 x 370 metrov in so lahko sprejele 3000 obiskovalcev. Veliko predhodnih stavb so porušili, da so pridobili tako obsežen zemljiški prostor za kopališko celoto, ki so jo sestavljali prostori za vsakovrstno udejstvovanje v prostem času, za branje, razpravljanje, predavanja, pohajkovanje ali sprehajanje in telesno vadbo. S cesarskimi kopališči je skromna zasnova prvih kopališč prerasla v ogromne komplekse, znotraj predeljene v sobe in razkošno opremljene. Še vedno so bili osnovni prostori kopališki, značilni tudi za najpreprostejša provincialna kopališča, vse več pa je bilo dodatnih prostorov, kot so bile knjižnice, predavalnice, trgovine, vrtovi s paviljoni, kolonade za sprehajanje in prostori za telesno dejavnost, stadion in sobe za vadbo. Cesarska kopališča so bila zaključena zbirališča, prirejena za izrabo prostega časa. V zasnovi takšnih razširjenih in megalomanskih kopališč se čuti grško-helenistični vpliv. Sama kopališča so bila rimska tradicionalna ustanova, medtem ko so dodatki, ki so omogočali gibanje in telesno udejstvovanje, grškega izvora po vzoru gimnazija ali palestre, podobno kot prostori za razpravo in branje. Rimski gradbenik in arhitekt Vitruvij (1. st. pr. n. št.) je poudarjal, da naj se »*v dvoranah s stebri uredijo prostorne eksedre [polkrožni prostori s sedeži, op. p.], da bodo filozofi, retorji in drugi, ki se zanimajo za znanstvena razpravljanja, imeli tam priložnost posedeti in se pogovarjati*«. Poudarja še tekmovalne steze in sprehajalne hodnike ter opisuje, kako je mogoče kompleks urediti tako, da sprehajalci med oddihom ne bi motili onih, ki so se pravkar natrli z oljem in začeli izvajati gimnastiko ali telovadbo. Telovadbi in športu so se obiskovalci posvečali praviloma pred kopanjem. Barry Cunliffe nam v svojem bogato ilustriranem delu o Rimljanih (1982) pokaže pot obiskovalca po vstopu v kopališče: »*Kolikor kopalec že ni bil slečen, je najprej stopil v apoditerii, preden se je podal v enega majhnih, zelo vročih, toda suhih prostorov, ki so mejili na kaldarij. Tu se je nekaj časa potil, nato je prešel v vroči, toda vlažni kaldarij. V njem se je kopalec umil in skopal. Nato je odšel v tepidarij, da bi se ohladil, preden se ni v frigidariju končno še potopil v hladno vodo.*« Pred vstopom v kopeli ali potilnico in bazen pa stadion ali pa vadba z utežmi, kalistenika …

Domneva se, da je v 1. st. prišlo v navado skupno kopanje moških in žensk. Ko je promiskuiteta (svobodno občevanje) prerasla mero, so prepovedali to navado. V mestu je bilo veliko manjših kopališč, *balneae*, ki so bile namenjene izključno ženskam. Za velike terme je prepoved mešanja spolov pomenila izvedbo obsežnih predelav in podvojitev kopališč ali pa uvedbo urnikov po spolih. Na splošno so se zadovoljili z drugo rešitvijo, po kateri so smele ženske v ta kopališča od desetih do ene, moški pa od ene do večera.

Zaton Rima in šport

V zadnjih stoletjih rimske države so različne krizne razmere in spremembe – politične krize in državljanske vojne z vojaškimi upori, duhovna in verska kriza, delitev imperija na vzhodni oziroma grški in zahodni oziroma latinski del, vpadi tujih ljudstev, sprejemanje Germanov v rimsko vojsko, sovražnosti na meji s Perzijo, upadanje števila prebivalstva in pomanjkanje suženjske delovne sile ter posredno upadanje produktivnosti, zlasti kmetijske, inflacija – hromile javno in zasebno življenje, čeprav so z nekaterimi politično-upravnimi ukrepi in državnim nadzorom nad cenami in plačami, izpopolnitvijo zemljiškega katastra in novo davčno politiko podaljšali življenje imperija. Duhovno krizo z različnimi kulti ob starejšem in uradnem poganskem verovanju je v 4. stoletju preseglo priznanje in postavitev krščanstva kot državne vere. Leta 476 je German Odoaker, poveljnik cesarske garde, odstavil zahodnega rimskega cesarja Marka Romula in se razglasil za kralja Italije s prestolnico v Raveni ter rimske vladarske insignije poslal v Konstantinopel oziroma Bizanc. S tem je bilo konec rimskega imperija, prvenstveno zahodnega dela, medtem ko se je njegov vzhodni del s središčem v Bizancu (slovansko Carigrad, turko Istanbul) obdržal vse do leta 1473, ko se je teritorialno skrčil na Bizanc z zaledjem in so ga dokončno osvojili Turki.

Vzporedno se je v imperiju širilo krščanstvo, ki je bilo sprva preganjano. V 4. stoletju je cesar Konstantin Veliki z milanskim ediktom leta 313 razglasil versko strpnost ter zagotovil kristjanom državljanske pravice in s tem tudi legaliziral krščanstvo, ki je z ediktom Teodozija Velikega leta 391 preraslo v državno vero. Kristjani so se organizirali po vzoru rimske uprave s škofi na čelu in vzpostavljali odnose s posvetno oblastjo. Razmere v rimski državi in vzpon krščanstva so vplivali na šport in rekreacijo. Na poslovanje term so vplivali tako zapiranje vodovodov (akvaduktov) in zmanjšana sečnja drv kot nastop krščanstva, ki je rimski hedonizem zavračal. S hedonizmom naj bi bili namreč povezani pretirana telesna dejavnost in vzbujanje pozornosti s telesnostjo, čeprav kristjani niso nasprotovali higieni in gimnastiki, temveč gladiatorstvu in spektaklu, v kar pa je padel tudi grški atletizem. Kristjani so bili namreč tudi sami žrtve spektaklov v amfiteatrih kot protidržavni obdolženci (mučeniki). Prvi kristjani so bili dobro podkovani v grškem in rimskem športu, apostol Pavel ima v pismu Korintčanom metaforo o atletizmu kot primeru asketizma, ki ga je priporočal podpornikom zgodnjega krščanstva. V zgodnjem obdobju cerkveni voditelji niso nasprotovali telesnosti ali skrbi za telo, v ozadju je bil preventivni vidik, zato so bili tolerantni do grške gimnastike in tudi atletizma, nasprotovali pa so rimskemu športu. Pisci so denimo obsojali in kritizirali tako kristjane kot nekristjane in njihovo odvisnost od nemoralnih in odvratnih rimskih spektaklov z gladiatorskimi boji. Ignacij, škof Antiohije v Siriji v 2. stoletju, je poudarjal, da je rimski spektakel eno najbolj krutih mučenj hudiča, s katerim se morajo kristjani spoprijeti. Z legaliziranjem krščanstva nastopi pojav antigladiatorstva in tudi antiatletizma, ki mu pripisujejo krivdo za zaton grškega in rimskega športa, ne pa vadbe in telesne čistoče ali higiene. Vendar pa moramo opozoriti tudi na dejstvo, da je v nestabilnih političnih in gospodarskih

razmerah gladiatorstvo postajalo vse prej kot poceni dejavnost, zato so ga začeli opuščati v 4. stoletju in dokončno v začetku 5. stoletja. Poleg nastopa krščanstva je k opuščanju verjetno prispevala tudi ekonomska plat, saj bi morali organizatorji borb za enega gladiatorja plačati tudi do 17 letnih plač legionarja ali vojaka. Preživela pa je tradicija konjskih dirk, na zahodu bolj v jahaških oblikah, na vzhodu v Bizancu pa dirka vpreg. V samem Bizancu je ob najnovejši cerkvi Hagija Sofija (sv. Sofija) stal tudi hipodrom z rednimi tekmovanji še nekaj stoletij po razpadu rimske države.

Zgoraj: Ohranjen mozaik gladiatorskih borb v vili v Leptis Magni, sev. Afrika (v Cunliff B., Rimljani, 1982).

Spodaj: Mozaik zmagovalca v konjeniški dirki, 3.st. (v koledar Slovenkega šolskega muzeja za leto 2017).

4. SREDNJI VEK IN ŠPORT

Preseljevanje ljudstev iz azijskih step ali Germanov s severa in Slovanov z vzhoda je pomembno vplivalo na oblikovanje novega geopolitičnega zemljevida v Evropi. Čeprav selitve niso povsem uničile kulturne tradicije prejšnjega antičnega sveta, so bistveno vplivale na trgovske in politično-strateške povezave. Oslabljene, a ne popolnoma prekinjene, so bile vezi med Kitajsko in evropskim zahodom, med Italijo in severno Afriko ter tudi med Bizancem in zahodno Evropo. Vsaka od imenovanih regij se je morala ponovno preskrbeti in organizirati sama. V evropski zgodovini je med sredino prvega in drugega tisočletja nastopilo obdobje srednjega veka s fevdalizmom. Z njim se izraža specifično politično, gospodarsko in kulturno življenje nekega dela sveta v tisočletju po padcu rimskega cesarstva, bilo je podlaga za poznejšo svetovno ekspanzijo Evropejcev, ki smo ji bili priča tudi v športu.

Za srednjeveško družbo je bila značilna fevdalna organiziranost, temelječa na družbeni hierarhiji in fevdalnem redu. Dejansko je fevdalizem spoj antične poznorimske kulture in primitivne plemenske kulture prišlekov. Urbano življenje se je v novih razmerah ohranilo bolj ali manj le v južni Evropi, medtem ko se je v drugih delih ponovno urbaniziralo na temeljih rimskih mest ali ob trgovskih poteh. Mesta so bila majhna, tako je Aachen, prestolnica Karla Velikega, v prvi polovici 8. st. štela 2000–3000 prebivalcev, medtem ko so bile metropole v razvitem svetu neprimerno večje: Bizanc je imel okrog 250.000 prebivalcev, kitajski Šangun naj bi imel milijon prebivalcev, arabska Cordoba v Španiji pol milijona. Največje tedanje mesto v evropski bližini naj bi bil Bagdad z okrog milijon prebivalci.

Le ena ustanova ali institut je ostala nespremenjena ter se je nenehno ohranjala in razvijala ter obdržala svoj položaj: krščanska cerkev. V njeni domeni sta bila pismenost in intelektualni svet, ki je slonel na tradiciji rimskega univerzalizma in latinskega jezika. V tem ideološkem in administrativnem prizadevanju krščanske cerkve, da bi ponovno ustvarili imperialni svet starega sveta, je po tipični inverziji skrito nehoteno utemeljevanje novega sistema in nove Evrope. Krščanstvo je v Evropi skupaj s posvetno oblastjo Karla Velikega in frankovsko državo (9. stoletje) ustvarjalo tla za novi evropski univerzum. S frankovsko državo se je pravzaprav šele začela zgodovina fevdalizma v pravem pomenu besede. Frankovska ekspanzija ni bila samo širjenje ozemlja, njenim imperialnim pretenzijam sta ustrezali oziroma sledili upravna in kulturna obnova življenja po vsem celinskem Zahodu. Reformirali in standardizirali so sistem kovanega denarja, nad kovanjem je bil ponovno vzpostavljen centralni nadzor. V tesnem sodelovanju s cerkvijo je frankovska monarhija prevzela pokroviteljstvo nad prenovo književnosti, filozofije, umetnosti in šolstva. V poganske dežele za mejami imperija so pošiljali krščanske misijonarje. V upravne službe je frankovski kralj Karel Veliki, ki je od papeža prejel insignije antičnega cesarja in bil okronan za cesarja, uvrščal tudi svetne predstavnike, škofe in opate, ki so bili kot cerkveni ljudje pod manjšim pritiskom lokalne posvetne oblasti. S cerkvenimi uslužbenci na dvoru se širita

tudi pismenost in pisna korespondenca med dvorom in grofijami, s čimer se vzpostavi upravna prepletenost plemstva in duhovščine.

Po smrti Karla Velikega je frankovska monarhija nekaj časa še preživela, nato pa razpadla na tri dele, iz katerih sta se v stoletjih oblikovali dve osrednji evropski državi: Francija in Sveto rimsko cesarstvo nemškega naroda. Državna ureditev je temeljila na podeljevanju fevda ob slovesni osebni prisegi fevdnemu gospodu. Utrditev lokalnih graščakov in veleposestnikov ter utrditev fevdnih posestev in gospostva nad kmeti sta se izkazali kot trdna podlaga fevdalizma, ki se je v naslednjih stoletjih konsolidiral po vsej Evropi in se obdržal vse do meščanskih revolucij oziroma ponekod celo do sredine 19. stoletja. Obenem pa je to pomenilo, da je z razvijanjem fevdalizma večina zadnjih kmečkih svobodnjakov padla v tlačansko odvisnost.

Kaj je značilnost fevdalizma?

»Eni se posvečajo službi božji; drugi z orožjem branijo državo; tretji jo oskrbujejo in vzdržujejo z dejavnostjo v miru. To so naši trije splošni redi ali stanovi v Franciji, duhovništvo, plemstvo in tretji stan.« To je citat neke politično-pravne razprave iz začetka 17. st., objavljene v Parizu. S temi kratkimi besedami je zajeto bistvo fevdalne politične ureditve ali družbenega reda fevdalizma. Trije sloji ali stanovi ali tudi redi, tri uveljavljene kategorije, trije hierarhizirani oddelki. Eden je obrnjen proti nebu, preostala dva proti zemlji, vsi trije pa podpirajo državo. En red zagotavlja varnost, drugi preskrbuje druga dva: plemstvo, duhovščina in producenti (meščanstvo in kmetstvo). Troje dopolnjujočih se funkcij, ki zagotavljajo družbeno ravnovesje. Francoski zgodovinar medievist Georges Duby postavlja pojav te miselne podobe okrog leta tisoč.

Trije redovi in telesna dejavnost

Redovi so imeli sprva specifične tipe prebivališč, pozneje z razvojem mest po 11. in 12. stoletju pa se v mestu srečajo vsi trije. Za plemstvo je bilo značilno prebivališče grad ali dvorec. Sprva je plemič živel še v okviru vasi ali neke teritorialne skupnosti, kjer je imel dvorec, pozneje se je preselil v gradove in se s tem oddaljil od skupnega življenja s podložniki. Grad je ločil vladajoče od vladanih in je bil instrument uresničevanja gospostva. Zato sta tudi grad in gospostvo kot teritorij najpogosteje sinonima. Grajski gospod je z gradu obvladoval pokrajino, ki ga je obdajala, in njene prebivalce. Posest gradov je pomenila moč in v tem smislu je bilo v vojni prav število zavzetih, zasedenih ali porušenih gradov merilo vojaškega uspeha. V okviru gradov se je oblikovalo tudi gosposko življenje. Stanovski ideal srednjeveških vitezov je slonel na treh čednostih: na službi Bogu, gospodu (nadrejenemu fevdalcu) in ženi ali pobožnosti, podrejenosti in zvestobi. S temi moralnimi normami so bile povezane še druge norme, kot so zmernost, uravnoteženost v vedenju in delu, veselje, čast, sposobnost, blagost in pa zvestoba ter čast, ki je vključevala tudi telesno plat in borbenost ter obrambo, kjer so

imeli mesto tudi »dvoboji časti«. Korenine tovrstnega dvoboja je rimski pisec Tacit povezoval z germanskimi plemeni, čeprav bi jih verjetno našli tudi pri drugih plemenih. Tacit je navajal primer Germanov, da je lahko izid borbe ali dvoboja med denimo ujetnikom in izbrancem plemena napoved ali znamenje za predlagano vojno. Dvoboj se je prek Gotov in Langobardov širil v zgodnjesrednjeveško družbo kot institut »Božje razsodbe«, kjer naj bi izid dvoboja razsojal o sporu, torej je lahko pridobil tudi pravno veljavo in postal sestavni del tako imenovanega »kodeksa časti«, ko je plemstvo razsojalo z borbo v sporih. Dvoboji so hitro postali socialna ekskluziva plemstva, pri čemer je bilo pomembno obvladovanje borbenih in borilnih veščin, dolgo zlasti sabljanje, kar se je odrazilo tudi v načrtni vadbi sabljanja in oblikovanju sabljaških šol po 15. stoletju ter konec koncev v pretvorbi v moderno olimpijsko športno panogo sabljanje v 19. stoletju. Najbolj so bili dvoboji razširjeni v Franciji. Z izumom strelnega orožja je sabljo zamenjala pištola, ki je zahtevala velik krvni davek. Srednjeveški francoski kronist Fontenay piše, da je bilo v Franciji v prvem desetletju 17. stoletja okrog 2000 žrtev iz vrst »plemenitih« v dvobojih. Zato sta proti njim nastopila tako Cerkev kot kraljeva oblast, vendar ker so bili vpeti v socialno življenje plemstva ali aristokracije in se širili tudi med meščanstvom, so se ilegalno ohranili še nekaj stoletij. V Avstro-Ogrski je bil zadnji izpričani dvoboj konec 19. stoletja med ministrom grofom Badenijem in nekim parlamentarnim poslancem. Cesar Franc Jožef bi moral grofa zaradi prepovedi dvobojev kaznovati, a se to ni zgodilo.

Vsaka od družbenih skupin je imela svojstven način življenja, prebivanja ter tudi vzgoje in izobraževanja. Ločeni sta bili intelektualna in telesna vzgoja. Telesna vzgoja je bila prvenstveno obveznost vojaškega reda ali viteštva, plemstva. Mladi gospodič je bil vzgajan najprej v okviru gradu, torej družine, sledila je dovzgoja v drugi plemiški družini; to je bila doba paževstva. Vzgoja je bila sestavljena iz pridobitve intelektualnega znanja in določenih manir ter telesne vzgoje, ki je bila največkrat vojaški trening. Določene manire, domače v 15. st., so ohranjene še danes, med drugim čisti nohti, prepoved čiščenja zob z nožem, podajanje noža z ročajem naprej, umivanje rok pred jedjo, prepoved brisanja nosu v prt in podobno.

Ročno delo je bilo plemiču tuje in ga je preziral, s tem se je ubadal tretji stan, prav tako delno intelektualno delo, razen tistim, ki so bili poslani v cerkveno službo, kar je pomenilo univerzitetni študij (prva univerza v Bologni že v 11. stoletju). Dolgo se je ohranila navada, da so vsaj enega otroka namenili za duhovni poklic. Ta je bil zatem deležen le intelektualne vzgoje.

Otroška doba plemenitega je trajala do sedmega leta, ko je nastopil dobo paža. V vzgoji so že imele pomembno mesto veščine, viteške igre ali tekme, ki so zajemale streljanje v tarče ali cilje, mečevanje in sabljanje, borilne veščine pa tudi igre z žogo, poleg tega pa je moral otrok pridobiti kondicijo in se naučiti jahanja ter vzgojiti konja ali sokola; s tem si je moral priučiti občutek za žival, zlasti za konja, brez katerega ni

bilo viteza. Vzgojitelj je bil lahko grajski gospod ali kateri od hlapcev, ki je spremljal gospoda na vojnih pohodih. Pri teh igrah je bila zaželena družba vrstnikov, bratov in tudi tujih dečkov. Praksa je bila, da so podrejeni plemiči pošiljali svoje otroke nadrejenemu na dvor. Lahko pa je otrok ostal doma in se je potem dogajalo, da so bili pri nekaterih igrah skupaj plemiški in neplemiški otroci, ki pa jih je poznejše življenje ločilo, saj je imel vsak že določeno družbeno mesto v nadaljnjem življenju.

Osnovno izobrazbo je sestavljalo znanje pisanja, branja in računanja. To nalogo je imel eden od duhovnih ljudi na gradu ali v bližnji cerkvi, lahko pa so obiskovali šole v bližnjem trgu, mestu ali samostanu. Po končani dobi otroštva, z 12 leti, je bil deček poslan v osebno službo očetu nadrejenemu fevdalcu. Tu se je pri opravilih, ki niso žalila njegove plemiške časti, došolal v vojaka in se naučil dvornih oz. grajskih manir, plesa, družabnih iger, morda igranja na kak inštrument. Spoznal je grad, njegovo funkcijo, funkcionalnost in obrambo ter skrbel za telesno pripravo, stanje in veščine. Opravljal je delo prenašalca sporočil na druge gradove, bil dejansko podložnik, vendar je imel osebno svobodo in dobro je vedel, da bo na koncu vzgojnega procesa plemeniti gospod. Svojemu gospodu je na bojnem polju nosil sulico ali kopje, ravnal konja, stregel pri mizi v slavo svojega gospodarja ipd. Po dopolnjenem 18. letu je bil pripravljen za prvi bojni pohod in željan se izkazati, s čimer bi dobil viteški udarec nadrejenega z mečem po ramenih in se umestil na družbeno lestvico.

V 16. stoletju se je zgodil zasuk v življenju in vzgoji plemiča. Ta ni bil več vzgajan za viteza, temveč za dvorjana in častnika. Cilj te vzgoje je biti dober, veder in poln znanja, bogaboječ človek, ki naj živi pravilno, še vedno častno in v čast družine. Prav tako je bila še vedno aktualna odlika telesne pripravljenosti in veščine, v vzgoji se uveljavijo institucije »viteške akademije«, ki vključujejo tako imenovanih sedem viteških umetnosti, med njimi pa je tudi telesni del in veščine: borjenje brez orožja in z orožjem, jahanje, plavanje, streljanje, plezanje.

Telesna dejavnost, resda militantno obarvana, je tradicija viteštva, rahlja pa se čednost o podrejenosti fevdalno nadrejenemu, medtem ko se ohranja norma o družinski časti in pravica legitimitete ali družbenih pravic 'po krvi', saj je plemeniti že s samim rojstvom dvignjen nad tretji stan. Stare viteške norme ali viteška etika se prelevi v etiko plemiške časti. Beseda viteštvo se še ne izgubi iz besednjaka, dobiva pa novo konotacijo v smislu gentelmenstva, nova kadrovska vloga plemstva v okviru vojske je funkcija poveljnikov oz. pozneje visokih častnikov.

Kaj pa dekleta? Njihova vzgoja je bila izključno stvar matere. Iz deklice je bilo treba v desetih letih vzgojiti ženo, ki bo vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki bo poznala skrivnosti priprave hrane, ki bo znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, ki bo nadzorovala delo na polju in v hlevu in ki bo vešča nege bolnika. Plemiški deklici je bilo treba zaradi njene prihodnje vloge v družbi omogočiti tudi pouk v plesu, petju in igranju na kak inštrument, naučiti jo je bilo treba uglajenega vedenja, za razvedrilo pa osnov lovskih veščin in jahanja. Ambicioznejši starši so lahko pošiljali

svoje hčere v samostane, kjer so doma pridobljeno znanje še izpopolnile. Samostani kot intelektualna središča in neke vrste znanstveni inštituti so bili vodilne ustanove za področje kulinarike, finih ročnih del, zdravilstva, glasbene vzgoje in pa, kar je bilo pri starših tudi najbolj zaželeno, kreposti – to je moralno in značajno pozitivnih oz. dobrih lastnosti. Tudi za dekleta je veljalo, da so se izpopolnjevala na tujih dvorih. Ločitev od staršev v določeni starosti za določen čas je bila običajna vzgojna metoda, ki jo ponekod najdemo še danes, npr. v Veliki Britaniji. Na gostujočih dvorih so dekleta spremljala domačo gospo. Kdaj so jih pošiljali od doma, ni natančno znano, vendar lahko predvidevamo, da pri podobni starosti kot fante. Spremembe v vzgoji plemiških otrok v 16. stoletju so oplazile tudi dekliško vzgojo. Ustanavljajo se dekliške šole, ki so bile pod strogim nadzorom cerkve oz. meniškega reda v okviru samostana. Na Kranjskem je bila takšna samostanska šola kot zavod za vzgojo deklet ustanovljena v začetku 16. stoletja. To nedvomno govori o povečanem zanimanju plemiških staršev za bolj sistematično vzgojo njihovih hčera. Ženska šolska vzgoja, ki se je oblikovala v 16. stoletju, je bila sestavljena iz opismenjevanja, učenja tujih jezikov, pouka v plesu, glasbi, pozneje tudi v slikarstvu in drobnem literarnem ustvarjanju. Kot vidimo, je kurikulum vseboval tudi nekaj telesnega gibanja, in sicer plesa. Ta vzgoja je imela za cilj narediti dekleta za vrle gospodinje in matere, ki so bile obenem partnerice v pogovorih s svojimi možmi, učiteljice otrok in so se znale postaviti v družbi.

Turnirstvo

Vitez naj bi ljubil vojno, živel je zanjo in se je v starosti z nostalgijo spominjal dobrih starih časov, kot nam je zapustil neki francoski plemič iz 15. stoletja svoje starostne misli: *»Kako vesela reč je vojna. […] Kako se imamo vsi radi med vojno. Ko vidiš, da gre dobro in da se tvoji hrabro bijejo, ti pride solza v oko.«* Njegovo osrednje opravilo je bilo bojevanje, zato je moral biti telesno in tehnično vešč ter v stalni pripravljenosti. Svojo pripravljenost je izkazoval v borbi, v mirnodobnem času pa se je lahko izkazoval na viteških turnirjih. Ti so se vpisali v viteško kulturo v 11. stoletju in so postali sestavni del velikih slovesnosti, porok, dednih poklonov ali državnih zborov. Že v 12. stoletju je rimsko-nemški cesar Friderik Barbarosa v okviru festivala v nemškem Mainzu organiziral velik turnir, na katerem naj bi nastopilo okrog 40.000 vitezov. Cerkev je nastopila proti njim že na koncilu v francoskem Clermontu v 12. stoletju, vendar je bila nemočna, poleg tega pa je bilo viteštvo ključni red za ohranjanje družbene stabilnosti v skupnosti. Eden najspektakularnejših turnirjev naj bi bil po pisanju R. Mandella organiziran leta 1520 v okviru diplomatskega srečanja med angleškim kraljem Henrikom VIII. in francoskim kraljem Francem I. Turnir je trajal tri tedne, Mandell navaja, da je bilo postavljenih 2800 šotorov. Z vidika prevladujočega načina bojevanja je turnirstvo prešlo prek treh etap:

- 11.–13. st.: prevladovali skupinski boji;

- 14. – 16. st.: prevlada individualnih frontalnih dvobojev na izpadanje s ciljem zbiti nasprotnika iz sedla z dolgim kopjem, lahko tudi nadaljevanje dvoboja z mečem ali pa izbira tega orožja kot temeljnega;
- 17.–18. st.: namišljeni nasprotnik ali nabadanje prstana, ki združuje veščino jahanja in rokovanja s sabljo, kopjem ali sulico, jaha se v krogu ali podobno kot v obdobju frontalnih dvobojev na krajši razdalji in pred koncem proge tarča. Tekmovanje je običajno potekalo v krožni dirki, v natikanju prstana oziroma rinke, v jahanju tekmovalcev s sulico proti namišljeni tarči kot nasprotniku in zabadanju ali v udrihanju na pritrjen obroč, ščit oziroma tarčo, v metanju npr. kopja, streljanju s pištolo, vse v jahanju. To obliko so v srednjeevropskem okolju poimenovali *Karussell*, *Ringelrenen* (dirka za prstan), *Ringelstechen* (dirka bodcev). Ta tip turnirja se je ponekod prenesel v ljudski običaj, med drugim štehvanje v Ziljski dolini, preneseno tudi v Savlje pri Ljubljani, na Hrvaškem sinjska alka. Sicer pa je bilo turnirstvo v moderni dobi opuščeno. Ob industrializaciji, novi urbanizaciji mest, razsvetljenstvu kot idejni preobrazbi družbe v 18. stoletju in meščanskih revolucijah z novimi vrednotami se je plemstvo počutilo nelagodno in ga opustilo, medtem ko se viteška etika in turnir kot oblika tekmovanja prenašata v 19. stoletju na nove dejavnosti, med katerimi sta izstopala gimnastika/telovadba in šport.

Viteški turnirji so združevali dvojnost življenja viteza. Služili so kot preizkus vitezove telesne pripravljenosti in priprava na vojno, pregled ali preizkus opreme in konja ter obenem zagotavljali obilo zabave. Prizorišče je bilo sprva na prostranem polju, po rasti mest in vse večji vlogi v javnem življenju in ob frontalnem tipu dvoboja se je prizorišče lahko preneslo tudi ob mesto ali na glavni trg, kajti novo prizorišče je bilo običajno podolgovato polje z ovalnim zaključkom, ob strani pa so bile vrste s sedeži oz. neke vrste tribune. Nastopajoči so bili nameščeni na ovalnih koncih. Tribuna je imela častne dele, kamor se je po rangu zvrstila srednjeveška nomenklatura. Turnir je imel pravila, ki jih je glasnik prebral pred začetkom. Nato se je začel tekmovalni del, ko so se med seboj spopadli posamezniki ali pa skupini vitezov. Viteza sta se postavila vsak na svojo stran steze. Ob znaku trobent ali drugih trobil sta se pognala v dir in se izbijala iz sedla. Turnirska pravila so določala, koliko je bilo možnih ponovitev. Če vitezu v več ježah ali galopih ni uspelo spraviti nasprotnika s konjskega hrbta, so o zmagi odločale poškodbe opreme, denimo zlomljena kopja, ali pa so pravila velevala, da se je moral boj, potem ko je bil eden vržen iz sedla, nadaljevati, vendar ne z ostrim oz. koničastim orožjem. Tako je lahko boj potekal še dolgo, dokler eden izmed vitezov ni bil ranjen ali izčrpan. Tudi smrtnih žrtev na turnirju ni manjkalo.

Poleg tega so lahko vključevali tekme v lokostrelstvu, po izumu smodnika in strelnega orožja (v 15. stoletju) še strelske tekme. Prve lokostrelske združbe kot zametki društev se pojavijo v Belgiji že v 13. stoletju, podobno v naslednjih stoletjih tudi strelske združbe. Z razvojem strelnega orožja je bila borba s kopjem na konju vse manj del vojaške taktike in ta način boja se je prelevil le v turnirstvo ali šport vitezov z

dekoriranimi konji in specifično opremo, ki so jo izdelovali cehovski mojstri le za tovrstne potrebe, dokler so bile aktualne, kajti zadnje obdobje turnirstva je popolnoma opustilo izbijanje iz sedla.

Z razglasitvijo zmagovalca se je turnir nadaljeval na drugih mestih ob glasbi, plesu in pojedini. Turnirji so kmalu postali kompleksno organizirana storitev z razpisanimi nagradami (grand prix), organizatorji, udeleženci in gledalci ter vir zaslužka za različne deležnike. Viteška oprema je bila draga in že njena nabava je pomenila neke vrste kvalifikacijo, tako da se vsak ni mogel udeležiti turnirja, poleg tega pa je bila še družbeno rezervirana za red plemstva. Znani so primeri vitezov, ki so bili obsedeni od turnirjev in so zapravljali svoj ali družinski kapital za nastop na turnirjih. Turnirski nastop je bil za viteza finančni vložek, ki se mu ob porazih lahko tudi ni povrnil ter ga je pahnil v dolžniško razmerje.

Iz naše domače zgodovine je bil znan in uspešen srednjeevropski tekmovalec kranjski vitez Gašper Lamberg (15./16. stoletje), čigar podvigi so ovekovečeni v ilustrirani knjigi o turnirjih Gašperja Lamberga. V 183 podobah prikazuje njegove dvoboje in premagane tekmece – eden izmed njih je bil tudi vodilni Habsburžan tedanjega časa, poznejši rimsko-nemški cesar Maksimilijan. Ali je morda nastopil tudi na Kranjskem? Zgodovinar Josip Mal (1957) se navezuje na Valvasorja, ki naj bi omenjal, da so v prvi polovici 12. stoletja v Ljubljani pripravili viteški turnir, obiskalo naj bi ga kar nekaj plemičev iz sosednjih dežel. Konec 16. stoletja je potekal turnir *»Ein Ringelrennen«*, sredi 17. stoletja na ljubljanskem Novem trgu pa *»turnier und Ringelrennen«*. Sodelovalo je 35 plemičev, ki so bili sijajno oblečeni in razdeljeni v štiri skupine, predstavljajoče Evropo, Azijo, Afriko in Ameriko. Deset let pozneje so pripravili mladi plemiči dirko pred kapucinskim samostanom (na današnjem Kongresnem trgu), kar naj bi bilo po Josipu Malu zadnje do zdaj znano poročilo o viteških prireditvah ali igrah v Ljubljani. Spomin na srednjeveške turnirje je danes ohranjen v vsakoletnem štehvanju v ljubljanskih Savljah pri Ježici. Štehvanje ima izvor v stari vojaški vaji *quintana*. Kot igro ali običaj so jo v poznem srednjem veku prevzeli koroški Ziljani. Ti so bili tovorniki in posestniki konj. Na poti v furlanski Videm (italijansko Udine) v začetku 18. stoletja so spremljali eno zadnjih *quintan* furlanskih plemičev. Turnir in *quintana* sta jih navdušila, da so ju povzeli in prilagodili. Za tarčo so izbrali sod, ki so ga uporabljali v tovorništvu, sulico pa je nadomestil železen kmečki drog. Igro so uvrstili v praznični spored starega »žegna« s starosvetnim visokim rejem pod lipo (obrednim plesom v Ziljski dolini), na katerem prvič plešejo pravkar dorasla dekleta. Z igro so slovesnost praznika še posebej proslavili, obenem pa sebi in gostom pokazali uspeh konjereje in vzbudili tudi pozornost. Pred tekmo dekleta poskrbijo za zmagovalčev venec – kranclč. Poleg venca dekleta napravijo, vsaka za svojega fanta, šopek – pušeljc, sestavljen iz nageljna, roženkravta, rožmarina, preje (tri pozlačene lanene glavice) in miglce ali srebrne strune. Pravzaprav te šopke naročijo fantje pri svojem dekletu teden dni pred žegnom. Šopek pride fant sam iskat in tedaj tudi prosi dekle za rej oz. ples.

Štebeh ali pokončni drog s sodom postavijo fantje predhodni večer, sodič pa nasadijo tik pred začetkom, predvsem iz varnostnih razlogov, da bi jim ga fantje iz sosednje vasi ne odnesli. Štebeh je bil visok okrog tri metre in na vrhu zožen, da so nanj nataknili sodič. Ta je bil obit z leskovimi obroči v dveh pasovih (zgoraj in spodaj). Vsak štehvovec si je pravočasno odbral in pripravil svojega konja, navadno je bila to težka kobila. Fantje jahajo brez sedla, dovoljen je le trebušni jermen. Žvalo – železo v uzdi, ki ga ima konj v gobcu, lahko uporabijo, a ni v navadi, kar pomeni, da so morali biti spretni jezdeci.

Nato se je začela štehva. Štehvanci so morali z dirjajočim konjem priti dovolj blizu soda, da so ga lahko udarili z železno palico. Obroči so pod težo udarjanja popustili, sodec se je razletel, fantje pa so potem dirjali na obroče in jih lovili na svojo palico. Tisti, ki je po mnenju vaških deklet najbolje udarjal, je dobil venec in imeniten naslov »štehvovskega mojstra«. Ta je vodil štehvanje naslednje leto. Štehvanje v Savljah pri Ježici je povzeto po ziljskem. Saveljčani so prvo štehvanje priredili leta 1936. Navdušil jih je France Marolt, nekdanji vodja folklornega inštituta in Glasbene matice v Ljubljani. Po drugi svetovni vojni so se štehvanja odvijala od sredine petdesetih let pa do danes. V nasprotju z ziljskim najboljšega štehvanca v Savljah ne izbirajo dekleta, temveč po štehvancih izbrana komisija, ki ocenjuje po pravilniku in določenih kriterijih.

V okviru turnirjev smo omenili tudi strelstvo in strelske združbe. Na Slovenskem je razvoj strelstva bolj vezan na meščana kot pa plemenitega, kajti turški vpadi v 15. in 16. st. so vplivali na organiziranje mestne obrambe. Na Kranjskem so nekateri dotedanji trgi pridobili veljavo mesta, da so jih lahko obzidali, medtem ko so mestom okrepili zidovja. Ljubljana z gradom je imela pomembno strateško točko (tako proti Turkom kot Benečanom) in vanjo so se zatekali tudi okoliški prebivalci. Strelska veščina in trening te sta v takšnih pogojih pridobila veljavo. Za obrambo mesta je bilo nujno, da je bil meščan usposobljen v streljanju, zato so se bili meščani dolžni uriti v streljanju. Vlogo organizatorja streljanja je prevzelo strelsko društvo, to je bilo t. i. Rohrschützen Gesellschaft (RG). Po letu 1918 se je preimenovalo v Društvo ostrostrelcev v Ljubljani. Na podlagi fragmenta iz Celovške kronike, ki poroča, da je bilo 14. julija 1562 v Ljubljani veliko prosto streljanje, so šteli ljubljanski strelci leto 1562 kot ustanovno, vendar se domneva, da je bilo društvo vsaj pol stoletja starejše. V drugi polovici 16. stoletja so delovala podobna strelska društva tudi v Kamniku, Radovljici, Kranju in Novem mestu, a so pozneje zamrla. Po bitki pri Sisku konec 16. stoletja ni bilo več neposredne turške nevarnosti in RG se je v naslednjih letih spreminjal v ekskluzivno društvo dela ljubljanskih meščanov oziroma višjega sloja. S strelsko dejavnostjo so skušali med drugim mladino odtegniti od hazarderstva, kvartopirstva, pijančevanja in podobnih neprimernih razvad, kakor so poudarjali v eni od prošenj za povišano vladno podporo konec 16. stoletja. V času Napoleonovih vojn je bilo društvo dejavno pri organiziranju prostovoljnih rezervnih vojaških enot v Ljubljani, t. i. brambovcev; višji strelski mojster (Valetin Dreo) je bil celo nagrajen za svojo patriotsko dejavnost s častno zlato medaljo.

Valvasor omenja, da je imela Ljubljana v 17. stoletju tri strelišča: vojaško, meščansko in plemiško. V 17. stoletju je po različnih poročilih delovalo v Ljubljani tudi več stanovsko obarvanih strelskih družb, vendar o njih pozneje ni več slišati, pač pa zgolj o »ostrostrelcih«. Strelsko življenje v Ljubljani v 18. stoletju je bilo pestro in razgibano. Streljanja so se vrstila vsako leto, tudi po več v enem letu, strelska sezona pa je običajno trajala od aprila ali začetka maja do konca avgusta, izjemoma lahko tudi še septembra, odvisno od vzroka prireditve oz. tekmovanja. V 19. stoletju je društvo vodilo športno in družabno življenje ter sodelovalo s sorodnimi društvi v Ljubljani, denimo Ljubljanskim lovskim društvom in Ljubljanskim strelskim društvom za streljanje z zračno puško (Bolzschützengesellschaft), ter zunanjimi društvi. Strelci so izkoristili različne praznike, slavnosti ali dogodke, da so jih popestrili s strelskimi in družabno-zabavnimi oz. plesnimi prireditvami. Strelska sezona se je še vedno začela konec aprila in trajala do konca avgusta. Streljalo se je največkrat popoldne, sleherno streljanje je morala odobriti strelska direkcija.

RG se je udeleževal tudi tekmovanj ali strelskih prireditev zunaj Ljubljane in Kranjske. Pomembne tekmovalne uspehe so dosegli ljubljanski strelci na III. vsenemškem zveznem streljanju leta 1868 na Dunaju. Po poročilu ljubljanskega časopisa Laibacher Zeitung so jim Dunajčani povsod, kjer so se gibali, klicali: Živeli Kranjci, kajti na dobro obiskanem tekmovanju naj bi ljubljanski strelci osvojili tri nagrade. Leta 1875 so se ljubljanski strelci udeležili zveznega streljanja v Stuttgartu in v različnih disciplinah osvojili kar 17 nagrad. Med najboljšimi so bili Lasnik, Lorenci, Tschinkel in Zenari, ki je pristreljal stoječ pokal. Leta 1880 je bila na Dunaju ustanovljena avstrijska strelska zveza, h kateri je društvo pristopilo, in na tekmovanju, ki je sledilo, je Ferlinc pristreljal srebrni pokal. Odmevna domača prireditev je bilo streljanje leta 1862, ko je društvo praznovalo 300 let delovanja. Cesar Franc Jožef jim je ob tej priložnosti podaril bronast kip. Jubilejni strelski dogodki tega leta so bili v juliju. Na predvečer streljanja je bil glasbeni večer z ognjemetom. Tekmovanja, na katerem je bilo izstreljenih 6000 krogel, se je udeležilo 45 domačih strelcev in 34 gostov iz Kranjske in sosednjih dežel. Spominsko nagrado, srebrni pokal, je odnesel (pesnik) Miroslav Vilhar, prvo nagrado pa Celjan Hostonski.

Prvo strelišče RG je bilo pod gradom na Streliški ulici. V stoletjih so ga večkrat popravljali, nazadnje v začetku 19. stoletja, ko je bilo odprto s petdnevnim tekmovanjem in zaključnim plesom. Vendar pa se je kmalu pojavila potreba po novem, večjem in iz mesta umaknjenem strelišču. Novo strelišče je bilo preseljeno pod Rožnik (pod Golovcem je bilo vojaško strelišče), slovesno so ga odprli z dvodnevnim strelskim tekmovanjem konec avgusta 1876. V napetem politično-nacionalnem obdobju pred prvo svetovno vojno ter ob nacionalni in nazorski polarizaciji je bil RG ljubljansko, kranjsko in avstrijsko, a prej pronemško društvo, čeprav so bili člani tudi Slovenci, kar nam dokazujejo ohranjene tarče s slovenskimi napisi: ob praznovanju 25-letnice županovanja župana Hradeckega leta 1845 so mu ljubljanski strelci priredili slovesnost, na kateri je Lovro Toman deklamiral praznično pesem v slovenščini. Čeprav se je

društvo prištevalo med pronemško usmerjene, se v strelstvu ni odrazila klasična polarizacija na Nemce in Slovence, kot se je denimo pri telovadbi, še manj pa na liberalce in katolike. Društvo je živelo svoje življenje v spoštovanju reda in oblasti. Prirejalo je prireditve cesarju v čast in ohranjalo športno in družabno-zabavno dejavnost ter ekskluzivnost, vezano na socialno in finančno podlago. Vstop v društvene prostore je bil le za članstvo, in to tudi med delavnikom. Tam so se lahko kratkočasili z branjem časopisov in revij ali se zamotili s pogovori. Društvo je nadaljevalo delo tudi po prvi svetovni vojni in je leta 1932 slovesno praznovalo 370-letnico, avstrijstvo pa je zamenjalo jugoslovanstvo.

Igre in druge dejavnosti

Pomembna dejavnost v življenju viteza in grajskih je bil lov, sprva s hladnim orožjem, zatem strelnim. To je bila plemiška samoumevnost in privilegij, ki ga je plemstvo ohranilo še dolgo v novi vek in ki je preraslo v njegov šport, saj ulov ni bil več bistven za domačo kuhinjo. S tranzicijo je lov pomenil plemstvu pregled telesne pripravljenosti in veščosti, na drugi strani pa zabavno prostočasno dejavnost. Lov je zlasti pozneje, po zatonu viteštva, omogočil razkazovanje veljave in bleščečega zunanjega videza ter bil mobilizacija in socializacija plemstva. Lova so se lahko udeleževale tudi ženske. Na njem so imeli posebne obleke, posebno orožje ter tudi ptice ujede, npr. sokole in skobce. Lovske odprave so bile večje ali manjše, trajale so dan ali več, taboriti so morali zunaj gradu. Pri takšnih lovih je lovce spremljalo raznovrstno osebje od pažev kot vodnikov lovskih psov ali nosilcev ptic ujed do drugih podložnikov v vlogi gonjačev oz. prenašalcev lovskega orodja. Lov je imel lahko obliko gonjenja v past: običajno so nastavljali mreže in nato s pomočjo lovskih živali gonili divjad v past, lahko pa je šlo za običajen lov z odstrelom, ki je bil bolj individualen. V nasprotju z viteškimi turnirji je lov ohranil svojo vlogo še pozno v novi vek. Bil je simbol njihovega svobodnega življenja, družabni dogodek in njihov pomemben šport.

Sestavni del prostega časa so bile številne igre, ki so imele pogosto tehten namen in pomen, z igro in njenim ponavljanjem so si nekaj pridobili, kombinatoriko, krepili logiko ali pa telesno pripravljenost, izboljšali motoriko, zlasti pri igrah z žogo. Igre so jemali resno, otrokom so jih dopuščali, medtem ko so igram odraslih pogosto rekli *negotio*, opravilo. Med raznovrstnimi igrami imajo posebno mesto tabelne igre, te so se igrale na posebnih ploščah z vrisanimi polji in z uporabo figur ali kock. Vse bolj je bil priljubljen šah, ki je prek Arabcev in Španije ter Sicilije prodiral na evropske dvore. Razlagali so ga na več načinov, najpogosteje kot igro, v kateri se je treba naučiti umetnost vladanja in doseči cilj – nasprotnikov poraz – s podporo vseh podložnikov. To je izkazoval tudi izbor ali poimenovanje šahovskih figur. Danes imamo, poenostavljeno, v prvi vrsti kmete in v drugi vrsti predstavnike plemstva. V 13. stoletju so v sprednji vrsti stali: kmet s srpom in snopom, kovač s kladivom, pisar s pergamentom, pred kraljico je stal apotekar, pred kraljem trgovec, nato krčmar, notar,

odgovoren za mere in pobiranje mitnine, zadnji je bil žongler ali komedijant. V drugi vrsti so stali poleg kraljevega para starešini, ki svetujeta in razsojata, ob njiju viteza na konjih, ki varujeta ljudi, in nato stolpa, v katerih so kraljevi zakladi. To je ena od podob figur, preden so se ustalile v današnji obliki. Šahiranja so se učile tudi dame in je to sodilo k lepši vzgoji. Razpaslo se je tudi kvartopirstvo, kockarstvo oz. hazard, ki so ga oblasti in Cerkev sicer preganjale, a nikdar pregnale. Na številnih področjih so te igre postale leglo zla, zadolževanja in finančnih propadov. Kockanje je bilo zelo razširjeno v vseh družbenih slojih. Na Dunaju so ga denimo v 13. stoletju prepovedali na pokopališču, kajti zasvojeni kockarji niti na tem kraju niso spoštovali pietete. Kazni so bile hude.

Tudi ples je imel pomembno vlogo v človekovem življenju, tako ob rojstvih, porokah, smrtih ali drugih slovesnih prilikah in praznikih. Funkcija plesa je bila večplastna, bil je družabna igra in imel je reprezentančno vlogo. Dvorni plesi so bili sofisticirani, s časom je njihova koreografija naraščala, v ples so se uvajale lepe manire, kot so prikloni in podobno, s čimer so se še dodatno ločili od osnovnih plesov drugih družbenih slojev. Ta kulturizacija se je začela nekako konec 15. in zlasti v 16. stoletju, ko so italijanski mojstri uvajali koreografijo ter dodajali umetelne oblike s ciljem kultivirati telo in vedenje. Ples je bil predpisan in zanj so veljala določena pravila, ki so izvirala iz družbene ureditve ali pa so jo poudarjala, npr. da ima oblastnik vedno pravico do prvega plesa, pri plesih v obliki verige so bile privilegirane osebe vedno na prvih mestih. Ples je bil sestavni del plemiške gostije ali družabnega elitnega dogodka, ki je bil tudi priložnost za razkazovanje oblek in gostiteljevih dragocenosti, hkrati pa del stanovskega zbiranja in potrjevanja. Ples se je priporočal kot vzgojni pripomoček, saj je poudarjal popolnost, harmonijo in gracijo. Medtem ko je družbena funkcija plesa ostala rezervirana za ceremonije in dvor, je v vsakdanjem življenju prevladoval njegov družabni pomen. Traktat o plesu s konca 16. stoletja poudarja: »*Kadar pa se hočeš poročiti, moraš vedeti, da vidi človek ljubljeno osebo skozi njeno lepo držo, odličnost in gracioznost pri plesu.*«

In končno vznemirljiva, razburljiva, okrogla žoga. Plemstvo je ljubilo igre z žogo. Nekatere od teh iger so bile podlaga za poznejše športne panoge. Da so bile igre z žogo priljubljene tudi pri nas, omenja Valvasor. Navaja podatek oz. pripombo kranjskih deželnih stanov na policijski red iz sredine 16. stoletja, ko so menili, da je to zelo koristna telesna vaja. Francoski zgodovinar Bernard Gillet v svoji zgodovini športa poudarja kot dve osrednji igri srednjeveške francoske družbe *paume* (igra z dlanjo) in *soule* (moštvena igra, v Angliji *football*, v Italiji *calcio*). Kot pravi, sta igri skupaj z rokoborbo pomenili tri glavne športe francoskega srednjega veka. Podobno je bilo tudi kje drugje v Evropi, sicer pa so poznali še druge igre tako z žogo in palico, podobne današnjemu hokeju, kot individualne discipline, kot so skakanje, plezanje, plavanje, čolnarjenje, drsanje, v Skandinaviji »*ski*«, pri nas bloško smučanje, teke, metanje kamna, kladiva in kopja, dviganje uteži, kegljanje, ob Sredozemlju balinanje ipd.

Paume ali igra z dlanjo je igra, pri kateri mora posameznik ali par spraviti žogico na nasprotnikovo polje z odbijanjem. Sprva so to počeli z dlanjo, pozneje z loparjem. Za igranje so od 14. stoletja začeli urejati igrišča in zatem celo graditi dvorane. V Parizu je bilo v 16. stoletju okrog 250 igrišč. O priljubljenosti igre v Franciji priča citat angleškega popotnika, ki je dejal, da je v Franciji več igralcev igre *paume* kot v Angliji pijancev. Igranje *paume* ima že zasnovo modernega športa. Igra je bila regulirana s pravili, normirane so bile žogice, njihova izdelava in loparji. V Parizu je že konec 13. stoletja delovalo 13 mojstrov – *»orožarjev igre paume«*, medtem ko je bilo v mestu osem knjigarn in samo en trgovec s črnilom. Med vnetimi igralci so bili francoski kralji in predstavniki plemstva, ti so igrali tudi med vojnimi pohodi, kar je lahko imelo za posledico občasno (kraljevo) prepoved igranja, ker naj bi igralna zasvojenost vplivala na slabo vojno pripravo. Vzporedno z igro in igranjem so se razvile stave – tistih, ki so medsebojno igrali, in tistih, ki so gledali. Kot še trdi Gillet, v zgodovini Francije ni bilo športa, ki bi imel podobne razsežnosti, saj je bil to pravi nacionalni šport. Igra, podobna *paume*, je bila v Angliji *real tenis*, na Iberskem polotoku *pelota*, ki pa ima svojo specifiko, v Italiji *gioco di palla* in v nemškem prostoru *ballspiele*.

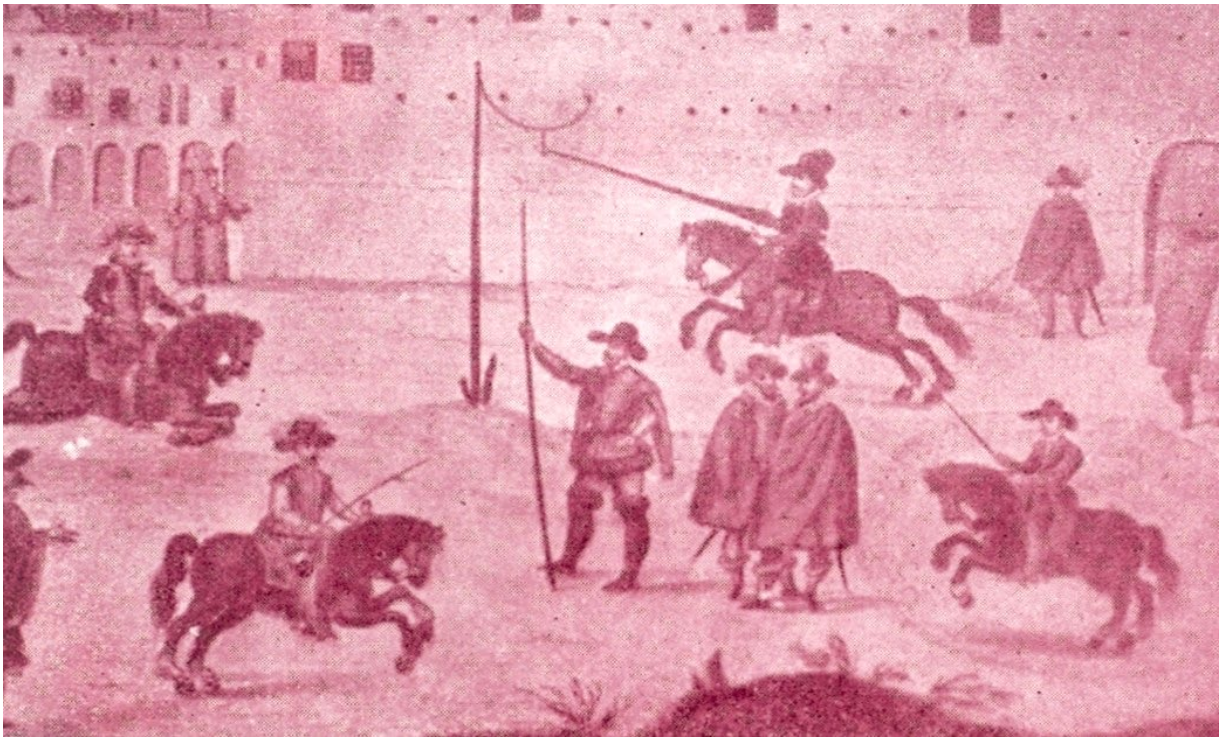
Druga igra je bila *soule*. To je bila kolektivna igra, žoga za *soule* je bila lahko različnih dimenzij, ni pa podatka o obliki. Igrali so jo na igrišču, cilj igre pa je bil v prenosu žoge na določeno mesto na nasprotnikovi strani, tako da je žoga šla med npr. dvema stebroma ali pa skozi obroč, napolnjen s papirjem, torej neke vrste koš, ki pa ni bil v zraku, temveč je stal na tleh. Igra so običajno prirejali ob različnih slovesnostih, npr. slavljenju zaščitnikov, organizirali pa so je tako na vasi kot v mestu in je bila že neke vrste ljudska igra, razširjena tako med ljudstvom kot plemstvom, ki pa medsebojno nista igrala. Moštva so sestavljali različno: ali deželna ali vas proti vasi, mestna četrt proti četrti, oženjeni proti neoženjenim ali moštva različnih gospodov. Kdor se ni izkazal na turnirju, si je lahko povrnil sloves v tekmi *soula*. Poškodbe so bile zaradi trdega in borbenega značaja igre lahko hude. Gillet navaja primer plemiča de Goubervilla*: »[O]menjenega dne, med igranjem soula v okraju Berger, me je Cantepye v naletu tako močno udaril s pestjo v prsi, da nisem mogel spregovoriti in so me s težavo spet povrnili. Mislil sem, da se bom med hojo onesvestil, in skoraj pol ure nisem kazal znakov življenja, kar me je prisililo, da sem se ulegel v posteljo.«* Tudi kronane glave so igrale *soule*. Francoski kralj Henrik II. se je rad udeleževal tekem kot igralec. V nekem zapisu nam kronist poroča: *»In resnično kralj ne bi nastopil na nobeni tekmi, na katero bi ne bil pozvan tudi Ronsard. Med ostalim, ko je pristal na tekmo v Pre-aux-Clercs, kjer je pogosto letoval, ker je ta igra ena najlepših vaj za jačanje in razgibavanje mladih, ni hotel, da bi se odigrala brez Ronsarda. Kralj je bil s svojo družino (moštvo, op. p.) oblečen v bele livreje, a G. de Laval, vodja nasprotne strani, v rdeče livreje. Med tekmo se je izkazal Ronsard, da ga je Njegovo veličanstvo na glas pohvalilo, da je najzaslužnejši za zmago.«*

Podobni igri sta bili v Angliji *football* in Italiji *calcio*. Igre z žogo so presegle svojo zgolj igrivo ali elementarno vlogo – tako so prirejali različna tekmovanja, na katerih so lahko

bile kompenzacija za slabši nastop na turnirju in zato rezervirane za višji sloj. V Firencah je v času oblikovanja nove srednjeveške aristokracije Giovanni di Bardi sredi 16. stoletja v svojem diskurzu o *calciu* poudaril, da podobno kot v antični Olimpiji ni bilo dovoljeno vsakemu nastopiti, pač pa dobro stoječim možem v njihovih mestih, tako v *calciu* tudi ne podležem, prav tako ne obrtnikom, služabnikom in možem nižjega sloja, pač pa častnim vojakom in plemenitim. V Angliji sta na temelju srednjeveškega *footballa* nastala moderni *football* ali *soccer* oziroma slovensko nogomet in ragbi, ki je po načinu igranja celo bližje srednjeveški obliki. Ko so v Italiji konec 19. stoletja prevzeli angleški *football*, so ga po italijanski tradiciji poimenovali *calcio*. Se pa srednjeveški *calcio* še vedno organizira enkrat na leto v Firencah na osrednjem mestnem trgu.

Srednjeveško igro z žogo najdemo tudi na Slovenskem v Ljubljani. Igro z žogo, verjetno v obliki *paume*, naj bi v Ljubljano zanesel Habsburžan Ferdinand I. iz svoje španske domovine v prvi polovici 16. stoletja, a jo je plemstvo že v 18. stoletju začelo opuščati. Igro so prevzeli tudi meščani, saj je v kulturnem razvoju marsikatera 'plemiška' navada, razvada, igra ali način življenja prešel na meščanstvo, ki je lahko igro preoblikovalo in preneslo v novejši čas. Ljubljana je imela tudi dva *ballhausa* ('plemenito' in 'meščansko'; nemško *ball*, žoga, *haus*, hiša) ali s starejšim izrazom »balovža« oziroma žogarnici. Dvorana z igralnim prostorom in prostorom za gledalce je bila večnamenska, uporabna tudi za učenje sabljanja in jahanja na umetnem konju, t. i. »voltižiranja«, ali prirejanje plesov in podobnih prireditev. Iz izraza *ballhaus* se je »*balk*« prenesel na poimenovanje plesnih prireditev »bal« (pa tudi za zasebne zabave po domovih). Sredi 17. stoletja so zgradili na vrtovih turjaškega grofa, približno na prostoru današnje Drame, nov balovž. V novi stavbi so bili vsi pripadajoči rekviziti in nastavljen je bil tudi posebni mojster, »*ballmeister*«. Investitorji balovža so bili kranjski deželni stanovi, ki so poudarjali, da obiskuje igrišče tako »gospoda«, ki potuje skozi Ljubljano, kakor tudi domača plemiška mladina, ki ima tam svojo običajno vadbo ali rekreacijo. Poleg balovža je bila tudi jahalnica. V balovžu so profesionalni učitelji poučevali plemiško mladino spretnosti v jahanju, sabljanju, plesanju ipd. Ker je zanimanje za *paume* s časom pojenjalo, so v začetku 18. stoletja v balovžu igrali tudi biljard, ta se je sicer več igral po kavarnah. Z opuščanjem *paume* je izgubljal vlogo in v 19. st. je bil balovž celo skladišče za žito. Potres leta 1895 ga je močno poškodoval in stavbo so podrli, pozneje je bila tu zgrajena Drama, na balovž in *paume* pa nas spominja »Igriška ulica«. Ob *paume* in balovžu pa še poudarimo, da nam srednjeveško športno aktivnost na Slovenskem ali pa ožje Kranjskem predstavi tudi freska Sveta nedelja ali Nedeljski Kristus v romarski cerkvi v Crngrobu (nad Škofjo Loko). Fresko je s svojimi učenci sredi 15. stoletja naslikal slikar Janez Ljubljanski, prikazuje pa opravila, ki naj bi jih ljudje ne opravljali ob nedeljah in praznikih, na Gospodov dan. In med njimi so rokoborba, sabljanje, borba s palicami, ples, lov in kegljanje, medtem ko je bilo ob Jadranu priljubljeno balinanje in igra *pandolo*, ki se je igrala s palico in malim lesenim predmetom, ki ga je tolkalec udaril v nasprotnikov prostor (podobno današnjemu bejzbolu). Prav tako nam Valvasor navaja še nekaj drugih dejavnosti v Ljubljani, med

drugim borbo čolnarjev (eden je veslal, drugi s palico zbijal nasprotnika na drugem čolnu), veslaško tekmo ter borbo Krakovcev in Trnovcev na pontonskem mostu čez Ljubljanico, a se te omenjajo enkratno v različnih obdobjih in niso prerasle v tradicionalno dejavnost ali bile izhodišča za nadaljnji razvoj v športno obliko. Kot vidimo na crngrobškie freske, ima med aktualnimi dejavnostmi dolge korenine kegljanje. Srednjeveški prebivalci so poleti na predmestnih in gostilniških vrtovih radi kegljali, v gostilnah pa običajno kartali, kockali ali igrali domino – biljard in šah, ki sta se pozneje vse bolj uveljavljala, sta bila prej značilnost salonov in kavarn, kavarne pa se v Ljubljani prvič omenjajo v začetku 18. stoletja. Kegljanje je bilo precej razširjena oblika zabave in vajenci so bili pogosto deležni opozorila: *»Ogibaj se slabe družbe, kegljev, kart in iger na srečo.«* V Franciji se je igra s keglji imenovala *quilles* in kot takšna se je udomačila v Angliji v 14. stoletju. Angleži so jo preimenovali v *kayles*, iz česar je potem nastalo *kettle*, *kittle* in naposled *skittles*, nemško pa *kegel*, kar je povzeto tudi v slovenščino. V zgodnjih časih so keglje podirali z ovčjimi kostmi. Pozneje so uporabljali ovalni predmet, ki so mu pravili »sir«. V Nemčiji in na Nizozemskem so proti kegljem spuščali leseno kroglo z luknjami za prste ali brez njih, srednjemu keglju pa so pravili kralj. V 18. stoletju so nizozemski izseljenci zanesli igro v Ameriko, kjer se je preoblikovala v *bowling*, medtem ko se je v Evropi razvila do današnje oblike. Kegljali so različno, podobno kot danes ali pa je bila krogla privezana na steber oz. nekakšne vislice in so jo potem zalučali oz. spuščali v keglje.

Poznosrednjeveški turnir z nabadanjem prstana (v Mal J., Stara Ljubljana in njeni ljudje, 1957).

Fotografija freske Sveta Nedelja na romarski cerkvi Marijinega oznanjenja v Crngrobu nad Škofjo Loko - freska je svarilo kristjanu naj se vzdrži dela in greha na Gospodov dan in slika tudi 'športne' dejavnosti; freska je delo slikarjev slikarske delavnice Janeza Ljubljanskega, sredi 15 st.; original na cerkvi v Crngrobu, kopija na platnu na ogled v Narodni galeriji (foto v 100 let športa v občini Škofja Loka, 2006).

6. RENESANSA, HUMANIZEM, RAZSVETLJENSTVO IN ŠPORT

Srednjeveška tradicija se je z renesančnim obdobjem sredi prejšnjega tisočletja srečala z iskanjem novih duhovnih orientacij in možnosti izražanja, na drugi strani pa z razvojem znanosti in prvimi tehničnimi izboljšavami ter novimi ekonomskimi oblikami (uveljavljala sta se merkantilizem oz. trgovina in bančništvo, poudarek na zlatu za gospodarsko blaginjo, obrtništvo je preraščalo ozke cehovske okvire v manufakture, predhodnice tovarn in industrije). Z izboljšanjem navtične tehnike in kompasom se je odkrival svet, posledici pa sta bili čezmorska evropska ekspanzija in razširitev znanja o tujih in daljnih deželah. Izum smodnika je spodkopal položaj viteštva, kar je vplivalo na spremembo viteza v dvorjana in preobrazbo v častnika, to pa na njegove prostočasne turnirske boje in dvoboje, ki so prerasli v šport, saj oklep in dolgo kopje nista bila več del vojaške oborožitve in taktike. V filozofiji je to čas utemeljevanja heliocentričnega sveta, sonce je ponovno postalo prvo 'božanstvo' oz. materija, ki daje luč ali svetlobo in življenje. Gutenberg je iznašel tisk z gibljivimi črkami in omogočil, da se zapisano miselno bogastvo širi v dotlej neznani količini in hitrosti, to pa je spodbudilo nov razmah strokovne misli in besede ter razvoj humanistične misli s humanizmom, ki zahteva preporod (renesansa, *rinascimento*) človeka po antičnih vzorih.

Sprva je bila renesansa pretežno literarno usmerjeno gibanje, ki se je začelo v Italiji v 14. stoletju in se je nato razširilo po vsej Evropi. V središču renesančnega humanističnega razmišljanja so bili človek in z njim povezane teme: narava, družba in jezik. Ljudje so imeli občutek, da stojijo na začetku nove zlate dobe, in z različicami se da pri humanistih skoraj vse Evrope izpričati zavest, da bodo z obnavljanjem antike lahko ustvarili boljši čas, ki utegne celo preseči stare, temne čase. Idejo preporoda (ital. *Rinascita*, fr. *Renaissance*) so kmalu prenesli iz pesništva še v umetnost in filozofijo, zato se šteje kot kulturno gibanje. S humanizmom danes razumemo človeka vredno oblikovanje življenja, urejeno po moralnih in pravnih načelih. Ta so lahko usmerjena po različnih normah, glede na svetovni nazor. Humanizem 14.–16. stoletja je bil še precej ožji. Ni se spraševal po svobodi posameznika, prostega vseh vezi, temveč so za idealnega človeka iskali vedrega, uravnovešenega, priljudnega, prijaznega in vsestransko izobraženega človeka, ki zna svoje strasti brzdati z modro umerjenostjo. Vsestransko, tudi telesno, kar odseva grška spoznanja, opirajoča se na srednjeveško telesnovzgojno tradicijo plemenitih.

Humanisti so se posvetili tudi vprašanjem vzgoje in v okviru vzgoje »univerzalnega človeka«, ki pa je v prvi vrsti izhajal iz aristokratsko-patricijskega sloja, vključevali različne telesne vaje, veščine in igre. In se srečali z grško gimnastiko in atletizmom. Tako je npr. Pavel Vergerij (14.–15. stoletje), predavatelj padovanske univerze in koprski rojak, v začetku 15. stoletja zagovarjal vzgojo, ki vzgaja tako v umetnosti vojskovanja kot umetnosti v miru. V okviru umetnosti vojskovanja je zagovarjal vadbo

grškega pentatlona, zatem pa še plavanje, jahanje in vadbo z orožjem. Podobno je avguštinski menih Mapheus Vegius (15. stoletje) poudarjal v svoji knjigi o vzgoji otrok, da se mora pri tej gojiti in krepiti tudi telo. Vittorino de Rambaldoni da Feltre (14./15. stoletje) je šel korak dlje in organiziral za vzgojo otrok vojvode Francesca Gonzage iz Mantove v Italiji šolo »Hiša veselja« (Casa giocosa). Vanjo so bili vključeni tudi otroci druge gospode. Kurikulum je temeljil na intelektualnih in telesnih vsebinah. Vključil je učenje klasične grščine, kar je postalo značilno za renesanso, saj je bilo potrebno za branje in razumevanje klasičnih grških besedil. Zanimiv kurikulum z moderno vsebino je vseboval: grški in latinski jezik, književnost in retoriko, matematiko, filozofijo, zgodovino, glasbo in slikarstvo ter telesni del ali telesno vzgojo – njen namen je bil po eni strani telesni razvoj, po drugi pa s telesno dejavnostjo izboljšati sposobnost učenja in učno uspešnost. V okviru telesne vzgoje je zagovarjal tek, rokoborbo, sabljanje, lokostrelstvo, ples, plavanje, ribolov in igre z žogo. Prav tako je že poudarjal pomen vadbe v naravi. Odmevno je bilo delo zdravnika Hieronimusa Mercurialisa (16. st.) *De Arte Gimnastica* (Umetnost gimnastike), ki v naslov knjige vpelje antični izvirnik. V delu je navedel kratko zgodovino in razlago gimnastičnih vaj z ilustracijami ter posebno poglavje o gimnastični dvorani, kopanju, masaži, pravilni prehrani ipd. Delo je bilo trikrat ponatisnjeno, zadnjič po njegovi smrti, in razširjeno po Evropi. Vadbo je razdelil v tri sklope, pri čemer bi lahko videli Galenov vzor sistematike vaj:
– vaje, ki koristijo vsakemu človeku (ples, peteroboj, plezanje, plazenje, vlečenje, nošenje, vaje ravnotežja, tek, hoja, (roko)borba, plavanje, veslanje, lov in ribolov, igre;
– vojaške vaje;
– atletizem, vaje in vadba, ki je zdravju škodljiva in nevarna, usmerjena k doseganju največjih naporov.

Uvede tudi koncept vadbene ure, to razdeli na pripravljalni, temeljni in zaključni del.

V Angliji se je tamkaj delujoči Španec Juan Ludvik Vives (16. stoletje) v svoji knjigi o vzgoji zavzemal, da bi otroci gojili telesne vaje poleti in pozimi, ob slabem vremenu pa v pokritih prostorih. Thomas Elyot je podobno telesno dejavnost in veščine vključil v delo *Governour, Institution of a Gentleman* (16. st.). V 17. stoletju je bil vpliven znanilec humanističnih pogledov na človeka in njegov razvoj pedagog in zdravnik John Locke. Poznal je iz lastne izkušnje škodljiv vpliv tedanje vzgoje na razvoj človeškega telesa. Antično geslo »zdrav duh v zdravem telesu« je bilo vodilo njegove knjige Misli o vzgoji, v kateri je zahteval utrditev telesa in pozival učitelje, da bi posvečali več pozornosti zdravju učencev. Kot poudarja Vinko Zaletel (1933), naj bi Locke kritično ugotavljal, da je telesna konstitucija večine otrok zaradi pretiranega pomehkuženja ali pa načina življenja popolnoma pokvarjena ali pa močno oslabljena. V času odpora javnosti proti kopanju na prostem je bil zagovornik učenja plavanja. Bil je zagovornik šolske higiene in telesnega utrjevanja na svežem zraku. Za utrditev telesa in zdravja je po navedbah Zaletela zahteval: *Ne oblači se gorko, tudi pozimi ne. Podnevi in ponoči, če je veter ali dež, hodi naokoli brez pokrivala na glavi. Vsak dan si umivaj noge v mrzli vodi. Pridno plavaj, giblji se na prostem v vsakem letnem času. Deklice naj ne oblačijo*

ozkih oblek in steznikov. Bodi zdržen v jedači in pijači, rano vstajaj in zgodaj hodi k počitku. Ležišče naj bo trdo, brez pernic. Uživaj kolikor mogoče malo zdravil. Plesa se uči kolikor mogoče kmalu. Jahanje, sabljanje in rokoborbe naj goje že dečki.

V Franciji je prvi opozoril na pomen in prakticiranje telesnih vaj kot pedagoškega ali vzgojnega sredstva pisatelj François Rabelais v svojem romanu Gargantua in Pantagruel (16. stoletje). Rabelais podvrže Gargantua tako intelektualni kot telesni vzgoji. Med vajami, ki jih namenja mladini, so tudi skakanje, plezanje, plavanje, metanje kamna in kopja, dviganje uteži, igra s palicami ter tedaj priljubljene igre. Da bi vadil prsi in pljuča, je Gargantua kričal na ves glas 'kot hudič'. Drug pomemben francoski humanist je bil Michel de Montaigne (16. stoletje), ki se je opiral na Rabelaisa in v svojih Esejih podobno zahteval pri vzgoji otrok telesne vaje in sploh utrditev in krepitev telesa. Igre in telesne vaje, kot so tek, skok, borjenje, jahanje, mečevanje, ples in lov, naj bi izpolnile dobršen del gojenčevega študija. Montaigne tudi poudari, da verjetno ni večjega užitka, kot je medsebojno rivalstvo, ki je lahko početo iz ljubosumnosti ali zaradi časti.

V nemškem prostoru so zagovarjali pomembnost krepitve telesa Erazem Rotterdamski in Joachim Camerarius pa tudi Martin Luter, v srednjeevropskem prostoru pa v 17. stoletju Čeh Jan Amos Komensky, ki je dal nove smernice za pouk v šolah in bil v času cerkvenih bojev tudi preganjan. V svojem delu *Didactica Magna* (Velika didaktika) je zahteval harmonično vzgojo otrok, ki prinese zdravja duši, kar pa je samo tedaj mogoče, če ohranimo telo zdravo, ker telo je bivališče duše in je tudi njeno orodje. To se lahko doseže z različnimi vajami, kot so tek, skoki, razne igre in sprehodi v prosto naravo. Komensky posebej priporoča igre, ker se pri njih spozna otrokov značaj, in pri vsaki šoli zahteva igrišče. Otrokov dan deli na tri tretjine: osem ur naj otrok spi, osem ur naj se uči in osem ur naj goji telesne vaje oz. se igra.

Vendar je renesansi sledila reformacija, tej protireformacija in večina Evrope je bila ujeta v politično-verski-vojni vrvež, ki se je končal z verskim mirom in novo cerkveno delitvijo na katolike in protestante (17. stoletje). Z verskimi vojnami, epidemijami kuge in nasploh kaotičnim obdobjem je konec 17. in v začetku 18. stoletja nastopila »kriza evropske zavesti«, kot jo poimenuje kulturni zgodovinar Paul Hazard. Prinesla je radikalno razsvetljensko gledanje na človeka in prelom z eshatološko onstransko usmerjenim mišljenjem, kar je nakazoval že renesančni humanizem. Nova misel je bila naravnana v tostranstvo, človek ni bil več grešnik, potreben božje milosti, temveč v duhu stoičnega razumevanja narave, da v naravi vlada smiselni red, logos, ki nosi v sebi klico umne moči vseh stvari, človek pa je avtonomen uresničevalec razumnega na zemlji. V ozadju tega je bila optimistična vera, da je človek v jedru dobro bitje, zmožno razvoja in določeno z umom, da se daje voditi umnim predstavam in da mora priti spričo umstvene zasnove, ki je enaka pri vseh ljudeh, ob ustrezni vzgoji do harmonije človeškega rodu. Z razsvetljenstvom se je razmahnilo tudi znanstveno kritično mišljenje, metodološko temelječe na empirizmu (izkustveno spoznanje), ki je vodil v izključitev absolutno priznane temeljne resnice, dogme. Iz prepričanja, da človeštvo

napreduje k nravnosti in humanosti, sta izšla vzgojni optimizem in vera v veliko učinkovitost znanosti, ki sta bila podlaga za izdaje enciklopedij v evropskih družbah – ta dela naj bi predstavljala znanje tistega časa ali tudi obračun dobe, izbor in merila izdelave pa so sloneli na kritičnosti. Nasledek tega so bile izdaje moralističnih tednikov in disperzija tiska, ki je ustvarjal javno mnenje, pa tudi pedagoški spisi, poskusi reform in reformni spisi, med katerimi moramo omeniti Jeana-Jacquesa Rousseauja in njegov roman Emil ali o vzgoji ter Johana Heinricha Pestalozzija, ki je deloval v Švici in namenil pozornost telesni vadbi otrok. V socialni filozofiji 17. in 18. stoletja se je ozavestilo prepričanje o enakosti vseh ljudi, ki jo vsebuje naravno pravo. To je postalo bojni klic samozavestnega tretjega stanu, ki se je udejanjil v francoski revoluciji z gesli enakost, bratstvo in svoboda, pred tem pa tudi v ameriškem boju za neodvisnost. Povečalo se je zanimanje za nravi in šege naravnih ljudstev. Voltaire je v več spisih povzdigoval neevropske in nekrščanske kulture. Pozitivna učinka tega gibanja sta bila utrditev strpnosti in boj proti suženjstvu v izobraženskih krogih, organizirale pa so se številne prostozidarske lože, tajne in ekskluzivne meščansko-plemiške moške zveze v obliki društev, ki so se z mistično-okultnimi ceremonijami bojevale za ideale razsvetljenstva. Izvirni cilj gibanja je bilo iskanje odgovorov na temeljna življenjska vprašanja s pomočjo razuma in izkustva, ki teži k oblikovanju harmoničnih, bolj človeških in socialno pravičnejših odnosov. Prostozidarstvo je zato od začetka nasprotovalo verski in vsaki drugi nestrpnosti, vraževerju, nazorskemu in socialnemu ekskluzivizmu. Njegov veliki nasprotnik so bile totalitarne ustanove in režimi: cerkvene organizacije, absolutistične države, totalitarizmi vseh vrst.

Odmevna so bila Rousseaujeva dela, saj so obsojala tako družbeno ureditev kot vzgojni sistem. Z delom Družbena pogodba je poudarjal, da je družba utemeljena na medsebojni pogodbi, da ljudje žrtvujejo svoje naravne pravice in jih v zameno za zaščito prenesejo na družbo kot celoto. Emil pa je sprožil vihar in Parižani so se trgali za knjigo, se razdelili v tabora za in proti, jo jemali na sprehode, prireditve, dame so po salonih dojile. Proti knjigi se je odzvala oblast, jo javno prepovedala in sežgala, pariški nadškof jo je obsodil v pastirskem pismu, prepovedala jo je univerza Sorbona in končno še papež s prekletstvom, zato se je Rousseau umaknil v rodno Švico. Z rekom »nazaj k naravi« se je vračal v prvotno naravno stanje, ko so bili ljudje neenaki samo po fizičnih in drugih osebnih lastnostih, ne pa tudi po družbenem in političnem položaju ali 'po krvi' oziroma načelu legitimitete. Poudarjal je, da so zasebna lastnina, gospodarska evolucija in človeški ponos ter prestiž pokvarili »plemenitega divjaka« in prinesli družbeno neenakost. Vzgoja ima odločilen vpliv na oblikovanje človeka in Rousseau jo je vpeljal v politično-družbeni diskurz. V vzgoji naravnega človeka je poudaril tudi telesni vidik in praktično izkušnjo. Po njegovem mnenju morajo otroci tekati, skakati, kričati, če imajo veselje, ker so to njihove naravne potrebe. S temi gibanji jih hoče narava utrditi, zato priporoča učitelju, da vadi telo gojenca na vse načine, zmota pa je, da telesne vaje škodujejo razvoju duha.

Philanthropinum

Rousseau je s kritiko vzgoje vplival na poznejše gibanje filantropistov, ki so v svoje šole uvedli telesne vaje kot obvezni sestavni del šolskega kurikuluma. Filantropisti in iz njih izhajajoča pedagoška smer filantropizem, so pomemben člen v oblikovanju moderne gimnastike, posredno pa tudi vpeljave gimnastike v javne šole. Gibanje se navezuje na odprtje šole Philanthropinum leta 1774 v nemškem mestu Dessau. Ime izhaja iz grških besed *filos*, prijatelj, in *anthropos*, človek, človekoljub. Zasebna šola je bila odprta pod pokroviteljstvom tamkajšnjega kneza, njen organizator in prvi vodja pa je bil Johann Bernhard Basedow. Ta je bil privrženec Rousseaujevih idej, nanj pa so vplivala tudi dela Komenskega. Študiral je teologijo v Leipzigu in postal domači učitelj ter na svoja spoznanja opozoril v knjigi Praktična filozofija za vse stanove. Z delom pa si je nakopal nasprotovanje duhovščine in moral je pustiti teologijo. Nato je prevzel mesto profesorja na viteški akademiji v Seelandu na Danskem. Tam se je spoznal s tradicionalnimi telesnimi vajami (npr. voltižiranje – jahanje na lesenem konju, borjenje in sabljanje), ki so bile prej inercija tradicionalne viteške vzgoje in viteških umetnosti, kot pa da bi izhajale iz naravne vzgoje. Leta 1770 je z izdajo dela Metodična knjiga za očete in matere družin in narodov opozoril nase. K sodelovanju ga je leto pozneje povabil v svojo kneževino dessavski knez Leopold Franz. V Dessauu je Basedow ob knezovi pomoči leta 1774 odprl šolo Philanthropinum. V nemških deželah je bilo odprtih še nekaj podobnih šol ter po eden v Švici in na Danskem.

V dessavski Philanthropinum so v šolski kurikulum vključili obvezno telesno vadbo. Gojenci so se učili jahanja, mečevanja, godbe in plesa, poleg tega pa še vseh vojaških redovnih vaj v zvezi z dolgotrajnimi pohodi. Poleti se je šola preselila na prosto, kjer so gojenci prebivali v šotorih. Te so postavljali ob vodi, da so se lahko učili tudi plavanja in veslanja. Bili so v lahkih oblekah z ostriženimi lasmi in so lahko skakali 'svobodni' v prosti naravi (vpliv Rousseauja?). Tri ure dnevno so izvajali telesne vaje, med drugim skoke, teke, nošenje bremena in balansiranje, pozimi tudi drsanje. Poleg tega so prakticirali ročno delo in gojili različne igre. Prvi oblikovalec 'telesne vzgoje' je bil učitelj matematike Gerhard Vieth. Iz palete vaj so izbrali skupino petih, obveznih za vse in vse starosti, ter oblikovali tako imenovani dessavski peteroboj: skok, tek, plezanje, nošenje bremena, vaje ravnotežja. Basedow je zaradi sporov hitro zapustil šolo, vendar je ta nadaljevala delo še kar nekaj časa, v prvi polovici 19. stoletja pa so dessavski philanthropinum zaradi insolventnosti zaprli.

Pomemben oblikovalec filantropističnega telesnovzgojnega programa in s tem tudi nove stroke je bil Johann Christoph Friedrich Guts-Muths, sicer učitelj zemljepisa, ki je deloval na sosednjem Philanthropinumu v Schnepfenthalu. Guts-Muths je leta 1785 prevzel 'telesni' pouk. Salzman, njegov nadrejeni učitelj, ga je popeljal na prostor na robu hrastovega gozda in mu, kot se je spominjal Guts-Muths, dejal: *»To je naša gimnastika.«* Guts-Muths je pozneje poudaril, da so se na tem mestu, kjer se je razvila poznejša nemška gimnastika, dnevno razveseljevali z mladino in gojili pet vaj: skok,

tek, plezanje, nošenje bremen in balansiranje ali dessavski peteroboj, ki ga je Salzman prinesel iz Dessauua. *»Spoznal (sem) pomen teh vaj. Deloma iz vaj starih narodov, deloma iz slučajno iznajdenih se je množila vadbena snov glavnih vaj, ki so se zopet delile v stranske vaje.«* Leta 1793 je strnil telovadno snov v celoto in izdal knjigo Gimnastika za mladino. V njej je metodično in sistematično uredil vso gimnastično snov in postavil prvi temelj nemškemu ali srednjeevropskemu gimnastičnemu sistemu – zato mu Nemci pravijo »stari oče«. S tem se je osnoval nov strokovni predmet in strokovno področje, ki je odprlo vprašanje strokovnega kadra. Ob tem so sledili še vpeljava ali izumi gimnastičnih orodij. V 19. stoletju se je gimnastika širila po evropskih deželah in se uveljavila tudi v modernem javnem šolstvu.

Notranja stran publikacije Gimnastika za mladino (spodaj) in risba dela dejavnosti (zgoraj).

7. MODERNA GIMNASTIKA IN »SPORT«

Evropska družba se je ob nastajanju ideje o telesni vzgoji in moderni gimnastiki spoprijemala s posledicami verskih razkolov, politično-vojaških spopadov in geopolitičnih prerazporeditev, ki so se odrazili v državnoupravnih ustrojih. Iz kaotičnega boja so izšli kot zmagovalci vladarji in uvajali absolutizem. Absolutisti so ustanavljali svoje pomožne urade, ki so jih vodili izobraženi uradniki, tako posvetni kot svetni, zmanjševala pa se je moč plemstva in meščanstva. Politični razvoj in meščanske revolucije konec 18. stoletja in v letu 1848 so sprožili val demokratizacije javnega življenja. Ključna je bila francoska revolucija leta 1789 z »deklaracijo o pravicah človeka in državljana«, ki je odpravljala fevdalizem. Z revolucijami in liberalizmom so se vzpostavljali osnove moderne evropske družbe, moderno kapitalistično gospodarstvo in tudi moderna kultura s telesno dejavnostjo z značilnim antagonizmom med gimnastiko in športom, kar moramo razumeti v kulturološkem smislu. Šport je bil kulturna specifika britanskega otoka in se je v drugi polovici 19. stoletja širil na evropsko celino, še pred tem pa skladno z britanskim imperializmom po britanskem imperiju, ki je bil v 19. stoletju v obdobju kraljice Viktorije na vrhuncu moči. Na drugi strani pa je bil pojav in razvoj gimnastike kot moderne telesne vadbe s poimenovanjem po antičnem izvirniku, vpete tudi v politični liberalno-nacionalni diskurz.

Z novo družbo in rahljanjem družbenih spon po meščanskih revolucijah in družbenega reda se je širila svoboščina združevanja in ustanavljanja društev. Ta je bila podlaga za oblikovanje specifične nacionalne športne civilne družbe z društvi in zvezami ter mednarodnostjo z mednarodnimi zvezami, ki so odraz razvoja modernih športnih panog in njihovega organiziranja ter so vstopile v javno življenje v drugi polovici 19. stoletja: kot prva leta 1881 Evropska gimnastična zveza (pozneje se je preimenovala v Mednarodno), nato pa, če naštejemo le nekatere, leta 1888 Mednarodna zveza hokeja na travi, 1892 Mednarodna drsalna zveza in Mednarodna veslaška zveza, 1900 Mednarodna kolesarska zveza, 1904 Mednarodna nogometna zveza, 1907 Mednarodna strelska zveza, 1908 Mednarodna zveza hokeja na ledu, 1913 Mednarodna teniška zveza in Mednarodna sabljaška zveza, 1921 Mednarodna zveza ženskih športov, 1932 Mednarodna zveza alpinističnih organizacij in druge. V sklopu športnega internacionalizma na prehodu 19. stoletja je bil junija 1894 na mednarodnem kongresu, ki ga je organizirala francoska športna zveza v Parizu, sprejet tudi sklep o obnovitvi olimpijskih tekmovanj.

Gimnastika

Gimnastika kot moderna vadbena in športna panoga ima močne korenine v filantropističnem okolju in Guts-Muthsovi gimnastiki, ki je vplivala na marsikaterega sodobnika v nemškem prostoru in zunaj njega. Eden izmed gimnastičnih navdušencev

je bil v nemškem prostoru Friedrich Ludwig Jahn, ki ga nemška stroka šteje za »očeta nemške gimnastike«, predvsem pa je z njim povezano dejstvo, da se je dejavnost prenesla v društveno ali civilno življenje in oblikovala množično gibanje. Jahn je bil rojem leta 1778 v vzhodni Nemčiji. Študiral je teologijo, jo opustil in nato zaključil študij zgodovine in jezikoslovja na Univerzi v Halleju. V napoleonskih vojnah je bil leta 1806 prostovoljec v pruski vojski in bil razočaran nad pruskim porazom ter francosko nadvlado nad velikim delom nemškega ozemlja. Leta 1809 je dobil mesto učitelja na eni od berlinskih gimnazij, kjer je prevzel organizacijo telesne vadbe. Pridobil je skupino dijakov in jih po šoli vodil na bližnjo jaso (imenovano Hasenheide ali po slovensko Zajčja poljana), kjer so vadili. Z vadbo so opozorili nase, Jahn pa je leta 1811 odprl vadbišče, dejavnost poimenoval »turnkunst« ali danes turnen in drugače od Guts-Muthsa vpeljal nemški izraz, ki asociira na srednjeveške plemiške turnirje. Strokovno se je Jahn opiral na Guts-Muthsa, vendar pa je uvajal novitete, zlasti vadbo na orodju, med drugim drogu, bradlji, krogih in konju, ki pa je kot voltižiranje ali učenje jahanja imela starejše korenine. Po vadbi je uvajal nagovore, zlasti nacionalno in patriotsko čustvene in o njihovem nacionalnem poslanstvu, z namenom privzgojiti čut domovinske ljubezni, ki lahko prevlada strah pred smrtjo. Leta 1816 je vadbeno snov strnil s sodelavcem Eiselnom v delu *Die Deutsche Turnkunst* – Nemška turnarska umetnost, ki je postala turnarski evangelij. Knjiga je izšla v času rasti turnarskih združenj ali skupin, kajti leta 1813 je potekala bitka med Napoleonom in zavezniki, med pruskimi prostovoljci pa so bili tudi Jahnovi turnarji. S tem so pridobivali priznanje, turnanje pa se je širilo med študenti. Leta 1814 so imeli turnarji v Berlinu javni nastop in bili deležni javnega odobravanja. Dejavnost in združbe, ki so bile zametki društev, so se širile po nemških deželah, a obenem naletele tudi na nasprotovanje in očitke dejavnosti, da škoduje zdravju, kvari navade ljudstva, je nekrščanska in spodbuja uporništvo, češ da je proti družbeni ureditvi. Dejansko je Jahn ob telovadbi širil tudi nemški nacionalizem z liberalnimi zahtevami po svoboščinah, v knjigi je denimo poudarjal podrejenost osebnega skupnosti oziroma narodu ter dodal, da je največja dolžnost nemškega mladeniča postati in vedno ostati nemški mož ter delovati za narod in domovino z vsemi svojimi močmi. Pruska vlada je turnarstvo podpirala, Jahn je bil na Univerzi v Kielu imenovan za častnega doktorja, po drugi strani pa je bil trn v peti avstrijskemu ministrskemu predsedniku Metternichu, oblikovalcu evropske politike po porazu Napoleona, ki si je prizadeval za obnovo starega absolutističnega reda in pritiskal na pruske oblasti proti turnarstvu. To mu je uspelo leta 1819, ko je izkoristil napad turnarja študenta Sanda na protiturnarskega pisca in svetnika v Mancheimu v zahodni Nemčiji (del Prusije). Pruski cesar je zato razglasil prepoved turnarstva. Ta je veljala do leta 1842 in je prepovedovala turnarsko društveno delovanje in telovadišča, ne pa turnanja kot dejavnosti in stroke, ki jo je bilo treba prilagoditi omejitvam. Jahn je bil nekaj časa zaprt, nato pa izoliran in se ni smel naseliti v bližini univerz. Kljub temu se je turnanje nadaljevalo, zunaj Prusije so ga širili Jahnovi učenci, v Prusiji pa ni smelo imeti političnih vsebin. Po odpravi prepovedi so se obnovila društva, ki so se sredi 19. stoletja povezala v zvezo (1860), ta je v Nemčiji še danes aktualna: Deutsche

Turnen Bund. Politični liberalizem je v večji meri nadomestil nemški nacionalizem in patriotizem, pri čemer so bili občasno tudi razdvojeni med prusko in habsburško dinastijo ter veliko- in malonemško idejo nemškega združevanja.

Razvoj nemške gimnastike in turnanja je imel vpliv tudi na bližnje dežele, kjer lahko sledimo podobnemu razvoju. Na Danskem je bil pomemben gimnastični reformator Fredericus Franciscus Nachtegall, učitelj v Köbenhavnu. Strokovno se je napajal pri Guts-Muthsu in je konec 18. stoletja organiziral gimnastiko ter opozoril nase vojaške oblasti. Leta 1804 je bil ustanovljen vojaški inštitut in Nachtegall je postal direktor, obenem pa je dobil tudi nadzor nad vojaško in civilno gimnastiko na Danskem. Po njegovi zaslugi je bila gimnastika uvedena že okrog leta 1828 v šolstvo, njegov inštitut pa je prerasel v kadrovsko šolo za gimnastične vaditelje/učitelje. Prav tako je leta 1838 organiziral eksperimentalno šolo za žensko gimnastiko, ki je deset let pozneje prerasla v višjo šolo.

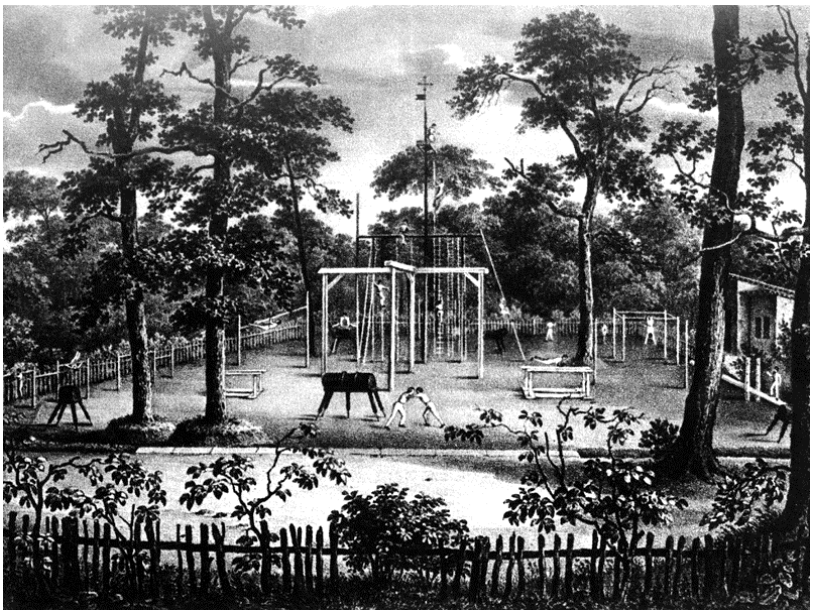
Na Švedskem je podobno delo opravil Per Henrik Ling. Končal je študij teologije na Univerzi v Uppsali. Nato je vrsto let potoval, gostoval in študiral jezikoslovje v Köbenhavnu, kjer je bil tudi na Nachtegallovem inštitutu. Po vrnitvi na Švedsko je postal asistent jezikoslovja na Univerzi v Lundu, kjer je po smrti sabljaškega mojstra prevzel njegovo mesto in se vse bolj posvečal gimnastiki. Strokovno se je navezoval na Guts-Muthsovo doktrino, s katero se je srečal v Köbenhavnu ter snoval specifičen gimnastični sistem, pozneje znan kot švedska gimnastika z uvedbo klopi, skrinj, plezal, lestvin ob kombiniranju plavanja, sabljanja, rokoborbe, plezanja, vaj ravnotežja, prostih vaj in iger. Po namenu je gimnastiko delil na pedagoško, vojaško, medicinsko ali ortopedično in estetsko. Leta 1813 je bil pod vojaškim okriljem ustanovljen Gimnastčni inštitut za izobraževanje kadrov, njegovo delo pa je uspešno nadaljeval sin Hjalmar, v gimnastiko pa je bil vključen tudi zimski šport, saj je bila Skandinavija zibelka modernega smučanja.

V Švici je gimnastično noviteto bistveno zaznamoval pedagog Johan Pestalozzi. Nanj sta vplivala Rousseau in nemški filozof Leibnitz. Pestalozzi je glavno pozornost namenil vzgoji, v prvi vrsti osnovni, v katero je vključil tudi telesno plat. Dobro je poznal tedanjo realnost, delal je zavodih za siromašne otroke, tudi sam jih je ustanavljal. Stanje je problematiziral v publikacijah, ena od teh je Kako Gertruda uči svojo deco (1801). Na osnovi praktičnega dela je uvajal nove pedagoške metode in med drugim zahteval, da učitelj razvija tudi telesne veščine učencev, ker to prispeva k naravnemu razvoju njihovega organizma. Obenem je poudaril, da so gibi, s katerimi se izvaja udarjanje, metanje, vlečenje, porivanje in obračanje najenostavnejše ali najelementarnejše oblike telesne vadbe. S tem je oblikoval tako imenovano elementarno gimnastiko sklepov (O telesni vzgoji: uvod v poizkus elementarne gimnastike, 1807). Snov je razdelil v vaje glave, trupa, rok in nog in še nadalje glede na izvedbo z dvema ali tremi sklepi, ki da so nosilci gibanja.

Vpliv Pestalozzija najdemo konec 18. st. v Španiji v Madridu, kjer je deloval inštitut poimenovan po Pestalozziju, vodil ga je častnik Francisco Amoros. V začetku 19. stoletja je bila Španija krajši čas pod Napoleonovo nadoblastjo, po umiku francoskih čet iz Španije pa se je Amoros z njimi umaknil v Pariz in tam nadaljeval gimnastično delo. Odprl je nov zavod in z dejavnostjo opozoril: leta 1817 in 1818 je priredil javno vadbo, česar niso spregledale vojaške oblasti. Amoros je dobil naročilo, naj pripravi program vadbe za vojsko in ustanovitev primerne kadrovske šole. Leta 1820 je ustanovil šolo, postal njen direktor, leta 1830 pa izdal delo *Manuel d'education physique, gymnastique et morale* (Priročnik za telesno vzgojo, gimnastiko in moralo). Strokovno se je navezoval na Pestalozzija ter poudaril, da je gimnastika veda o naših gibih v zvezi z našimi čutili in razumom ter podlaga za razvoj naših sposobnosti. Njen cilj je v človeku razviti vse njegove fizične in moralne sile, da bi postal pogumnejši, močnejši, okretnejši, spretnejši, marljivejši, bolj utrjen (fizično in moralno) in vreden član družbe. Po namenu je gimnastiko delil na akrobatsko, vojaško, zdravstveno in meščansko. Amorosova gimnastika je bila tudi ena od oblik telesne vadbe, ki je vplivala na vključitev v šolstvo v šestdesetih letih 19. stoletja, medtem ko se je društvena gimnastika razrasla šele po letu 1870, pri čemer je pomembno vlogo odigral Eugene Paz, ki pa se je idejno opiral na nemško gimnastiko oz. turnanje.

V srednjeevropskem prostoru je imela pomembno vlogo tudi sokolska ali slovanska gimnastika, ki so jo slovanski narodi prevedli v strokovni izraz s kombinacijo besed *telo* in *vadba*: slovensko *telovadba*, češko *telocvik*, hrv. *tjelovježba*, srb. *telovežba*, polj. *ćwiczenia cielesne*, rusko *telesnye uprazhneniya*. Njen utemeljitelj je bil Čeh Miroslav Tyrš. Sokolska telovadba je strokovno prevladala v večini slovanskih dežel. Razlika je bila le pri Bolgarih, kjer je deloval Junak, strokovno so se opirali sprva na nemško gimnastiko, in pa med Ukrajinci Sič, resda ob njem tudi Sokol, ki je bil v manjšini. V sokolskem razvoju so imeli pomembno vlogo tudi Slovenci, saj je ustanovitev telovadnega društva v Ljubljani potekala skoraj vzporedno s praškim, v istem letu ustanovitve društva v Pragi je stekla pobuda o organiziranju podobnega društva v Ljubljani.

Gimnastiko moramo v tem obdobju in tudi danes razumeti v širšem pomenu. Strokovno je zaobjela več vrst telesne dejavnosti od vaj z orodjem in brez njega, izvedbeno individualnih in skupinskih, borb in iger. Pomembna skupina vaj so bile vaje na orodju, ki so pozneje ob mednarodnem in olimpijskem organiziranju in kleščenju tekmovalnega programa bile osnova prerasti v športno gimnastiko.

Levo spomenik F. L. Jahnu v Berlinu (osebni arhiv), desno prvo telovadišča berlinskih turnarjev na Hasenheide/Zajčji poljani (Nemški olimijski komite).

Sokolstvo

Korenine sokolstva oziroma gimnastičnega društva med Čehi bi lahko iskali že v letu 1847, ko so študenti v Pragi ustanovili ali oblikovali gimnastično društvo, ki pa je naslednje leto nehalo delovati. Leto 1848 je bilo tudi leto revolucionarnih »pomladi narodov«. Čehi so bili na čelu slovanskih emancipacijskih prizadevanj za avtonomijo v avstrijskem cesarstvu in na slovanskem shodu v Pragi junija 1848. Shodu je predsedoval začetnik sodobne češke politike František Palacký, ki je oblikoval idejo avstroslavizma, tj. avtonomnega razvoja slovanskih narodov v okviru habsburške monarhije. Po zlomu revolucij je sledilo neoabsolutistično obdobje in ministrovanje notranjega ministra Bacha, ki je zatiral nacionalno in društveno življenje. Gimnastika se je zato prakticirala v različnih zasebnih zavodih. Z Bachovim padcem in uvedbo ustavno-parlamentarnega življenja v letih 1860 in 1861 je bilo ponovno sproščeno ustanavljanje društev, tudi narodnih, in v enem od zasebnih zavodov v lasti Čeha Jana Malypetra je vzniknila ideja o organiziranju »utrakvističnega« (češko-nemškega ali dvonarodnega) telovadnega društva. Vendar pa so Nemci ustanovili svoje društvo (1861, Prager Männer Turnverein oz. Praško moško turnarsko društvo), Čehi pa svoje februarja 1862, in sicer društvo Praška telovadna enota, ki se je kmalu preimenovalo v Sokol. Prvi starosta je postal Jindrich Fügner. Ko je leta 1865 umrl, ga je nadomestil Miroslav Tyrš, ki je postal »spiritus agens« češkega Sokola in sokolstva.

Sokolstvo se je v šestdesetih narodnoozaveščevalnih letih in ob narodnem navdušenju širilo, v sedemdesetih letih pa ob stopnjujoči se centralistični in germanistični politiki osrednje dunajske vlade krčilo. Zaradi oblastnih pritiskov je v sedemdesetih letih spodletelo organiziranje narodne (češke) sokolske zveze. Po padcu pronemške vladavine konec sedemdesetih let se je sokolstvo začelo marsikje obnavljati,

manifestiralo se je z uspešnim prvim vsesokolskim zletom leta 1882 ter proti koncu 19. stoletja prevladovalo v češkem narodnem in društvenem življenju. Društva so se leta 1889 povezala v Češko sokolsko zvezo (ČSZ), ki se je notranje členila na župe (ali danes podzveze).

Sokoli so bili nadstrankarska organizacija, kot češko narodno društvo in nato gibanje so se prepletali s češko narodno stranko, ki se je v drugi polovici 19. stoletja notranje delila na staročehe in mladočehe, kar je pozneje vplivalo na politični razhod stranke, podobno kot na Slovenskem staroslovenci in mladoslovenci. Sokoli v Pragi so bili bližji liberalnim mladočehom, vendar sta osrednji osebnosti Tyrš in Fügner zagovarjala in vodila vsenarodni, nadstrankarski značaj nove organizacije, kar je Miroslav Tyrš izrazil z besedami: »*Sokol ni za stranke, ampak za ves narod.*« Po razhodu narodne stranke so bili sokoli bližji liberalnemu političnemu taboru, na drugi strani pa so se s stopnjevanjem slovansko-germanskega konflikta v Avstro-Ogrski krepili sokolsko antigermanstvo in sokolski patriotizem ter sokolski panslavizem, s politiko rekatolizacija ali politiko katoliške cerkve po njeni prvenstveni vlogi v narodnem življenju so se zaostrili odnosi med Sokolom in Cerkvijo ter ustanovitev katoliških telovadnih odsekov. Sokol je namreč zagovarjal stališče verske svobode, da je vera intimna in individualna zadeva, medtem ko je temeljna narodna ideja. S stopnjevanjem liberalno-klerikalnih konfliktov in »kulturnim bojem« so na zletu 1907 ostro poudarili, da v *»sokolska društva ne bodo sprejemali pripadnikov klerikalnih društev in tistih, ki zavestno služijo klerikalnim silam«*. Članstvo je bilo omejeno na Čehe, Slovane in nazorsko liberalne ali sorodne člane in članice.

Članstvo se je do prve svetovne vojne krepko povečalo in ČSZ je bil leta 1913 organiziran v 38 župah, štel je 1182 društev s 128.097 člani in članicami, od tega 34.635 telovadečimi (leta 1892 je imel 18.812 članov v 174 društvih). Gibanje se razširilo tudi zunaj Češke, na območjih češke migracije po Evropi (močno je bilo npr. društvo na Dunaju) in čez lužo, kjer so ustanavljali društva ali se, kot npr. na Slovenskem, vključili v domača sokolska društva. Leta 1866 je bilo ustanovljeno prvo društvo v ZDA (Chicago), konec sedemdesetih let so se društva povezala v zvezo, ki je dobila mesto kot zamejska župa v ČSZ, ČSZ pa se je včlanil v Mednarodno gimnastično zvezo.

Vzporedno s češkim se je širilo sokolstvo drugih slovanskih narodov. Češki zgodovinar F. Kolar (2014) poudarja, da lahko leta 1863 v Ljubljani ustanovljenega Južnega Sokola dojemamo kot »soustanovitelja evropskega sokolskega gibanja«. Po češkem in slovenskem društvu je v letih 1866 in 1867 nastalo sokolsko društvo v poljski Galiciji, medtem ko je bilo prvo društvo med drugimi južnimi Slovani ustanovljeno leta 1874 v Zagrebu, leta 1891 v Beogradu, leta 1879 so češki železniški strokovnjaki v Sofiji ustanovili Sokol, bolgarski telovadci pa podobno društvo Junak – med njima je bilo sodelovanje in Junak se je pozneje priključil sokolski slovanski zvezi. Češki sokoli, ki so odšli v Rusijo poučevat telesno vzgojo na srednjih šolah, so zaslužni za prvo sokolsko društvo v carski Rusiji leta 1898 v gruzijskem Tbilisiju. Sokolsko ime je sicer v Rusiji

naletelo na prepoved do leta 1907, ker naj bi bil po informacijah ruskega veleposlanika na Dunaju češki Sokol nevarna protidinastična uporniška organizacija. Na vsesokolskem zletu v Pragi leta 1907 se je zbrala večina slovanskih sokolskih organizacij iz različnih držav in sklenili so organizirati Zvezo slovanskega sokolstva (ZSS), ta je bila ustanovljena februarja 1908 na Dunaju. Ustanovitvenega shoda so se udeležili delegati iz Češke, Slovenije, Srbije, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, Bolgari so se pridružili pisno, pred prvo svetovno vojno so se pridružili tudi poljski in ruski sokoli, sedež pa je bil v Pragi. Sokolsko gibanje je do prve svetovne vojne postalo svetovno gibanje in se je postavilo ob bok nemškemu turnanju in švedski zdravilni ali ortopedični gimnastiki.

Sokolsko kakovostno in množično rast je prekinil izbruh prve svetovne vojne. ZSS je prekinil delovanje, ČSZ pa je bil leta 1915 razpuščen zaradi poslanstva in politike panslovanstva z Avstro-Ogrski vojaško nasprotnima carsko Rusijo in Kraljevino Srbijo ter stiki s francoskimi gimnasti, kar je bilo v očeh avstrijskega vojnega uradništva sumljivo in protidržavno. F. Kolar (2014) še poudarja, da sumljivost protiavstrijskega gibanja konec koncev ni bila neutemeljena, tako so npr. pariški sokoli leta 1915 ustanovili prvo legionarsko enoto, ki se je borila v okviru francoske tujske legije, prav tako so bili češki sokoli na frontah med prebežniki na zavezniško stran.

Telovadni sestav

Osrednja osebnost sokolstva v desetletjih po ustanovitvi je bil Miroslav Tyrš, ki je pripravil sokolsko sistematiko vaj in oblikoval sokolsko idejo. Izhajal je iz turnanja, dobro je poznal tudi švedsko gimnastiko in v šestdesetih letih zasnoval sokolski telovadni sestav, ki ga je objavil v knjigi Osnove telovadbe (Základové tělocviku, 1873). Namesto antičnega izvirnika *gimnastika* je skoval izraz *telovadba* oziroma češko *telocvik*. Telovadni sestav je razdelil v štiri »stroke« ali sklope/skupine vaj in panog, ki jih je oblikoval po načelu podobnosti in sorodnosti. Podlaga za to mu je bilo stališče, da je mogoče vse vaje izvajati brez pomoči ali odpora drugih ali pa s pomočjo ali odporom drugih telovadcev in da gre v obeh primerih razlikovati, ali so vaje izvedene brez posebnih priprav in orodja ali pa je to za izvedbo orodje potrebno. V zvezi z orodjem je upošteval še dejstvo, da je lahko orodje trdno, da se telovadec čezenj ali po njem giba, oziroma gibljivo, da ga lahko telovadec dviga ali meče:
I. sklop: vaje brez orodja in brez pomoči ali opore drugih telovadcev: proste vaje (vaje na mestu, teki, hoja, pozimi drsanje ipd.), redovne vaje.
II. sklop: orodne vaje:

1. na orodju, skoki z mesta (v daljino, višino in globino), preskok, skok s palico, vaje na konju in na kozi, vaje na bradlji, na drogu, na krogih, plezanje na »kolovadli«[5], plezanje na telovadnih lestvah, vaje za ravnotežje na hoduljah, gredi in na krogli;

[5] Češko »kolovadla« je star izraz za orodje iz šestih do osmih vrvi za plezanje, ki so povezane skupaj kot nekakšen vrtiljak.

2. vaje z orodjem, h katerim sodijo zlasti telovadne ročke, uteži, utežne vreče, palice, kopja, kamnite ali železne krogle;
III. sklop: vaje, ki so izvedljive s pomočjo drugih: skupinske vaje, igre;
IV. sklop: prijemi, s katerimi premagujemo upor žive sile z orodjem ali brez, vaje odpora, borba, rokovanje, metanje (iz ravnotežja, rokoborba), borjenje s sabljo in mečem.

Sistem ni bil zaprt, temveč je Tyrš pozival k ukvarjanju s športi, ki so se pojavljali na Češkem ob boku telovadbe, propagiral je plavanje, veslanje, drsanje in pozneje kolesarstvo, že vse od začetka pa so bili pomembni pohodi ali izleti v okolico Prage ali po Češki v svečani sokolski uniformi z rdečo srajco, surko in čepico s sokolskim peresom. S sokolsko širitvijo bi lahko rekli, da je to postal slovanski sistem vaj ali slovanska telovadba, pozneje pa so iz nje izhajali tudi katoliški telovadci.

Tyrš je bil pobudnik strokovnega usposabljanja ali vaditeljskih tečajev, ki so vplivali na poenotenje vadbe po društvih. Ni pa ostalo le pri telovadbi, saj so pod okriljem društev in tudi prvih domov dobile mesto gledališke in plesne prireditve ali oblikovanje sokolskih gledališč in glasbenih ansamblov.

Skrb je posvetil tudi telesni vadbi ženske, materi naroda in sokolskega pokolenja. Ženska vadba se je srečevala stereotipnim in zakoreninjenim nazorom, da se morajo ženske zanimati samo za družino, moža in otroke, da se jim v roke poda kuhalnica in nikakor ne kij ali žrd bradlje. Konec šestdesetih let mu je ob pomoči učenke in prijateljice Klemene Hanušove uspelo ustanoviti Telovadno društvo praških gospa in deklic. To je v kriznih sedemdesetih letih zamrlo, ne pa ženska telovadba, ki se je po krizi obnovila in vodila po načelu *»žena vadi ženo«*. Načelo je zahtevalo usposobitev vaditeljic in oblikovanje ženske vadbene specifike in orodja glede na načelo biološke različnosti, v desetletju pred prvo svetovno vojno pa tudi vpeljavo ženskih tekem.

Naša naloga, smer in cilj (M. Tyrš)

Poleg ustvarjanja sokolskega telovadnega sestava in oblikovanja sokolskih aktivnosti je Tyrš razmišljal tudi o poslanstvu Sokola v takratni češki družbi. Razmišljanje je objavil v uvodniku prve številke revije *Sokol*, ki jo je začel izdajati leta 1871. Prispevek je imel pomenljiv naslov *Naša naloga, smer in cilj*. Oblikovanje revije Sokol sovpada s težnjo po organiziranju enotne narodne zveze sokolskih društev, ki bi združevala vsa češka sokolska društva tako v okviru Avstro-Ogrske kot po svetu. Avstrijske pronemške oblasti so se dobro zavedale, da lahko telesno izurjeni sokoli, ki so v svoje telovadne vaje vključevali številne vojaške prvine, hitro ustvarijo paravojaško češko formacijo, ki lahko kot skrivnostni blaniški vitezi[6] začne oborožen boj za češke državnopravne in

[6] Po starodavni pripovedki je armada bojevnikov, ki ji je poveljeval sv. Václav, patron češke zemlje, spala pod goro Blanik na Češkem in narodu priskočila na pomoč, ko mu je bilo najhuje – deloma podobno slovenskemu kralju Matjažu.

politične zahteve. Tyrš je nasprotno ponujal sokolske enote za obrambo Prage v vojni med Prusijo in Avstrijo leta 1866 – podobno je bilo tudi v Ljubljani –, a brez uspeha. Strah pred češkimi prostovoljnimi paraenotami je bil večji od strahu pred pruskimi bajoneti in plenjenjem.

Tyrš je bil v drugi polovici šestdesetih let kot mladočeh vpet v politiko in med podpisniki protestnih čeških poslancev, ki so zavrnili poslanski mandat. Ob koncu šestdesetih se je spraševal, kako povezati razpršena telovadna in po imenu sokolska društva med seboj. Fizična rešitev je bila ustanovitev zveze, a ji oblast v teh časih ni bila naklonjena in je zavračala pravila ter s tem prelagala ustanovitev v prihodnost. Vlada je odklanjala sokolske prošnje s trditvami, da zveza ne bi delovala za dvig telovadbe, da telovadba nima nič skupnega z jezikom, zato se ne potrjuje ustanovitev zveze telovadnih društev iste narodnosti, in da so v ozadju druge težnje. Da pa bi imela društva vsaj eno skupno vez, je Tyrš leta 1871 začel izdajati sokolsko strokovno glasilo Sokol in ga tudi urejal. V prvi številki revije je objavil temeljni programski članek sokolstva Naša naloga, smer in cilj, ki ga je poznejši sokolski starosta Josip Scheiner označil kot *»sokolski evangelij«*.

Sokolskim društvom je nalagal tri osnovne naloge – domoljubje, demokracijo in delo za napredek. Sokolsko društvo je bilo odprto za vse moške češke narodnosti ne glede na njihovo imetje in družbeni položaj. Enakopravnost naj bi izkazovali z medsebojnim tikanjem in naslavljanjem »brat« in »sestra«, saj je bil cilj v nasprotju s politiko zediniti češko narodno skupnost. Z roko v roki s češkim domoljubjem je bila slovanska vzajemnost. Pri sokolskem delovanju je treba vselej upoštevati tri vezi, najprej vez v posameznem društvu, nato vez med vsem sokolstvom in naposled vez, ki sokole povezuje z narodom.

Glede društvenega delovanja se je iz praktične izkušnje dobro zavedal pomena materialnih sredstev in nravnih lastnosti društvenikov, na drugi pa delavnosti oz. nedelavnosti. Zato je izpostavil etiko nad materializem in poudaril, da jamči napredku *»to, če si zmerom obdržimo v zavesti, da je povsod mogoče napredovati in dovrševati, da bi vse, kar naredimo, mogli izvesti tudi drugače in morda bolje«.* Načelo napredovanja in etične višine naj bi v društvenem delu ob dovršenem delu preprečevalo, da ne bi prevagala *»gotova človeška nečednost, ki je vsakemu napredku – tudi v javnem življenju – glavna ovira in zapreka, in ta nečednost se imenuje – zadovoljnost«.* Zatorej, v društvu naj potekata stalno delo in nenehna samoevalvacija s težnjo po izpopolnjevanju in trajnem napredovanju. V tem pogledu je heraklitovsko poudaril, da *»bodi geslo sokolsko: "Večno gibanje", ali če hočemo tudi: "Večna nezadovoljnost", ki ima tu tudi to ugodnost, da je nihče ne more utesnjevati in prepovedovati«.* Največji nezadovoljnež, seveda v pomenu podjetneža, je največji iznajdljivec, je prvi sobrat, a le tedaj, kadar je objektiven in samokritičen in *»če se ume iznajdbe in napredka drugih ravnotako veseliti kakor lastnega, če mu ni osebnost nič in celota vse. V tem smislu pa bodi v vsakem društvu tekmovanje vseh proti vsem, složna tekma, bratska gorečnost, in vsakdo z vso silo na skupnem tiru hiteč, veséli se vendar, če si bil prekošen.«* Takšna *»duh in težnja«* sokolskega dela premagata

»gmotni nedostatek« in sta podlaga dela, ki se ne zaustavi na deželni meji, pač pa gre v svet, v mednarodno areno, spoznavati, potešiti radovednost, se primerjati in dokazovati, se učiti ne le iz knjig, pač pa fizično. In *»kjerkoli možno, iščimo dalje; v veliki stvari, ki si vedno in vedno dalje dela pot, ni mogoče le počivati v omejeni zadovoljnosti«*. S spoznavanjem tujega je imel v mislih poučitev o sistemih drugih narodov, ne s težnjo prevzemanja in posnemanja, ker bi s tem nastalo sokolstvo *»neuredljiva zmes vseh ostalih smeri«,* pač pa vedno *»treba je vse našim razmeram, našim težnjam priravnati«*, novosti pa sprejeti le, *»če bi nemara doneslo kakšne postranske ugodnosti«*. Torej, izpopolnjevati se in težiti k boljšemu ter ovreči gobinojevsko[7] rasnoarijsko germansko podcenjevanje slovanstva, kar v obravnavi društvenih smernic in načela dela poudari: *»[K]ajpada smo iz "manjvrednega naroda", kakor vsaj naši protivniki vedno in vedno iznova izkušajo trobiti po vseh voglih, seveda tisti pošteni protivniki, ki bi nam, če bi to le brez sramote mogli storiti, najraje zvezali noge in nas potem junaško zasramovali, da ne moremo, da nočemo naprej.«*

Za kakovosten napredek in trajno napredovanje je Tyršu pomembna moralna odlika nesebičnost in posvari, *»da za našo stvar ni nič storjenega, ko bi vsi le na sebe mislili in vse sebično hranili zase«.* Karkoli kdo izve, si izmisli, bode naj last *»stvari sokolske in enako pravico imajo do tega vsa bratska društva«*. A kamorkoli dospejo ali dosežejo, se morajo vedno zavedati, *»da za našo stvar ni nič storjenega, ko bi vsi le na sebe mislili in vse sebično hranili zase«*. Nesebičnost in solidarnost oziroma vzajemnost so imele biti pomembne moralne sestavine in kvalitete sokolstva zlasti v času, ko jim je vlada zavračala organiziranje osrednjega *»društva sokolskih društev«* oziroma češko sokolsko zvezo, kar se je udejanjilo šele ob koncu osemdesetih let 19. stoletja. Ker aktualna fizična ali zunanja spojitev sokolstva ni bila mogoča, je poudarjal, da jim ostaja *»vsekdar vzajemnost duševna«* in te jim ne morejo prepovedati. Dobro se je zavedal dejstva, da organizacijska ekspanzija lahko blokira notranjo povezanost, zato je bilo potrebno medsebojno sporazumevanje in dogovarjanje *»o vseh življenjskih zadevah društvenih«* (npr. kroj, prapor, telovadba, izleti, slavnosti, spisi, knjige), ki jih povezujejo, zunanje in notranje, zakaj vse, kar jih na skupnih načelih poenoti, jih tudi *»krepi«*. Prav tako je v danih razmerah poudaril moč tiska in skupnega glasila, saj poleg tega, da *krepi* skupno zavest, naredi napredek in dosežke v stroki *»za lastnino vseh«*, pomaga spoznavati sebe in skupne potrebe, črni nezavednost in malomarnost ter druge napake, pojasnjuje društveni ustroj in skupno organizacijo ter tako pripravlja *»k oni skupni in krepkejši delavnosti, ki jo hočemo raznetiti z zvezo vseh naših društev, pripravljati in dogotavljati ono širje tekmovanje vseh sokolskih društev, ki našo stvar šele utrdi in poobči«*.

Težnja po razvoju pa ne more biti prej dosežena, *»dokler ne bo vsakdo, kdor je Čeh, tudi Sokol«*. Tyrš se je dobro zavedal civilnodružbenega raznorodnega društvenega in

[7] Joseph-Arthur de Gobineau, 19. st., francoski aristokrat, zagovornik rasizma, delo Esej o neenakosti človeških ras, poudarjal je prednost bele rase, arijsko raso razvil za njen vrh, kar je vplivalo na razvoj germanskih rasističnih teorij s skrajnostjo v Hitlerjevem nacizmu.

strokovnega narodnega razvoja in poudaril, da ni mogoče in ni potrebno, da bi bil vsak Čeh član enega od narodnih društev (npr. pevskega, kulturnega, obrtnega, znanstvenega ipd.), *»stvar sokolska pa, kakor se obrača do vseh stanov in slojev, pomenja sedaj toliko, kolikor telesno in deloma tudi nravstveno vzgojevanje in plemenitenje vsega naroda češkoslovanskega, njegovo vzgojevanje do moči, neustrašenosti, plemenitosti in večje ubranljivosti, in mora težiti za tem, da bo ves narod v njenem krogu«*. Zato sokolstvo s svojim vzgojnim delom utrjuje vez v narodu. Resda lahko delavnost tu in tam zastane, *»toda, kar nas mora pri tem siliti in neprenehoma gnati naprej, je misel ta, da nikakor ne gremo v boj sami le in za sebe, ampak je vsemu našemu narodu začeti podobno tekmo in da ob njenem uspehu visi prospevanje, blaginja, da, tudi vsa naša bodočnost«.*

Bodočnost in delo za narod je gradil na aktualnem delu in starogrških vzorih z darvinističnim evolucionističnim poudarkom, ki mu je bil pozneje s katoliške strani očitan. Tyršev sokolski nacionalizem je bil zasnovan na narodnoobrambnem delu in boju za narodno emancipacijo. Izhajal je iz stališča, da je *»vsa zgodovina stvarstva vobče in človeštva posebej večen boj "za bitje in obstanek", v katerem podlegne in izgine, kar ni za življenje sposobno in je celoti na potu«*, ki svojo zgodovinsko sled ohrani le kot *»okamenina v skalnih plasteh ali pa tudi v pismenkah knjige, ki se imenuje zgodopis«.* Torej, ta boj je splošni naravni zakon, ki so mu podrejeni narodi in različne družbe, kajti človek je del narave in podvržen naravnim zakonom. V luči tega zakona so narodi fizično podlegli, brž ko so telesno in duhovno ali moralno ostareli oziroma ko so v svoji kulturi zanemarili telesnovzgojne in moralne vrednote. Zato poudari, da *»samo zdrava in delavna sedanjost jamči narodom bodočnost«,* ne pa *»najsijajnejša preteklost«, »da gredo narodi nazaj, kadar ne gredo naprej, da znotraj odmirajo, in da splošni tek dogodkov samo spravi s pota, kar je že tako prhlo, kar nima več vrednosti v splošnem življenju«.* To pomeni, *»da je tudi vsak narod izginil le po lastni krivdi svoji«*, da narod izgine oziroma pade ne ob *»svoji čilosti in godnosti, vsak je padel izrabljen, brezbrižen in nizkoten«* in temu primerno se usoda naroda tudi ne odloča na bojišču, temveč je odločena že pred bojem. Narava je kruta in za skupnost pravična ter odstrani *»iz človeštva člene, zdravemu razvoju in napredku nadalje nepristopne in zategadelj nepotrebne in škodljive«*. To je tudi bistveni nauk, ki ga nam daje zgodovina, *»zakaj sicer se v njej nič ne ponavlja, nič ne stoji trdno«*. Iz tega sledi, prvič, da *»narodi, čim manjši so, tem delavnejši morajo biti«*, da bodo kljub skromnemu populacijskemu številu ohranili mesto v človeštvu. In drugič, da *»nobena vnanja moč, nobena gmotna in surova sila sama na sebi ne uniči narodov«*, da je narodno življenje, *»dokler se razvija na solncu resnice, dobra in občega napredka, v tem smislu neranljivo kakor solnčni žarek in da ga ne premorejo in pogubijo nobene moči teme, laž ali nasilje«*. Preživi torej lahko le narod, ki je zdrav, fizično, duhovno in moralno. Da pa se to zgodi, mora biti ob načelu *kreposti* v skupnosti na prvem mestu narodni interes nad interesi posameznih narodnih delov ali posameznikov.

Ko je Tyrš poudaril *»temeljne resnice, veljavne za ves […] narod«*, se je osredotočil na sokolstva nalogo, ki je dvojna: prvič, ohranjati narod pri *»tisti vsestranski čilosti, ki ne dopušča, da bi narodi izumrli, pri trajni in čvrsti moči, pri tistem zdravju telesnem, duševnem in nravnem, ki ne dovoljuje, da bi se pokazalo kakšno izprijenje in tako kakšen zastanek, kašno nazadnjaštvo, ta najgrši, morilni zločin, storjen narodom«*. In drugič, strokovno delo, s katerim se maloštevilen češki narod, če hoče živeti, mora *»po krepki in vsestranski delavnosti povzdigniti nad druge«*. S povzdigo ima v mislih kulturno rast, *»da nam je zopet doseči tisto ospredje omike in prave prosvete, kjer je naš narod nekdaj že bil«*. Tyrš ne dvomi o češki sposobnosti in nadarjenosti ter poudari, da *»le tam, kjer je stvar dognana tako daleč, da se ni treba sramovati in bati primere z vsem inozemstvom, le tam se je izvršila naloga v narodnem življenju in dosegla vsa določena težnja. Kdor hoče manj, je, kakor bi ne hotel ničesar.«* Zato *»ne vlačiti se, ampak v poletu dalje! Pasti ali dospeti! Vse ali nič!«* so gesla sokolske delavnosti na novem strokovnem polju, kjer jih čaka *»novo splošno tekmovanje«*. Pred sokoli je bila tekma tako za razširitev narodnih bojnih vrst kot za dosego drugih narodov na kulturnem polju, pri čemer je imel Tyrš v mislih predvsem telovadbo, saj je bilo turnarstvo pri Nemcih, torej pri čeških nacionalnih nasprotnikih, precej razvito. Cilj je bil dokazati se v primerjavi ali konkurenci z drugimi narodi, pri čemer se ne smejo bati tuje konkurence, temveč le vztrajati v nadaljnjem delu. Pri doseganju ciljev se je postavil v luči bratstva na načelo notranje vzajemne konkurence. Med sokolskimi društvi mora vladati zdrava konkurenca, kajti vsa sokolska društva so si *»zopet tekmeci misli ene in vendar zavistne; vsak bodi vsakemu tu zgled in izpodbuda, in vsakdo, zmago ostalim z bratsko mislijo želeč, napni vendar vse moči, da svoji stvari priboriš venec zmagoslavni in ga obesiš v skupnem svetišču domorodne zgodovine kot slaven spominek«.* Do venca vodi dolga in težka pot, pri čemer *»stvar sokolska, povzdigujoča misli nad vsakdanjost in sama že v zasnutkih nad druge povznesena, more izmed vseh prva dospeti tja, kamor moramo meriti vsi, bodi obenem z vsemi, bodi na čelu vseh«*.

V zaključku je ponovno poudaril, *»da je vsakdanja, neprestana in vendar ne kričava delavnost tu odločilna«*. Z vsakdanjim materialnim in duševnim delovanjem opravljajo tako svoje delo, kot prispevajo *»k temu, da ostane naš narod na veke zdrav in silen«*, da se med narodi uveljavi in preživi in ga tek zgodovine ne izbriše. Splošni znak bolne in izprijene družbe je prevladovanje mehkužne sebičnosti in samoslepilne laži, *»kjer pa je jedro življenja zdravo, tam velja celota delom nad vse«*, zato tam ni prostora za negativni egoistični materializem in nemoralnosti, ki izpodjedajo napor plemenitejšega dela, sokolsko pa je plemenito delo, poudarja. Le tako prevaga junaštvo nad strahopetnostjo in le *»narod zdravi je tudi zmožen braniti se. Orožje v vsaki pesti! Uredba vojaška! Stokrat, tisočkrat bodi to rečeno!«* K orožju Tyrš poziva predvsem *»mladeništvo in moštvo izdatno in godno«*, ki pa *»mora že ob miru stati na straži«*, da se ne vtihotapi *»skrnoba*[8] *v življenje«.* In zaključi: *»To nam bodi vodilna zvezda našemu početju, naša vera in najvišja posvetitev vsega življenja! To je naše stališče,*

[8] Neodkritost, neiskrenost, hinavščina ali tudi umazanija (SSKJ, 1994, str. 1237).

tako razumemo mi sokolsko nalogo in ono trojno tekmovanje, ki nam je naloženo in v katerem treba, da je dolžnost, boriti se za palmo zmage. […] Kar mi tu nameravamo in hočemo, ne more biti drugega, nego da se pridružimo k vrstam tekmovalcev, za ciljem tako vznesenim težečih, nevzdržno hitečih dalje za geslom gesel, ki slove: Naprej!«

Zgoraj: Prvi vaditeljski zbor Praškega Sokola v šestdesetih letih 19.st.; na sredini na ramenih sotelovadcev Miroslav Tyrš (v Byli jsme a budem, 2012).

Spodaj: Javna telovadba Praškega Sokola v letu 1867 (v Byli sme a budem, 2012).

»Sport«

Za »očete športa« veljajo Angleži, kar pa še ne pomeni, da jim je gimnastika neznanka. Na britanski otok so jo širili sprva Evropejci, na eni strani prek vojaškega sodelovanja švicarskega častnika Cliasa, ki so ga leta 1822 povabili k organiziranju telesne vadbe v britanski vojski. Strokovno je izhajal iz filantropistov, zlasti Guts-Muthsa. Na drugi strani pa so bili aktivni tudi nemški prišleki, npr. Jahnov učenec Woelke, ki je leta 1830 odprl turnarsko telovadnico. Nekaj teh se je razširilo, leta 1861 pa je bilo ustanovljeno prvo društvo. Vzporedno je Škot Archibald Maclaren leta 1858 odprl telovadnico v Oxfordu, na kar je postala pozorna tudi britanska vojska. Maclaren je izhajal iz nemškega turnanja in ga dopolnil z angleškimi posebnostmi, zlasti igrami in 'naravnimi' dejavnostmi (tek, skok, kar tudi že pri Guts-Muthsovi gimnastiki), s čimer je oblikoval sistem, ki je bil vključen tudi v šolstvo.

Na drugi strani pa je bil »sport« ali moderna dejavnost, ki se je uveljavila pod tem pojmom. Že v srednjeveški angleščini se je pojem poistovetil z zabavo, razvedrilom, rivalskimi igrami ter dirko in z iz igre izhajajočo tekmo. Iz prve polovice 17. stoletja je denimo znana odredba angleških kraljev Jakoba I. in Karla II. Deklaracija o športu (ali tudi o igrah), ki je zakonsko dovoljevala ljudske prireditve zunaj cerkvenega urnika. Oblastem nasprotno puritansko meščanstvo se je po objavi zakona besno odzvalo, saj je zakon po njihovem mnenju motil nedeljski mir. Protest pa ne pomeni, da so zavračali šport. Nasprotno, podpirali so ga in ga gojili, če je imel racionalni namen, npr. sprostitev ali nabiranje fizične moči, potrebne za duhovno moč. Torej so zavračali šport kot sredstvo zgolj uživanja in šport kot spodbudo agonalnega pohlepa, ki bi spodbujal surove instinkte ali iracionalne želje po tekmovanju in zmagi.

Geneza športa je v Angliji šla skozi več oblik. Na eni strani je geneza tekmovalcev, na drugi geneza posameznih športov. V tekmovalnem smislu sta prevladovali dve obliki, tako imenovani patronatski in gentlemanski šport, govorimo pa o obdobju 17.–19. stoletja. V prvem, patronatskem, je bila značilnost, da so tekmovali predvsem pripadniki nižjih slojev, profesionalci, npr. poklicni tekači ali sli na posestvih, čolnarji in brodarji na Temzi, tudi borilci, kjer se je hitro širil boks kot nova oblika borjenja, ki jo je oblikoval konec 17. stoletja James Figg. Ti so imeli finančne podpornike, vlagatelje ali patrone. Vzporedno je potekalo tudi stavništvo, podobno kot pri konjeniških dirkah. Poleg konjskih dirk so prevladovale tekaške in po pojavu boksa tudi boksarske prireditve. Druga stopnja je bila vključitev višjega sloja ali aristokracije oz. »gentlemanov« v »športne« dejavnosti, ki so z vstopom oblikovali ljubiteljski krog športnikov ali amaterski šport, čeprav so stave še vedno obstajale. Šport je postal del njihove kulture in gentleman »sportsman«, kar pa je bil v očeh drugih slojev pogosto tudi zaničljiv izraz za brezdelnega plemiča ali gospoda. V 18. stoletju so se gentlemani kot »sportsmani« javno izkazali sprva kot pedestri ali pohodniki, predhodnica atletski hitri hoji. Med tekmovalci, ki so tekmovali za čast in stavo in s časom ali na razdaljo, se je na prehodu 18. stoletja uveljavil kapetan Barclay (Škot, aristokrat, dvignil

rekordnih pol tone, tudi trener boksarjev), ki je leta 1801 prehodil 110 milj v 19 urah in 27 minutah. Podvigi so bili zabeleženi v medijih in rojevali prve športne heroje, športni okvir pa se je širil tako z dejavnostmi kot sloji, med katerimi so bili tudi študenti, npr. v prvi polovici 19. stoletja z veslaškimi tekmami med univerzama Oxford in Cambridge (prvič leta 1829). Na drugi strani je potekala geneza iger in tekem v moderna tekmovanja z novimi pravili in standardiziranimi programi, tekmovališči in igrišči. Pri npr. tekaških tekmovanjih s standardizirano progo je tekma pridobila še časovno razsežnost rekorda, podobno v plavanju, medtem ko je bil pri metih dolžinski rekord in pri dvigih teža. Tako so bile z industrijsko dobo in izumom merilnikov časa na prehodu v 19. stoletje meritev, športna standardizacija in kalkulacija (tudi stava) integrirane v angleški način življenja in kulturo, šport pa je proti koncu 19. stoletja postajal priljubljena in medijska prostočasna dejavnost, ki je z gradnjo igrišč in tribun omogočala množičen obisk in zaslužek športnim delavcem in tudi športnikom, medtem ko so bile stave priložnost zaslužka za gledalce. Z industrializacijo in izumom lokomotive, gradnjo transportnih povezav ter urejanjem javnih prevozov je bila omogočena selitev tekmovalcev in gledalcev, to pa je vplivalo na oblikovanje rednih tekmovalnih sistemov, zlasti ligaških, ki so prevladali v novih moštvenih športih (nogomet in ragbi).

V luči športne geneze, predvsem prej omenjenih nogometa in ragbija, moramo poudariti vlogo »public school rekreacije« na šolah Rugby, Eton, Harrow, Westminster in Charterhouse. Na šolah so se v 19. stoletju stapljali mladi aristokratskega in buržoaznega sloja, v prostem času pa se je uveljavilo igranje *footballa*. Ključni koraki so bili storjeni na šoli Rugby, ko je v prvi polovici 19. stoletja ravnateljeval pastor Thomas Arnold. Ob nastopu službe leta 1828 se je soočil s slabim stanjem na šoli, zlasti moralnim. Gojenci, večinoma sinovi zemljiške aristokracije, ki so s seboj na šolanje pripeljali konje in pse, so se predajali alkoholizmu in uživali v lovu ter kockanju. Verska vzgoja in pouk sta bila na dnu njihovega zanimanja. Na šolo so z družbenoekonomsko rastjo srednjega razreda prihajali tudi otroci meščanskega stanu. Ti so v šolo vnašali nove običaje, med njimi drugačne igre in panoge, npr. tekaške discipline, kot so kros, tek čez zapreke, tek na kratke razdalje in tekaške dirke, ali pa igre, denimo *football* in kriket. *Football* je bil med nekaterimi ravnatelji v začetku 19. stoletja razumljen le kot igra nižjih slojev, tudi po zaslugi Arnolda in Rugbija pa sta *football* in šport začela osvajalno pot v angleško šolstvo in zatem družbo. Arnold je šport, kot piše D. Stepišnik (1968), »znal […] povezati z vzgojnimi prizadevanji« in »šport je začel postajati sestavni del pouka, ker krepi telo in zdravje, utrjuje disciplino in samozavest, vzdržuje ferplej ne samo v športni igri, temveč tudi v življenju«. Arnoldu je z reformiranim poukom na Rugbyju uspelo v mladini dvigniti moralo ter krepiti možatost in pogum. Pri mladih je spodbujal odgovornost, samoobvladovanje, pripadnost in spoštovanje do monarhije in cerkve, moralne kvalitete, življenjsko potrebne za obvladovanje imperija. Resda je sprva naletel na odpor, denimo duhovnika, ki je uvajanje športa razumel kot podrejanje duhovnosti telesnosti, pa

zdravnika, ki se mu je zdel tolikšen napor škodljiv za organizem, in končno intelektualca, ki je bil zaskrbljen nad morebitnim upadanjem ravni znanja. Vendar se je proces, ki ga je sprožil, širil, na eni strani so njegov model sprejemale tudi druge šole, na drugi strani so se mladi po končanem študiju še naprej ukvarjali s športom in ustanavljali civilne klube, najsi so bili zaposleni na Otoku ali po imperiju, in organizirali tekmovanja ter zveze. Obenem pa so bili še športni inovatorji. Generacije sredi 19. stoletja so iz starejšega *footballa* oblikovale novi igri ragbi (rugby) in nogomet (*football association*; iz *association* izraz *soccer*) z novimi pravili in načinom igranja ter standardi. S širjenjem teh dveh in tudi drugih iger in panog, med drugim standardiziranimi teki, skoki in meti, veslanjem, kriketom in tenisom, ter z oblikovanjem tekmovanj, ki so šla zunaj kroga šol v civilno družbo, prešla preko lokalne na nacionalno raven, je ljubiteljski šport utemeljen na kodeksu amaterja postal privlačno obče-vzgojno sredstvo. Mnogi tako Angleži kot tuji obiskovalci britanskega otoka so v nelokalnem, modernem, demokratičnem tekmovanju in igrah videli potencial za konstruktivno spremembo ali izboljšanje nacionalnega karakterja in družbenega moralnega stanja. In, kot poudari Mandell (1999), angleški nogomet, pa tudi širše rečeno »sport«, je postal eden najuspešnejših kulturnih angleških izvozov v poznem 19. stoletju.

Na širino britanske, in tudi svetovne športne dejavnosti, je vplivala tudi tehnična revolucija in npr. izum in tehnične izpopolnitve kolesa v 19. stoletju. Kolesarstvo je hitro dopolnilo moderno (telesno) kulturo in odpiralo pot športni tekmi kot javni (telesno)kulturni prireditvi na posebnih za to urejenih/zgrajenih dirkališčih ali pa na cesti na določeni razdalji. Kolo je v razvojni evoluciji od drežine (ali nekakšnega 'poganjalčka') prešlo sredi 19. st. v modele s prvim visokim kolesom s pedali za pogon in zadnjim malim kolesom, okrog 1880 pa v moderno obliko dvokolesa z enakima kolesoma s pnevmatskima gumama, nizkim okvirjem, krogličnimi ležaji in pogonom prek pedal, verige in zobnikov. V šestdesetih letih 19. stoletja so bila organizirana prva tekmovanja ali dirke, tako na cesti kot na prvih dirkališčih ali velodromih. Vzporedno so bili organizirani klubi, kolesarstvo pa se je hitro širilo po Evropi in v ZDA. Z rednimi dirkami se je javno uveljavljala tekma, ki je dobila prostor v medijih. Ilustrativen primer je Francija v drugi polovici 19. st., kjer je kolesarstvo postalo skoraj narodni šport. V začetku 20. stoletja nastopijo prve etapne dirke kot npr. Tour de France (1903), Tour de Belgique (1908) in Giro d'Italia (1909). Zelo zgodaj so začele kolesariti tudi ženske, v Franciji že ob začetku športnega kolesarstva v šestdesetih letih 19. stoletja, vendar pa je žensko kolesarstvo doživljalo kritike, da je to zanje prenaporen ali pa tudi iz moralnega vidika neprimeren šport. Tudi v slovenskem prostoru je bilo podobno, v devetdesetih letih 19. st. se je pojavilo tako kolesarsko »vandranje« in »izletnikovanje« kot prva društva in cestne dirke in dirke na dirkališčih v Trstu, Gorici in Ljubljani.

Šport je v 19. stoletju vstopil med britanske običaje. Po tezi Y.P. Boulongna (1994) je to sovpadalo z namenom britanske aristokracije vzdrževati svojo kulturno specifiko, zato so bila marsikatera društva in tekmovanja »sportsmenov« elitnega značaja rezervirana za določen stan, medtem ko se je bil delavski stan željan vključiti v športna

tekmovanja zaradi zaslužka, dijaki pa so bili željni svobode. Stave in nagrade športnih tekmovanj so vzbujale moralno skrb in kaj kmalu se je vzpostavila distinkcija amaterja in profesionalca, ki med seboj ne tekmujeta oziroma se izključujeta. Kljub temu je šport postal britanski način življenja, britanski ekskluzivizem in vzporedno z britanskim vojaškim in gospodarskim imperializmom element britanskega kulturnega imperializma. Z britanskim imperialističnim pohodom po svetu so ga Britanci nosili s seboj po Imperiju, preko njih se je širil ali preko pristanišč ob Kanalu in drugod po Evropi in svetu, koder so bila britanska predstavništva (npr. v Franciji v pristanišču Le Havre je skupina Angležev leta 1872 organizirala Le Havre Athletic Club), ali preko britanskih študentov in zaposlenih na konzularnih in diplomatskih ter gospodarskih britanskih predstavništvih, preko njih pa med domačine. Širil se je tudi preko Evropejcev, ki so prišli v stik z britanstvom oziroma študirali v Angliji in po vrnitvi skušali športne novosti vnesti v domače okolje, kjer je bila marsikje podoben kulturni dramilec organizirane telesne dejavnosti gimnastika.

Poudarili smo gimnastično-športni antagonizem, a ob njem je (telesno)kulturni razvoj v 19. stoletju zaznamovalo tudi raziskovanje in odkrivanje gora s prerastom v planinstvo in alpinizem. Zametki so dejansko povezani z razsvetljenskim raziskovalno-znanstvenim duhom, odkrivanjem in proučevanjem gorskega sveta ter merjenjem višine gora in temu primernimi vzponi na vrh, kar je vplivalo na razblinjanje mitološkega sveta vršacev in strah pred nepremagljivostjo. V evropskih Alpah so prednjačili Angleži, ki so širili gorski turizem z učinkom tudi na poznejši zimski turizem. Edward Whymper je leta 1865 splezal na vrh Matterhorna, že pred tem pa so leta 1857 v Londonu ustanovili Alpine club ter posredno sprožili val alpinizma in društvenih organizacij med alpskimi narodi in širše. Na habsburškem ozemlju so prvo društvo ustanovili avstrijski Nemci, in sicer leta 1862, leta 1873 pa so se združili z rojaki iz bližnjih nemških dežel v »Nemško-avstrijsko alpinsko društvo« (Deutscher und Österreichischer Alpenverein). Društvo je imelo podružnice po avstrijskih deželah in tudi na Kranjskem (ustanovili so jo leta 1874), kjer so z gradnjo koč in označevanjem poti ponemčevali slovenske Alpe. Prve težnje po slovenskem planinskem organiziranju zaznamo že v sedemdesetih letih 19. stoletja (društvo Triglavski prijatelji), vendar so kranjske oblasti zavlačevale z odobritvijo pravil društva in je pobuda zamrla, tako da je bilo prvo slovensko društvo ustanovljeno šele leta 1893.

Zgoraj: Start kolesarjev na 'visokih kolesih' na dirkališču, morda v Ljubljani (hrani FŠ).

Spodaj: Utrinki s prve mednarodne tekme Anglija-Škotska, 1872; lesorez, avtor W. Ralston (foto v FIFA Museum Collection: 1000 years of Football, 1996).

8. OŽIVITEV OLIMPIJSKIH TEKMOVANJ

S humanizmom in razsvetljenstvom so se vračali v evropsko zavest v zemljina nedrja skrita antična olimpijska tekmovanja, atletizem, atlet in antična gimnastika. Skromno, pa vendar. Mandell (1999) navaja primer Voltaira, ki je na enem od obiskov v Angliji leta 1727 prisostvoval atletskemu tekmovanju in pisal v pismu, da se je počutil, kot da bi bil transportiran na OI, seveda je imel v mislih antične. Olimpijska tekmovanja so bila, zgledno spoštovanju starogrštva in klasike ter študija klasike, spoštljiva in poetična referenca. Mandell denimo še poudari, da sta na OI merila tudi Shakespeare v delih Henrik VI. in Troilus in Kresida ter John Milton v delu Izgubljeni raj. Poleg tega naj bi se v 18. stoletju OI pojavljale v naslovih pesmi različnih glasbenikov. V osvobojeni Grčiji je pesnik Panagatios Soutsos v pesmi Nekrikos Dialogos (Funeral Dialogue) leta 1833 v pozivu k renesansi grškega naroda in tkanju vezi med staro in novo Grčijo z oživljanjem antičnih institucij spraševal, kje so olimpijske in panatenske igre, ter zaključil z verzoma:
Prihajajoči veki bodo videli pretekle
in predniki se bodo spet zbudili v živečih.

Soutsos je 1834 grškemu kralju Otu I. prek zunanjega ministra Joanisa Koletisa predlagal obnovitev antičnih tekmovanj, ki bi se prirejale vsako leto v drugem grškem mestu. A bilo je potrebnih še kar nekaj let in pobud ter vključitev drugih slojev v projekt, zlasti imovitejših trgovcev, da so leta 1859 organizirali prva tekmovanja v Atenah, tako imenovane Zappasove OI ali olimpije – izdatno jih je namreč financiral v Romuniji živeči bogati grški trgovec Evangelis Zappas. Prireditev je bila sejemskega tipa, zajemala pa je tako pregled gospodarstva kot športna tekmovanja in kulturne prireditve ter naj bi postala tradicionalna. Zappasove olimpije so imele odmev v nekaterih evropskih glasilih, medtem pa so se tekmovanja z imenom olimpijska pojavila tudi drugod po Evropi. Že zgodaj v 17. stoletju je angleški plemič in pravnik Robert Dover na svojem posestvu Cotswold organiziral dvodnevno tekmovanje in ga poimenoval *Cotswold Olympics* (cotswoldske olimpije). Program so med drugim sestavljali lučanje palice in metanje kladiva, skoki, rokoborba in plesi na piščal. Program se je pozneje spreminjal, športno-olimpijski festival pa se je ohranjal tudi v naslednjih stoletjih, ko so se organizirala podobna tekmovanja z antičnim pridevnikom olimpijske. Z vidika konstantnosti so v Britaniji prednjačile vsakoletne olimpije v Much Wenlocku (Much Wenlock Olympian Games), ki jih je vodil zdravnik William Penny Brookes. Ta je navezal stike z organizatorji Zappasovih olimpij in pozneje v osemdesetih letih 19. stoletja razmišljal o internacionalizaciji športa z olimpijskimi tekmami v Atenah. Da je bil Brookes pomemben člen v razvoju modernih olimpijskih tekmovanj, je priznaval tudi organizator aktualnih olimpijskih tekmovanj Pierre de Coubertin. Brookes je že od sredine 19. stoletja v svojem kraju skrbel za telesno izboljšanje prebivalstva, zlasti nižjih slojev. Zagovarjal je vključitev telesne vadbe v šolstvo, poudarjal njen prispevek k vojaški pripravljenosti in zatrjeval, da telesna vadba

ozdravi fizično degeneracijo. Ker je poznal dogajanje v Evropi, je sredi šestdesetih let opozarjal na primeru francoskega in nemškega vojaka na nemško vitalnost v povezavi z razvojem nemškega turnanja prek Guts-Muthsa in Jahna. Kritično je ošvrknil položaj v Franciji in ZDA ter opozarjal na razmere v Veliki Britaniji, ki bo lahko le z uvedbo telesne vzgoje v šolstvo vzdrževala svobodo in dominantnost. Na primeru Francije je opozarjal na posledično nevarnost zanemarjanja telesne vzgoje in slutil francoski poraz proti nemško-pruskemu 'turnarju', kar se je leta 1870 v bitki pri Sedanu tudi zgodilo.

Pierre de Coubertin

Predlagatelj modernih olimpijskih tekmovanj in olimpijad po antično-grškem štiriletnem ritualnem vzoru je bil francoski baron Pierre de Coubertin. To je po svoje presenetljivo, saj Francija ni bila športno prepredena oziroma je bil šport v prvi vrsti angleška socialna inovacija, ki so jo Britanci ljubosumno čuvali in hkrati snovali vsebritansko tekmovanje v okviru imperija, iz česar so pozneje izšle igre Commonwealtha. Pierre de Coubertin, rojen leta 1863, je po zaključenem kolegiju skladno s tradicijo najprej vstopil na vojaško akademijo, a jo je kmalu zapustil in nadaljeval študij na pariški Ecole Superieure des Sciences Politiques. Njegovo intelektualno dozorevanje je sovpadalo s postavljanjem različnih političnih vprašanj mlajšega rodu francoskih politikov, saj je Francija stopala na pota imperializma in obnavljanja nacionalne moči po boleči lekciji Prusov pri Sedanu. Coubertin se je v nasprotju z družinskim izvorom in tradicionalno aristokratsko rojalistično politično opredelitvijo svojega stanu opredelil za republikanstvo in se vključil v družbeno dogajanje, predvsem na vzgojnem področju, na katerem se je razširila kritika aktualne vzgoje. Coubertin se je kot mladenič seznanil z delom Thomasa Hughesa Šolski dnevi Toma Browna, novelo o 12-letnem dečku in njegovi vzgoji na šoli Rugby, na kateri je bil ravnatelj že omenjeni Thomas Arnold, ki je izhajala v *Journal de Jeuness*. Delo je v Coubertinu vzbudilo radovednost in pozneje študijske obiske v Anglijo, prvič leta 1883. V Anglijo se je vračal tudi v naslednjih letih in obiskal Arnoldov Rugby ter spoznal in primerjal dva pedagoška sistema, francoskega in angleškega. Vloga športa v angleškem šolskem internatskem življenju ga je navdušila, prav tako kot angleški šport. Svoje izkušnje s študijskih potovanj je strnil in objavil leta 1888 v knjigi Vzgoja v Angliji in poudaril vlogo Arnolda.

Anglo-britanski šport je bil v Franciji v manjšini, prav tako ga ni bilo zaznati v aktualni francoski telesni vzgoji. Potovanja v Anglijo so Coubertina usmerila k odločitvi in delu za prenovo francoske srednješolske vzgoje in telesne vzgoje na osnovi športa. A da bi bil šport priznan, se je moral najprej uveljaviti. Coubertin se je vključil v mladi francoski šport in leta 1889 postal tajnik francoske športne zveze. Leta 1888 je bil med snovatelji Komiteja za razširitev telesnih vaj v vzgoji ter postal njegov generalni sekretar. Komite je bil združba generalov, akademikov, srednješolskih ravnateljev, športnih voditeljev, skratka »najboljšega, kar je Pariz lahko dal«. Predsednik je bil nekdanji prosvetni minister in član »akademije« Jules Simon, ki je Coubertina navdušil s pisanjem o

srednješolski reformi (1874). Komite si je prizadeval za ureditev treh šolsko-športnih parkov v Parizu, organiziral je številne športne dogodke v Parizu in okolici, prav tako je bila želja vključiti šport pod streho univerze. S posredovanjem Julesa Simona so se sestali s predsednikom francoske republike Sadijem Carnotom – v delegaciji je bil tudi Coubertin. Da bi Coubertin bolje spoznal stanje francoske telesne vzgoje, je opravil pregled francoskih šol (leta 1869 sta bili namreč z zakonom vpeljani v francosko šolstvo dve uri telesne vzgoje na teden) in ugotavljal slabo fizično ali telesno razvitost francoske mladine kot posledico premajhnega gibanja. Opozoril je na slabosti in vzbudil pozornost tudi v vladnih krogih, hkrati pa spodbujal pedagoge k organiziranju šolskih atletskih organizacij, ki pa naj ne bi bile samozadostne, temveč naj bi sodelovale s civilnimi atletskimi ali športnimi organizacijami. Leta 1889 je v okviru svetovne razstave v Parizu organiziral mednarodni kongres o telesni vzgoji in izobraževanju ter pridobival mednarodna znanstva. Pred tem je razposlal po anglo-ameriškem svetu anketni vprašalnik, da bi pridobil vpogled, ali se je Arnoldov pedagoški model s šole Rugby razširil v anglo-ameriškem svetu in v kakšni meri. V odgovorih sicer ni bilo zaslediti Arnolda, razvidna pa sta bila njegov vpliv in model. V času kongresa je komite organiziral številne športne dogodke, da bi prepričali francoske družine, očete in matere, javnost oziroma medije in parlament o koristnosti športa s ciljem prenove srednjega šolstva. Coubertin se je istega leta po dogovoru s prosvetnim ministrom Arnaudom Fallièresom odpravil na obisk severnoameriških univerz, kjer naj bi proučil vlogo in delovanje študentskega športa. Na Univerzi Princeton se je seznanil z Williamom Sloanom, ki mu je pozneje pomagal pri postavljanju olimpijskega gibanja. Coubertinov biograf Norbert Müller domneva, da je imel Coubertin idejo o olimpijskih igrah ob njunem srečanju že v glavi. Vendar pa moramo poudariti, da se je v tem času Coubertin posvečal predvsem iskanju modela šolske prenove za francoski prostor, pri čemer bi morala biti gimnastično orientirana telesna vzgoja športno reformirana. Obisk v ZDA ga je navdušil, zlasti svoboda ameriške mladine, da svobodno oblikujejo socialno-športne skupine, temelječe na svobodni podrejenosti, medsebojni pomoči in sodelovanju. Prav tako ga je obisk utrdil v prepričanju, da ne nemško turnanje ne švedska gimnastika nista primerna za francosko dušo, primeren je svobodni šport. Ob tem povejmo, da je bila v teh letih poleg že starejše nacionalistične gimnastične zveze (1872) in komiteja ter francoske športne zveze organizirana tudi Liga za telesno vzgojo, ki pa je v nasprotju s komitejem in anglofilsko športno zvezo želela uveljaviti francoske tradicionalne igre in veščine, kar je vodilo v medsebojne konflikte. Poleg tega je bilo tudi v francoski športni zvezi zaznati dilemo, ali delovanje osredotočiti na civilnih društvih ali na civilnih in šolskih. Slednje je zagovarjal Coubertin, zanj je bil šolski šport »katalizator« šolskih reform, vendar njegova pobuda ni prodrla.

Projekt obnovitve olimpijskih tekmovanj

Leta 1890 se je Coubertin srečal z modernim olimpijskim tekmovanjem. Vedenje o antični Olimpiji in antičnih tekmovanjih se je širilo, v Olimpiji so npr. tekla nemška arheološka izkopavanja, in eden od referatov na kongresu 1889 je bil posvečen antični Olimpiji in antičnim tekmovanjem. Ne nazadnje je Coubertin med šolanjem pridobil dobro klasično znanje. Novodobni svet je za moderno športno tekmovanje v različnih panogah ali disciplinah vse bolj uporabljal izraz *olimpijski* in tudi v Franciji sredi 19. stoletja najdemo primer »*Jeux Olympiques*« v Grenoblu. Udeležil se jih je denimo poznejši Coubertinov prijatelj, dominikanski pater Henri Didon, ki mu pripisujemo olimpijski moto »Citius, Altius, Fortius« oziroma »Hitreje, višje, močneje«. A zanimivo, da grenobelske olimpije Coubertin v svojih zapisih obide in poudari, da so pri snovanju modernih olimpij odigrale pomembno vlogo »Olympic Games« v Much Wenlocku v okraju Shropshire blizu Walesa. Resda niso bile v Britaniji osamljen primer, toda imele so najdaljši staž, in to že vse od sredine 19. stoletja. Vodil jih je, kot smo že poudarili, zdravnik William Penny Brookes, ki je imel tudi dobre stike z Grki (ti so po osvoboditvi izpod Turkov organizirali nacionalna tekmovanja v letih 1859, 1870, 1875 in 1889, vendar zadnje dvoje niso bile uspešne). Coubertin se je z Brooksom spoznal na kongresu o telesni vzgoji v Parizu in Brookes ga je povabil v Much Wenlock. Coubertin se je tja odpravil po vrnitvi iz Severne Amerike, jeseni 1890. Gostu v čast je Brookes organiziral olimpijska tekmovanja ter ga očitno spodbudil k podobni akciji, saj je Coubertin pozneje po smrti Brooksa poudaril, da gredo Brooksu zasluge za moderne OI, ki jih npr. moderna Grčija ni mogla obnoviti. Much Wenlock je, kot poudarja Boulongne, spodbudil Coubertinovo domišljijo, ki je lokalno prireditev, na kateri ga je navdušil tudi protokolarni del, sanjal na mednarodni ravni. Po njegovem bi bila športna tekma prepletanje starega in novega, slojev, športov in kulture ter bi popularizirala šport, njegova mednarodnost pa bi povratno vplivala na nacionalno-družbeno uveljavitev.

Konec novembra 1892 je francoska športna zveza praznovala petletnico delovanja in pripravila praznovanje. V okviru večdnevnega praznovanja so bila predavanja na Sorboni. Ob zaključku je povzel besedo Coubertin in poudaril, da so tedaj imeli tri prestolnice športa: Berlin (turnarji), Stockholm (gimnasti) in London (šport). Ob tem je pozval, naj začnejo projekt restavriranja OI iger na osnovah moderne dobe, izmenjajo veslače, tekače in sabljače, pred njimi je svoboden trg prihodnosti, svobodna izmenjava športnikov pa bo vplivala na moralo stare Evrope in okrepila vlogo miru. Med zbranimi je prožil osupel odziv, Coubertin pravi, da so ga vsi trepljali in mu želeli vse dobro, a nihče ni razumel. Še več, smešili so ga z vprašanji o goloti atletov in udeležbi žensk kot gledalk. Popolno nerazumevanje, kot se je spominjal, ga je spremljalo kar nekaj časa. Po prvih tekmovanjih moderne dobe v Atenah leta 1896 je doživel, da mu je neka ameriška gostja najprej čestitala in mu povedala, da je že gledala OI. »Kje,« jo je vprašal Coubertin, »v San Franciscu,« mu je odgovorila in na njegovo zmedenost dodala, da so bile zelo lepe, »Cezar je bil tam.«

Ustanovni olimpijski kongres junija 1894

Coubertin se je prilagodil razmeram in se osredotočil na vprašanje amaterizma, ki je bilo v nacionalnih okoljih različno tolmačeno in lahko »okuženo« s profesionalizmom, to pa so nasprotniki športa izkoristili za moralno in vzgojno kritiziranje. Francoska športna zveza je na skupščini leta 1893 sprejela sklep o organiziranju mednarodnega kongresa junija prihodnje leto, na katerem bi obravnavali vprašanje amaterstva, saj se je z mednarodnimi športnimi srečanji odpiralo vprašanje športne regulative. Pri organiziranju kongresa, ki je imel v drugi točki vprašanje oživitve olimpijskih tekmovanj, je Coubertin izkoristil pridobljena prijateljstva, ki jih je stkal v desetletju delovanja. Za mednarodno udeležbo iz britanskega imperija je skrbel sekretar Amaterske atletske zveze C. Herbert, Ameriko je pokrival W. Sloan, Evropo pa Coubertin. V cirkularnem pismu ali apelu h kongresu 15. januarja 1894 je bilo poudarjeno, če izpostavimo glavne točke, da je namen kongresa na eni strani obuditi plemeniti in rivalski karakter atletizma, da bo ponovno imel vzgojno vlogo kot pri starih Grkih. Ker človeška hiba vedno teži k preobrazbi olimpijskega atleta v cirkuškega gladiatorja, mora biti izbran eden od teh dveh pristopov k športu. V obrambi pred profesionalizacijo in pridobitništvom so amaterji oblikovali kompleksno zakonodajo, mestoma polno kompromisov in kontradikcij, zato je apel temu primerno pozival k potrebni reformi in predhodni debati. Na drugi strani pa je bilo vprašanje oziroma projekt vzpostavitve ali obnovitve[9] olimpijskih tekmovanj. Apel je poudaril, da bo ob morebitnem sprejetju to primerna potrditev mednarodnega razumevanja, v danem trenutku sicer še nemogoč za izvedbo, pač pa za pripravo. Vzpostavitev OI na osnovi in v pogojih, ujemajočih se s potrebami modernega življenja, naj bi vsaka štiri leta zbrala predstavnike narodov in dala podlago misli, da so ta pacifistična in spodobna tekmovanja najboljša forma internacionalizma.

Odziv še maja 1894 ni bil najboljši in kongres je bil prej francoske narave. Potekal je med 16. in 24. junijem 1894 na pariški Sorboni pod pokroviteljstvom francoske vlade. Minister de Courcel je v uvodnem nagovoru poudaril, da šport promovira zdravje, premaguje medstanovske zidove in širi mednarodno sodelovanje, ter dodal, da bodo, če bodo, obnovljene OI lahko dejavnik miru. Na dnevnem redu kongresa sta bila študij in promocija načel amaterskega športa in oživitev olimpijskih tekmovanj. Oblikovani sta bili dve komisiji, za amaterski šport in OI, slednjo je vodil Grk Demetrius Vikelas. Obisk kongresa je bil sicer dober, Coubertinu je uspelo napolniti dvorano z vabili članom športnih organizacij, mladini in častnikom, vendar pa je bila skromnejša mednarodna športna udeležba: izmed 78 delegatov iz 37 športnih organizacij jih je bilo 58 francoskih iz 24 športnih organizacij, 20 tujih delegatov je zastopalo osem držav. Kljub temu je bil kongres uspešen in zgodovinski, saj je sprejel pomemben sklep za prihodnost svetovnega športa. O statusu amaterja so bila mnenja različna, od strogega, ki so ga zagovarjali zlasti Angleži in je izključeval npr. delavstvo ter bil v

[9] V francoskem originalu *le retablissement*, v angl. prevodu *restoration* (Coubertin, Olympism, 300).

osnovi nedemokratičen, do liberalnejšega, ki je bil odprtega značaja in socialno sprejemljivejši, a je kljub temu omejeval profesionalno delovanje in stik s profesionalci. Prav tako so bila različna mnenja o tem, ali sprejeti splošno načelo o amaterstvu ali urejati status za vsak šport posebej. Vprašanje oziroma definiranost amaterstva sta bila na dnevnem redu modernega športa še kar nekaj časa. Zato pa je bila složnejša komisija za oživitev OI. V razpravah so bile poudarjene kulturne in zgodovinske korenine olimpijskih tekmovanj, njihova potreba za moderno človeštvo, družbo in mir, saj da so vzgojna manifestacija veličine človeka in človeštva. Komisija je podprla oživitev na osnovi mednarodnosti in zastopanosti vseh modernih športnih panog na amaterski podlagi. Prve igre moderne dobe naj bi se priredile leta 1896 v Atenah. Vodenje in organizacijo tekmovanj je prevzel Mednarodni komite za OI, ki mu je predsedoval Grk Demetrius Vikelas, Coubertin pa je bil generalni sekretar. Leta 1897 se je komite preimenoval v Mednarodni olimpijski komite (MOK). Komite je imel 13 članov in Coubertin je imel glavno besedo pri sestavi. MOK ni bil in tudi še danes ni voljeno telo. Člani so prihajali iz visokega in srednjega sloja, iz vojaške aristokracije, sloja trgovcev in diplomatov, akademikov in ravnateljev srednjega šolstva. Pierre de Coubertin je MOK, ki se je z leti številčno širil, utemeljeval na treh koncentričnih krogih in skupinah članov: prvi krog je »nukleus« ali »jedro«, skupina predanih članov, drugi je »valilnica« kadrov, združujoč večje število željnih podpornikov, primernih za olimpijsko izobrazbo, tretji krog je »fasada«, širok nabor simpatizerjev različnih družbenih položajev in potencialnih olimpijskih podpornikov ali vernikov. To bi zagotavljalo MOK posebno organizacijsko-kadrovsko samoobnovo, ki ni bila vezana na volitve in izbor prek nacionalnih olimpijskih komitejev, ki jih je »nukleus« širil v svojih nacionalnih okoljih.

Prve igre v Atenah

Po pariškem kongresu so kaj hitro stekle priprave za prve OI moderne dobe v Atenah leta 1896. Zaradi zahtevnih gospodarskih razmer in verjetno tudi nerazumevanja pomena športa je imela organizacija opozicijo, vendar je igre podprla kraljeva družina, rešile pa so jih donacije bogatih Grkov, zlasti iz tujine. Politizacija vprašanja organizacije in pozicijsko-opozicijska prerivanja v Atenah so šla celo tako daleč, da je v nekem trenutku Coubertin preigraval možnost selitve iger v Budimpešto, kjer so leta 1896 načrtovali praznovanje tisočletnice madžarske kraljevine in krone Sv. Štefana. Kljub organizacijskemu pokru je atenska olimpijska premiera uspela, velika večina nastopajočih je bila Grkov, in to kljub dejstvu, da je bil šport v Grčiji v povojih – panhelensko gimnastično društvo je bilo relativno osamljen primer –, drugačna pa je bila slika v zahodni in srednji Evropi. Glavni junak iger v grških medijih je bil zmagovalec maratona Grk Spiridon Louis, ki so ga rojaki povzdignili v narodnega junaka, medtem ko je maloštevilna ameriška atletska reprezentanca, ki je pod vodstvom Coubertinovega prijatelja W. Sloana prihajala z Univerze Princeton, zmagovala kot za šalo. Po današnji statistiki MOK je nastopilo 241 športnikov iz 14 nacionalnih okolij,

sicer pa lahko v starejših virih zasledimo tudi podatke o več kot 300 udeležencih. Vendar pa športni obisk sprva ni bil tako samoumeven, saj so npr. Nemci nasprotovali udeležbi, češ da je Coubertin protinemško nastrojen, v Belgiji so udeležbi nasprotovali gimnasti, ki so nasploh bili proti športu in športnemu internacionalizmu, Britanci so zavlačevali, saj so dajali prednost panbritanskim igram, v Rusiji je vladalo nezanimanje, medtem ko so se nemudoma odzvali na Švedskem, Madžarskem in v ZDA, zahvaljujoč članom MOK iz teh dežel: Balcka, Kemenija in Sloana. Atenske igre so bile uspeh in slavospev grškemu nacionalizmu, ki je bil v vojnah s Turki in za Kreto, Grčija pa v nezavidljivih gospodarskih časih, obenem pa so odprle apetite po helenizaciji modernih iger in Atenah kot stalnem prizorišču, kar sta Coubertin in MOK zavrnila ter ohranila načelo kroženja prizorišč. Je pa MOK pozneje privolil, da Grki organizirajo v času olimpijade tako imenovane vmesne igre, ki so jih organizirali le enkrat leta 1906, že naslednjič je ponovno zmanjkalo sredstev. Vikelas je po atenskih igrah odstopil in položaj predsednika je prevzel Pierre de Coubertin.

Z atenskimi olimpijami je športna antika posredno vstopila v sedanjost, Coubertin pa se je v svojih spisih in razmišljanjih vse bolj vračal v antiko. Po poudarku Y. P. Boulongna je že na proslavi francoske športne zveze leta 1892 postavil osnove za neoolimpizem: zgodovinska referenca, zvestoba klasični kulturi, aktualnost in mednarodnost, ki jim moramo dodati še mirovništvo. Po atenskih tekmovanjih je konec leta 1896 v članku v *The Century Illustrated Monthly Magazine* čustveno poudaril, da je pred 1502 letoma cesar Teodozij prepovedal OI, misleč, da je s prepovedjo osovraženega relikta poganstva prispeval k napredku; zdaj in tukaj je krščanski monarh (grški kralj), pred zborom odobravajočih kristjanov, formalno razveljavil cesarjev edikt, medtem ko sta nekaj metrov stran stala atenski nadškof in Henri Didon, spoštovani dominikanski duhovnik, ki je v velikonočni pridigi v atenski katoliški katedrali izkazal spoštovanje poganski Grčiji. Hkrati je Coubertin poudaril, da so bila atenska tekmovanja po karakterju moderna, ne le zaradi programa, temveč zato, ker so bila v zasnovi in pravilih mednarodna in univerzalna, medtem ko so bila antična le helenska. V zaključku se je navezal na mirovni prispevek olimpijstva. Vojne, poudari, izbruhnejo zaradi nacionalnega nerazumevanja drug drugega in miru ne bo, dokler to ne bo preživeto. V tem kontekstu je poudaril, da kaj pa je boljšega, kot periodično pripeljati mladino vseh dežel skupaj v prijateljskem merjenju mišične krepkosti in spretnosti. OI, vključno z antičnimi, nadzorujejo atletizem in promovirajo mir. Z mednarodnostjo je poudaril tudi rotacijo prizorišča in vodenja MOK. Poudarek mednarodnosti in modernosti je bil tudi odgovor Grkom glede na težnjo po helenizaciji modernih tekmovanj, saj del športnih odbornikov grški težnji ni bil nenaklonjen.

Olimpijstvo se širi

Po atenskih olimpijah je predsedniški položaj prevzel Coubertin, novo prizorišče iger je bil Pariz, s čimer je Coubertin Francijo postavljal na športni zemljevid ob bok ZDA, Veliki Britaniji, Nemčiji in Švedski. Medtem ko je atenska olimpijska premiera uspela, so bile igre v Parizu leta 1900 »*fiasco*«, tako jih je vsaj označil londonski *Sunday Times*. Vzrok za »fiasko« je bila navezava OI na svetovno razstavo, zaradi česar so bile potisnjene na stranski tir ter časovno in prostorsko razvlečene od pomladi do jeseni in razseljene. Prav tako niso bile deležne pozornosti francoskih oblasti, zato se je Coubertin po zaključku iger zaobljubil, da česa podobnega ne bo več dopustil, da šport oziroma OI ne bodo več vazal, in ugotavljal, da je vselej, ko javne avtoritete skušajo vplivati na športno organizacijo, rezultat nemoč in povprečnost. A kljub težki izkušnji se je podobna napaka ponovila leta 1904 v St. Louisu v ZDA. Že tako ali drugače se je najprej zapletlo z mestom gostitelja, saj je Coubertin tekmovanja najprej dodelil Chicagu, a na pritožbo in pritisk Ameriške amaterske atletske zveze je bilo tekmovanje preneseno v St. Louis, kjer so bile ponovno podrejene svetovni razstavi. Na igrah je bila udeležba evropskih športnikov nekoliko manjša, čeprav so bile v športnem pogledu uspešne in dobro obiskane. Coubertin je imel kar nekaj pripomb k izvedbi tako imenovanih antropoloških dnevov (tekmovanja domorodcev z različnih koncev sveta, ki jih je organizirala antropološka sekcija razstave), ki pa niso bili v uradnem olimpijskem programu, in v St. Louis sploh ni prišel. Že v naslednjem letu je bil ponovno organiziran olimpijski kongres v belgijskem Bruslju, kjer so med drugim razpravljali o širitvi športa izven športnih organizacij, pomenu telesne vadbe oziroma telesne vzgoje v šolstvu in na univerzah ter drugih ustanovah, med njimi tudi v zaporih, ter o ženski telesni vzgoji. Vzporedno so Grki še vedno pritiskali z dodelitvijo trajnega organiziranja OI, pri čemer so jih denimo Nemci celo podprli. MOK je nasprotoval in se držal načela kroženja prizorišč olimpijskih tekmovanj po različnih delih sveta, Grkom pa dal mandat za organiziranje tekmovanj znotraj olimpijade leta 1906 v Atenah. Tako imenovane jubilejne ali vmesne igre (tudi medigre), ki so obenem proslavile prvo desetletje modernih OI, so bile na eni strani nadomestilo Grkom za njihovo organizacijsko zahtevo, na drugi strani pa bile po dveh 'gnilih jajcih' organizacijska osvežitev in spodbuda za prihajajoče igre leta 1908 v Londonu.

London je kot organizator vskočil namesto Rima, saj je Italijo prizadel potres. Londonske igre so bile v nasprotju s predhodnimi dvojimi organizacijsko in medijsko uspešne. Resda so ponovno sovpadale z razstavo, tokrat francosko-britansko, vendar so potekale v enem kosu, poleg tega so bile kot športna prireditev in glede na vlogo športa v britanski družbi deležne precej več pozornosti in so pomenile smerokaz naslednjim. Igre je odprl britanski kralj Edvard, tekmovalni del pa so v prvem tednu zaznamovali britansko-ameriško rivalstvo v atletiki in sporne odločitve domačih sodnikov, ki naj bi po ameriških pritožbah sodili v korist britanskih atletov. Igre se spremljali tudi različni sprejemi in maša na prvo nedeljo tekmovanj v katedrali sv. Pavla, kjer je imel pridigo pensilvanski škof Ethelbert Talbot. Seznanjen je bil z

atletskim dogajanjem, osebno pa ni odobraval zmage kot najpomembnejšega načela in ameriških protestov. V delu pridige je ob opozorilu na nevarnost stopnjevanja športnega rivalstva, ki ob internacionalnem karakterju iger pomeni tudi nacionalno rivalstvo, poudaril, da edina varnost pred tem leži v lekciji prave Olimpije. Kot je dodal, so igre več kot tekma in nagrada, ter da že sv. Pavel pripoveduje, kako nepomembna je nagrada, in poudarja, da lahko vsi lahko delimo enako zadovoljstvo tekmovanja, čeprav lahko le eden nosi lovorjev venec. Pozneje je sledil banket kraljeve vlade s člani MOK, na katerem je Coubertin v nagovoru, opirajoč se na besede škofa Talbota, poudaril, da je za udeleženca na teh olimpijadah bolj kot zmaga pomembna udeležba (franc. *L'important dans ces Olympiades, c'est moins d'y gagner que d' y prendre part*; angl. *The importance of these Olympiads is not so much to win as to take part*), kar naj bi bila Coubertinu etična osnova filozofiji OI (franc. *L'important dans la vie ce n'est point le triomphe mais le combat. L'essential ce n'est pas d'avoir vaincu mais de s'être bien battu.*; angl. *The important thing in life is not the triumph but the struggle. The essential thing is not to have won but to have fought well.*) To sporočilo je bilo predvajano tudi po zaključku predsedovanja Pierra de Coubertina, na odprtju OI leta 1932 v Los Angelesu na osrednjem prikazovalniku na stadionu, v Berlinu leta 1936 pa so predvajali Coubertinov zvočni posnetek.

V Londonu leta 1908 so organizatorji prvič do tedaj zgradili za OI nov olimpijski stadion z atletskim igriščem in tekališčem, kolesarskim dirkališčem in umetnim bazenom pred častno tribuno. Tekmovalni program je obsegal kar 24 športov, od tega sedem iger, res pa so bili številni športi le demonstracijskega značaja in na sporedu le v Londonu. So pa prikazali britansko športno širino. Prvič je bil na sporedu zimski šport, in sicer umetnostno drsanje, ki je potekalo jeseni tega leta v moški in ženski konkurenci ter parih. Medtem ko je v Atenah 1896 nastopilo 241 športnikov, v Parizu več kot 1300 in med njimi prve ženske, v St. Louisu 625 (visoki potni stroški so za polovico zmanjšali udeležbo iz Pariza), jih je bilo v Londonu že več kot 2000, od tega 37 žensk. Tragični atlet iger je bil italijanski maratonec Dorando Pietri. Italijan se je v zadnjem krogu maratona zaradi izčrpanosti nekajkrat zgrudil, nato pa pobral in nadaljeval tek. V zadnjih metrih pred ciljem ga je podprl stadionski napovedovalec in Pietri je bil diskvalificiran. Zato pa je bil moralni zmagovalec in ljubljenec občinstva ter je naslednji dan prejel tolažilno nagrado.

Sledile so igre v švedskem Stockholmu. Medtem ko so londonski prireditelji dosegli dobršno mero uspešnosti, so igre leta 1912 v Stockholmu postale organizacijski vzor in še po osemdesetih letih veljajo za ene najbolje organiziranih. Sicer pa je igre spremljalo nekaj diplomatskih političnih sporov: Avstrija je npr. glede na tedanjo Avstro-Ogrsko politično realnost nasprotovala samostojnemu nastopu češke olimpijske reprezentance in podobno Rusija Finski. MOK je ravnal pragmatično. Čehi in Finci so v tako imenovani otvoritveni paradi narodov vstopili na stadion neposredno za Avstrijo oziroma Rusijo brez nacionalnih zastav, pri razglasitvi morebitnih čeških ali finskih zmagovalcev pa bi ob narodnih praporih dvignili tudi državne zastave. Slavnostno

odprtje je spremljal skupinski nastop švedskih gimnastov, saj je imela gimnastika na Švedskem pomembno mesto v nacionalni telesni vzgoji in telesni kulturi. V Stockholmu so se prvič zbrali športniki vseh petih celin – prvič so nastopili Japonci –, ki so zastopali 28 nacionalnih olimpijskih komitejev. MOK je zabeležil nastop 2407 športnikov, od tega 48 športnic, pomerili pa so se v 14 športnih panogah in 102 disciplinah, od tega 11 športih in treh športnih igrah (nogomet, tenis in vaterpolo). Pomembna novost je bilo žensko plavanje. V primerjavi z moškimi, ki so se pomerili v sedmih plavalnih disciplinah, dveh skakalnih in vaterpolskem turnirju, so ženske tekmovale le v dveh plavalnih disciplinah in skakalni. Vendar moramo šteti žensko plavalno tekmovanje kot pomembno novost z vidika športne feminizacije. V tedanjem športu je namreč prevladovalo mnenje o moški in ženski biološki raznolikosti in temu primernem omejevanju športnih aktivnosti in tekmovanj ženskam, češ da so za ženske neprimerni ali pretežki. V program olimpijskih tekmovanj so uvedli moderni peteroboj (jahanje, plavanje, sabljanje, streljanje s pištolo in kros), ki ga je spodbudil po antičnem vzoru Pierre de Coubertin. Začasno je iz programa zaradi nasprotovanja švedskih oblasti izpadel boks. Prav tako v programu ni bilo umetnostnega drsanja. Švedi so med drugim v oblikovanju športnega programa predlagali smuške športe, a niso dobili podpore. Američani so denimo oporekali, da so to regionalna tekmovanja, medtem ko so bili evropski odborniki iz alpskih dežel podporniki smučarskih tekmovanj in so jih želeli videti v olimpijskem programu. Švedi s smučarsko pobudo niso vztrajali, saj so jih že v naslednjem letu čakale skandinavske nordijske igre (prvič so potekale leta 1901), ki so bile skandinavski oziroma natančneje švedski ekskluzivizem po olimpijskem vzoru, resda pa odprtega tipa. V atletiki je bilo uvedenih nekaj tehničnih novosti: elektronsko merjenje časa, fotografsko dokumentiranje prehoda ciljne črte in označevanje tekaških prog s kredo. Stockholmske igre pa spremlja tudi senca poznejših dogodkov, povezanih z ameriškim atletom Jimom Thorpom, zmagovalcem petero- in deseteroboja, ki je veljal za najboljšega atleta tedanjega časa. Po vrnitvi v ZDA je bil obtožen kršenja amaterskega načela, da naj bi na neki bejzbolski tekmi prejel plačilo. Thorpe je bil tako prvi športnik, ki so ga na podlagi pravila o amaterizmu diskvalificirali kot profesionalca, mu odvzeli medalje in razveljavili njegove dosežke. Šele leta 1983 so mu posmrtno priznali olimpijske dosežke.

Stockholmske igre so bile mejnik, duša iger je bil Viktor Balck, ustanovni član MOK. Coubertin je na banketu poudaril, da so bile veličastne, praktična demonstracija športa kot humanega dediča antičnega atletizma in srednjeveškega rivalstva, s čimer je poudaril športno nasledstvo srednjeveškega viteškega rivalstva in turnirstva, kar je prijalo zlasti švedskim ušesom, prisegajočim na srednjeveško tradicijo, ter dodal, da je ta zgodovinsko-športna izkušnja spregledana ali premalo razumljena. Igre v Stockholmu so bile tudi slovenski mejnik. V okviru sabljaških tekmovanj sta v avstrijskem moštvu nastopila Senožečan Rudolf Cvetko in Kočevar Richard Verderber. Oba sta osvojila medalje, in to v športu, ki je leta 1912, ko je bila avstrijska olimpijska bera kolajn razmeroma skromna (dve srebrni in dve bronasti), prispeval dve od štirih

medalj: srebrno moštva v sablji, v tej kategoriji sta se pomerila tako Verderber kot Cvetko, in bronasto Verderberja med posamezniki v floretu. Rudolf Cvetko in Richard Verderber sta bila, poudarimo, člana avstrijskega sabljaškega moštva in v moštvenem finalu sta sabljala z Madžari. V ozadju njunega olimpijskega nastopa je tudi zanimiva življenjska zgodba, zgodba srednjeevropskega vsakdana, političnih sprememb in življenjske odločitve v letih ob koncu prve svetovne vojne. Po končani vojni se je namreč Cvetko odločil za jugoslovansko državo, Verderber pa za avstrijsko, toda stike sta ohranila. Cvetka in Verderberja ponovno srečamo na olimpijskih igrah leta 1936 kot vodji jugoslovanske in avstrijske sabljaške vrste, sicer pa je treba poudariti, da slovenski šport dejansko vstopi na olimpijsko prizorišče z organiziranjem jugoslovanske države po prvi svetovni vojni. Cvetko in Verderber sta v letih pred vojno delovala kot sabljaška inštruktorja v Dunajskem Novem mestu.

***

Dve leti po igrah v Stockholmu je izbruhnila prva svetovna vojna in tok olimpijskih tekmovanj je bil prekinjen. Coubertin je začasno odložil predsedniško funkcijo in se pridružil francoski vojski, sedež MOK pa preselil v švicarsko Lozano. Vzporedno s konsolidiranjem tekmovanj se je vse bolj zgledoval po antiki, postal filhelenist in antični zgled vpletal v članke ter gradil duhovno plat modernega olimpijskega športa ali neoolimpizem, temelječ na harmoniji telesa in duha, ki naj bi jo zahodna kultura in vzgoja vse od propada antične kulture izgubila, moderni olimpijski amaterski šport pa vračal v življenje.[10] Verjel je, da pozoren študij preteklosti lahko služi kot priprava za boljšo prihodnost in da je vzgojni vodič za prihodnost, antika pa je imela v tem pogledu prestižno mesto, zlasti pri gradnji športne filozofije olimpizma, ki zahteva samostojno obravnavo. Leta 1925 je Coubertin zaključil vodenje MOK, olimpijstvo se je konsolidiralo, prva svetovna vojna je samo prekinila tok tekmovanj, ni pa jih ukinila. Coubertin se je po 'olimpijski upokojitvi' posvetil pedagoškim vprašanjem. Aprila 1927 se je na povabilo grške vlade po dolgih 31 letih vrnil v Grčijo in Olimpijo. Povod je bilo odkritje obeležja oziroma stele oživitve olimpijskih tekmovanj v antični Olimpiji. Ob tej priložnosti je pripravil sporočilo »športni mladini vseh narodov« (*A la Jeunesse sportive de toute les nations*) in tudi v njem ni zaobšel antičnega duha. V besedilu, ki ga N. Müller sicer šteje kot klic pomoči in poslovilno pismo, je poudaril, da olimpijskih tekmovanj niso oživili zato, da bi se spremenila v muzej ali filmsko temo, niti da bi jih prevzeli komercialni ali politični interesi. V obnovitvi institucije, ki datira »25 stoletij v preteklost«, so želeli, da bi mladi postali vešči religije športa, ki so jo spočeli »naši veliki predniki«; zato naj se olimpizem v moderni dobi, polni možnosti in tveganih

[10] Temu primerno bi morali tudi v slovenskem jeziku uvesti razlikovanje med pojmi in uvesti *olimpijstvo* v pomenu gibanja, organizacije in tekmovanj ter *olimpizem* kot idejno plat ali športno filozofijo. Olimpijska listina poudarja na eni strani *Olympic movement* in na drugi *olympism*. Ta je opredeljen v uvodnih načelih listine kot življenjska filozofija, ki v harmonično celoto združuje kvalitete telesa, volje in duha ter si prizadeva ustvariti način življenja, ki bi temeljil na veselju, izhajajočem iz napora, na vzgojni vrednosti dobrega zgleda in spoštovanju splošnih osnovnih načel.

padcev, konstituira kot šola tako plemenitosti in čistosti kot telesne vzdržljivosti in energije.

Pierre de Coubertin je umrl leta 1937, pokopan je v Lozani, njegovo srce je bilo preneseno pod stelo v Olimpijo, olimpijstvo pa se je v 20. stoletju uveljavilo kot osrednje športno gibanje moderne dobe. V Atenah leta 1896 je nastopilo 241 športnikov v devetih panogah in 43 tekmovalnih disciplinah, ob stoletnici tekmovanj leta 1996 v Atlanti v ZDA pa že več kot 10.000, od tega več kot 3000 športnic, pomerili so se v 26 športih in 271 disciplinah. Leta 1924 so uvedli v olimpijski program zimski del, ki je potekal v istem letu kot poletne igre[11], po letu 1992 pa je ločen v svoj olimpijski ciklus z začetkom leta 1994 v norveškem Lillehammerju. Podatki o olimpijski udeležbi pričajo o rasti in razvoju športa, tako z vidika inovacij novih športnih panog kot športne aktivnosti. MOK je bil močan generator športne politike, temelječe vse do osemdesetih let 20. stoletja na amaterskem statusu, medtem ko so se v nekaterih panogah, prednjačil je nogomet, razmere vse bolj profesionalizirale, profesionalci pa po olimpijskih pravilih vse do osemdesetih let niso smeli nastopati na OI. V marsikateri panogi so bila olimpijska tekmovanja v prvi polovici 20. stoletja neformalna svetovna prvenstva, poleg gimnastičnih je leta 1930 svoje ločeno svetovno prvenstvo uvedla Mednarodna nogometna zveza, v drugih športih pa so ob olimpijskih tekmovanjih organizirali evropska prvenstva in šele pozneje dodali svetovna (atletika, plavanje, veslanje). Na to je vplivala svetovna širitev športa, zlasti po drugi svetovni vojni in politični preureditvi sveta po procesu dekolonizacije, ko je olimpijsko gibanje podprlo širitev športa na afriški celini, od koder so že v šestdesetih letih 20. stoletja prišli prvi olimpijski tekaški zmagovalci, npr. Etiopijec Abebe Bikila. Z bipolitično delitvijo sveta po drugi svetovni vojni se je stopnjevala rivalsko-prestižna vloga športa, vojaško-politični velesili ZDA in Sovjetska zveza (SZ) sta se z vstopom SZ v olimpijstvo z letom 1952 merili tudi v športni moči, v kateri pa je v sedemdesetih letih 20. stoletja izstopala s športnimi dosežki in tudi športnim sistemom komunistična Nemška demokratična republika, ki je bila npr. štirikrat manjša kot zahodna nemška soseda, a na olimpijah v Münchnu osvojila več medalj kot demokratična soseda. Olimpijstvo v 20. stoletju v nasprotju z antičnim predhodnikom ni moglo doseči premirja, pač pa sta svetovni vojni preprečili izvedbo tekmovanj, medtem ko je politična bipolarnost vplivala na izrabo športnih tekmovanj za politični pritisk in niz bojkotov, od afriških držav nasproti Južnoafriški državi zaradi politike apartheida do zlasti dveh težkih bojkotov poletnih olimpijskih tekmovanj leta 1980 v Moskvi v SZ in leta 1984 v Los Angelesu v ZDA. Moskovske igre, prve v komunističnem svetu, je bojkotirala na poziv ZDA večina zahodnih članic MOK zaradi invazije SZ v Afganistan, sledil je povraten bojkot SZ in večine komunističnih članic.

Rivalstvo ali športna zmaga je zahtevala vse več sredstev in v športni boj je bila vključena znanost z dopinškimi učinki ter tudi dopinško smrtno žrtvijo danskega

[11] S tem so se dotedaj enotne olimpijske igre razdelile na poletne olimpijske igre (POI) in zimske olimpijske igre (ZOI).

kolesarja na olimpijah v Rimu 1960. Politika dopinga se je razraščala in postala v športni pripravi v sedemdesetih letih samoumevna in destruktivna, MOK in športne federacije so odgovarjali (včasih tudi oportunistično) s protidopinško politiko in seznamom prepovedanih substanc, v olimpijsko prisego pa je bil vključen odlomek z zavezo o neuporabi dopinga.

Zgoraj: Prvi MOK, sedi prvi z leve P. de Coubertin, ob njem sedi prvi predsednik D. Vikelas (v IOC: One Hundred Years, The Idea-The Presidents-The Achivements, 1994).

Spodaj: Otvoritev olimpijskih iger v Stockholmu, 1912 (v Das Olympia Buch, 1927).

9. ORIS ORGANIZIRANJA IN DELOVANJA GIMNASTIČNIH (TELOVADNIH), PLANINSKIH IN ŠPORTNIH ORGANIZACIJ DO PRVE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM

Šport (v današnjem širokem pomenu) se je na Slovenskem kot ena od modernih dejavnosti in del splošne kulture vzpostavil prek društvenega organiziranja v drugi polovici 19. stoletja, čeprav bi posameznim dejavnostim lahko sledili v srednji vek. V starem veku je dokumentirana športna igra v obliki dvoboja dveh borcev z ročkami na vaški (ilirski) situli. Za srednjeveško obdobje nam freska Sveta nedelja ali Nedeljski Kristus v romarski cerkvi v Crngrobu (nad Škofjo Loko), delo slikarja oziroma slikarske delavnice Janeza Ljubljanskega iz sredine 15. stoletja, prikazuje dejavnosti, ki naj bi jih ljudje ne opravljali ob nedeljah in praznikih, med katerimi so tudi kegljanje, rokoborba, sabljanje, borba s palicami, ples in lov, medtem ko je bilo ob Jadranu priljubljeno balinanje in igra pandolo, ki se je igrala s palico in malim lesenim predmetom, ki ga je tolkalec udaril v nasprotnikov prostor. Prav tako nam Valvasor navaja različne prireditve, v Ljubljani denimo viteški turnir, borbo čolnarjev, veslaško tekmo ter borbo Krakovcev in Trnovcev na pontonskem mostu čez Ljubljanico. V 16. stoletju je bil dober tekmovalec na viteških turnirjih kranjski plemič Gašper Lamberg, organizirali so se »strelci« in, vsaj v Ljubljani, organizirali strelsko tekmo v drugi polovici 16. stoletja, kar je koreninilo v turških vpadih in mestni samoobrambi. S prenehanjem vpadov Turkov v naše kraje se je strelstvo v društveni obliki (Rohrschützen Gesellschaft oz. pozneje Društvo ljubljanskih ostrostrelcev) preneslo v ljubljanski vsakdan mestne elite, ob mestu je bilo urejeno strelišče z društvenimi prostori, na kar nas spominja Streliška ulica. Podobno je bila v Ljubljani priljubljena »igra z žogo« (ballspiele) in zgrajen »balovž«, kjer so poleg igre gojili tudi sabljanje, učili jahanja ali voltižiranja na lesenem konju ter prirejali plesne prireditve ali »bale«. Prebivalstvo Blok je uporabljalo pozimi svojstveno oblikovane »šmeče« oz. smučke s samoniklo tehniko smučanja – bloško smučanje.

Nedvomno so bile v srednjeveški kulturi in družabno-zabavnem ali pa vsakdanjem življenju uveljavljene še druge igre in telesne prakse – del teh je predstavila Nataša Golob v delu O srednjeveških igrah in smehu (1995) –, različno prakticirane med srednjeveškimi družbenimi sloji in v mestu ali na podeželju, vendar pa je mejnik v oblikovanju moderne športne (telesne) kulture 19. stoletje. Na eni strani prodor humanistične misli o vključevanju telesnih praks v izobraževalni sistem in na drugi strani podružbljanje dejavnosti in društveno organiziranje, ki je v habsburškem cesarstvu nastopilo po letu 1860. Na pravico do društvenega organiziranja je vplival niz dogodkov sredi 19. stoletja od »pomladi narodov« naprej. Poraz Avstrije v vojni s Piemontom in Francijo Napoleona III. ter izguba severnoitalijanske Lombardije leta 1859 sta prisilila mladega cesarja Franca Jožefa, da je v manifestu julija istega leta

obljubil »času primerne spremembe v zakonodaji in ustavi«. Politična odjuga je spodnesla Bachov absolutizem in cesar je leta 1860 izdal federalistično oktobrsko diplomo, ki je delila zakonodajno oblast med cesarja, deželne zbore in državni zbor (ali parlament), februarski patent iz leta 1861 pa je prinašal sprostitve pri ustanavljanju društev. Demokratizacija je ponovno obudila v pomladi narodov začeti proces narodnega opredeljevanja, ki ga je neoabsolutizem zavrl. Slovenski politik Josip Vošnjak v Spominih poudarja, da se je *»leta 1860 […] začela zmerom bolj vzbujati narodna zavest in že smo se začeli o narodnostnih vprašanjih pogovarjati in prepirati«.* V tem vzdušju se je ponovno oblikovala civilna družba in ustanavljala so se številna društva, zlasti čitalniška (leta 1869 jih je bilo na Slovenskem že 57 s 4000 člani) in prva telovadna.

Nove pretrese v avstrijski notranji politiki je povzročil poraz v vojni s Prusijo in Italijo leta 1866. Poraz s Prusijo je Avstrijo izrinil iz Nemške zveze in Prusija je prevzela združevanje nemških političnih entitet v narodno homogeno nemško državo pod njenim žezlom, Italijani pa so pridobili Benečijo, s čimer je Italiji pripadla tudi Beneška Slovenija. Izgubljena vojna je bila udarec za monarhijo, širila se je celo misel, da so ji šteti dnevi. Notranjo konsolidacijo je cesar urejal z dualistično ureditvijo in naslonitvijo na Madžare, odprl pa je vprašanje političnega položaja Slovanov. Slovenci so se znašli razkosani v Italiji (Rezijani in Kanalci) in Avstro-Ogrski (v Avstriji: Koroški, Štajerci, Kranjci in Primorci; v Ogrski: Porabci in Prekmurci). Tako sta kultura in telovadba, ki so ju gojila številna društva, postali pomembni dejavnosti slovenske vsenarodne emancipacije v duhu političnega programa Zedinjene Slovenije in prepletanju z narodno stranko. V obdobju 1861–1918 sta se oblikovala slovensko javno življenje in civilna društvena sfera, organizirana na vseh področjih narodne dejavnosti, od politike, prosvete, kulture in telesne kulture, prek gospodarstva do družabnosti. Predstavljala sta tudi praktično plat tedanjega slovenskega nacionalizma. Kot prva so organizirali čitalniška društva (najprej v Trstu, zatem v Mariboru in Ljubljani – vse leta 1861), nato prvo telovadno društvo v Ljubljani. Obe gibanji, čitalniško in telovadno, sta imeli pomembno vlogo v okviru narodnega prebujanja in ozaveščanja, ker kot je ugotavljal kulturnik in telovadec Fran Levstik sredi šestdesetih let 19. stoletja, *»za narodno gibanje največ store društva s svojimi prireditvami«*. Na številčno rast slovenskih društev do prve svetovne vojne so vplivali politične razmere, najprej avstrijsko-nemški oblastno-liberalni pritisk in zatem njegov padec ter narodni dejavnosti milejše vlade, nacionalistični pritisk nemških ali italijanskih sodržavljanov, gospodarska in socialna gibanja, potrebe po izobraževanju in kulturnem ozaveščanju. Medtem ko so se sprva oblikovala narodno polarizirana društva, torej slovenska in na drugi strani nemška ali italijanska, pa konec 19. stoletja med Slovenci nastopi notranja politična in nazorska polarizacija. Izhajala je iz že starejšega razslojevanja v sicer enotni narodni stranki na mladoslovence in staroslovence, ki se je v devetdesetih letih odrazilo v organiziranju katoliške ljudske stranke in liberalne napredne stranke. To je vplivalo na oblikovanje politično-kulturnih nazorskih taborov in kulturnega boja ter v primeru gimnastičnih ali

telovadnih organizacij na organiziranje katoliških telovadcev v Orlu. Ob boku Sokolu in Orlu pa se je napovedovalo tudi že delavsko stanovsko organiziranje v socialdemokratski Svobodi, ki pa dejavneje nastopilo po prvi svetovni vojni v jugoslovanski državi. Glede na organiziranje tudi drugih dejavnosti, med drugim planinstva in športa, polarizacija teh ni zajela in planinci so ohranili enotnost, šport pa se je dejansko kot družabno-zabavna in tekmovalna dejavnost na Slovenskem šele vzpostavljal.

Z družbeno širitvijo je telovadba trkala tudi na šolska vrata. V habsburškem cesarstvu se je zahteva po telovadbi v šolstvu pojavila že v revolucionarni »pomladi narodov« leta 1848 in bila sprejeta kot fakultativna dejavnost, novi šolski zakon leta 1869 pa jo je uvedel v osnovno šolstvo kot obvezno dejavnost, proti koncu stoletja pa se je razširila tudi v višje razrede in srednje šole.

***

Prva društva, znanilci moderne telesne dejavnosti in vadbe, so bila organizirana po ustavnih spremembah v habsburškem cesarstvu na začetku šestdesetih let 19. stoletja, konec stoletja pa tudi prve narodne panožne zveze. Na Slovenskem njihov prispevek v razvoju civilne družbe ni nepomemben, ne nazadnje je bilo v letih pred prvo svetovno vojno v slovenski družbi vsaj 330 organizacijskih enot, društev ali/in klubov ter društvenih odsekov ali podružnic s skupno več kot 18.500 člani, tako vadečimi kot podporniki. Društva so prirejala odmevne prireditve in s svojo dejavnostjo vplivala na narodno ozaveščanje ali prebujanje. Z vidika širšega ali številnejšega organiziranja v smislu poznejšega načela množičnosti so prednjačila gimnastična/telovadna društva, sledila so proti koncu 19. stoletja planinska in prva »sportna« (v tedaj ožjem pomenu), s čimer se je oblikovala množična športna civilna družba, ki je danes zaokrožena v Olimpijskem komiteju Slovenije – Združenju športnih zvez.

Sokolstvo na Slovenskem

Ustanovitev prvega telovadnega, tako češkega (Sokol) kot slovenskega društva (Južni Sokol), sega v leta, kot smo že poudarili v enem prejšnjih poglavij, ko je moral mladi cesar Franc Jožef po bolečih porazih avstrijske vojske v severni Italiji (1859) opustiti neoabsolutistično vladavino in odpustiti nepriljubljenega notranjega ministra Alexandra Bacha (1851–1859) ter z oktobrsko diplomo 1860 in februarskim patentom 1861 sprejeti ustavne spremembe in uvesti demokracijo. Med svoboščinami je bila ponovno svoboda združevanja in ustanavljanja društev, na drugi strani pa je demokratizacija obudila v *pomladi narodov* (1848) začeti proces narodnega opredeljevanja, ki ga je prekinil Bachov neoabsolutizem. V vznesenem vzdušju pridobljenih svoboščin so se ustanavljala številna narodna društva, tako kulturna – npr. čitalnice – kot gimnastično, konstituirala se je civilna družba. V marsikaterem pisanju o sokolstvu na Slovenskem se stereotipno ponavlja, da je bilo organizirano po češkem vzoru. Dejstvo je, da je bilo

med habsburškimi Slovani prvo telovadno društvo ustanovljeno v Pragi februarja 1862, kot tudi, da je poleti istega leta, slabega pol leta po praškem društvu, stekla akcija v Ljubljani, vendar ali po vzoru Čehov? Ti so bili Slovencem kulturni vzor v obdobju do prve vojne, vendar pa se ob telovadnem češkem vzoru pozablja ali pa v zgodovinskem zgodovinopisju zanemari dejstvo, da je bila telovadba domača v Ljubljani že pred letom 1862, ko je bil ustanovljen Praški Sokol, torej da so ljubljanski meščani telovadili neodvisno ali morda tudi nevedoč za dogodke v Pragi. In moramo upoštevati, da društveno organiziranje Ljubljančanom ni bilo noviteta; prva društva so namreč nastala že v pomladi narodov, medtem ko je bilo leto pred telovadno akcijo ustanovljena čitalnica, ki je združevala tudi telovadne ljubitelje. Ti so se podobno čitalničarjem organizirali, ljubljanska čitalnica pa jih je takoj pozdravila in zaželela dobro delo v narodno korist, podporo čitalnici in sodelovanje. Nekateri sokoli so pozneje celo poudarjali vez čitalnica-Sokol, ki se je odrazila pri graditvah narodnih domov in delitvi prostorov, ali pa je iz čitalnice izšla pobuda za Sokola in je ob zatonu čitalnice Sokol organizacijsko prevzemal njeno vlogo.

Ljubljansko predsokolstvo in ustanovitev Južnega Sokola

Gimnastika ali telovadba kot novodobni sistem vaj in vadbe se po starejših pisanjih V. Zaletela, V. Murnika in D. Stepišnika prikrade v Ljubljano prek Štefana Mandiča v štiridesetih letih 19. stoletja. V prvi polovici 19. stoletja, ko se je Mandič nastanil v Ljubljani, je očitno vladala telovadna apatija ali pa neznanje ter širša telesna in igriva nedejavnost, mestni zdravnik Fran Viljem Lipič je namreč v svoji Topografiji cesarsko-kraljevega deželnega glavnega mesta Ljubljane iz leta 1834 poudaril, da v Ljubljani *»pravih ljudskih iger ni in mladino se premalo spodbuja k telesnim vajam, s katero se more razvijajoče se telo krepiti in si pridobivati spretnosti. Najobičajnejši otroški igri sta metanje denarja in igra s paličicami, igre z žogo so manj znane.«* Igro z žogo (paume) je ljubljanska gospoda, kot smo že poudarili v enem prejšnjih poglavij, v stoletju pred tem opustila.

Štefan Mandič, poslovenjeni Stevo Mandić, rojen 1813 v Gračcu na Hrvaškem, se je v Ljubljano priselil leta 1838. Štefan je končal vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu in 1833 vstopil v avstrijsko vojsko, služil do leta 1838, nato zaradi dvoboja prekinil vojaško kariero ter se istega leta nastanil v Ljubljani, se oženil, leta 1839 odprl gostilno, a jo je čez dve leti opustil. Zatem je služboval v različnih službah, nazadnje, od leta 1859 pa do smrti 1880, kot magistratni pisar. Kot nekdanji častnik je bil izurjen v sabljanju, jahanju in voltižiranju (vaje na lesenem konju) ter bil vešč tudi drugih vaj, naučenih v vojaški akademiji (npr. plavanje), tako je v Ljubljani del časa vodil vadbo vojaštva. Leta 1851 je sestavil učni načrt telesne vadbe za dijake ljubljanske gimnazije in jo tudi izvajal. Mandič je prav tako odprl zasebno telovadnico za ljubljanske meščane na Starem trgu, in to že vsaj od leta 1844. In *»kakor vidimo«*, je poudaril V. Murnik (1953), *»se je po zaslugi Mandiča že dosti pred ustanovitvijo Sokola mnogo telovadilo*

v Ljubljani. Nekaj telovadcev pa se je v telovadbi izobrazilo tudi že toliko, da so mogli biti vaditelji«, in pozneje jih dejansko srečamo v vrstah Južnega Sokola (npr. Viktorja Coloretta, ki je s Franom Levstikom sodeloval pri pisanju prvega strokovnega priročnika Nauk o telovadbi). Mandičeva vadba se je odrazila v oblikovanju *»divjega telovadnega društva«*, ki je *»imelo na Drenikovem vrhu svoje glavno in javno telovadišče«*, poudari Murnik ter povzema spomine sokolskega prvoborca Bojana Drenika, da *»nekdanji Mandičevi učenci smo dorasli v mladeniče; postali smo dobri telovadci in dobri pevci, kot taki smo ustanovili 'Divje društvo'«*. »Divje« zato, ker ni bilo registrirano in legalizirano, saj je bilo to obdobje Bachovega policijskega ovaduštva in omejenih svoboščin. Po političnih spremembah v letih 1860 in 1861 so se lahko »divji telovadci« društveno organizirali in javno delovali. Seveda je šlo za manjšo ljubiteljsko skupino, njihova dejavnost pa je bila med someščani različno razumljena, odobravajoče, pasivno in zgražajoče, kakor lahko razberemo iz starejšega zapisa Alberta Paplerja (1953), ki se je prav tako opiral na spomine Bojana Drenika: *»[L]jubljanske mame so rekle, da take še ni bilo nikoli. Šentviška potovka Špela, ki je po Rožniku videla eno tako grdo stvar, da se vsak greh pred njo skrije. Vedela je povedati, da so na Rožniku neki napol nagi ljudje, ki tako hodijo po trati, da imajo glavo pri tleh, podplate pa v nebo kažejo. Tudi to se je zvedelo, da se ti nespodobneži, ki se iz zdravih udov norca delajo, po drevju skačejo in sploh opice oponašajo, včasih po dolgem v napajalno korito vležejo in drug za drugega od onemoglosti vodo 'cigajo'.«*

Tako je 27. julija 1862 po Ljubljani zaokrožil *»poziv«* k »*vdomačitvi telovadbe*« in organiziranju društva, objavljen v časopisih Naprej, Novice in Laibacher Zeitung. Poziv je bil naslovljen *»Zdrava duša v zdravem truplu«*, seveda v današnjem pomenu telesa, v njem pa so poudarili, da je že marsikomu znano, *»kako koristna je telovadba ali gimnastika, kako se s telovadbo krepča telo in duša«,* zato bi bilo koristno, da bi se ta tudi v Ljubljani *»bolj vdomačila in da bi se napravilo gimnastično ali telovadno društvo«*. Poleg objave je eden izmed pobudnikov Bernard Jentl poziv poslal »*vsem uglednim*« meščanom. Društvo naj bi bilo utrakvistično ter naj bi združevalo ljubljanske Nemce in Slovence. Pozivu se je odzvalo 52 meščanov, od teh se jih je 31 udeležilo sestanka 5. avgusta, na katerem so izvolili začasni pripravljalni odbor v sestavi Pavel Drachsler, Janez Globočnik, Fran P. Vidic, Ivan Železnikar, Fran Žerovec ter pozneje še Karel Bleiweis, ki je prevzel postopek ustanovitve, sestavo pravil in njih predložitev vladi. Pripravljalni odbor je po vzoru dunajskega Turnvereina pripravil v slovenščini pravila društva, v prilogi pa dodal tudi nemška pravila dunajskega društva in jih 21. decembra 1862 predložil kranjskim deželnim oblastem v potrditev. Torej ne čeških, ki naj bi bili vzor.

Medtem se je zaostrilo med telovadci. S političnimi spremembami so se ljubljanski duhovi razvneli. Kot poudari France Škerlj, so zakonske spremembe 1860 in 1861 pomenile *»za ljubljansko občinsko življenje konec mrtvila. [...] Ljubljančani so ponovno zaslutili dih svobode, ki jo je še podžigala nemška centralistična in liberalno-nacionalistična politika nemških sokrajanov«*, zato se je po spominih politika Josipa

Vošnjaka *»začela zmerom bolj vzbujati narodna zavest in že smo se začeli o narodnostnih vprašanjih pogovarjati in prepirati«u* ter se temu primerno nacionalno-politično opredeljevati in ločevati. Z ustanavljanjem in pripravljanjem društvenega pravilnika so stopila na plan tudi vprašanja strokovnega jezika, poleg tega so pripravljalni odbor popolnjevali le Slovenci. Telovadci so se kaj hitro razšli vsak na svojo stran in nemški del, v katerem so bili tako Nemci kot Slovenci, opredeljeni za Nemce, ali nemškutarji, je ustanovil Laibacher Turnverein. Slovenski del, v katerem so bili sprva tudi Nemci (npr. prvi starosta Etbin Henrik Costa je bil po narodnosti Nemec), je ustanovil Sokola in *»želja, v našem mestu le eno telovadsko društvo imeti, se utopila je v sovraštvu in v sklepu svojeglavih mož, v trdnem sklepu protivnikov, z nami, z domačimi, z gospodarji te zemlje nikoli v prijateljstvo ne stopiti«*, so ob 25-letnici pokomentirali sokoli. Tako je nastopila zanimiva situacija; kot pravi Stepišnik, je *»nemški Turnverein [...] nastal ob pobudi za ustanovitev slovenskega društva, slovensko telovadno društvo pa je dobilo konkurenta, še preden je bilo ustanovljeno«*.

Potem ko je pripravljalni odbor slovenskega društva kranjskim oblastem predložil v potrditev društveni pravilnik, je februarja 1863 prošnjo v presojo dobila ljubljanska policija. Njen direktor je poročal kranjskemu deželnemu predsedstvu, da je prošnjo podpisalo pet mladeničev, ki naj bi pripadali »ultranacionalni stranki« [Slovenski stranki, op. p.] in katerih separatistične težnje so se že manifestirale pri različnih priložnostih. Za policijskega direktorja so bili to mladi ljudje brez višje izobrazbe in olike, brez položaja v družbi, čeprav so bili trije izmed njih akademiki in bodoči intelektualci. Dejstvo, da so bili prav oni pobudniki društva, mu je bilo zanesljivo znamenje, da bi bilo telovadno društvo izrazito slovensko obarvano in bi služilo izvrševanju političnih namenov Slovenske stranke. Deželna vlada je po dolgem mletju policije in pripombah vlogo 20. junija 1863 zavrnila. Pripravljalni odbor je hitro opravil korekture in 29. junija vložil popravljeni pravilnik ter 29. avgusta ponovno prejel negativno mnenje. V začetku septembra so še tretjič vložili popravljeni pravilnik in deželna vlada jim ga je po devetmesečnem natezanju 25. septembra 1863 končno odobrila. Glavna spotika zavračanja sta bili narodnost pripadnikov, čeprav so npr. pri drugi vlogi izrecno poudarili, da v društvu članstva *»ne bodo ločevali po nacionalni pripadnosti«,* in članstvo dijaštva, ki so ga morali omejiti na starost 18 let, s čimer naj bi bil preprečen neposredni stik društva z mladino, da je ne bi nacionalno vzgajali ali prevzgajali ali vplivali na njihovo nacionalno usmeritev. Kot poudarja Stepišnik, vlada *»tudi Turnvereinu glede starosti in včlanjevanja dijakov ni mogla popustiti«*, vendar pa jim ni delala podobnih težav, zato je bil Turnverein toliko prej ustanovljen.

Pripravljalni odbor je po potrditvi pravil hitro sklical ustanovni občni zbor 1. oktobra 1863. Udeležilo se ga je 70 članov in potrdili so pravilnik (napisan po dunajsko-turnarskem vzoru) s poudarkom, da je namen društva *»dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam«*. A medtem ko so npr. Dunajčani poudarili tudi krepitev nravi in nemškega domovinskega čustva, so slovenski telovadci to nacionalno vroče in žgoče določilo raje opustili, niso pa ga zavrgli v praksi. Občni zbor je izvolil

(upravni) odbor v sestavi Etbin Henrik Costa, Jernej Zupanc, Pavel Drahsler, Bernard Jentl in Fran Ravnikar, ta pa je na svoji prvi seji naslednji dan izvolil Etbina Henrika Costo za starosto (danes predsednik). Občni zbor je društvo poimenoval Južni Sokol in poslal pozdravno brzojavko v francoščini v Prago *(»Južni Sokol ayant se constituer ce soir fait saluer cordialement son frere severni sokol – slava – le Comite!«*) ter sprejel sklep, da naj bo *»obleka kakor pri Čehih, razen klobuka, kateri bo po češki civilni modi s peresom«*. Pražani so jim takoj odgovorili in pozdravili *»bratsko zvezo v obziru gimnastike in posebno narodnosti«*.

Ali gimnastika ali telovadba in Nauk o telovadbi

Kot vidimo iz poziva in tudi pravilnika, so ljubljanski sokoli telesno vadbo, ki se je v Evropi imenovala *gimnastika* ali med Nemci *turnen*, zelo zgodaj slovensko poimenovali *telovadba*. V praksi pa sta izraza še kar nekaj časa sobivala. In od kod ljubljanskim telovadcem izraz telovadba?

Zgled je bil nedvomno nemški. Nemščina je bila osrednji jezik avstrijskega izobraženstva, bila je poslovni jezik in v primeru turnanja tudi strokovni jezik. Nemški prostor je bil prek filantropističnih šol konec 18. stoletja tudi pomemben oblikovalec moderne telesne vadbe, v nemškem jeziku sta izšli deli filantropistov Gerharda Vietha *Enzyklopädie der Leibesübungen* (Enciklopedija telesnih vaj, izšla v treh delih 1794, 1795 in 1818) in Johanna Guts-Mutha, ki je svoje vplivno delo o vadbi in vajah naslovil *Gymnastik für Jugend* (Gimnastika za mladino, prvi del 1793, drugi razširjeni del 1804). Ko je leta 1848 nastopila pomlad narodov, ki je v habsburškem cesarstvu prinesla revolucionarne zahteve, je v okviru šolske reforme (1849) kot osnovni člen šolstva postavila preoblikovano osnovno šolo, ki bi morala vsakemu državljanu posredovati temeljno znanje in spretnosti. Reforma je v predmetnik vključila *telesne vaje* oziroma *Leibesübungen* in *gimnastiko* v srednje šole; oboje bi poučeval *Turnlehrer* (*telovadni učitelj*). Na Kranjskem oziroma v Ljubljani je Lipič v Topografiji opozoril, da se mladina premalo spodbuja k telesnim vajam. V nemškem izvirniku je uporabil izraz *Körperliche Übungen,* ta pa je po pojasnilu prevajalke Marjete Oblak sinonim za *Leibes Übungen,* oboje telesne vaje. V slovenščini je Karel Robida 1846 v Celovcu izdal Zdravo telo nar boljši blago, v katerem se je po Podpečniku zavzemal za zdrav življenjski slog in opozarjal na posledice pretiranega ukvarjanja s telesnimi vajami. Gimnazijski učitelj klasičnih jezikov Čeh Jan Vavrů, ki je v Ljubljani prevzel od Mandiča fakultativno telovadbo dijakov, je npr. 1861 izdal priročnik z naslovom *Gymnastische Übungen für die Turnanstalt am k.k. Gymnasium zu Laibach* (Gimnastične vaje za telovadni zavod na cesarsko-kraljevi gimnaziji v Ljubljani), strokovno pa se je navezal na Eiselnove ali turnarske tabele (Turntafeln). Podobno je zdravnik Matija Prelog v slovenski izdaji Makrobiotike 1864 v Mariboru (prirejeni po delu C. W. Hufelanda *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, 1797) uporabil izraz gimnastika: »*Zvednost nam kaže, da so oni ljudje jako ostareli, kteri so mnogo v čistem zraku hodili. Mislim zato,*

da je k dolgemu življenju neogibno potrebno, da se človek vsak dan naj menje eno uro v prosti naravi in čistem zraku giblje. [...] Potovanje, jezdenje, zmeren ples in druge gimnastike so tudi v tem namenu hasnovite; vredno in potrebno bi bilo, ako bi v tem obziru starim prednikom sledili, kateri so to važno pomoč k zdravju umetno rabili.«. Ljubljanski telovadci so poziv k organiziranju društva naslovili »Zdrav duh v zdravem truplu« (*corpore*, *Körper, truplo* v smislu telesa*)* v tekstu pa uporabili oba izraza, *gimnastiko* in *telovadbo.* V pravilniku so podobno poudarili, da je namen društva navajati k pravilnim *telesnim vajam*, društvo pa je *gimnastiško*. V Južnem Sokolu kot narodnem društvu so, podobno kot Jahn in nemški turnarji, ki so za moderen sistem vaj brez in z orodjem namesto *gimnastike* oblikovali nov nemški izraz *turnkunst* ali krajše *turnen*, poudarili slovenski izraz *telovadstvo/ telovadba* in želeli ter hoteli strokovno delovanje prevesti v slovenski jezik. Telovadne vsebine so ljubljanski telovadci črpali v nemški strokovni literaturi, ki so je bili vešči, npr. Mandič in Coloretto, vendar pa je bilo nemško poslovanje ob narodni polarizaciji etično sporno. O slovenski terminologiji so razpravljali že na ustanovnem občnem zboru 1863 in sprejeli zadolžitve ter imenovali odbor in posameznike za pripravo osnutkov slovenske terminologije. Za interno rabo je Coloretto pripravil nabor vaj v nemščini, ki so ga poslovenili in uporabljali v telovadnici, za izlete pa pripravili povelja po srbskem vojaškem izrazju, ki se niso uveljavila in so bila opuščena. Zadeve s terminologijo se v naslednjih letih niso bistveno premaknile in Costa je na občnem zboru 1865 poročal, da terminologija *»se ravno izvršava«,* vendar verjetno preje v bran kot pa da bi se dejansko izvrševala. Septembra 1866 je Coloretto ob sodelovanju z Ravnikarjem končno oddal prvi del telovadne tvarine, proste vaje (freiübungen) skupaj z risbami, prevoda pa se je lotil Fran Levstik. Konec junija 1867 je slovenska telovadna terminologija šla k Blazniku v tisk ter izšla v sokolski samozaložbi z naslovom Nauk o telovadbi.

Ker je bil medtem Južni Sokol zaradi tako imenovanega sokolskega ekscesa (večerni pretep med Slovenci [sokoli] in Nemci) oblastno razpuščen, je policija publikacije zaplenila in jih predala južnosokolovemu nasledniku Ljubljanskemu Sokolu. Ta je 1869 izdal še drugi del z vajami na orodju. Sokoli so v uvodu Nauka poudarili, da ker naj bi se »*telovadje … vljubilo po vsej slovenski domovini«*, je bil potreben strokovni priročnik v materinem jeziku, saj *»da bi se telovadstvo učilo v slovenskem jeziku, tega niso želeli samo naši Sokolovci, ampak tudi telovadne umetnosti vsi prijatelji.«* Glede strokovnega nastajanja so poudarili, da *»naš izurjeni prvosokol g. Viktor Coloretto polotil se je prvi težavnega dela ter spisal v nemškem jeziku telovadsko terminologijo. G. Franjo Levstik je takoj prestavil te terminologije prvi del, a g. Luka Svetec i prof. Vavrů sta ga v tem podpirala tako, da je po vseletnem čiščenji i premišljevanji mogoče natisniti rečeni prvi oddelek, kateremu bodo skoraj nasledovali drugi.«* Strokovno je Nauk o telovadbi temeljil na nemški telovadbi. Murnik je v analizi Nauka poudaril, da sta bili strokovna osnova zlasti deli Justa Karla Liona, *Leitfaden für den Betrieb der Ordnungs- und Freiübungen* in Augusta Ravensteina *Volksturnbuch*, medtem ko Stepišnik poudarja navezavo »v glavnem« na Eiselnove turnarske *Turntafeln* in deloma tudi Zaletel, ki

navaja poleg Ravensteina še Eiselna in Kloosa. Nauk o telovadbi je zgodovinsko gledano strokovno-jezikovni mejnik, ki je segel tudi v šolski prostor, saj je kranjska deželna vlada drugi del tega dela 1871 potrdila kot učbenik za pouk telovadbe v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom.

Kdaj torej nastopi ponavljajoči se češki vzor? Telovadili so Ljubljančani vzporedno s Pražani, želja po društvu je bila avtonomna, realizacija pa vezana na politične spremembe v državi. Administrativni stiki, kot smo že omenili, so bili navezani ob ustanovitvi, s členom o oblačilih je bil določen tudi zunanji videz. Strokovno pa so se ljubljanski Sokoli prvič resneje srečali s češko sokolsko telovadno šolo po prihodu praškega sokolskega vaditelja Vaclava Veselyja 1871 v Ljubljanskega Sokola. Vesely se je soočil s telovadnim stanjem v Ljubljani in ga skušal prenoviti ter urediti strokovno delo. Bil je pobudnik strokovne revije Južni Sokol in ženske telovadbe, vendar pa je ob koncu leta razočaran nad ljubljanskim neresnim sokolovanjem zapustil Ljubljano. Ljubljanska telovadna stroka je v naslednjih desetletjih stopala svojo pot ter kljubovala državno-političnim razmeram po nastopu avstro-nemškega centralizma (1872–1880), ki je oteževal včlanjevanje uradnikov in organiziranje sokolskih izletov. V Ljubljanskem Sokolu se je oblikovalo strokovno jedro in na podlagi svojstvene telovadbe so dejansko prebrodili krizo. *»V odškodnino za to, da raje ne delamo izletov, kot da bi morali po vladnem ukazu se tihotapiti skozi mesto, telovadili smo jako marljivo pod učiteljem g. Hanušem, katerega je podpiral Juvančič. Telovadne ure so bile vedno najprijetnejša zabava,«* je poudaril Zaletel v Zgodovini telesne vzgoje in sokolstva na podlagi sokolskih poročil iz let 1875–1877. Po nastopu milejših časov pod vlado grofa Eduarda Taaffeja v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja se je začel tako imenovani *sokolski preporod*, v katerem je imel eno osrednjih vlog Viktor Murnik. S preporodom je bil postavljen društvom vsepovezovalni strokovno-idejni temelj, sokolska telovadba ali širše telesna vzgoja in sokolski demokratični nacionalizem, strokovno in idejno izhajajoč iz Miroslava Tyrša, ter organizacijska struktura z zvezo, ki se je včlanila v mednarodno skupnost. Murnik je črpal strokovne ideje in misel pri Tyršu in Čehih ter vpeljeval Tyršev sokolizem, vendar ga je s kolegi avtonomno razvijal skladno s Tyrševim načelom trajnega izpopolnjevanje in napredovanja, ne pa posnemanja. Zato si moramo pri poudarjanju, ponavljanju ali prepisovanju češkega vzora ali vpliva kar povprek – samo zato, ker so se ljubljanski sokoli poimenovali Južni Sokol – prizadevati za več objektivnosti na osnovi kronološkega poteka. Da so ljubljanski Slovenci po ustanovitvi društva navezali stike s Čehi ter to podkrepili z imenom in oblačili, je v luči panslovanstva in češke vloge v njem, vzpostavljajočega se nacionalizma in slovensko-germanskega konflikta, narodnega dela in povzdigovanja ali podkrepitve kulturnega pomena dejavnosti prek češkega primera samoumevno. Ime *Sokol* je simboliziralo srednjeveškega slovanskega viteza, junaka, borca, idealno je bilo v luči nacionalno-romantičnega panslovanstva in nacionalno-slovanske emancipacije ter odgovor nemštvu, ki je s *turnen* prav tako nacionalno-romantično izhajalo iz germanskega srednjeveškega viteškega turnirstva (*Turnier*), novodobno nemško meščanstvo pa naj

bi s *turnen* prevzelo srednjeveško nasledstvo. Ime Južni Sokol je vzpostavljalo relacijo s Čehi in gradilo panslovansko telovadno vez, strokovno pa delovalo avtonomno, torej je vzor lahko le v imenu in zunanjosti, osnova organiziranja in strokovnosti pa je bila avtonomno predsokolsko telovadenje ljubljanskih meščanov.

»Nekoliko besed o telovadstvu« (E.H. Costa)

To je bil naslov referata prvega staroste Južnega Sokola Etbina Coste konec leta 1863, ki je, potem ko se je v uvodnih besedah navezal na razsvetljenski vzgojni pozitivizem *»zdravega telesa in duha«,* poudaril, da je *»telovadstvo […] umetnost, po kterej se telo vadi, da je potem ugibčnejše in močnejše«.* Telovadba ni bila noviteta, kot bi nekdo pomislil, pravi, temveč ima korenine *»v starej grškej zemlji, kjer se je telesno sukanje najprvo izobrazilo do umetnosti«*. Kritično je poudaril aktualno pomanjkanje telesne vzgoje v moderni vzgoji, ki da *»gleda samo na dušo in um, telo pa zanemarja«.* Zato pa trgovce, učenjake in uradnike pestijo bolečine v glavi, vratu, zobeh in prsih, ta *»hromost«* pa se širi tudi med *»preprostejše ljudi«.* In nato rousseaujevsko poudaril, da se *»hromost«* lahko reši le, *»ako se zopet povrnemo k naravi. Važen človekov namen je, da izuri vse svoje dele. Mi smo iz duše in iz telesa. Če oboli katero teh dveh, oboli oboje.«* Na drugi strani je opozoril na vzgojo mladine, ki se ji s telovadbo zapolni prosti čas, ohranja delavnost, nravno[12] vedenje in nravno resnobo ter premaga mehkužnost, užitkarstvo, oholost in razuzdanost. Zavzel se je za uvedbo telovadbe v šolstvo, kar je bilo tedaj le fakultativne narave, da *»telesne vaje, in sicer dobro premišljene, redno osnovane, splošno ukazane, morajo priti v učilni črtež vsake javne učilnice, v kterej se bodo tako podučevale, kakor druge reči, s kterimi se duh izobražuje«.* Zato naj bi imela *»vsaka učilnica [...] svoj posebni telovadni prostor«,* telovadbe pa bi morala biti deležna tudi *»ženska mladina«*. Kot zgled je navedel Dunaj in opisal, da jim *»daje dunajsko srenjsko svetovalstvo lep in posnemanja vreden izgled«,* saj *»sklenilo je 22. dan novembra meseca leta 1862, naj se počasi napravijo telovadne učilnice v vsacem srenjskem okrogu dunajskega mesta, in uže so osnovane 4 take učilnice za dečke, ki hodijo v srenjske ljudske učilnice«.* Costa je bil dobro seznanjen z dogodki v prestolnici in je še zapisal, da je *»po nagovoru srenjskega svetovalstva 18. dan marca 1862. leta […] dunajsko telovadsko društvo obljubilo, da hoče napraviti poseben poduk, v kterem se bode teoretično in dejanski izobraževalo v telovadstvu vsacega 1/2 leta 20 učiteljev ljudskih učilnic. Naposled je 4. dan novembra 1862 leta dunajsko srenjsko svetovalstvo potrdilo črtež, po kterem naj se osnujejo telovadnice po dunajskih srenjskih učilnicah in tudi telovadni red za le-te učilnice.«*

Podobna pobožna želja je bila tudi v Ljubljani, da *»naj bi se naredila telovadnica, kadar bodo uže napravljeno poslopje za višjo realko«* – to se je leta 1873 tudi zgodilo in telovadnica še danes stoji na Vegovi za srednjo šolo, nasproti stavbe Univerze –, do takrat pa naj *»mladi Južni Sokol pripomore po svojoj moči, da bodo ljudje umeli, kako*

[12] Starejši izraz za *moralno*.

potrebno in koristno je telovadstvo, in da pripomore tudi, naj bi se vpeljalo v naše učilnice«.

Poleg telesnovzgojnega vidika je Costa poudaril tudi predvojaški pomen, saj se s fizično pripravljenimi mladeniči *»stoječe vojske lahko zmanjšajo, poprej pa ne«.* Seveda se je navezal tudi na slovenski narodni vidik ter se zavzel za širitev telovadbe med vse sloje slovenskega naroda in oba spola. Za kmečko prebivalstvo je telovadba po njegovem koristna zato, ker naj bi ga kultivirala in dopolnjevala njegovo *»surovo moč«,* za ženstvo, posebno za deklice, bodoče matere, pa naj bi veljalo, da se napačno vzgajajo in zato bolj bolehajo. Po zgledu starih Grkov ter prepletanju gimnastike, vzgoje in državljanskih dolžnosti je Costa sklenil, da je južnosokolov ideal vzgojiti slovensko mladino *»v ljubezni do svoje domovine in do svojega naroda«*, kajti *»kadar bode telovadstvo sploh v rabi, potem nastane tudi krepko ljudsko življenje in z njim resnične narodne slovesnosti, ki so cvet narodnega življenja«.*

Za moderno »vpeljavo« telovadbe Costa pripiše zasluge Nemcu Jahnu, poudari tudi švedsko zgodbo in Linga, medtem ko so *»med avstrijskimi Slovani pokazali tudi tu – kakor uže mnogokrat o druzih prilikah – Čehi svojim bratom pravo cesto, in naša največja skrb mora biti, pa tudi na čast nam bode, ako pojdemo po tem poti za njimi, kolikor nam bode koli mogoče«.* A ne omeni nobenega posameznika, npr. Tyrša, saj se je tudi v Pragi sokolstvo šele dodobra vzpostavljalo in je Južni Sokol, kot smo že poudarili, z njimi navezal stik. Prav tako težko rečemo, koliko je bila češka sokolska telovadba in terminologija znana v Ljubljani, kajti tudi Tyrš je češko terminologijo zasnoval le za interno uporabo (1862) in jo v drugi polovici šestdesetih let pripravljal za izdajo, medtem ko so Ljubljančani že izdali Nauk o telovadbi.

Preporod, Viktor Murnik in zveza

Južni Sokol je bil zaradi t. i. sokolskega ekscesa leta 1867 razpuščen,[13] vendar so ga že naslednje leto obnovili v društvu Ljubljanski Sokol in to je postalo matično sokolsko društvo na Slovenskem. Proti koncu šestdesetih let 19. stoletja se je oblikovalo tudi nekaj telovadnih skupin zunaj Ljubljane, večinoma kot podružnice Južnega oziroma Ljubljanskega Sokola (Vipava, Postojna, Ilirska Bistrica, Planina, Velikovec, Kranj – 1870 prerasla v društvo). Novo telovadno društvo so skušali ustanoviti tudi v Trstu leta 1869. Oblasti so prošnjo zavrnile, češ da gre za politično in nacionalistično društvo, ki bi z vzbujanjem mednacionalnih napetosti ogrožalo mestni javni red in mir, medtem ko pred tem niso zavrnili ustanovitve italijanskega gimnastičnega društva.

[13] Pri t. i. sokolskem ekscesu je šlo za fizični spopad med člani Južnega Sokola in nemškimi turnarji, v katerega je bil posredno vpleten župan in starosta E. Costa. V Ljubljani je vladala Slovenska stranka, eksces pa je spolitizirala in izkoristila nemška opozicija za politični napad na pozicijo in župana. Posledično je po policijski preiskavi deželna vlada 3. avgusta 1867 prepovedala delovanje Južnega Sokola. V očeh nemškega javnega mnenja so poslej veljali slovenski sokoli za nacionalne skrajneže, eksces pa je imel odmev v javnosti v nekaterih (nemških) mestih v avstrijskem delu cesarstva in napadih npr. na slovenske študente na graški univerzi. Ljubljansko občino pa so, tudi zaradi napačnih odločitev Coste, naslednjih štirinajst let vodili Nemci.

Sokoli so bili v začetku sedemdesetih let redni udeleženci narodnih taborov, oblečeni v sokolske uniforme ter z vojaškim korakanjem in poveljevanjem v slovenskem jeziku. Poleg vadbe na telovadiščih ali v improviziranih telovadnicah so prirejali pohode na slovensko podeželje, opravljali so tudi narodnobuditeljsko delo ter tkali složnost med mestom in podeželjem, med slovenskim meščanom in kmetom, temeljem slovenskega in sokolskega nacionalizma 19. stoletja. Na enem od izletov v Zagreb sredi šestdesetih let 19. stoletja so za telovadbo in sokolstvo navdušili tudi Hrvate ter spodbudili idejo podobnega društva v Zagrebu. Ta se je uresničila šele v sedemdesetih letih 19. stoletja – Ljubljanski Sokol je z njim navezal in gojil stike, kar je bila tudi ideja za povezovanje, vendar je bila ideja prezgodnja. Novo obdobje v južnoslovanski sokolski ideji je nastopilo ob koncu 19. stoletja in zlasti v prvem desetletju 20. stoletja, konkretni koraki pa v letih pred prvo vojno. Po dogovoru med hrvaškimi, srbskimi in slovenskimi sokoli leta 1912 je izšla pobuda za federativno zasnovano južnoslovansko sokolsko organizacijo (tako avstro-ogrskih sokolskih telovadcev kot srbskih in bolgarskih), a je prva svetovna vojna preprečila realizacijo.

Po političnem nastopu avstro-nemške liberalne stranke in nemškega političnega pritiska ter germanizacije v sedemdesetih letih 19. stoletja se je porajajoče se sokolstvo skrčilo na ljubljansko društvo. Oživitev sokolstva je prišla z nastopom zmernejše Taaffejeve vlade v osemdesetih letih 19. stoletja, ko se sokolstvo širi zunaj Ljubljane in Kranjske po slovenskem ozemlju, ljubljansko društvo pa prevzame vlogo matice. Leta 1893 je bilo osem sokolskih društev s 698 člani, deset let pozneje, leta 1903, pa 15 društev s 1933 člani. Rast društev oziroma *»sokolski preporod«* je povezan tudi z osebnostjo Viktorja Murnika, ki je v sokolstvu vzpostavil strokovnost in telovadbi namenil osrednje mesto v delovanju društva. Preporod je narekoval povezovanje in poenotenje dela, kar je lahko potekalo prek skupne zveze. Ustanovili so jo oktobra 1905. Slovenska sokolska zveza (SSZ) je ob ustanovitvi štela 17 društev. Vodilna pokrajinska društva (npr. v Trstu, Gorici, Novem mestu, Kranju, Celju, Idriji) so prevzemala vlogo matic in v manjših krajih organizirala odseke z določeno avtonomnostjo, ti so postopno prerasli v samostojno društvo in v svojem okraju prevzeli vlogo matice. Hitra organizacijska rast je vplivala na preoblikovanje zveze v manjše pokrajinsko zaokrožene enote, ki so jih poimenovali župe. Sedeži žup so bili v pokrajinskih središčih. Konec leta 1913 je bilo na Slovenskem devet žup s središči v Celju, Gorici, Idriji, Kranju, Ljubljani (dve župi), Mariboru, Novem mestu in Trstu. Zadnja je nastala župa Maribor, katere namen je bil razširiti in utrditi sokolstvo na tem delu slovenskega narodnega ozemlja, saj je tam delovalo le sokolsko društvo v Mariboru.

Po zgledu čeških sokolov so tudi slovenski začeli prirejati množične prireditve, imenovane zleti. Prvi je potekal 1893, odmeven pa je bil II. vseslovenski sokolski zlet, potekal je med 16. in 18. julijem 1904. Bil je tudi velik narodni kapital, ki se je obrestoval v organiziranju novih društev. Slavnostnega sprevoda po Ljubljani v krojih ali slavnostnih oblačilih so se poleg slovenskih sokolov udeležila odposlanstva češkega,

poljskega, ruskega in hrvaškega sokolstva, predstavniki telovadne organizacije Dušan Silni iz Kraljevine Srbije in celo zastopstvo bolgarskih telovadcev oziroma njihove organizacije Junak. To je bila manifestacija, ki jo je češki Sokol označil kot *»impozanten, resnično triumfalen pohod slovanskega sokolstva«*, na katerem so bile tudi iznešene misli o vlogi sokolstva v slovanstvu in tiha napoved slovanskega sokolskega povezovanja. Na drugi strani so se slovenski sokoli redno udeleževali bližnjih hrvaških in češkiх zletov ter leta 1910 podobnega v Beogradu. Zlasti zleti v Pragi so bili nacionalno-čustvena in množična manifestacija slovanstva. Na enem od češkiх zletov leta 1912, ki je bil sočasno I. vseslovanski zlet leta 1908 ustanovljene Slovanske sokolske zveze, je slovensko sokolstvo doseglo viden strokovni napredek oziroma dosežek v tekmovalnem pogledu. Na *»tekmi za prvenstvo Slovanske sokolske zveze«* je Ljubljančan Stane Vidmar osvojil naslov slovanskega prvaka. Konec koncev, če pogledamo tekmovalni vidik, je na vsesokolskem zletu 1912 v Pragi v tekmi za naslov slovanskega prvaka zmagal Slovenec Stane Vidmar, tretji je bil prav tako Slovenec Karel Fuks, drugi pa Čeh Svatopluk Svoboda. V tem uspehu se izrazi tudi preporodno delo Viktorja Murnika (1874–1964), ki je v slovenskem sokolstvu vzpostavljal telovadno stroko. Zahteval je podrejenost društvenega dela telovadbi in članstvo načelnika, strokovnega vodje telovadbe ali stroke, v društvenem odboru. Murnik je bil nesporna avtoriteta svojega časa, moralna, duhovna, strokovna in organizatorska. Resda je imel tudi nasprotnike, vendar mu njegove vloge pri razvoju slovenskega sokolstva zaradi tega ne gre zmanjševati. V. Zaletel je v svoji publikaciji iz leta 1933 poudaril, da je Viktor Murnik po začetnem vaditeljskem delu v Ljubljanskem Sokolu kaj kmalu spoznal, da je *»slovensko sokolstvo samo po kroju in imenu podobno češkemu, da pa mu manjka prave sokolske ideje, katere je vdahnil Sokolstvu Tyrš«*. Zato se je posvetil strokovnemu delu in bil sokolstvu na Slovenskem slovenski Tyrš, kot ga je že v tedanjem obdobju poimenoval pomemben kranjski sokol in sokolski pisec Gvidon Sajovic. Da pa je bil po drugi strani Tyrš priznana in cenjena osebnost tudi na Slovenskem, priča dejstvo, da so pred drugo svetovno vojno eno od osrednjih cest v Ljubljani, danes Slovensko (prej Titovo), poimenovali po Miroslavu Tyršu, ideologu in telovadcu, strokovnem delavcu in utemeljitelju češkega sokolstva, sokolskega nacionalizma in specifičnega telovadnega sistema. Iz njega so izšli številni vrhunski telovadci, tako češki kot slovenski. Leon Štukelj v svojih spominih npr. ni pozabil omeniti, da je bila njegova zmaga na OI leta 1924 v Parizu skupaj s češkimi uspehi tudi zmaga sokolskega telovadnega sestava ali sistema, iz katerega se je na drugi strani razvila slovenska in jugoslovanska stroka. Ne nazadnje, ime Tyrša je na Češkem med tremi najpogostejšimi poimenovanji ulic, medtem ko se po slovenskem Tyršu, Viktorju Murniku, žal ne imenuje niti ena.

Viktor Murnik je izhajal iz rodoljubne slovenske družine. Bil je drugi otrok in imel štiri leta starejšega brata Rada. Viktorjev stric Ivan Murnik je bil kranjski deželni poslanec in prvi tajnik Zbornice za obrt in trgovino Vojvodine Kranjske, brat Rado pa slovenski pisatelj in časnikar. Viktor je 1892 maturiral na klasični gimnaziji v Ljubljani in se vpisal

na študij prava v štajerskem Gradcu ter ga leta 1898 zaključil. Sodno praktikantstvo je opravil v Ljubljani ter leta 1900 nastopil službo tajnika v obrtni in trgovski zbornici za Kranjsko, leta 1901 pa postal prvi tajnik. V svojem poklicnem delovanju si je prizadeval za prosperiteto slovenskega gospodarstva in denimo že leta 1901 sprožil pobudo za ustanovitev Trgovske akademije, kar pa je vlada zavrnila. Njegova je tudi ideja iz leta 1920, torej že v okviru jugoslovanske države, da se v Ljubljani namesto obrtnih razstav ustanovi stalni velesejem. Predlog je bil uresničen in Ljubljana je v Tivoliju uredila velesejemski prostor, po drugi vojni se je preselil za Bežigrad.

Leta 1893 je bila v Ljubljani proslava ob tridesetletnici Ljubljanskega Sokola z javno telovadbo in udeležbo drugih slovanskih sokolov, zlasti vodilnih čeških. Pri javni telovadbi so skupaj nastopili slovenski, hrvaški in češki sokoli. Izvajali so proste vaje po vzoru čeških društev. Murnik je ob srečanju s češkimi sokoli spoznal, da je med slovanskimi sokoli bistvena razlika pri vprašanju redne vadbe in strokovnosti, s čimer je bilo povezano tudi vprašanje vloge telovadbe v društvu. Spoznanje je pomembno vplivalo na njegovo nadaljnje sokolsko delovanje. Murnik, ki je bil dober telovadec in tudi tekmovalec, je bil leta 1894 izvoljen za predtelovadca (izhaja iz nemškega »*vorturner*«), s čimer so mu zaupali vadbo mlajših telovadcev, leta 1896 pa je bil izvoljen za tajnika Ljubljanskega Sokola. Takrat je začel pot sokolskega preporoda. Z reformističnim ali »preporoditeljskim delom« je, potem ko je dodobra preučil Tyršev telovadni sestav, filozofijo in sokolsko strukturo, preoblikoval Ljubljanski Sokol, ki so mu sledila tudi druga društva. V preporoditeljskem delu je uvedel po vzoru Čehov vaditeljske tečaje in usposabljal vaditelje (voditelji telovadbe, prej predtelovadci, v jugoslovanskem času prednjaki) na osnovi Tyrševega telovadnega sistema. Ustanovil je tudi vaditeljski zbor, ki je samostojno odločal o strokovnem delu. Prizadeval si je za širitev telovadbe med ljubljanskim ženstvom in bil pobudnik tako ženske telovadbe kot vzgoje vaditeljic, ki so prevzele vodenje ženske telovadbe po sokolskem načelu ženska vzgaja oz. vodi žensko ter je v okviru sokolskega dela avtonomna in enakopravna. S sokolskim preporodom je Murniku uspelo telovadbi zagotoviti osrednje mesto v društvenem delovanju, vodji telovadbe ali načelniku pa neodvisno mesto v upravi. Načelnika ni več imenovala uprava, imenovali so ga aktivni telovadci. Po ustanovitvi SSZ je Murnik leta 1906 prevzel položaj načelnika zveze, po združitvi v jugoslovansko sokolsko zvezo pa je bil načelnik zveze v obdobju 1920–1924 in 1926–1930. V tridesetih letih se je umaknil in se posvetil strokovnemu teoretičnemu delu v matičnem društvu. V Slovanski sokolski zvezi, ki je imela sedež v Pragi, je zasedal položaj podnačelnika, vseskozi pa je bil član Ljubljanskega Sokola. Murnik je bil tudi urednik strokovne telovadne revije Slovenski Sokol, ki je začela izhajati leta 1904 in je postala uradno glasilo Slovenske sokolske zveze. Z urednikovanjem in pisanjem za revijo je nastopilo vprašanje slovenskega telovadnega izrazoslovja, ki je bilo resda podano že v Nauku o telovadbi v letih 1867 in 1869, a na nemški podlagi, novi čas pa je klical k pregledu besedišča. Tako je Murnik preporodil tudi telovadno izrazoslovje, ki je bilo temelj za nadaljnji razvoj.

Murnik je s svojim delom in sodobniki uveljavil telovadbo kot stroko, ki je po kakovosti zelo napredovala, naj je šlo za redovne vaje na javnih nastopih ali nastope na telovadnih tekmah. Prvi tekmovalni uspeh slovenskega Sokola je bil dosežen že pred preporodom, in sicer junija 1891, ko je na II. vsesokolskem zletu v Pragi nastopil član Ljubljanskega Sokola Matija Benčan. V telovadni tekmi je zmagal v rokoborbi, bil je četrti v peteroboju (tek na 200 m, skok v daljino in višino, met 15 kg težkega bremena in plezanje po vrvi) in osmi v vajah na orodju. S preporodom so nastopili novi časi in po ustanovitvi SSZ in njeni vključitvi leta 1907 v FIG, Mednarodno gimnastično zvezo (MGZ), so se slovenski telovadci začeli udeleževati mednarodnih telovadnih tekem (danes svetovnih prvenstev). Po ustanovitvi Slovanske sokolske zveze leta 1908 je bila v sklopu vsesokolskega zleta organizirana tudi telovadna tekma za slovanskega prvaka z rednimi udeležbami slovenskih sokolov. Kot uspeh na tekmovanjih MGZ so šteli uvrstitev vrste SSZ na tekmi MGZ leta 1911 v italijanskem Torinu, ko so izmed osmih nastopajočih zasedli četrto mesto. V primerjavi s prejšnjimi tekmami so slovenski sokoli prehiteli belgijske telovadce, zaostali pa za vodilnimi Čehi, Francozi in Italijani, vendar so se v seštevku točk močno približali tretjeuvrščeni ekipi. Vrnitev domov je spremljal slavnostni sokolski večer. Po nagovoru staroste SSZ Ivana Oražna je besedo povzel Viktor Murnik, vodja telovadne vrste, in poudaril, da sokoli uspeha niso dosegli zase, *»temveč za slovenski narod, ta mali, od bližnjih sosedov tako često zasramovani in ponižani, pa od nas s tako vročo ljubeznijo ljubljeni narod, da je ne more izruvati iz naših src nobeno zaničevanje sveta. V Torinu smo pokazali, da naš narod vendar ne zasluži tistega poniževanja, ki se mu ga tako obilo deli pri nas. Uspeh v Torinu je uspeh vsega slovenskega naroda, ki ima v sebi tako velik zaklad fizične in moralne moči, da je mogel na polju telesne in nravstvene vzgoje napredovati nerazmerno hitreje nego mnogi drugi dosti večji narodi«*. V nadaljevanju je Murnik poudaril, da je *»telesna in nravstvena vzgoja«* narodni »kapital«, ki ga je *»narod […] izročil Sokolstvu, da ga čuva, da ga hrani in množi in ž njim ravna tako, da nosi bogate obresti. Sokolstvo si prizadeva, da združi sčasoma ves slovenski narod v svojem krogu v gojitev telesnih moči, pa obenem tudi v gojitev moralnih in duševnih vrlin, kakor so pred vsem čut za dolžnost, samozatajevanje in disciplina, vztrajnost in energija, požrtvovalnost in navdušenost, vedno enaka neomahljiva navdušenost, brez katere se še nikdar niso dosegli cilji.«* Obenem poudarimo, da Slovenija v obdobju, ko so sokolski telovadci nastopali v tujini, kot politična entiteta sploh ni obstajala, bila sta le politični program Zedinjene Slovenije ter narodna ideja o slovenstvu Kranjcev, Koroščev, Štajercev in Primorcev. Sokolski tekmovalni uspehi so se že naslednje leto nadaljevali na tekmi za slovanskega prvaka na vsesokolskem zletu v Pragi. Na veliko presenečenje češke javnosti je, kot smo že omenili, zmagal Stane Vidmar, njegov uspeh pa je s tretjim mestom dopolnil Metličan Karel Fux. To je bila enkratna in sladka zmaga, saj so učenci premagali 'učitelje' in 'učitelji' so jim priznali zmago: *»Častno izjemo v tem pojavu* [slabem nastopu češke vrste, op. p.] *so delali razen dveh ali treh naših* [čeških, op. p.] *tekmovalcev slovenski tekmovalci, ki se jim je tekma za prvenstvo zasluženo spremenila v triumf njih pridnosti in vztrajnosti, njih trdne volje, zmagati pri tekmi.*

Hvaležni smo tem krasnim samozavestnim fantom, ki so z ognjem in zaupanjem v zmago šli v tekmo, dvignili njen nivo in, ovenčavši se z lovorjem zmagovalcev, skromno odšli. Postali so našim tekmovalcem ognjena roka, pišoča svarilo, da je Sokolstvu vstal na Slovenskem, mogočen, silen rod, ki plamteč od enake ideje, s hitrim korakom spelje k vrhunskim ciljem.«

Sokolsko *preporodno* delo v habsburški monarhiji v letih pred prvo svetovno vojno je sovpadalo s slovenskim narodnopolitičnim bojem za narodno emancipacijo, zato je bilo sokolsko delo tudi intenzivno narodotvorno delo. Vzporedno je med Slovani konec 19. stoletja oživela politika neoslovanstva po vzoru panslovanstva iz sredine 19. st. Sokolstvo je postalo njen praktični del, ki se je manifestiral na vseslovanskih druženjih na sokolskih *»zletih«* zlasti v Pragi ali pa tudi na slovanskem jugu, npr. 1904 v Ljubljani, 1906 v Zagrebu in 1910 v Beogradu. Poleg tega so bili slovenski Sokoli skupaj s sorodnimi slovanskimi zvezami soustanovitelji Zveze slovenskih sokolov s sedežem v Pragi, znotraj te pa je stekla tudi pobuda o južnoslovanskem povezovanju in organiziranju zveze. Ta bi se morala uresničiti na vsesokolskem zletu v Ljubljani 1913, ki pa ga je vlada prepovedala, SSZ pa ga je preložila na naslednje leto. Zastopniki slovenskega, hrvaškega in srbskega sokolstva so se pred tem 18. junija 1914 sešli v Zagrebu. Na srečanju je Hrvat Lazar Car poudaril, da je sestanek zaupne narave, in razložil, da so *»Hrvati, Slovenci in Srbi en narod, enakega karakterja in zato morajo imeti skupno bodočnost«*. Ivan Oražen, starosta slovenskega sokolstva, je poudaril, da je *»medsebojna zveza Slovencev s Hrvati in Srbi postala posebej pomembna po balkanskih vojnah«,* ter v imenu Slovencev izjavil, da *»je brezpogojno za ustanovitev Jugoslovanske sokolske zveze«*. Predstavnik srbskega sokolstva Djuro Paunković (iz Kraljevine Srbije) je poleg jugoslovanskega povezovanja izrazil tudi željo, da bi se *»bratje Bolgari vrnili med ostale slovanske brate«,* vlogo posrednika naj bi opravili Hrvati. Po načelnem soglašanju o združitvi je slovenski starosta Oražen predlagal, da bi o vseh podrobnostih razpravljali na bližnjem vsesokolskem zletu sredi avgusta 1914 v Ljubljani, vendar je potek dogodkov na glavo postavil atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in s tem začetek prve svetovne vojne. Z izbruhom vojne je bilo sokolsko delovanje na Slovenskem prekinjeno, ponekod tudi prepovedano, nad njimi je bil poostren policijski nadzor, ker so kot slovanofili veljali za morebitne nasprotnike monarhije.

Stanje sokolskih organizacij v letih 1913 in 1914

Župe	Organizacijske enote (društva s podružnicami)	Članstvo (moški in ženske)
Celjska	25	1265 (1157 + 108)
Gorenjska	9	570 (490 + 80)
Idrijska	12	661 (476 + 185)
Ljubljana Narodni dom	10	908 (797 + 111)
Ljubljana I.	12	1301 (1086 + 215)
Novomeška/Dolenjska	10	591 (550 + 41)
Goriška	22	1091 (972 + 119)
Tržaška	15	1266 (1085 + 181)
Mariborska (1914)	1 (Mariborski Sokol)	
Slovenska sokolska zveza	114	7653

Sokolstvo in ženska telovadba

Moderno žensko vprašanje je odpiralo vprašanje položaja in dejavnosti ženske v moderni družbi. Vzporedno s temo družbene emancipacije z vidika enakosti med spoloma ter vprašanjem nacionalne pripadnosti v luči habsburških nacionalizmov druge polovice 19. stoletja, ko je bila *»ljubeča mati, skrbna žena in varčna gospodinja«* pripoznana kot pripadnica naroda, ki mu je lahko služila in javno dokazovala svojo zavezanost, se je odpiralo tudi vprašanje ukvarjanja s telovadbo, kolesarstvom in športom ter planinstvom oziroma vprašanje telesne vzgoje. Družba se je odzvala različno, sokolski telovadci so žensko telovadbo podprli, katoliški so ji nasprotovali, različna gledanja na žensko udejstvovanje so bila v športnih panogah, zlasti v pogledu na tekmovanje – tega so enačili z borbo, ki po njihovem mnenju ni primerna za žensko.

Vprašanje ženske telovadbe je omenil že prvi starosta Južnega Sokola Etbin Costa v svojem predavanju konec leta 1863 in po starogrško-špartanskem vzoru poudaril vadbo mladenk, saj da bodo mladenke, goječ telovadbo, bolj zdrave in bodo rodile zdravo pokolenje naroda. Vendar je ostalo le pri tem. S prihodom Veselyja leta 1871, ki je vnašal novitete po vzoru češkega Sokola, je bil sprožen poskus pridobiti v sokolsko sredino *»žensko mladost«.* V glasilu Južni Sokol, ki ga je urejal Vesely, je društvo objavilo *»oznanilo«,* da se s 1. oktobrom leta 1871 začne *»poduče*vanje deklet v *telovadbi«*, in to trikrat tedensko. Odziv je bil pozitiven, le delovanje Veselyja v Ljubljanskem Sokolu je bilo sila kratkotrajno. Konec leta 1871 je zapustil Ljubljano in dekliška ali porajajoča se ženska telovadba je zamrla oziroma je bila omejena na šolo,

kjer pa je bila povezana s privolitvijo staršev. Ti so izhajali iz mišljenjskih stereotipov aktualnega duha in okolja, da je tradicionalno mesto ženske v krogu gospodinjstva in družine.

Tipičen primer je pogled liberalca in odvetnika Janka Serneca v Nauku o gospodinjstvu (1871), ki je moškega opredelil kot »producenta«, ki se dan za dan trudi za produkcijo, in hkrati »branitelja« doma. *»Ve žene pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za vživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos vžitka […], da se zopet pokrepča za daljnji trud«*. In nadaljuje, da naloga ženske *»v narodnem gospodarstvu je uravnavanje konsumpcije«*, ki je *»lepa naloga«,* saj ženski nalaga, da utrujenemu priskrbi mir in okrepčilo, lačnega nasiti in žejnega napoji. Zato je bilo idejo o ženski vadbi nasproti tradicionalizmom težje udejanjiti, čeprav je z letom 1869 telovadba oziroma telesna vzgoja, temelječa na telovadbi oziroma gimnastiki, postala tudi obvezni predmet v šolstvu. Zaradi tradicionalnih nasprotovanj je bila ta za dekleta kar nekaj desetletij le fakultativna.

Društvena ženska telovadba, ki bi podružbljala dejavnost in premikala javno mnenje, se je v Sokolu dejansko razmahnila šele s sokolskim preporodom in delovanjem Viktorja Murnika konec 19. stoletja. Iz ženskega odseka Ljubljanskega Sokola je bilo leta 1901 ustanovljeno »Prvo žensko telovadno društvo« (I. ŽTD). To je ohranilo tesne stike z matičnim društvom, po njihovem vzoru pa so podobno pot ubrale bližnje šišenske gospe in gospodične, medtem ko so drugod ženski odseki delovali večinoma v okviru sokolskih društev. I. ŽTD je vodila Franja Tavčar, žena liberalca, pisatelja in sokola Ivana Tavčarja. Do leta 1904 je društvo štelo štiri ustanovne članice, 39 podpornih in devet izvršujočih ali telovadečih članic ter 65 gojenk, za katere je organiziralo telovadbo, podobno kot je Ljubljanski Sokol organiziral telovadbo za dijake, ki pa niso bili člani društva, temveč potencialni prihodnji člani. Telovadile so dvakrat na teden po tri ure v dveh oddelkih. Na nekdanjem kolesarskem dirkališču v Tivoliju (danes letno telovadišče za bazenom Ilirija), ki ga je Ljubljanski Sokol preuredil v telovadišče, so si telovadke uredile igrišče, kjer so igrale *»lawn tennis* [starejši izraz za tenis, op. p.], *croquet in druge igre«*. Sredi julija 1904 so se telovadke opogumile in se ob II. vsesokolskem zletu slovenskega sokolstva v Ljubljani predstavile sokolski in drugi javnosti s telovadnim nastopom ter presegle ustaljeno žensko vlogo »aranžiranja« sokolskih veselic ali drugih družabnih dogodkov in metanja cvetlic pri sprevodu. Načelnica I. ŽTD Josipina Kajzelj je na občnem zboru v začetku leta 1905 poudarila, da so na II. vsesokolskem zletu nastopile skupaj s 13 idrijskimi telovadkami, *»ki se niso strašile napora in truda ter nam tako mnogo pripomogle, častno rešiti svojo nalogo v onih slavnostnih dneh«.* Na zletu so sokolice nastopile v vaji s kiji, ki jo je sestavil Viktor Murnik. Kljub zletu in moralnemu uspehu, ki naj bi propagiral telovadbo, tako moško kot žensko, pa je načelnica ugotavljala, da se je *»število telovadk proti koncu leta* [1904, op. p.] *skrčilo na 75, iz česar je jasno, da naše ženstvo še sedaj ne pojmi pravega pomena telovadbe, ker zanje telovadba brez javnega nastopa nima zmisla«.*

O sami telovadbi pa je še dodala, *»da se je v društvu pričelo letos tudi z borjenjem in v ta namen osnoval poseben borilni odsek«*.

I. ŽTD je opravljal temeljno in vizionarsko delo, zlasti če upoštevamo dejstvo, da se je z ženskim samostojnim delom oblikovala tudi specifična biološko pogojena ženska telovadba, kar je ob desetletnici tega društva poudaril tudi Murnik: *»V pravilnem spoznanju, da ženski tudi v sokolskem delu, kakor na mnogem drugem polju, ne gre slepo posnemati moških, je društvo ženski naravi primerno izobrazilo sokolsko telovadbo, izborno to vzgojevalno sredstvo naše, znamenito to podlago tudi za pravo nravstveno in dobro duševno vzgojo.«* To je bilo upoštevano tudi v pripravi prostih vaj za III. vsesokolski zlet v Ljubljani leta 1913, ki pa ni bil izveden. Navodilo pri sestavi prostih vaj je narekovalo upoštevati, da je *»ženska gracioznost drugo nego moška eleganca«.* Če pri *»telovadcu ugaja energična sila, ugaja pri telovadki lahna krepost«.* Temu primerno bi morali paziti, da se vaje ne izvajajo *»ne prekrepko, ne prelahno: ne prekrepko, da ne zaidete v silnost neprimerno ženski nravi; nasprotno pa tudi ne brez moči, da se ne vidite lene in zaspane; ne prelahno, da ne zapadete v slabostnost in nedoločno mehkobnost, na kvar pravilnosti in izrazitosti gibov«.*

Po statistiki slovenskega sokolstva je konec septembra 1912 poleg samostojnega I. ŽTD žensko telovadbo gojilo 30 sokolskih društev. Skromnejše je bilo strokovno področje, saj je bilo le 11 vaditeljic, torej je bila ženska telovadba v veliki meri odvisna od moške pomoči oziroma pri 20 društvih izključno od moških. Slovenski Sokol, organ Slovenske sokolske zveze, je temu primerno maja 1913 pozival, naj se med ženstvom vzbuja *»zanimanje in veselje do vaditeljstva«* ter se jih navaja k samostojnemu delu po načelu žena vadi ženo. Glede samostojnih društev so zavzeli politiko, naj podpirajo ustanavljanje ženskih odsekov znotraj sokolskih društev in ne samostojnih ženskih telovadnih društev, kajti *»sokolska stvar je za ves narod brez razlike stanu, spola in starosti; končni, splošni cilj je možu in ženi v Sokolu isti, delo v dosego sokolskega cilja mora imeti enotno smer: za to treba vzajemnosti moža in žene«*.

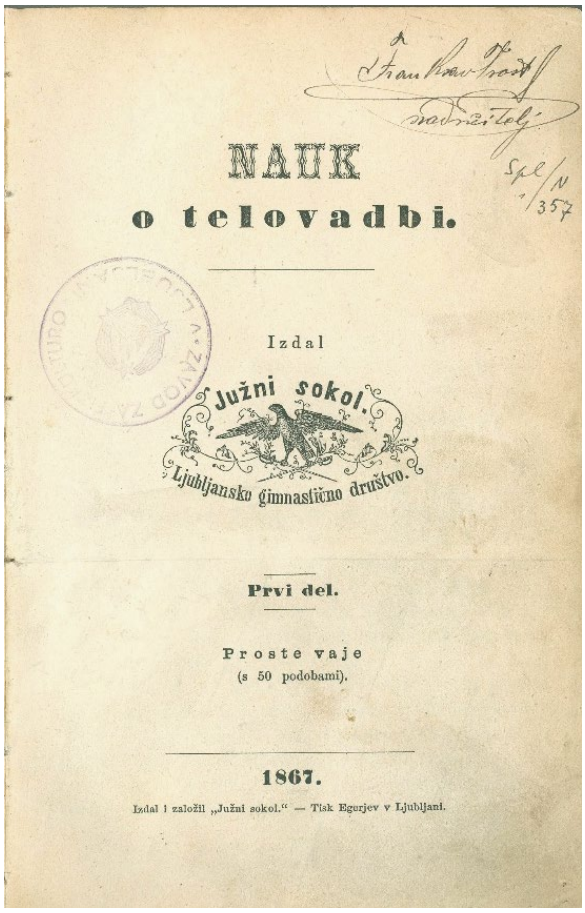
Do prve svetovne vojne je sokolska organizacija na Slovenskem štela 1040 članic, od tega jih je telovadilo 537, to je 51,5 %, medtem ko je moških telovadilo 1761 ali 26,6 %. Ženske torej v društvih niso bile več le pasivne ali podporne članice ter aranžerke, metalke cvetlic ali okrasek, ki pripenja prapore, temveč so svoje narodno javno delovanje čedalje bolj opravljale tudi s telovadbo, odstotkovno celo bolje kot moški. Še vedno pa se je ženska telovadba spoprijemala s tradicionalističnim stereotipom. Pomenljivo je denimo poročanje načelnika Tržaške sokolske župe Miroslava Ambrožiča leta 1913, da je v Trstu članstvo deklet preveč odvisno od volje staršev, saj se jim telovadbo *»največkrat [...] naravnost brani kot nepristojno«*. Ambrožič je kritično ošvrknil način življenja tržaških mladenk po štirinajstem letu starosti, najsi bodo slednje iz dobrostoječih ali drugih slojev, ki jim je bilo skupno, da *»potratijo velik del svojega življenja z najrazličnejšimi deli, ki so popolnoma brez vsake praktične vrednosti, ali [...] s pohajkovanjem in zanimanjem za stvari, ki njim samim ne prinašajo koristi, še manj pa človeški družbi. Da bi jim manjkalo časa za telovadbo, to je prav redkokdaj.«*

Dekleta raje *»zdravje iščejo v počivanju, brezdelju – lepoto v obleki in modi«*. Prvenstvena težnja tržaške matere pa je po Ambrožičevih besedah spodbuditi hčerko, da si čim prej priskrbi *»varno pristanišče; kakšne pa naj pridejo tja in kakšen je njihov poklic tam, kaj sme zahtevati od njih tudi narod in družba, o tem ni treba mnogo misliti«*.

Koraki pa so bili storjeni, češka sokolica je leta 1910 že tekmovala, vzor se je širil in zanimiv Trstu nasproten primer je bil ob pripravi na III. vsesokolski zlet v Ljubljani leta 1913. V Trstu oziroma Tržaški župi, kjer so imeli pred tem največ članic med slovenskimi župami, so marca 1914 tožili, da so lahko prezahtevne proste vaje povod za opuščanje telovadbe, kar se je zgodilo v društvih v Barkovljah in Rojanu. Prav nasprotno so ugotavljali v Ljubljani, kjer se je število telovadk v drugi polovici leta 1913 podvojilo.

Štefan Mandič (v Petindvajestletnica Sokola 1863-1888).

NAUK
o telovadbi.

Izdal
Južni sokol.
Ljubljansko gimnastično društvo.

Prvi del.

Proste vaje
(s 50 podobami).

1867.

Izdal i založil „Južni sokol.“ — Tisk Egerjev v Ljubljani.

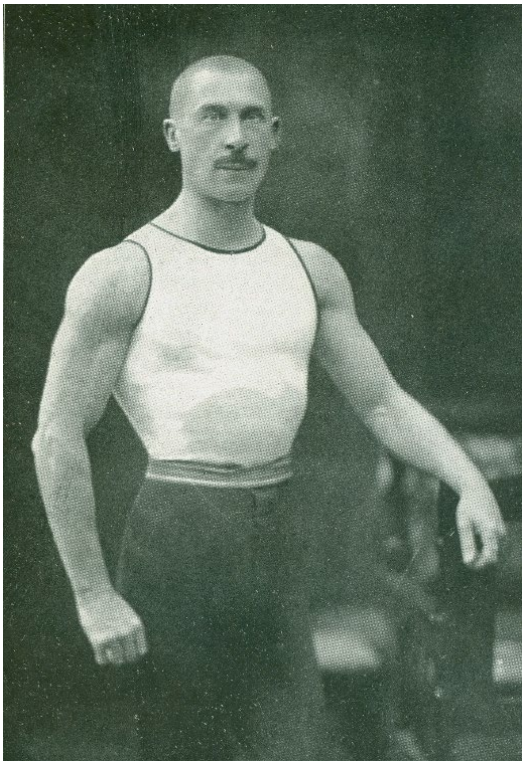

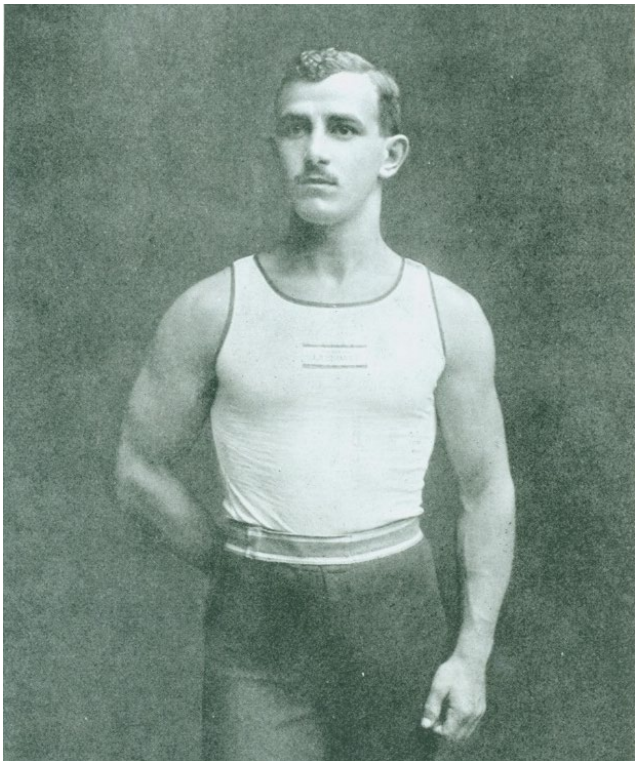

Zgoraj: Dopisnica II. vsesokolskega zleta v Ljubljani 1904 (motiv naslikal S. Margolič, hrani FŠ).

Spodaj: Skupinska vaja na prvi javni telovadbi društva Sokol I. v Ljubljani (dopisnica, foto L. Krema, hrani FŠ)

Zgoraj: Nastop tržaških sokolic v letih pred prvo vojno (hrani FŠ).

Spodaj: Levo Viktor Murnik, desno Stane Vidmar, slovanski prvak v sokolskem mnogoboju v Pragi 1912 (hrani FŠ).

Orlovstvo

Konec osemdesetih let 19. stoletja je v slovenskem političnem in narodnokulturnem prostoru nastopil profesor bogoslovja v Gorici Anton Mahnič, ki je kritiziral liberalizem ter poudarjal, da narodnost ni absolutna vrednota, kakor je vera, in začrtal pot katolicizma. V kritiki razmer v habsburškem cesarstvu se je dotaknil tudi telovadbe in telovadnega društva. V goriškem časopisu Soča je januarja 1890 poudaril, da so razmere v habsburškem cesarstvu hromili vse bolj napeti odnosi med narodi in nacionalizmi. Za rešitev problematike bi bilo treba po njegovem mnenju *»pred vsem odstraniti vse, kar dela mej narodi zdražbo ali jim daje kakeršenkoli povod k razporu«,* zato je vlado pozval, da bi morala, prvič, *»torbo privezati Judom, kateri se debelijo edino od narodnostnega razpora«,* drugič, *»povsod, kjer skupno biva dvoje ali več narodnosti, zabraniti vsako preočitno, ostentativno, zatorej izzivajočo narodno slavnost ali katerosikoli narodno izjavo«,* in tretjič, prepovedati *»vsa društva, katerih znak je narodna pretiranost in izključljivost«*. Med te je štel tudi telovadna društva, saj so povečini gojila *»ideje absolutne narodnosti, ideje veleizdajske«*. Tega je konkretno obtožil češkega Sokola, narodnim slavnostim na Slovenskem pa je pripisal doprinos k zaostritvi narodnostnih nasprotij. Po drugi strani pa je v reviji Rimski katolik v istem letu1890 poudaril vlogo katoliške vere v družbeni prenovi: *»Najpred si treba pridobiti zaslombe v ljudstvu, v veliki množici. To pa treba prijeti, ji svetovati in pomagati na tisti strani, na kateri jo najbolj boli: na socijalni. Povzdignimo tedaj za zdaj zastavo socijal-politične reforme, pišimo časnike, snujmo društva, govorimo v tem smislu – tedaj bo kmet, obrtnik, delavec vže jutre z nami. Nobena reč ne dela dandanes ljudskih tribunov bolj popularnih kaker zanimanje za materijalne interese trpečega ljudstva, za zboljšanje propadajočega kmetijstva in malega obrtnijstva. Ko si bomo s tem ljudstvo zavezali, ko mu bomo v socijalnem oziru olajšali breme, potem nam bo sledilo, kamerkoli je bomo vedli; potem stopimo pred nje s katoliškim vprašanjem, s katoliško šolo, s katoliškim vseučiliščem itd. – in imeli je bomo vedno in povsod zá-se.«*

Posledično, pa ne le zaradi pisanja Mahniča, sta se politična tabora znotraj Slovenske narodne stranke (staroslovenci in mladoslovenci) vse bolj razhajala (razhod se je nakazoval že pred Mahničem) in politika »sloge« med njima je bila na dokončnem preizkusu. Mahnič je s svojim krogom in radikalnimi zahtevami po ravnanju in izpovedovanju po katoliških načelih sprožil proces rekatolizacije ali ponovnega pokristjanjevanja na vseh področjih družbenega življenja ter zavračal kakršnokoli kompromisarstvo, torej ali si privrženec katoliških načel ali pa si proti njim – podobno pozneje v politiki rek *»kdor ni z nami, je proti nam«.* Temu primerno je nastopil tudi proti liberalnemu katolicizmu in postavil vero nad narodnost, božje pravo in legitimistično načelo kot temeljno presojo državne ureditve, umetnost pa je vezal na izražanje krščanske ideje. Njegova razmišljanja so vpeta v širša iskanja družbene prenove industrijske družbe na krščanskih vrednotah in vlogi vere, ki se je soočala z liberalizmom in novim nazorom, socializmom, saj je industrijska družba prinašala tudi vse večjo socialno razslojenost in nepravičnost. V katolištvu je smernice tedanjega

delovanja poudaril papež Leon XIII. v socialni encikliki *Rerum novarum* leta 1891. Zavzel se je za pravice delavcev, odpravo krivic pa je videl v evangeljskih načelih in spoštovanju človeškega dostojanstva, ne pa v socializmu ali komunizmu. Leta 1892, leto po papeževi encikliki, je bil po vzoru dunajskega katoliškega shoda 1889 v Ljubljani organiziran I. katoliški shod, ki je začrtal smernice katoliškega rekatolizacijskega delovanja med Slovenci. Poleg načelnih stališč do šolstva, znanosti, umetnosti, tiska, socialnogospodarske problematike, zasebnega in javnega delovanja ter narodnega gibanja je bilo na shodu izraženo tudi stališče o posebni katoliški organiziranosti v vseh dejavnostih. Shod je pospešil ustanavljanje katoliške civilne družbe, najprej bralnih društev, pod vplivom krščanskosocialnega gibanja pa je klerik Janez Evangelist Krek leta 1894 začel intenzivno propagando med delavstvom, ki se je odrazila v organiziranju mreže katoliških delavskih društev po vseh slovenskih deželah. Pristopila so tudi nekatera druga katoliška društva in tako je v letih 1897 in 1898 nastala Slovenska krščansko-socialna zveza (SKSZ), krovna organizacija katoliške civilne družbe na Slovenskem, ki jo je vodil Krek. V njenem okviru je bila tudi prosveta, ki je združevala tamburaški zbor, čitalnico, knjižnico, retoriko, gledalištvo in petje. Prav tako v njenem okviru sta bili ustanovljeni Krščanska ženska zveza in Delavsko gledališče, zveza pa je v prvem desetletju 20. stoletja navezala stike s sorodno organizacijo na Češkem, s hrvaškimi socialci in nemško Volksverein. In na dnevni red je naplavilo tudi vprašanje telovadbe.

Organiziranje Orla

V devetdesetih letih 19. stoletja je v slovenskem političnem telesu nastopila ločitev duhov, razhod do tedaj enotne narodne stranke na liberalni in katoliški (ali starejše: klerikalni) tabor, kar je imelo posledice v civilni družbi in je vplivalo na oblikovanje *»kulturnega boja«*, ki se je zasidral v slovensko družbo.[14] Vzporedno z rastjo katoliške civilne organiziranosti sta se v slovenski družbi in kulturi uveljavila sokolska telovadba in sokolstvo s Slovensko sokolsko zvezo, članico MGZ. Sokol je v verskem pogledu vodil politiko verskega individualizma ter združeval verne in neverne, vendar pa se je v Sokolu ob političnonazorski diferenciaciji in razhajanju »slogaštva« v narodni stranki vse bolj uveljavljala liberalna orientacija, katere glavna predstavnika proti koncu 19. stoletja sta bila liberalna politika Josip Tavčar in Ivan Hribar.

Telovadba je po zaslugi sokolstva postala tako ljubiteljska dejavnost mladine in sredstvo vzgoje kot sredstvo rodoljubja in katoliški SKSZ je ni mogel obiti. SKSZ je septembra 1902 sklical I. shod katoliških nepolitičnih društev, na katerem so sprejeli nove delovne načrte, med drugim pa so govorili tudi o telovadbi in kljub zadržkom sprejeli resolucijo, naj se za mladeniče, kjer je mogoče, ustanavljajo telovadni in

[14] E. Dolenc je v delu Kulturni boj (1996) poudaril, da je to *»boj za kulturo nasploh, za vodilno mesto v kulturi, je hkrati boj proti privilegirani vlogi katoliške Cerkve in boj za rekatolizacijo z gospodarskim in duhovnim liberalizmom 19. stoletja omajane trdne katoliške vere slovenskega človeka«*. Kulturni boj je hromil slovensko družbo vse do napada na Jugoslavijo 1941, vanj je pa bila vpeta tudi telovadba, ne pa šport.

biciklistični krožki. A o tem so bolj razpravljali, vodstvo SKZS in Janez Evangelist Krek sta bila do samostojnih telovadnih oddelkov kar nekaj časa zadržana. Krek je sprejemal Sokola in razmišljal o le eni narodni telovadni organizaciji ter katolizaciji Sokola, ob tem pa poudarjal, naj raje poskrbijo, *»da izgine iz Sokola liberalni duh. [...] Čemu konkurenca? Mi se samo ne vdamo primesi liberalnih akcij, ki se sili med Sokole, sicer pa idejo, kakršna je vzrasla žal po nemškem vzorcu, med Slovani sprejemamo v celo, kakršna je.«* Ker pa je v Sokolu prevladala liberalna orientacija, je sledil premik tudi na katoliški strani. Občni zbor SKSZ septembra 1905 je sprejel sklep, da začnejo izvajati telovadbo. Pomembna zagovornika sta bila Ivan Podlesnik in duhovnik Anton Korošec. Podlesnik je izstopil iz sokolskih vrst in prevzel strokovno vodenje katoliške telovadbe, medtem ko je med katoliško duhovščino ključno podporo dal Anton Korošec, tedaj referent SKSZ za zabavne društvene dejavnosti, po prvi vojni pa vodilni katoliški politik (ali klerik) in tudi ministrski predsednik v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Korošec je poudaril, da je *»SKSZ načeloma prijateljica telovadbe ter priporoča svojim društvom, da ustanove telovadne odseke; z že obstoječimi društvi, to je Sokoli, bodo naša društva vedno v prijateljskih odnošajih, če v njih ne vlada našim načelom nasprotni duh«.*

Medtem so se na terenu, na Jesenicah, že organizirali prvi katoliški telovadci v sekciji v okviru katoliškega društva. Jesenice so bile hitro razvijajoče se industrijsko mestece z železarno, migracijo in številno delavsko kolonijo. Leta 1902 so nemški uradniki in višji delavci v železarni ustanovili Turnverein, Slovenci pa 1904 Sokola, kamor so sprva zahajali tudi člani katoliškega delavskega društva. Ker se je v Sokolu vse bolj začrtaval liberalizem in za to, da bi preprečili udejstvovanje članov v katoličtvu tujih društvih, so se v jeseniškem katoliškem društvu že leta 1904 lotili organiziranja telovadne sekcije, maja 1905 pa nabavili prvo orodje. Sekcija se je februarja 1906 preoblikovala v samostojno katoliško telovadno društvo z namenom *»zbirati fante k telovadbi in fantovskim zborovanjem, na katerih so se urili fantje za javne nastope za katoliške smernice«*. Jeseničani so društvo imenovali Orel, telovadci pa so bili tudi člani katoliškega delavskega društva. Po občnem zboru SKSZ 1905 so tudi v Ljubljani oktobra tega leta organizirali odbor za telovadni krožek, iz katerega je marca 1906 nastal matični katoliški telovadni odsek. Novembra 1906 so v Ljubljani odprli prvo katoliško telovadnico in ob odprtju je Janez Evangelist Krek naložil novo nalogo ljubljanskim katoliškim telovadcem, naj iz Ljubljane zanesejo *»tudi v širše sloje zanimanje za telovadbo, ki mora postati last celega naroda«*. Predsednik matičnega odseka v Ljubljani je postal nekdanji sokol Ivan Podlesnik, ki je ob odprtju poudaril, da je *»naša zvezda vodnica [...] izobrazba telesa in duha k delavni ljubezni do domovine in naroda.«* S tem so se katoliški telovadci dokončno usmerili v samostojno telovadno pot, tudi znotraj katoliškega gibanja, in ko so avgusta 1907 blagoslovili dom jeseniškega društva, so na javni telovadbi že telovadili člani treh telovadnih odsekov. Število odsekov je v naslednjih letih raslo, novembra 1907 jih je bilo deset in povezali so se v Zvezo telovadnih odsekov (ZTO). Leta 1908 je začelo izhajati skupno glasilo Mladost, Zveza pa je julija imela javni nastop, na katerem je telovadilo okrog 300

telovadcev, 131 pa jih je korakalo v svečanih orlovskih uniformah, ki so jih povzeli po sokolskih in jih je na prvi pogled težje ločiti. Še najočitnejša je bila razlika v peresu v pokrivalu. Sočasno je potekalo zborovanje SKZS, na katerem so katoliški ideologi poudarili mladinsko gibanje v telovadnih odsekih ter ga opredelili kot izobraževalno in vzgojno ter šele zatem telovadno, da bi poudarili razlikovanje s Sokoli in sokolsko vzgojo, osredotočeno na telovadbo. Glasilo katoliške Slovenske ljudske stranke je ob javnem nastopu poudarilo, da *»oprta na pomoč škofa dr. Jegliča in duhovnikov ter katoliških izobražencev, pa tesno napadena od nasprotnikov katoliških organizacij se je čudovito hitro razvijala ZTO v mogočno mladinsko organizacijo«.* Decembra 1908 na praznik Marije Brezmadežne je predstavnike ZTO sprejel knezoškof Anton Bonaventura Jeglič in v pogovoru poudaril pomen ZTO za katoliško gibanje z besedami, *da »kakor so bili sokoli pionirji liberalizma in hočejo biti sedaj pionirji svobodne misli, tako naj bodo mladeniči telovadnih odsekov pionirji krščanskih načel in krščanskega življenja«.*

Dejansko je ZTO po številu organizacijskih enot hitro dosegel sokolstvo, ne pa po številu članov, in bil pri organizacijski širitvi mnogo uspešnejši na podeželju in v manjših krajih, kjer se je telovadba ujemala z izobraževalnim delom SKZS, na drugi strani pa sta jim organizacijska mreža SKSZ in Katoliške cerkve zagotovili organizacijsko bazo. ZTO, ki se je členil na teritorialno zaokrožena »okrožja« in »odseke« (društva), je leta 1909 prevzel ime Orel. Bil je tesno vpet v katoliško gibanje in je deloval kot eno od teles SKZS. Število organizacij in članov je naraščalo in leta 1913 je Orel štel že 168 odsekov s 5228 člani: 108 odsekov je delovalo na Kranjskem, 29 na Goriškem, 26 na Štajerskem in pet na Koroškem, medtem ko se poskusi organiziranja tako katoliškega društva kot telovadbe na Tržaškem niso obnesli. Prav tako je bilo ustanovljeno orlovsko društvo med slovenskimi izseljenci v Clevelandu v ameriški zvezni državi Ohio. Boleča rana za katoliško centralo v Ljubljani je bila Tržaška, ki pa je tudi odraz neupoštevanja ali nerazumevanja tamkajšnjih specifičnih razmer. Na Tržaškem in v Trstu je med Slovenci prevladala enotna narodna politika, ki je glede na širše slovansko priseljevanje v mesto prevzela značaj slovensko-slovanske enotnosti. Tržaški Slovenci so skušali organiziratli sokolsko društvo že leta 1869, vendar ga oblasti niso dovolile. Ponovno so se Tržačani organizirali leta 1882 in Tržaški Sokol kot nacionalno-telovadna organizacija, je hitro postal eno od osrednjih narodnih društev slovenstva v Trstu in na Tržaškem. Tudi v obdobju slovenske politične diferenciacije je na Tržaškem prevladala politika enotnosti in narodnega dela ter je tudi tržaško-istrska slovenska duhovščina podpirala enotnega Sokola. Temu primerno na Tržaškem ni uspel poskus organizirati Orla v Sv. Ivanu.

Prav tako vroče je bilo žensko vprašanje. Slovenka je bila po eni strani vpeta v narodno gibanje, po drugi strani pa se je odpiralo vprašanje njene vadbe in družbene emancipacije. V tem primeru sta se srečala tradicionalizem in moderno žensko vprašanje. Torej, če je telovadba kulturna novost, pomemben del narodne vzgoje, je bilo na mestu vprašanje, ali naj tudi ženska telovadi in zanemari tradicionalno vlogo v okviru gospodinjstva in družine, ki jo je že tako rahljal proces industrializacije.

Sokolstvo je bilo pred prvo svetovno vojno naklonjeno ženskemu javnemu udejstvovanju. Pri odnosu do žensk so poudarili narodni pomen telesno zdrave in moralno krepke ženske tako z vidika matere narodovega potomstva, gospodinje v družini kot vidika učiteljice mladine in javne delavke, ki je še toliko pomembnejši v zgodovinskih narodovih krizah. Orel je delno sledil Sokolu in v Ljubljani so že zelo zgodaj uvedli tudi ženski telovadni odsek, organizacijsko ločenega od moškega, vendar pa je na ravni zveze prevladalo stališče, naj se ženska telovadba ne goji. Sklep so utemeljevali z bojaznijo, da bi sodelovanje duhovnikov z ženskimi društvi izkoristil liberalni tisk, ki je v tedanjem kulturnem boju med katoliškim in liberalnim taborom komaj čakal senzacij, in seveda obrnjeno. V praksi so v Orlu žensko telovadbo dopuščali le v večjih in industrijskih krajih, bolj ali manj zato, da se dekleta ne bi vključevala v Sokola. Katoliška ženska telovadba je pomembne spremembe doživela po prvi svetovni vojni, vendar pa se je ohranilo ločeno organiziranje moških in ženskih odsekov.

Stiki s sorodnimi organizacijami

V letih pred prvo svetovno vojno so se orli na Slovenskem organizacijsko konsolidirali in navezali stike s sorodnimi organizacijami. Po letu 1907 so se povezali s češkimi telovadci, s katerimi so delili skupno ime (v primeru katoliške telovadbe in sploh katoliške civilne organiziranosti sta bila Krekovo delo in slovenska organiziranost slovanski vzor, zato so tudi Čehi in pozneje Hrvati prevzeli ime Orel). Leta 1909 so navezali stike s francoskimi katoliškimi organizacijami in telovadci. Idejo telovadbe so orli širili tudi na bližnjo Hrvaško, kjer se je prav tako razvijalo katoliško gibanje in znotraj njega mladinske organizacije, ki so bile telovadnim trendom naklonjene, vendar pa je prva vojna zavrla zametke katoliških telovadnih sekcij v okviru mladinskih organizacij. Poleg tega je na Hrvaškem v telovadnem pogledu dominirala narodna sokolska organizacija. Vzpostavljeni katoliško-telovadni stiki med Slovenci in Hrvati so se odrazili avgusta 1913 na vseslovenskem orlovskem shodu, festivalu ali zletu, ki so ga nasprotno sokolskemu zletu poimenovali »tabor«. Potekal je v okviru katoliškega shoda v Ljubljani. Katoliški shod bi lahko opredelili tudi kot prvi slovensko-hrvaški katoliški shod, simboliziral pa je združitev katoliških južnih Slovanov v skupni manifestaciji za enotni katoliški politični, kulturni, gospodarski in socialni program. Poleg Hrvatov so se shoda udeležili Čehi in Poljaki, tako da je imel shod tudi širši slovanski značaj. Orlovski nastop je bil vrhunec zunanjih manifestacij shoda – 800 orlov je nastopilo v javni telovadbi, prvič so se javnosti predstavile orlice, pri sprevodu je korakalo 1800 orlov v uniformah, izvedli so prvo orlovsko telovadno tekmo. V javni telovadbi so nastopili tudi Čehi in na shodu je bila ustanovljena Zveza slovanskega orlovstva. Strokovno so bili nastopi orlov resda skromni, tudi v tekmovalnem pogledu so bili še brez izkušenj in so zbudili kritike v orlovskih vrstah ter nasprotovanje ženskemu nastopu, vendar pa je navdušenje preseglo kritiko, javni nastop in tekma pa sta motivacijsko delovala na gostujoče Hrvate, ki so bili na telovadnih začetkih. Po

nastopu prve svetovne vojne so samodejno prenehali delovati, avstrijske oblasti pa niso nastopile proti Orlu kot v primeru Sokola.

Planinstvo (gorništvo)

Gore so med ljudstvom veljale za območje svetega, vršaci so bili sedeži divjih sil, ki niso želele biti motene, in gorski prebivalci so njih željo spoštovali. Razsvetljenstvo ter »svoboda duha in uma« pogojujejo raziskovanje gorskega sveta, vzpone na vrhove in njihovo izmero ali t. i. znanstveni alpinizem, slednji pa ljubiteljsko pohodništvo v sredogorju in turistiko ali plezanje v visokogorju z vodnikom domačinom. Prva društva ljubiteljev obiskovanja gora se v Evropi pojavijo sredi 19. stoletja. Premožni Britanci so leta 1857 v Londonu ustanovili Club Alpine of Great Britain in ob pomoči domačih vodnikov obiskovali predvsem zahodne Alpe ter sprožili val alpinizma. Vplivali so na domače prebivalce in jih spodbudili k organiziranju. Na habsburškem ozemlju so prvo društvo (Alpenverein) ustanovili avstrijski Nemci, in sicer leta 1862, leta 1873 pa so se združili z rojaki iz bližnjih nemških dežel v »nemško-avstrijsko alpinsko društvo« (Deutsche-Österreichischer Alpenverein). Društvo je imelo podružnice po avstrijskih deželah in tudi na Kranjskem (organizirana leta 1874), kjer je z gradnjo koč in označevanjem poti ponemčevalo slovenske Alpe.

Prve težnje po slovenskem planinskem organiziranju zaznamo že v sedemdesetih letih 19. stoletja. Leta 1872 je bohinjski učitelj Jan Žan dal pobudo za organiziranje društva Triglavski prijatelji, vendar so kranjske oblasti zavlačevale z odobritvijo pravil. Nazadnje je bil službeno premeščen še Žan in društvo je propadlo. Kljub temu so »prijatelji« zgradili kočo Triglavski dom (dve uri hoda nad Velim poljem) in uredili pot na Triglav. Z razpadom druščine so usahnili zametki slovenskega planinstva in pobudo je prevzel kranjski Alpenverein, ki je do leta 1892 zgradil že 12 koč, nemški plezalci pa so trasirali prve prvenstvene smeri na Triglav oz. v triglavski steni. Jeseni 1892 je stekla pobuda za ustanovitev Slovenskega planinskega društva (SPD). Vzrok je bila skrb, da bodo Nemci po slovenskih *»planinah napravili nemške napise in kažipote«.* Pobudnica organiziranja je bila druščina *»piparjev«,* vnetih ljubljanskih »hribolazcev« (njihov prepoznavni znak so bile pipe). Ustanovni občni zbor SPD je potekal 23. februarja 1893 z geslom *»ohranimo slovensko lice slovenskim goram«*. Že v prvem letu so označili ali markirali 97 različno težavnih poti. Leta 1895 so začeli izdajati glasilo Planinski vestnik. Najtežje delo v primerjavi z alpenvereinovci je bilo postavljanje koč in boj za očaka Triglav, ki je bil dobljen po zaslugi dovškega župnika Jakoba Aljaža. Do leta 1900 so postavili že 12 koč (prvo že leta 1894, Orožnova koča na Črni prsti), na Triglavu pa je stal Aljažev stolp poimenovan po Jakobu Aljažu.

Jakob Aljaž, rojen sredi 19., st. se je že v mladosti navdušil nad gorskim pohodništvom, saj je odraščal pod in s Šmarno goro. Pozneje je vstopil v semenišče in postal kaplan ter dolga leta služboval v Dovjem pri Mojstrani. Leta 1883 je bil prvič v triglavski dolini in se navdušil. Kot navdušenega gornika so ga v članstvo snubili nemški

»alpenvereinerji«, vendar se je kot rodoljub včlanil v SPD. Nanj kot rodoljuba je vplival dogodek ob otvoritvi koče nemškega »Alepneverina« pod Triglavom na Gubah (danes tam Staničev dom) konec osemdesetih let, kjer je v govoru nemški politik Karl Deschman (nemškutar, ki je iz Slovenske narodne stranke prestopil v nemško) v zaključku pozval: *»In ti, očak Triglav, varuj s svojo roko našo nemško deželo!«* Aljaž se je odločil ohraniti Triglav slovenski in *»sprožil drzno misel, vrhu Triglava postaviti majhen stolp«,* je pozneje zapisal Planinski vestnik. 7. avgusta 1895 se je njegova »drzna misel« udejanila in *»opoldne je sonce prvikrat obsijalo najvišjo stavbo na Slovenskem … Ta dan bo z zlatimi črkami zapisan v zgodovino slovenske turistike (planinstva/gorništva* – op.p.*).«* Odmevi so bili različni, navdušenje med Slovenci in geodetska tožba Nemcev, češ da je stolp uničil triangulacijsko točko na Triglavu. V preiskavi je bilo dokazano nasprotno in vojska je celo vzela stolp za mero ter so v sredi stolpa zakopali škatlo s pergamentom kot triangulacijsko točko. Stolp je bil rešen, Triglav slovenski, Aljaž pa je stolp podaril SPD.

SPD je hkrati pričelo urejati vprašanje gorskih vodnikov in njihove strokovnosti in 1912 ustanovilo prvo postajo Gorske reševalne službe.

Henrik Tuma je znanstveno utemeljeval slovensko *»imenoslovje Julijskih Alp«* in v strokovnih delih in prispevkih podpiral plezanje ali *»turistiko«* oziroma alpinizem. Med ljubitelji plezanja se je oblikovala skupina Dren, ki je bila po prvi svetovni vojni jedro društva Skala. Njeni člani so leta 1911 prvi brez vodnika preplezali severno steno Triglava po Slovenski smeri, prav tako so bili znanilci smučanja ali rabe smuč za potrebe planinstva pozimi.

Slovenska planinska organiziranost je temeljila na enotnem društvu SPD in društvenih podružnicah po slovenskih deželah (prva podružnica že leta 1893 -in sicer kamniška). Formirana je bila tudi češka podružnica, ki je jeseni 1899 postavila še danes aktualno Češko kočo v Ravnah v Savinjskih Alpah. Do začetka prve svetovne vojne je SPD štel 26 podružnic z več kot 3300 člani in zgradil 38 koč.

»Sport«

Šport se je na Slovenskem začel razvijati v senci telovadbe. Pot mu je utiralo najprej kolesarstvo, nato pa nogomet in druge dejavnosti, ki so se v desetletju pred prvo svetovno vojno organizirale. Če pogledamo širše društveno stanje v Ljubljani do leta 1914, nam to kaže sliko, v kateri sta bila organizacijsko v ospredju telovadba in planinstvo. Poleg njiju je bilo že dobro organizirano kolesarstvo, druge športne panoge (nogomet, tenis, veslanje, sankanje, atletika, plavanje ipd.) so se šele pojavljale, prednjačil pa je nogomet. Športne novitete so izpodrivale tradicionalne dejavnosti, če slednje, denimo kegljanje, niso bile vključene v društveno dejavnost. V primorskih krajih je bilo priljubljeno balinanje, ki ga v slovensko notranjost množičneje zanesejo primorski emigranti po prvi svetovni vojni. Sicer pa šolska poročila omenjajo, da so

pred prvo vojno že balinali ljubljanski dijaki v okviru šolskih »igralnih popoldnevov« (spielenachmittags), a je njihova igra očitno ostajala v šolskih okvirih, kjer so bila za to tudi nabavljena igrala, medtem ko se je v gostilniškem in društvenem okolju kegljalo. Športu kot poosebljenju tekmovalnosti in tekmovalnih prireditev je tako na Slovenskem kot na evropski celini v veliki meri utiralo pot kolesarstvo z dirkami, cestnimi in dirkališčnimi.

Podobno kot pri telovadbi in planinstvu je tudi v športu zaznati narodno delitev pa tudi stanovski vpliv in organiziranje prvih delavskih klubov. Klubi so za svoje delovanje potrebovali objekte. Medtem ko so »planinci« markirali gorske poti, gradili koče in organizirali gorniške tečaje, so turnarji in sokoli krepili telo in duha v prvih telovadnicah ter spomladi in poleti na letnih telovadiščih, strelci so se merili na strelišču, kolesarji so uredili prva dirkališča ali velodrome, plavalci so ograjevali dele rek in jezer v pretočne bazene, medtem ko »kopališča«, ki so služila higieni ali čistoči meščanov, bazenov še niso poznala in so za razvoj plavalnega športa nepomembna. »Drsalci« so uživali drsalne radosti na zamrznjenih »ribnikih« ali »bajerjih«. V Ljubljani je bil denimo leta 1880 urejen tivolski ribnik. Mestna občina ga je prepustila v najem Laibacher Eislaufverein (v prevodu Ljubljanski drsalni klub), a mu ga je leta 1906, ko je bila mestna občina trdno v slovenskih rokah, vzela z utemeljitvijo, da društvo pri poslovanju ne uporablja slovenskega jezika. Občina ga je nato ponudila v najem Ljubljanskemu Sokolu. Ta je ponudbo zavrnil, zato ga je vodila sama, saj *»splošni interesi modernega mesta ljubljanskega zahtevajo, da se ne opusti priljubljeni in zdravju koristni šport drsanja in veslanja, katerega skoraj nobeno večje mesto ne pogreša. Ljubljančanje so se tudi ribnika in drsališča že tako privadili, da bi ga pač težko pogrešali.«* Drsanje se pred prvo svetovno vojno še ni uveljavilo v športnopanožni strokovni obliki, temveč kot družabno-zabavna ali rekreativna dejavnost, so pa zato že prirejali drsalne tečaje, ki jih je nekaj časa vodil praški drsalni mojster Rychlik. Ta je nadobudnim ljubljanskim drsalcem predstavil osnove drsanja. Nekateri udeleženci tečajev so bili pobudniki umetnostnega drsanja po prvi svetovni vojni v okviru športnega kluba Ilirija. Poleg mondenega tivolskega ribnika so bila v uporabi tudi »ljudska drsališča«, med drugim v Trnovem ter tako imenovani Kernovo drsališče in Habjanovo v Rožni dolini. Kernovo drsališče je bilo za trnovsko župnijo, kjer je zaradi izkopavanja ilovice nastala globlja jama. Ob jesenskih deževnih dneh se je v jamo stekala voda, ki je pozimi zamrznila. Pozimi so uredili drsališče, ob nedeljah in predpustnih dneh pa prirejali tudi različne veselice na ledu. Drsališče se je uporabljalo do leta 1911. Med zimskimi športi se je na Slovenskem že uveljavljalo smučanje ali sprva po skandinavskem vzoru poimenovano »ski«. Resda poznamo iz slovenske etnologije »bloško smučanje«, ljudsko smučanje prebivalcev planote Bloke in bližnjih predelov, vendar to tehnično ni vplivalo na oblikovanje modernega slovenskega smučanja, temveč na slovensko smučarsko terminologijo, ki jo je pripravil eden od pionirjev slovenskega smučanja Rudolf Badjura. Ta je pozimi 1913/14 tudi že organiziral tečaj smučanja v Ljubljani ter smučarsko in sankaško tekmo v Bohinjski Bistrici, medtem ko posebna smučarska društva niso

dokumentirana. Zanimanje za smučanje se je v Evropi razmahnilo po uspešni grenlandski odpravi Fridtjofa Nansena (1888). Uporabil je nordijske smuči in svojo pot popisal ter objavil. Smučke so bile tudi razstavljene na enem od svetovnih sejmov v Parizu. To je sprožilo val zanimanja in naročil smuč, med njimi so bili številni planinci, prav tako pa se je smučka širila v vojaške sestave. Vendar pa dolga nordijska smučka ni bila primerna za alpska območja, zato se je razvil nov alpski tip smučke s kovinskim stremenom, palicama in specifično tehniko smučanja. S takšno smučko se je na vojaških orožnih vajah seznanil tudi Rudolf Badjura in postal navdušen ljubitelj smučanja. V slovenskem prostoru ni bil edini, saj se je zametki ali primeri smučanja pojavijo med različnimi družbenimi krogi in poklici na Slovenskem. Po raziskavah sta bila med prvimi naročniki para smuč na Slovenskem učitelj Edmund Čibej v Predmeji na Trnovski planoti in gozdarski inženir Josip Jarisch, po seznanitvi s potovanji na Grenlandijo. Predmejski mizar Fran Krapež je leta 1889 že naredil prvi podoben par smuč, ki so bile koristne zlasti za zimsko delo gozdarjev. Podobno je bilo med gozdarji na Pohorju, a tja so smučke prišle iz avstrijskih dežel. V gornjesavski dolini sta domačina Janez Rabič iz Mojstrane in Janez Komavc z Radovne okrog leta 1896 vodila švedskega turista na lov v Vrata. Uporabljal je smučke, medtem ko onadva snežke in sta mu težko sledila. Navdušena nad novostjo sta naročila smučke pri lokalnem kolarju. Drugi primeri so vezani na rekreativno smučanje gospode na gradu Snežnik, v letu 1895 pa tudi že med planinci. V Planinskem vestniku je Slavoj J. K. opisal in se pohvalil s smučarsko izkušnjo*: »Bilo je megleno zimsko jutro 14. marca [1895,* op. p.*], ko sva se napotila s prijateljem preko Šiške na Ljubljansko polje, nesoč s seboj svoje 'skije'. – Tu si naveževa lesene dirkalice na noge ter jo ureževa poleg železne ceste [železniških tirov,* op. p.*] proti Vižmarjem in od tam dalje na Tacen, kamor dospeva ob 8. uri in 40 minut. – Pot je bila kot nalašč pripravna za vožnjo in to tem bolj, ker je bil sneg malo pomrzel. – Prijatelj moj, docela še novinec v takem dirkanju, je jel tožiti, da je utrujen in da se misli vrniti nazaj v Št. Vid ter me ondi počakati. Jaz sem mu rad verjel, da bi ne vzmogel cele poti, zbog tega sem mu privolil, da se vrne. – Pa dasi se je moj prvi izlet s 'skiji' vršil ob malo ugodnih vremenskih razmerah, ne kesam se ga vendar ne, ker človek se vsak dan uči kaj novega, in najboljša učiteljica človeku je v življenju lastna izkušnja, mojstra pa ga naredi le mnogokratna vaja. To pa velja le o meni, ki sem prvi vztrajno izvršil ta športni izlet s 'skiji' iz Ljubljane na Šmarno goro in nazaj, dočim je moj sodrug med potom opešal in imel s svojimi 'skiji' korajžo drsati se le v Vižmarski krčmi in pa v kupeju gorenjskega vlaka!«* Zanimivo, da so si marca istega leta omislili smučarsko »dirko« tudi predmejski gozdarji na Trnovski planoti, ki jo Svetozar Guček šteje kot primer ene od prvih alpskih tekem v srednjeevropskem prostoru. Proga jih je vodila od Predmeje do Goljaka in nazaj. Tekma je bila dokumentirana v goriškem časopisu Soča, avtor s psevdonimom Tone Smuk pa je v zaključku poudaril namen »izleta« ali tekme*: »1. povzdigniti ta sport in 2. praktično pokazati, da za naše gore je snežka po zimi neprecenljive vrednosti.«* Vplivnejše pa je bilo smučanje planinskih zanesenjakov v skupini Dren v prvem desetletju 20. stoletja, med njimi je bil tudi Rudolf Badjura.

Ob omenjenih dejavnostih in društvih kaže opozoriti tudi na razvoj šaha, čeprav se ta v smislu telesne dejavnosti ne šteje kot šport, po drugem kriteriju, tj. prostočasnost ali/in družabnost, pa bi ga v nekem obdobju uvrstili med šport. Šah je prek salonov in kavarn, šahovskih omizij in krožkov ter problemskih šahovskih rubrik v časopisju in prvih šahovskih tekmovanj v 19. stoletju pridobival množičnost. V Ljubljani je bilo šahovsko društvo ustanovljeno leta 1912, in sicer Ljubljanski šahovski klub. Ustanovitev je sovpadala z izjemnim nastopom Milana Vidmarja (po prvi vojni tudi rektorja ljubljanske univerze) na mednarodnem šahovskem turnirju v španskem San Sebastianu, kjer je zasedel drugo mesto.

Poleg sokolskih in orlovskih društev se v letih pred prvo svetovno vojno organizirajo tudi prva delavska telovadna in športna društva, denimo nemški Eintracht (Vzajemnost) v Mariboru, sicer kot kolesarsko društvo. Leta 1903 je v Tržiču na Kranjskem deloval telovadni odsek delavskega izobraževalnega društva Vzajemnost, v letu 1912 pa sta dokumentirani nogometni tekmi ljubljanskega moštva Vzajemnosti in kluba Ilirije v Ljubljani. Vzajemnost kot splošna delavska izobraževalno-kulturna zveza društev je bila leta 1913 razpuščena in namesto nje je bila v istem letu ustanovljena Splošna delavska izobraževalna zveza Svoboda. Ta je v svojem pravilniku poudarila, da je njen namen »pospeševati duševni in gospodarski napredek«, v delokrog pa so uvrstili *»vse športe kakor: telovadbo, turistiko [planinstvo,* op. p.*], nogomet, lahko atletiko, plavanje itd.«*. Z vidika športnega zgodovinopisja sta obe organizaciji v obdobju pred prvo vojno slabše raziskani, bolj je poznana dejavnost Svobode po prvi vojni, ko je tudi aktivneje posegla v javno življenje z organiziranjem telovadnih odsekov in športnih klubov, včlanjenih v športne panožne zveze.

V obdobju do prve vojne so se 'delavci' telovadno in športno šele vzpostavljali. Z izrazom delavci moramo razumeti tako delavstvo v ožjem stanovskem in poklicnem pogledu kot simpatizerje in pripadnike socialdemokracije in socialdemokratske stranke in drugih delavskih stanovsko-nazorskih organizacij. Tudi liberalni in katoliški tabor sta agitirala med delavstvom in skušala razširiti svoj politični vpliv za unovčenje na volitvah in politično dominiranje. Mnogi ljubitelji telovadbe in športa ali planinstva so bili člani sokolskih ali orlovskih društev in bili telovadno jedro za razvoj po prvi vojni, medtem ko so na športnem področju že zabeležena prva delavska stanovska društva. Resda v skromnem številu, poleg nogometne Vzajemnosti je bilo nekaj kolesarskih društev.

Kolesarstvo, pionir športa

Prva kolesa, najprej visoka (s prednjim velikim in zadnjim malim kolesom) in zatem nizka (obe kolesi enaki), so se na Slovenskem pojavila v drugi polovici 19. stoletja. Bila so draga in dostopna le premožnejšim slojem, proti koncu stoletja pa se je število koles po zaslugi izposojevalnic povečalo in kolesarstvo se je razširilo med družbene sloje. S širjenjem koles so se pojavila tudi kolesarska društva. Prva društva so bila elitnega značaja in izletniške narave, organizirala pa so tudi že prve dirke in narekovala športni

razvoj. Kolesarstvo je v luči splošnega športnega razvoja ena starejših panog in ob boku telovadbi in sokolski organizaciji ter planinstvu. Nestor športnega novinarstva Lavoslav Struna je leta 1923 dobro poudaril, da je zgodovina slovenskega športa [v tej interpretaciji nista vključena telovadba/gimnastika in planinstvo, op. p.] *»v svoji razvojni dobi več ali manj povezana z zgodovino nogometa. Izvzeti gre le kolesarstvo, ki se je začelo še pred letom 1890, cvetelo približno deset let, pa se potem, po dolgoletnem mirovanju, leta 1913, sledeč impulzu nogometnih klubov, ponovno začelo razvijati. Tudi na drsanje je ugodno vplival nogomet, vendar njegovi začetki segajo v globoko zgodovino«.* Seveda je njegov pogled na športno »cvetenje« vezan na Kranjsko in Ljubljano. Če bi opravili primerjavo z drugimi deželnimi centri, bi lahko našli tudi drugačno kolesarsko specifiko, kakor je denimo po prvi vojni poudaril kolesarski odbornik major Jaklič, da *»v razvojni dobi koles […] Ljubljana ni zaostajala za drugimi večjimi mesti Avstrije, imela je lepo 400 m dolgo dirkališče, katero pa se je vsled mlačnosti, ki je Ljubljančanom prirojena, opustilo in je pozneje razpadlo. Od takrat ni bilo opaziti pravega sportnega življenja, kljub temu, da je število kolesarjev enormno naraslo. Medtem se je pa v primorskih krajih, osobito v Trstu in Gorici, lepo razvijal kolesarski sport, ki je zaeno tudi v nacijonalnih ozirih mnogo pripomogel k narodni zavednosti obmejnih krajev s prirejanjem dirk in izletov.«*

Prva društva so dokumentirana v osemdesetih letih 19. stoletja in glede na sodeželanstvo Slovencev in Nemcev ter Italijanov narodnostno ločena. Nemci so bili korak pred Slovenci in so se v Mariboru organizirali leta 1883 v Marburger Bicycle Club, leta 1886 v Celju v Cillier Bicycle Club in v Ljubljani leta 1885 v Laibacher Bicycle Club. Nemcem so v Ljubljani sledili Slovenci in leta 1887 ustanovili prvo slovensko kolesarsko društvo Klub slovenskih biciklistov Ljubljana. Podobno je bilo tudi v Gorici in Trstu, kjer so bili organizirani nemški, italijanski in slovenski klubi, nemški predvsem iz vrst nemškega uradništva. Širitev kolesarstva med Slovenci se je ponekod (npr. v Trstu in Celju) navezovala na delovanje sokolskega društva in kolesarske sekcije, ki je npr. v Trstu prerasla v Kolesarski klub Balkan, na Štajerskem je podobno vlogo odigral Klub slovenskih biciklistov Celje, medtem ko je bilo na Goriškem temeljno Kolesarsko društvo Gorica. V devetdesetih letih 19. stoletja se je kolesarstvo razširilo med delavstvom. Leta 1890 je bil ustanovljen Delavski kolesarski klub Idrija in 1898 Delavski kolesarski klub Maribor, eden prvih slovenskih klubov na Mariborskem, njegovi člani so bili večinoma mariborski slovenski železničarji. Do prve svetovne vojne je bilo na Slovenskem ustanovljenih 31 kolesarskih klubov, vendar so nekateri že prenehali delovati. S kopičenjem društev je bil Klub slovenskih biciklistov Ljubljana (KSBL) pobudnik ustanovitve zveze slovenskih kolesarskih klubov in povezovanja s sosednjimi hrvaškimi. Zaradi avstro-ogrskega dualizma slovensko-hrvaška zveza ni bila uresničljiva, je pa bila aprila 1895 organizirana Zveza slovenskih kolesarjev.

Prvim društvenim izletom na krajše in daljše razdalje so sledile cestne dirke in ureditve dirkališč ali velodromov v Trstu, Gorici in Ljubljani. KSBL je že leta 1887 organiziral prvo (slovensko) cestno dirko Ljubljana–Št. Vid, dolgo 4 km, ob desetletnici KSBL leta

1897 pa je bilo urejeno »dirkališče« ali velodrom. Ker je bilo ljubljansko kolesarstvo na prehodu stoletja v stagnaciji (problem profesionalizma), je dirkališče v Tivoliju samevalo in so ga preuredili v sokolsko telovadišče. Nasprotno je bilo na Tržaškem in Goriškem. Leta 1908 sta tržaški in goriški klub organizirala na goriškem dirkališču narodno dirko, ogledalo si jo je okoli 5000 gledalcev. Tržaški Balkan je bil leta 1909 pobudnik in organizator vsakoletne cestne dirke Ljubljana–Trst za naslov jugoslovanskega prvaka. Leta 1912 je snoval tekmo za naslov vseslovanskega prvaka s temu primernimi udeležbami slovanskih kolesarjev iz Avstro-Ogrske in zunaj nje, a se zamisel ni uresničila. Na dirkah so sprva prevladovali zagrebški kolesarji, v letih tik pred prvo svetovno vojno pa je zmagoval Tržačan Albin Šiškovič. Med kolesarji tega obdobja moramo omeniti še Viktorja Bohinca, ki je leta 1895 nastopil v Franciji na dirki Pariz–Bordeaux.

Tekmovali so le moški in medtem ko je bilo kolesarstvo moških povsem samoumevno, je dosti več prahu dvignilo kolesarjenje žensk. V kolesarskih društvih ali klubih so bile ženske v manjšini, mnogokdaj le okrasek kolesarskih prireditev, a dejstvo je, da se je s širjenjem in priljubljenostjo kolesarstva in novimi primernejšimi »nizkimi kolesi« na kolo usedla tudi ženska. Predsodki niso bili odpravljeni čez noč, opravičevali ali zavračali so jih tudi z zdravniškimi argumenti ter s seksualnostjo oziroma *»umazano pregreho«* z vzburjanjem na sedežu, vendar je v začetku 20. stoletja ženska na Slovenskem zakolesarila, še dolgo pa ne tekmovala.

Prvi slovenski »sportni« klubi

Kot že rečeno, šport v angleškem pomenu in v obliki angleških panog in iger ter tekem je prišel na Slovensko šele ob koncu 19. stoletja. Prvo slovensko društvo, ki se je poimenovalo »sportno«, je bilo organizirano leta 1900 v Mariboru, vzporedno pa v Ljubljani nemški Laibacher Sportverein. Slednje se je poimenovalo kot športno, dejavnost pa je bila podrejena nogometu. Vedenje o klubu je šibko, podobno kot tudi o nemških telovadcih, in potrebne so raziskave. Laibacher Sportverein je okrog leta 1907 prenehal delovati, ljubljanski Slovenci pa so tega leta ustanovili Ljubljanski sportni klub.

Ljubljanski sportni klub

Ljubljanski sportni klub, športni klub ljubljanskih Slovencev, je bil ustanovljen decembra 1907 *»iz idealnih sportnih nagibov mladih slovenskih intelektualcev«. »S tem je bil dejansko položen temelj prvemu slovenskemu sportnemu klubu* [na Kranjskem, op. p.]*, čigar pravila pa so bila potrjena zaradi traktnih napetosti*[15] *med Nemci in Slovenci od c.kr. deželnega predsedstva za Kranjsko šele 17. 1. 1909, ko je*

[15] Slovensko-nemških nacionalnih napetosti v Ljubljani, ki so septembra 1908 kulminirale v protinemških izgredih s tragičnim streljanjem vojakov v demonstrante, pri čemer sta bila ubita dijak Ivan Adamič in strojnik Rudolf Lunder.

bil za c.kr. deželnega predsednika grof Chorinsky,« je zapisano v ohranjenem kronološkem zapisu o LSK. Namen društva je bil širok, namreč *»gojiti vse športe«,* čeprav so med njimi izpostavili *»zimske športe, kakor sankanje, drsanje, ski*[16] *itd.«*, eden osrednjih pa je bil veslanje. Klubske barve so bile belo-modre z modro zvezdo, ki so jo ohranili tudi po opozorilu, da je modra zvezda *»laški znak«.*

Ker je bil klub ustanovljen na prehodu v zimo leta 1907, so se člani najprej posvetili sankanju. Sankališče je bilo urejeno v Tivoliju in odbor je sestavil *»sankalni red«*. Ta je določal intervalne starte, prepovedoval je prehitevanje in zahteval takojšen umik s proge po zaključku vožnje, v primeru nezgode je bil »*vsak sankalec zavezan izstopiti in pomagati«*, poleg tega je bilo sankanje *»dopustno samo s sportnimi sankami«.* Ker je bilo treba sankališče vzdrževati, so razmišljali o *»nastavitvi sluge«*, medtem ko so bili klubski člani redarji. Sankanje so hoteli širiti tudi zunaj Ljubljane, zlasti v Bohinjsko Bistrico, ki je po izgradnji železniškega predora na progi proti Gorici in Trstu pridobivala značaj zimsko-letnega središča. To lahko razberemo iz sklepa odbora marca 1908, da vloži *»prošnjo na ministrstvo javnih del za zgraditev sankališča v Ljubljani in propagiranje zimskega sporta v Bohinjski Bistrici«*.

Poleti so se posvečali tenisu in veslanju. Tenis so sprva igrali na letnem telovadišču Ljubljanskega Sokola. Za veslanje je klubu leta 1908 uspelo urediti čolnarno ob izlivu Malega Grabna v Ljubljanico. Tu so predvideli in uredili tudi *»solčne kopeli in verande«.* Stroški gradnje so bili visoki, domislic, kako priti do denarja, pa kar nekaj: plačevanje višje članarine, zlasti veslačev, pridobitev bančne menice, za katero jamčijo člani, klub pa da jamstvo za odplačevanje. Ali so ta predlog uresničili, iz zapisnikov ni razvidno, je pa odbor na seji februarja 1909 odločil, da bodo *»za pokritje stavbnih stroškov namenili ves prebitek društvenega dohodka po odbitku tekočih stroškov«*. Kakorkoli, stroške gradnje čolnarne so odplačevali kar nekaj let. Zato pa so se lahko na prvem rednem občnem zboru leta 1909 pohvalili, da premorejo sankališče v Tivoliju in čolnarno ob izlivu Malega Grabna v Ljubljanico, medtem ko so teniški igrišči najeli na letnem telovadišču. Pod čolnarno so uredili splav in dohod na splav, od koder so splavljali čolne v Ljubljanico. Uredili so tudi začasno letno pristanišče za *»izletne«* čolne, kajti klubsko *»veslarstvo«* ni bilo omejeno le na veslanje z *»dirkalnimi čolni«* z enim, dvema ali več sedeži, z enojnimi ali dvojnimi vesli oz. – kot so jih imenovali v žargonu – *»enojko«, »dvojko«* ali *»štirico«.* Manjše tekmovalne čolne so nabavljali člani sami in so v tem primeru plačevali le manjši prispevek za čolnarno, medtem ko je odbor marca 1911 nabavil rabljeno *»štirico Donau dunajskega kluba Austria«*.

Ljubljansko športno veslanje je zbudilo zanimanje ravnateljstva I. državne gimnazije, kjer je deloval Fran Tominšek, podpornik ideje moderne telesne vzgoje in član Slovenskega planinskega društva. LSK je leta 1910 prejel njegov dopis, da pripravlja ustanovitev gimnazijskega veslaškega odseka s pomočjo subvencije šolskega

[16] Glede na to, da Rudolf Badjura še ni napisal smučarske terminologije, so za smučanje uporabili tedaj v Evropi uveljavljeni termin »ski«. Termin »ski« so uporabljali tudi člani zagrebškega HAŠK, ki so v začetku leta 1912 povabili LSK na »ski vožnjo«.

ministrstva, ki bi krila nabavo čolna. Načelno jih je spraševal, v kakšni obliki in pod kakšnimi pogoji bi pri projektu sodelovali in dovolili sprejem gimnazijskega čolna v čolnarno. LSK je nemudoma odgovoril, da dijaki lahko vstopajo v čolnarno pod vodstvom profesorja ali/in vodje veslanja in da si LSK pridržuje strokovno vodstvo veslanja. Po mletju mlinskih šolskih koles in nadaljnjem konkretiziranju oblik sodelovanja – eden od pomembnih pogojev je bil, da *»vsak dijak mora dokazati, da je izurjen plavač«* – so v začetku leta 1912 prejeli obvestilo o dovoljenju ministrstva, *»da smejo gimnazijci pod nadzorstvom športnega kluba prirejati veslarske vaje«.* Te so prevzeli klubski člani, *»veslarski vežbatelji«.*

LSK-jevci so z dejavnostjo v mestni kulturni utrip uvajali nove športe, poleg veslanja in sankanja posredno tudi plavanje, ter širili telesnovzgojno ponudbo. Nastopi pa vprašanje tekem. LSK je prejel nekaj povabil. Maja 1911 je prispelo vabilo I. Češky Lawn-tenis kluba na mednarodni teniški turnir, medtem ko jih je na veslaško regato vabila praška Slavija. Žal ohranjeni zapisnik sej beleži le opombo, da sta odgovora odposlana. Pomembnejši pa je prispevek LSK pri *»plavalni dirki«* avgusta 1911 na Bledu, ki jo lahko štejemo za prvo plavalno tekmo na Slovenskem. Prirediteljica je bila Avstrijska veslaška zveza, LSK pa je sodeloval tako pri organizaciji oz. tehnični izvedbi *»dirke«* kot v tekmovalnem delu s svojimi plavalci. Tekmo so označili za mednarodno, a ne zato, ker bi bili nastopajoči iz različnih držav, temveč zato, ker so nastopili predstavniki različnih narodnosti Avstro-Ogrske. Prijavljeni so bili tekmovalci iz Prage, Zagreba, Trsta, Opatije, Gradca, Bleda, Ljubljane in ljubljanskega vojaštva. *»Plavalna dirka«* je predvidevala 12 *»tekem«* po starostnih kategorijah, po spolu in v različnih tehnikah. Glavna je bila tekma na 2800 metrov dolgi progi od kopališča pod hotelom Louisenbad (danes Toplice) do otoka, okrog njega in nazaj. Zmagal je Pražan Prull, Ljubljančan Fran Kandare je bil četrti. V drugih disciplinah so omenjeni še drugi ljubljanski tekmovalci: M. Grilova, E. Skalarjeva, F. Župančičeva, Fran E., A. Kandare (skakalec), I. Zupančič in A. Lavš. Poleg njih sta tekmovala tudi Blejca Fran Ravnik in Anica Černe, ki ju pozneje najdemo v vrstah ljubljanske Ilirije. O plavanju je poročal tudi tajnik LSK na občnem zboru v začetku leta 1912 in poudaril, da se je leto prej plavanje še *»posebej gojilo«*, ko pa so nabavili skakalno desko, se je plavalna ponudba še razširila. Tako so razumljivi uspehi ljubljanskih skakalcev v vodo takoj po prvi vojni, ko so bili med najboljšimi v novi jugoslovanski državi, pa čeprav so imeli za treniranje neprimerno slabše razmere kot obmorski skakalci v hrvaškem Primorju in Dalmaciji.

Število članov je bilo sprva glede na drage in ekskluzivne športe, zlasti veslanje, skromno, a se je povečevalo, zlasti leta 1909. Tako je tajnik na občnem zboru v začetku leta 1910 poročal o 121 članih, da pa jih je bilo tudi že 138. Naslednje leto je klub štel 120 članov, torej je bil upad minimalen, leta 1912 pa 111 članov, medtem ko za leti 1913 in 1914 ni podatkov. V LSK so se dobro zavedali problematike članstva oz. dejstva, da je za delovanje in obstanek kluba potrebno kontinuirano včlanjevanje novincev. Drži pa, da so se v LSK lotili športov, ki so bili vse prej kot poceni in primerni za množičnost. Čolnarstvo je bilo resda tradicija Ljubljančanov, vendar ne veslanje s

specialnimi čolni, med drugim jolami in gigi. Tudi sankanje je bilo pozimi priljubljeno, pa vendar to ni bilo sankaštvo s športnimi sanmi, angleško *»bobsleigh«,* ki se je izvajalo na posebej za to prirejeni progi. In ne nazadnje tenis, ki ga je še dolgo v 20. stoletju spremljal pridevnik gosposki, buržujski ali beli šport. Člani so vse leto gojili veslanje in tenis, pozimi sankanje, leta 1911 so se uveljavili še plavanje in skoki v vodo s posebej za to naročene skakalne deske, po prvi vojni pa tudi smučanje. Temu primerno so že kmalu predvideli upravno reorganizacijo oz. decentralizacijo. Za veslanje in tenis so načrtovali določeno notranjo samostojnost, marca 1908 so ustanovili *»tenis-odsek«*, maja istega leta pa še *»veslarski odsek«* (v začetku leta 1911 je bilo veslačev 39, tenisačev pa 32). Navzven je klub in oba odseka zastopal in vodil klubski odbor.

Sportno društvo Maribor

Športno organiziranje mariborskih Slovencev je vpeto v širše družbeno-kulturno dogajanje v tem delu Slovenije. Mesto Maribor se je po zgraditvi Južne železnice, ki je omogočila širšo povezavo z vzhodnoalpskim gospodarskim prostorom, širilo. Srednjeveški zid je postal pretesen, mesto je raslo, se spajalo s predmestji in se urbaniziralo. Pritekal je kapital in gradil prve industrijske komplekse. Kapital je bil nemškega izvora in z njim se je vse bolj naseljevala germanizacija in politika germanskega prodora na Jadran. Na desni strani Drave so zgradili obsežne železniške delavnice, ob njih pa veliko in po enotnem načrtu zgrajeno sosesko »Železniško kolonijo«, prvo te vrste na Slovenskem, s pripadajočimi objekti, kot so javno kopališče, trgovine za preskrbo in prostori za kulturno delovanje. Delavnice oziroma železnica in industrijski kompleksi so dajali zaposlitev lepemu številu Mariborčanov, ki so ga pomnožili mnogi migranti. Število prebivalcev se je namreč v tem obdobju bistveno povečalo, sredi 19. stoletja je bilo več kot 4000 prebivalcev, po štetju prebivalstva iz leta 1910 pa že prek 28.000. Razvijali so socialno življenje, narodno pa so bili v krepki večini Nemci, saj naj bi se za Nemce izrekli pred prvo vojno skoraj dve tretjini meščanov. Nemci so že organizirali »turnverein«, po letu 1883 so sledili kolesarji v Bicycle clubu in tudi drugih, eden zadnjih je bil leta 1900 Edelweiss, ki je deloval tudi po prvi vojni.

Na drugi strani so slovenski delavci v železniških kolonijah leta 1898 ustanovili Delavski kolesarski klub, medtem ko se je na levi strani Drave, kjer je bilo staro mesto, tudi našla skupina slovenskih ljubiteljev kolesarsko-telovadnih-športnih kulturnih novitet, ki je organizirala leta 1900 Sportno društvo Maribor. Stepišnik poudarja, da so kot prvi med Slovenci uporabili izraz športni, kar je zgodovinsko zanimiv primer. A zakaj bi in so ga, saj ga niso niti Nemci? Novakov v kulturno-historičnem orisu nastanka društva, objavljenem leta 1929 v zborniku I. SSK Maribor, razlaga, da je bil namen društva gojiti *»različne športe v najširšem pomenu besede«,* prirejalo je kegljiščne, strelske, pevske in druge zabavne večere, igre (gledališke) in jour-fixe (zabavno-plesne prireditve), tenis, kolesarjenje, telovadbo pa tudi izlete s petjem in zabavami v mariborsko okolico.

Namen je bil prvenstveno družaben ali rekreativen, nič kaj tekmovalen in seriozen, bi lahko sklepali na njegov zapis, čeprav so tenisači gostovali tudi pri Celjanih, član Ciril Žižek pa je uredil teniško igrišče v Ormožu, kjer so igrali vse do izbruha prve vojne. Članstvo se je prepletalo s čitalnico, podobno kot v marsikaterem kraju sokolsko in čitalniško društvo. V Mariboru je to prepletanje vplivalo na oblikovanje slovenskega društvenega življenja, Sportno društvo Maribor pa je postalo torišče nadaljnjega organiziranja. Iz dela društva, to je sekcije telovadcev, je bil ustanovljen Mariborski Sokol, kar so ob praznovanju 25-letnice poudarili tudi Sokoli. Po njihovem videnju je društvo prirejalo jour-fixe, kolesarske in peš izlete, ustanovilo pevski zbor, ki je gojil zlasti narodno pesem, in skrbelo *»zlasti za telovadbo dam«*, kar je bil tipično sokolski primer z ženskimi odseki po načelu žena vadi ženo. Na občnem zboru »sportnega društva« novembra 1901 je tajnik v zaključku poročila poudaril, *»da se to mlado društvo, ki je imelo v začetku toliko odkritih in skritih nasprotnikov, razvija tako krepko in mladostno«* ter da v *»bodoče temeljito ugladi pot Sokolu«* oziroma naj ima društvo pred sabo *»vedno v mislih svoj cilj, ustanovitev Sokola«* in naj dela v tem smislu ter išče *»zlasti kontakta z nižjimi sloji«* in s tem ozavešča slovensko prebivalstvo. Podobno je tudi predsednik podčrtal sokolsko vizijo »sportnega društva« in poudaril, *»da se je društvo ustanovilo, da si njega udje krepe z gibanjem v prosti naravi svoje zdravje in ojačujejo telesne sile ter na izletih vzbujajo in bodre narodno zavest okoličanov mariborskih, da se društvo v tem svojem delovanju s časom prelevi v Sokola«*. In kot nekakšna predhodnica je bil celo sprejet sklep, da se člani nagovarjajo z brat in sestra, kar je bilo tipično telovadsko, najsi bo turnarsko ali sokolsko. Po sokolskem zapisu se je program *»polagoma krčil in na občnem zboru 30. maja 1905 so sklenili, da bodo odslej gojili samo telovadbo«*. Tega leta naj bi se tudi izoblikoval krog ustanoviteljev Sokola, ob članih Sportnega društva Maribor je bilo nekaj *»tudi nove krvi, ki je dala nov impulz«*. Ne smemo pozabiti, da je bil poleti leta 1904 v Ljubljani večdnevni II. vsesokolski zlet slovenskih sokolskih društev s svečanim zborom pred mestno hišo, pohodom po Ljubljani, redovnimi vajami in telovadno tekmo na letnem telovadišču na robu Tivolija (nekdanje dirkališče). Zlet je bil odmeven ne le sokolski, temveč tudi slovenski, slovanski in tudi že južnoslovanski dogodek, ki je okronal drugi val širjenja sokolskih društev na Slovenskem. Ta so delovala tudi že na Štajerskem, zlasti na Celjskem, in prav Celjani so v okviru zleta predlagali, da se organizira slovenska sokolska zveza (1905). Društva v večjih mestih so prevzemala vlogo lokalnih/regionalnih centrov in na tej podlagi so se konec prvega desetletja oblikovale teritorialne podzveze ali »sokolske župe«. Za Štajersko je vlogo aktualnega centra prevzel Celjski sokol, težnja pa je bila razširiti sokolstvo po vsej spodnještajerski in Maribor bi moral prevzeti vlogo centra v svojem okrožju.

Tako se je v krogu Sportnega društva Maribor oblikoval *»pripravljalni odbor Sokola«*, ki je 1906 pripravil društvena pravila, ta pa so bila januarja 1907 oblastno potrjena. Sportno društvo Maribor je bilo po sokolskem videnju obdobje *»priprav«* na formiranje in ustanovitev Mariborskega Sokola, čeprav je to morda preveč ozek in

sokolskocentričen pogled. Kajti podobno vlogo Sportnega društva Maribor vidimo tudi v primeru *»turistike«* (ali planinstva/gorništva), kar je relativno spregledano. Novakov je poudaril, da *»turistika se je gojila jako pridno«,* in naštel, kaj vse so preplezali okoli Maribora in kam so šli tudi dlje, v Kamniške in Julijske Alpe do vrha Triglava. V mariborski okolici pa so prišli v stik z Rušani in skupno ustanovili Podravsko podružnico SPD.

Z začetkom prve vojne je Sportno društvo prenehalo delovati, po vojni pa ni bilo obnovljeno, njegovi člani so bili prisotni v obnavljanju slovenskega športa v Mariboru. Ime je prevzel I. Slovenski sportni klub Maribor, ki pa je izhajal iz ljubiteljev nogometa, tega v starejšem »sportnem društvu« niso gojili.

Slovenski football klub Ilirija

Pomemben mejnik v razvoju slovenskega društvenega športa je organiziranje *Slovenskega football kluba Ilirija* v Ljubljani 9. maja 1911. Verjetno istega leta ali pa v 1912 je začel delovati podoben *Slovenski football klub Jugoslavija* v Gorici, ki je bil pred tem dijaški klub, podobno kot v Ljubljani Hermes. Oba kluba, Ilirija in Jugoslavija, sta bila nosilca organiziranega slovenskega nogometa do prve svetovne vojne. Ilirijani so kmalu začeli širiti dejavnost z drugimi panogami, pozimi s sankanjem in smučanjem, poleti pa s plavanjem in atletiko. Resda je bila športna dejavnost v povojih in v nasprotju s telovadbo nesistematična in nestrokovna, vendar se je tovrstna usmeritev ohranila in bila temelj dela po prvi svetovni vojni.

Nogomet se je na Slovenskem širil vsaj dvotirno, na eni strani prek šolskih igrišč in na drugi prek prvega igranja telovadcev v okviru telovadnih društev in prehoda v organiziranje samostojnih nogometnih klubov. Med dijaško mladino je bil nogomet vse bolj priljubljen zlasti po tem, ko so šolske oblasti vpeljevale v šolsko telesno vzgojo popoldanski igralni uri (spielenachmittag), kjer so dobile prostor igre, npr. kriket, kroket in igre z žogo in tudi že nekaj plavanja, drsanje in atletika. Stepišnik na podlagi šolskih poročil poudarja, da je nogomet oziroma »fussball« prevladal med igrami na šolskih igriščih sredi prvega desetletja 20. stoletja. Sledile so vroče tekme in Stepišnik poudari, da so nogomet v Mariboru *»na gimnaziji in realki sploh prepovedali, češ da je presurov«,* kar pa je bil le izgovor za preprečevanje nogometnih in navijaških nemško-slovenskih rivalstev. Ob koncu prvega desetletja 20. stoletja so se oblikovala dijaška moštva, večinoma na narodni osnovi, le za Trst se navaja strpno in narodno mešano Studentesco sportivo Versus. Med slovenskimi dijaškimi moštvi sta bili vodilni Hermes v Ljubljani in preporodovska[17] Jugoslavija v Gorici. Poleg teh dveh je bil podoben klub v Mariboru Concordia, dijaški moštvi se omenjata tudi v Kranju in Idriji, torej v mestih, kjer so bile realke ali/in gimnazije.

[17] Preporod je bila radikalna organizacija slovenskih dijakov, ki so poudarjali razhod z Avstro-Ogrsko in ustanovitev južnoslovanske države.

Nogomet je imel ljubitelje tudi med starejšimi, med turnarji in sokoli, ki so začeli redno igranje. Z njim so se srečevali kot študenti na študiju na Dunaju in v Pragi ali tudi Gradcu, kjer so ga že redno igrali. Slovenski študenti so se navduševali nad praško Slavijo, o kateri so krožile *»povesti, ki so se marsikateremu dele bajke«*, *»kake da so bile tekme z Angleži, kako so bežali posamezni golmani iz svojih vrat, ker niso hoteli več loviti žog, katere je pošiljal skozi vrata znameniti Konšek, ker so bili streli tako močni, da sta padla žoga in vratar skozi vrata«*. Na prehodu stoletja so bile odigrane prve javne tekme. V Mariboru je bila konec junija 1898 v sklopu turnarskega festivala odigrana tekma med dvema turnarskima moštvoma iz Gradca. Gradčani so jeseni 1900 gostovali tudi v Ljubljani in odigrali tekmo z ljubljanskimi turnarji, ki so decembra 1900 ustanovili Laibacher Sportverein. Podobno so celjski Nemci leta 1901 ustanovili Cillier Deutscher Sportverein, mariborski leta 1908 Marburger Sportvereiningung, pozneje tudi Rote Elf, leta 1912 pa je nastal Deutsche Sport club, ki je združeval najboljše nogometaše, na Ptuju so ptujski Nemci ustanovili leta 1913 Fussball club Drauadler Pettau, na madžarski strani habsburškega imperija, v Prekmurju, je bil prvi klub ustanovljen leta 1903 v Lendavi, Alsólendvai Football Egyesület, poleg teh pa so bili tudi italijanski klubi na Goriškem, Tržaškem (Ponziana in Edera – igral tudi Slovenec Ernest Rajgelj) in v severni Istri.

Proces nogometne »difuzije« ali širitve je stekel, a do prvih slovenskih klubov je bilo potrebno nekaj časa. Poglejmo si primer narodno-nogometnega vznika v Ljubljani, ki je od osemdesetih let 19. stoletja postajala politično in kulturno središče slovenstva in po dolgih desetletjih dobila slovenske župane (Grasseli, Hribar, Tavčar – vsi tudi sokoli), ki so tudi javno slovenizirali mesto, Kranjska pa je bila priznana kot slovenska dežela. Slovenski nogometni razvoj je vezan na dijaški nogomet, ki se je sredi prvega desetletja 20. stoletja razmahnil – a ne le v Ljubljani, temveč tudi v drugih deželnih središčih z gimnazijami in realkami, kot smo že poudarili. V Ljubljani se je nogomet širil tudi na predmestno mladež, denimo med »šentpetrčane«, od koder je pozneje med ljubljansko nogometno elito stopil Stanko Tavčar, prvi slovenski nogometni olimpijec leta 1920. Ljubljanski dijaki so po šolah oblikovali, kot se je spominjal leta 1925 Rudolf Kropivnik, eden izmed dijakov tega obdobja, »skrivna« šolska moštva, vendar pa je igranje izven »popoldnevov« trčilo ob »disciplinarni red« in profesorje, ki *»so seveda bili proti vsaki novotariji«*, *»posebno proti tej hribovski igri, kjer se riskira noge in glavo in, ojoj, obleko in drage čevlje. Anatema [izključitev,* op. p*.] je zadel vse brcače. 'Karcerji' [disciplinske kazni,* op. p*.] so peli in 'primerni' redi in doma – palica.«* Spomladi 1908 je bil (dijak) Stanko Bloudek pobudnik slovenskega dijaškega kluba. Jeseni je odšel na študij v Prago, dijaki pa so oblikovali dijaški klub Hermes (deloval je v okviru šolske jurisdikcije in ni bil civilni klub). S pomočjo športu naklonjenih profesorjev, zlasti pri veslanju poudarjenega Tominška in R. Kende, so pridobili primerno velik prostor v Tivoliju ob Lattermanovem drevoredu. Zdaj je odpadlo »skrivno« igranje in marsikateri Ljubljančan se je *»ustavil v Tivoliju ob lepih popoldnevih in si ogledoval dijaško mladež, ki se zadnja leta sem tako uri v nogotekmi*

z metanjem žog in dela tako konkurenco Angležem, med katerimi je ta športna igra najbolj priljubljena za borjenjem s pestmi«, je pisal leta 1911 časnik Slovenec. S Hermesom je sledilo organiziranje javnih tekem, najprej z nemškimi sosedi v Ljubljani, v začetku maja 1911 pa sta slovenska časnika Slovenec in Slovenski narod oznanila, da se v Ljubljani igra *»prva velika football-tekma [...] v nedeljo 7. t. m. ob 3. uri popoldne na igrišču v Tivoliju. Tekmuje ljubljansko srednješolsko moštvo z moštvom c.kr. tržaške gimnazije in realke.«* Dejansko sta se pomerila ljubljanski Hermes in tržaška Studentesca sportiva Versus. Tekma se je končala neodločeno z 2 : 2, bila je dobro obiskana, Ljubljana je »vriskala«, po navedbi časnika Slovenski narod si jo je ogledalo 2500 gledalcev. Kot so poudarili, je *»videti, da se je tudi pri nas nogomet dobro vpeljal, in le želimo, da se v kratkem osnuje poleg dijaških footbalistov še samostojen nogometni klub iz sredine meščanov«*. Na to ni bilo treba dolgo čakati. Sredi aprila 1911 se je na poti domov z gostovanja pri Hrvaškem akademskem športnem klubu (HAŠK) v Zagrebu ustavilo moštvo Češke nogometne zveze ter se srečalo z delegacijo članov Ljubljanskega sportnega kluba in nogometnega (dijaškega) Hermesa. Njihov prihod je po navedbi Slovenskega naroda *»veljal v prvi vrsti novi organizaciji football-športa v Ljubljani, ki se v kratkem osnuje«*. Po *»prvi veliki tekmi«* so se zbrali ljubljanski meščani in ustanovili Slovenski football klub Ilirija,[18] ki je pozneje prevzel mestne zeleno-bele barve in postal zaščitni znak ljubljanskega in kranjskega (dežele Kranjske) nogometa daleč naokrog ter bil v mestu brez konkurence. Ilirijani tehnično niso bili kos hermežanom, so pa bili finančno, zato so prevzeli organiziranje tekem Hermesa ali pa vključevali njegove igralce v svoje moštvo. Tako so hermežani postopno prestopili v Ilirijo in postali njeno ogrodje. Po prvi vojni pa je bil marsikateri od njih, denimo Evgen Betetto, klubski odbornik. Stanko Bloudek je medtem odšel na študij v Prago in se po njem zaposlil v tovarnah na Češkem, v Nemčiji, Zgornji Avstriji in na Madžarskem, po prvi vojni pa se je preselil v Ljubljano in se pridružil kolegom v Iliriji.

Ilirija se je po okrepitvi z mladimi hermežani konsolidirala ter oblikovala mlado in perspektivno nogometno moštvo, ki je bilo sposobno igrati z nasprotniki iz bližnjih deželnih središč. Iz ohranjenih zapisnikov nogometnih tekem Ilirije do leta 1914 je razvidno, da je v Ljubljani v letih 1912–1914 nastalo še nekaj moštev, denimo leta 1912 Vzajemnost, leta 1913 Concordia in Slovan ter leta 1914 Olimpija, a nobeden od teh klubov se ni mogel kosati z Ilirijo, ki je oblikovala tri moštva in je ob pomanjkanju konkurence organizirala tekme Ilirijinih moštev: I. moštvo, rezerva I. moštva in II. moštvo, kombinacija podmladka in rezerve. Pomanjkanje domače konkurence je sililo Ilirijo v igranje prijateljskih tekem z bližnjimi sosedi. Ilirija je tako pred prvo vojno odigrala 47 tekem, od tega 39 doma. Leta 1914 je sledil tudi poskus tekmovalnega sistema z organiziranjem »kvalifikacijskih tekem«, vendar so bili ljubljanski, pa tudi

[18] Arhiv SK Ilirije navaja kot datum ustanovitve 9. maj, medtem ko naj bi bil po časopisnih poročilih ustanovni občni zbor v juniju.

kranjski, nasprotniki prešibki.[19] Bolj atraktivne in dobro obiskane so bile tekme z nasprotniki iz sosednjih avstrijskih dežel in Zagreba. Pri organiziranju tekem in dogovarjanju o njih je Ilirija zasledovala igranje dveh tekem, doma in zunaj. Pri tem je imela največ posluha v zagrebškem HAŠK, tedaj vodilnem klubu »slovanskega juga«, medtem ko je pri nemških klubih lahko naletela tudi na bojkot. Nemški klubi so se medtem že povezali v Alpenländischer Fussballverband in organizirali svoja tekmovanja. Prav tako je že delovala Avstrijska nogometna zveza (ANZ), združujoča predvsem avstro-nemške klube, kajti Čehi so imeli svojo zvezo, prav tako Hrvati, ki pa so bili del druge polovice habsburškega cesarstva. Ilirija je bila v iskanju stabilnega tekmovanja ali pa nasprotnikov pred odločitvijo vstopa ali v avstrijsko ali Hrvaško športno zvezo (HŠZ), ki jo je leta 1913 povabila v članstvo. Položaj se je zaostril spomladi 1913, ko je celovški I. Fussball und Athletik Sport Club (I.FASC) odpovedal dogovorjeno tekmo z obrazložitvijo, da Ilirija ni članica ANZ. V začetku junija 1913, ko se je Ilirija še vedno odločala o pristopu k HŠZ, je prejela tudi dopis ANZ. Ker se ta ni ohranil, ne poznamo vsebine, vendar pa se je moral navezovati na včlanitev. Ko je namreč Ilirija julija 1913 ponovno pisala celovškemu I. FASC, ji je ta odgovoril, da *»vsled prepovedi«* ANZ ne smejo igrati z njimi. Ilirijani so iz dopisa Celovčanov sklepali, da je ANZ sklenil *»Ilirijo odločno bojkotirati«.* Tako so se znašli pred dilemo, ali slediti slovanskemu povezovanju, sledeč primeru Slovenskega Sokola (nekaj članov Ilirije je bilo tudi članov Ljubljanskega Sokola), ali pa se pragmatično priključiti ANZ. Alternative v obliki samostojnega slovenskega povezovanja, kot se je razvilo pri slovenskem sokolstvu, ni bilo, saj je bil slovenski šport – v nasprotju s sokolstvom, ki je bilo član MGZ in je telovadno zastopalo politično še neoblikovano slovenstvo pod slovensko trobojnico – organizacijsko prešibak. Poleg tega so ugotavljali, da bi bilo tekmovanje v HŠZ predrago. Prevladal je pragmatizem. Avgusta 1913 so prejeli dopis ANZ s pogoji za priključitev. Priključitev ANZ je potrdil tudi izredni občni zbor septembra 1913 in še istega meseca je v Ljubljani gostoval celovški I. FASC. Ko bi morali s Celovčani igrati povratno tekmo spomladi 1914 v Celovcu, so slednji sporočili, da morajo *»zaradi narodnostne prenapetosti celovške publike za dalj časa prekiniti odnose«* z Ilirijo. Povzročila jo je stavka ljubljanskih srednješolcev marca 1914, ki je bila organizirana ob petstoletnici ustoličenja zadnjega koroškega vojvode. Ilirija se je pritožila ANZ in dobila odgovor, da ANZ v tem primeru ne more storiti ničesar, *»da pa bo poskušal doseči v jesenski sezoni tekmo med obema kluboma«.* Podobno je tudi graški Rapid prelagal termin dogovorjene tekme s spomladi 1914 na jesen istega leta. Iliriji tako ni preostalo drugega, kot da je iskala nove nasprotnike. Obrnili so se na celjski Deutscher Athletik Sport Club, ta pa jim je odgovoril v skrajno nacionalističnem tonu, da igra tekme le proti *»enakonacionalnim moštvom«.* Ilirija se je ponovno pritožila ANZ, a je prejela podoben odgovor kot v primeru Celovčanov, obenem pa jim je ANZ prepovedoval igranje tekme proti zagrebški Concordiji. Odbor Ilirije je bil glede prepovedi ANZ soglasen, da *»prepovedi se ne more upoštevati, ker je od te tekme odvisna tudi tekma*

[19] Za popis tekem in igralcev glej Pavlin, »Zanimanje za sport …« (2006).

proti I. hrv. gradj. sport klubu [Gradjanski, op. p.*] in bi potem v doglednem času sploh ne igrali tekme, posebno, ker Celovec in Celje nočeta igrati«*.

Posebno težo so imele 'panslovanske' tekme z zagrebškimi nasprotniki, zlasti s HAŠK, ki so ga septembra 1913 celo uspeli premagati. Zmaga se je navezovala na nogometni strokovniu meujnik v tem letu. Namreč pred tekmo s HAŠKom je Ilirija gostila svoje vzornike, slavno in znamenito praško Slavijo v Ljubljani 2.7.1913. Slavija je dala Iliriji učno uro nogometa in deset golov. Poročevalec Slovenskega naroda je bil navdušen nad Slavijino *»elegantno, mirno, skoz in skoz fair igro«* si o *»priliki tekme ni bil dovolj na jasnem, kaj bi bolj občudoval, ali izborno žogino tehniko, s katero se lahko ponašajo vsi njeni igralci, ali ono skupnost v igri, ki ima za posledico, da je žoga naenkrat pred nasprotnimi vrati, ali ono sigurno, natančno preračunjeno oddajanje žoge svojemu soigralcu, tako dase človeku nehote zazdi, da pomenjajo njeni igralci za žogo privlačno silo«.* Poročevalec je nadaljeval, da *»doslej v Ljubljani nismo imeli prilike gledati res prvorazrednega nogometnega moštva. In sedaj, ko se je to zgodilo, lahko z mirno vestjo trdimo, da je še dolga, dolga pot, predno pridemo vsaj približno do te kakovosti kakršne je Slavija. Ali sploh kdaj dosežemo ta višek? Pri naših razmerah najbrže nikoli«.* S tekmo s Slavijo je prišlo tudi spoznanje, da brez sistematičnega in strokovnega dela ne bo napredka, in poleti 1913 je strokovno delo prevzel starejši Slavijin nogometaš Jaroslav Jirkovsky. V kratkem času je uspel izuriti mlade nogometaše, ki so se nogometno podkovani v začetku septembra predstavili ljubljanskim *»kibicem«* najprej proti Celovčanom. Tekma s Celovčani je bila deležna precej pozornosti. Korošce je treniral madžarski igralec, Ilirijo Jirkovsky, ki je vpeljal *»način igre praške Slavije«,* je zapisal časopis Dan, in posamezni igralci naj bi bili *»že precej dostopni temu načinu«* igranja. S tega vidika sta se pomerili dve nogometni šoli, madžarska in češka. Celovški klub je bil predstavljen kot dober nasprotnik, ki je bil tudi visoko uvrščen v že omenjeni ligi nemških klubov iz alpskih dežel. Slovenski narod je poudaril, da v Ljubljani nastopi proti Iliriji *»prav močno moštvo in skoraj gotovo tudi zmaga z malo diferenco. Nikako presenečenje pa bi ne bilo, ako zmaga Ilirija«,* ker je pač poletne treninge Ilirije prevzel Jirkovsky in tekma s Celovčani je imela namen pokazati, *»koliko je pridobila* (Ilirija-op.p.) *vsled tekme s Slavio in po enomesečnem sistematičnem trainingu«.* Končni izid je bil neodločen, 2:2. Kljub slabšim razmeram za igranje, pred tekmo je deževalo, je bila igra *»ves čas zanimiva in napeta«,* za Ilirijo pa rezultat toliko bolj ugoden, ker je tik pred koncem tekme uspela izenačiti.

Tekmi s Celovčani je sledil težko pričakovani »revanche« proti zagrebškemu HAŠK-u, ki je bil najavljen kot obračun najboljših moči obeh bratskih narodov in kot proslava HAŠK-ove desetletnice[20] v Ljubljani, zato ni bila *»samo strogo športna prireditev, marveč v gotovem oziru … slovanski športni praznik«* oziroma proslava *»hrvaško-slovenske vzajemnosti na športnem polju, kateri bi že radi tega moral prisostvovati vsak Slovenec, kateremu je mar zbližanje obeh narodov«.* No, v ozadju pa rivalska

[20] HAŠK je bil ustanovljen leta 1903, torej so bili Hrvati za Slovence »nogometni mački«.

želja, kajti HAŠK, ki je tedaj veljal za najboljši nogometni klub na 'slovanskem jugu', je pomladi istega leta gostil Ilirijo v Zagrebu in jo dobesedno sprašil z nič kaj simpatičnim in nebratskim slovanskim izidom 9:1 (po zapisniku Ilirije, v časopisju 9 : 0). Pred povratno tekmo je tlelo upanje, poleti so dobro trenirali, Jirkovksy je igral v napadu na »centerforu« in Iliriji je uspelo – zmaga s 3 : 1. Časnik Dan je evforično klical, da *»včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo. Ilirija je igrala ekscelentno. Lahko rečemo, da tako dobro Ilirija na svojem polju še ni igrala – kakor včeraj«,* medtem ko je Slovenec poudaril, da *»ta uspeh spričo glasu, ki je šel pred gosti, je tem veselejši, ker je posledica ne toliko sreče, ki jim je bila topot vseeno milejša od zadnjič* [mišljena je tekma proti Celovčanom, op. p.], *kakor v resnici vseskozi izborne igre vseh sodelujočih«.* Slovenski narod je pozdravil strokovni napredek in poudaril, da *»včerajšnja tekma, na katere izid so radovedno in napeto čakali ne samo športniki, marveč tudi ostalo občinstvo, ki se le količkaj zanima za šport, je pokazala nepobitno krasen napredek našega domačega moštva. Uspeh Ilirije je napravil splošno presenečenje in ta dan lahko imenuje Ilirija za svoj častni dan.«* Tudi nemška Laibacher Zeitung ali Laibaherica ni mogla mimo zmage, čeprav jo je pripisovala tudi sreči, zato pa je med občinstvom omenjala številne častnike in prvič tudi dame v velikem številu (*zum erstenmale auch Damen in groesserer Unzahl),* kar pomeni, da je nogomet kot atraktivna kulturna noviteta in medij prodiral med vse sloje in oba spola, ne glede na narodno ozadje kluba.

Dotaknimo se še enega vidika: Ilirija je v kratkem času strokovno napredovala, a za trajno napredovanje je bilo treba rešiti še vprašanje igrišča. Prvo igrišče je bilo urejeno na travniku v Tivoliju med Lattermanovim drevoredom in nekdanjim kolesarskim dirkališčem, preurejenim v sokolsko *»letno telovadišče«*. Dejansko je bil to le travnik, na katerem so začrtali igrišče in na tekmi ob delu igrišča postavili priložnostne odre s stoli, nekakšno ložo. Ves prostor so ogradili s plahtami, da bi preprečili zastonjsko gledanje. Vendar *»zijala«*, kakor je zastonjkarje poimenoval časopis Dan, se niso dala pregnati, *»zijanje«* je postalo nekakšen vzporedni šport in organizacijska težava. Pri njenem razreševanju so Iliriji pomagali dnevni časopisi, ki so opozarjali, npr. Dan, *»da ni posebno lepo, ako se hoče gledati zastonj, ker ima društvo Ilirija velike stroške in tudi dovolj dela s tem, da preskrbi tekmo in s tem našemu občinstvu primerno zabavo«.* Slovenski narod je bil ostrejši in je zapisal, *»da ne najdejo »primernega izraza za one, ki zijajo zastonj. To so pa ljudje brez sramu […] Tekma stane denar – gotovi ljudje pa se ne zavedajo, da se zastonj nič ne dobi.«* Neplačevanje ogleda tekem je hkrati ogrožalo uveljavljanje nogometa ter s tem športa in športnih prireditev, ki so se šele z delovanjem Ilirije družbeno uveljavljale. Temu primerno bi se morala uveljaviti tudi navada, je poudaril Dan, *»da se pride športne prireditve gledat«*, a hkrati *»tudi plačat ono malenkostno vstopnino«.* Šport se je razvijal tudi po drugih mestih, kjer so ga podpirali *»najrazličnejši faktorji«*, vendar *»podpira ga pa tudi občinstvo samo«*. V Ljubljani so razmere nasprotne in grozijo, da *»bomo zaostali za drugimi, kljub temu, da imamo dober športni material, to pa samo radi tega, ker se športnega gibanja*

dejansko ne podpira«. Letu 1913 je bilo vprašanje igrišča precej aktualno. Jasno, Ilirija je v tem letu načrtovala tekmo s praško Slavijo, legendo srednjeevropskega slovanskega nogometa, ki je uspela premaga celo angleška moštva. To je bil dober povod za razrešitev problema igrišča. Tako Slovenec kot Dan sta v začetku maja 1913 poudarila, da je treba obvezno rešiti vprašanje *»športnega prostora«* v Ljubljani, saj travnika, na katerem je bilo nogometno igrišče, ni bilo mogoče zagraditi. Vzporedno z napovedjo gostovanja praške Slavije v Ljubljani je Ilirija sredi maja 1913 napovedala atletski miting (ki pa ga ni bilo), kar je pomenilo širitev športne dejavnosti in tem večji pomen športnega prostora. V ta namen bi se, je pisal v začetku junija 1913 Dan, *»dirkališče […] dalo spremeniti v pravi stadion, kjer bi se gojila telovadba in šport vse vrste«*, ter poudaril, da rešitev problema športnega prostora zahtevata tako *»vzgoja mladine«* kot urbanistični in kulturni *»napredek Ljubljane«,* potem pa bomo lahko »*kmalu mogli govoriti tudi o slovenskem športu«*. Ilirija se je tedaj dejansko zavzemala za ureditev nogometnega igrišča na »dirkališču«, kjer pa je gospodaril Ljubljanski Sokol. Nogometaši in telovadci so se začeli pogovarjati, Ilirija je predlagala preureditev in delitev stroškov ali pa naj bi preureditev prevzela lastnica, mestna občina, ki je bila trdno v slovenskih rokah. V tem primeru bi mestna občina dirkališče preuredila v nogometno igrišče s tekališčem na mestne stroške in tako preurejeno dirkališče bi lahko uporabljali tudi telovadci. Ilirija je bila pripravljena občini plačevati *»amortizacijsko najemnino«,* mestna občina pa je bila pripravljena investirati, vendar šele po letu 1915, ko bi potekla najemna pogodba z Ljubljanskim Sokolom.

Julija 1913 je ilirijanom obljubil pomoč tudi župan Ivan Tavčar in jim svetoval, naj vložijo vlogo na mestno občino, ki jo bo podprl. A preteklo je leto 1913, Ilirija je s Slavijo igrala *»na travniku«*, med 16. aprilom in 16. majem 1914 pa je magistrat Iliriji začasno celo odpovedal staro igrišče. Ilirija se je aprila 1914 ponovno obrnila na Ljubljanskega Sokola in ta je privolil, da se proti primerni odškodnini oziroma najemnini odstopi dirkališče Iliriji. Ta je v letu 1914 uredila igrišče na *»dirkališču«*, kjer si je tekmo lahko ogledalo 4000–5000 gledalcev. Slovesno odprtje ob prisotnosti župana Tavčarja in podžupana Trillerja je sledilo 24. maja s tekmo proti Češki tehniki iz Brna.

Nogomet je bil prvi šport Ilirije in njen ustanovni šport, vendar pa vsi člani niso ostali le pri nogometu, nekateri tudi niso bili sposobni konkurirati mlajšim (članom Hermesa) in so se tekmovalno preizkusili v drugih športih, najprej zimskih. Ko so pozimi 1912/13 v Bohinju oz. Bohinjski Bistrici, tedaj vse bolj obetajočem zimskošportnem središču Kranjske, priredili sankaške in smukaške tekme, je bilo med udeleženci tudi pet članov Ilirije: brata Alfonz in Karel Mencinger ter Vilfan so dosegli prva mesta v sankanju. Prav tako so ilirijani, tako člani kot prve članice, nastopili na tekmah naslednjo zimo in bili uspešni v sankanju in smučanju. Pozimi 1913/14 je Ilirija predvidela organizacijo »ski-kurzov« oz. smučarskih tečajev. Snovali so prošnjo za oblastno podporo, a je niso vložili, ker so zvedeli, da jih je prehitela deželna zveza za tujski promet, v njenem okviru pa je tečaj organiziral že omenjeni Rudolf Badjura. Leta 1913 so Fran Ravnik (Blejec, a član Ilirije), Šaplja in Kandare uspešno nastopali na plavalnih tekmah v

Crikvenici, na Bledu in v Karlovcu. Poleg Ravnika je bila v vrstah Ilirije in tudi Blejka Anica Černe. Spomladi istega leta je Ilirija nameravala organizirati »lahkoatletski meeting«. Sklenili so naprositi župana Tavčarja za pokroviteljstvo ter ravnatelja Kolinske, Čeha Andreja Pukla, navdušenega atleta – na Češkem je imela športna atletika daljši staž, in lekarnarja Ubalda Trnkoczyja za častno predsedstvo prireditve. Ker so bile atletske prireditve neznanka (telovadni zleti so obsegali le nekaj atletskih disciplin), je bilo klubskemu tajniku Alfonzu Mencingerju naročeno, naj v časopisju objavi več poučnih člankov o atletskih tekmah. Za predvideni miting so sestavili tekmovalni poslovnik, ki je dovoljeval start oz. udeležbo atletov, ki so ali prebivali stalno na Kranjskem, ali bili slovenske narodnosti, ali pa člani športnega oz. telovadnega društva. Deset do 14 članov Ilirije je nato začelo trenirati v tovarni Kolinska pod vodstvom ravnatelja Pukla in se pripravljalo na miting, ki je bil spremenjen v »interni obračun« Ilirijinih atletov, vendar o njem ni poročil. Atlete in plavalce je vabil zagrebški HAŠK med 31. avgustom in 8. septembrom 1913 na njihovo prireditev Športni teden, vendar ni poročil, da bi se ga udeležili, je pa verjetno to tudi vplivalo na začetek ali pa snovanje klubske lahke atletike. Naslednje leto je odbornik Janko Berce predlagal včlanitev v Avstrijsko lahkoatletsko zvezo (Österreichischer Leichtathleten Verband). Junija 1913 so na odborovi seji sklenili sprejeti »*člane takozvanega hockey moštva za izvršujoče člane kluba*« ali redne člane, ki so bili športno aktivni (izvršujoči). Zanimiv podatek, ki dodatno osvetli športne aktivnosti pred prvo svetovno vojno. O morebitnem igranju *hockeya* – gre za hokej na travi, kajti hokej na ledu se je začel gojiti slabih 15 let pozneje –, v nadaljnjih tajniških zapiskih ni omemb, prav tako ga ne omenja literatura. Ravno zaradi širine ali/in snovanja širine športnega delovanja v letu 1913 so se v klubu že pred vojno odločali za spremembo imena v »Sportni klub« Ilirija, kar pa se je dejansko zgodilo šele po vojni.

Junija 1914 je bil v Sarajevu ubit avstro-ogrski prestolonaslednik Franc Ferdinand. Atentatu je sledila prva svetovna vojna. Ilirija je zadnjo tekmo odigrala sredi oktobra 1914 in nato prekinila delovanje ter ga obnovila po koncu vojne. Preživeli člani so se 16. maja 1919 zbrali na občnem zboru in tajnik je med drugim poročal, da je imela Ilirija pred vojno tri kompletna nogometna moštva in številen naraščaj. *»Dirkališče«*, na katerem si je Ilirija leta 1914 uredila igrišče, je bilo med vojno vojaško skladišče in po njej neuporabno, zato so odborniki Stanko Bloudek, Evgen Betetto in Janko Berce, ki so oživljali Ilirijo po prvi vojni, pridobili novo lokacijo. Z družino Kozler, posestniki Cekinovega gradu (ob dvorani Tivoli), so se dogovorili za najem travnika ob unionski pivovarni, kjer danes stojijo po Iliriji poimenovani *»ilirjanski bloki«*. Tukaj si je Ilirija uredila novo igrišče ter nadaljevala zgodbo nogometa in športa …

Zgoraj: Prizor z nogometne tekme Ilirija – Češka tehnika v Ljubljani, 24.5.1914 (hrani FŠ).

Spodaj: Razglednica 'dirkališča' v Ljubljani konec 19. ali v začetku 20. stoletja (v Pozdrav iz Ljubljane: mesto na starih razglednicah, 1985).

Zgoraj: Sankač Janez Logar, Bohinjska Bistrica okrog 1911/12 (družinski arhiv Logar, kopija FŠ).

Spodaj: Krst 'četverca'' LSK, verjetno pred prvo svetovno vojno ali tik po njej (hrani FŠ).

Olimpijstvo in Slovenci

Med Slovenci v obdobju do prve svetovne vojne za olimpijstvo ni bilo posebnega posluha, ne moremo pa reči, da so bili v letu popolnoma olimpijsko neinformirani. Slovenski narod je konec marca 1896 razkril, resda skromno, a je, da *»Olimpijske igre v Atenah, s katerimi se hoče obnoviti starogrške običaje, so se začele. Udeležba je zlasti iz grških krajev jako številna. V nedeljo je bilo na vrsti tekanje. Zmagovalec je pretekel 40 kilometrov dolgo pot v treh urah in 4 minutah.«* Datum prispevka, če ga povezujemo s prvimi OI moderne dobe, je presenetljiv, saj MOK vodi aprilski datum prvih OI, poleg tega se tudi rezultat zmagovalca Grka Louisa v maratonu in navedeni v Slovenskem narodu ne ujemata. Torej? Dejansko so v Atenah v prvi polovici marca 1896 potekale »panhelenske igre«, ki jih je organizirala komisija za pripravo grških atletov za prve OI. Tekmovanje je bilo selektivne narave, udeležili so se jih atleti iz 14 grških gimnastičnih in atletskih klubov, zato je Slovenski narod tudi poudaril udeležbo *»iz grških krajev«.* In očitno so s tem poročilom tudi zaključili olimpijsko poročanje, saj o prvih OI ni poročil, razen če smo jih spregledali. In tudi o naslednjih igrah se poroča redkeje, a roko na srce, tudi olimpijstvo samo se je namesto feniksa spreobračalo, kot je to poudaril njihov snovatelj po Parizu leta 1900 s kritiko o »vazalstvu« svetovnih razstav. Šele vmesne igre v Atenah leta 1906 dajo novega zagona in 'olimpijski feniks' je ponovno začel razpirati krila. V slovenskih časnikih preberemo leta 1906 nekaj olimpijskih novic z rezultati pa o odprtju iger in odhodu reprezentanc iz tržaškega pristanišča, kajti Avstro-Ogrska je olimpijstvu dala tri reprezentance: avstrijsko (ali bolje rečeno avstro-nemško), češko in madžarsko. Za nastop so se potegovali tudi Hrvati, vendar so jih Madžari bojkotirali ter zahtevali skupni nastop pod madžarsko zastavo.

Več pozornosti v obdobju do prve svetovne je bilo v slovenskih medijih namenjeno OI leta 1912 v švedskem Stockholmu. Medtem je šport tudi na Slovenskem že družbeno prodrl, organizirani so bili prvi športni klubi ob boku množičnega sokolstva in orlovstva. Igram v Stockholmu je na Slovenskem več pozornosti namenil nemški kulturni krog, medtem ko je bil Slovencem v tem letu pomembnejši vsesokolski zlet v Pragi, kamor so potovali slovenski sokoli in kjer je na presenečenje češkega in vsega sokolstva v tekmi za naslov slovanskega telovadnega prvaka zmagal Stane Vidmar, Karel Fuks pa je bil tretji. Tako je slovensko javnost sabljaški nastop v Senožečah rojenega Rudolfa Cvetka in kočevskega Nemca Riharda Verderberja v Stockholmu leta 1912 zaobšel in so šele leta po prvi svetovni vojni spoznali mojstrstvo Rudolfa Cvetka. Vprašanje je, kakšen bi bil odziv, če bi bil Slovenec iz slovenskih krajev in slovenskega športnega kolektiva povabljen v avstrijsko olimpijsko reprezentanco ter odpotoval v Stockholm. A ga ni bilo, slovenski šport je bil v povojih, niti še ne včlanjen v avstro-nemške panožne zveze in avstrijski olimpijski komite, in Slovenci so v luči mednacionalnih konfliktov tedanjega cesarstva kritično spremljali nastope svojih nemških sodržavljanov, obenem pa poudarili nastop čeških slovanskih bratov. Temu primerno je vel negativen odnos do olimpijskega, ki je sovpadal s telovadnim odklanjanjem olimpijskega športnega

internacionalizma, ne moremo pa reči, da so medijski odnos narekovali telovadci sokoli. O nastopu avstro-nemške olimpijske reprezentance je npr. Slovenski narod na primeru nogometašev pisal precej hudomušno. Skliceval se je na dunajski Arbeiter Zeitung, ki pa je delavski časnik, zato bi morali upoštevati odnos delavstva do aristokratsko-meščanskih in amaterskih športnih olimpij in obratno, v Angliji so npr. puritanski angleški amaterji prepovedovali športno članstvo delavstvu, ki so že težili k profesionalizmu. Slovenski narod je navedel, da se je avstrijska reprezentanca *»na igrah pete olimpiade slabo in v primeru nogometa celo zelo nečastno predstavila«*, nasprotno pa so pohvalili češke nastope in poudarili, da jim niso dovolili nastopiti oziroma paradirati pod svojo nacionalno zastavo, a so se vračali domov s prvimi medaljami. Medtem ko naj bi športna bilanca avstrijske in ogrske kroge hudo potrla. Nadalje so se posvetili nogometni tekmi med Avstrijo in Madžarsko, habsburškemu derbiju, ki je nedvomno imel tudi močan čustveni naboj, in sarkastično komentirali, da so *»Avstrijski Nemci in Madžari [...] pri tej tekmi dosegli drug uspeh, pravi rekord v škandaloznem obnašanju«,* ter nadaljevali, da so se na tekmi zgodile *»ostudne in sramotne stvari«*, da so se *»obnašali kot malopridneži in so drug drugega suvali z nogami«*, da je v trenutku tekme *»avstrijski levokrilnik [...] padel – tedaj pa je nanj od zadaj planil Madžarski poldesnik in je skakal po njegovi glavi. Ko je padel Madžarski pollevnik, so pa Nemci skočili nanj in delali ž njim ravno tako. Sodnik je dal odtrobiti in je ustavil igro. Med stotinami partij v različnih strokah je sodnik moral samo enkrat posredovati in to – med Avstrijskimi Nemci in Madžari.«* Nasprotno je v nemškem Laibacher Zeitung komentiral avstro-nemške nastope baron Zois in jih umeščal v slabo razvito avstrijsko športno realnost, zlasti v atletiki, ki je bila eden temeljnih olimpijskih športov, in pomanjkanje mednarodnih športnih nastopov, nikakor pa da niso bili razočarani. Mladi avstrijski šport se je v Stockholmu spoprijel s konkurenco in se vrnil s štirimi medaljami, po dvema srebrnima in bronastima; dve od teh sta bili sabljaški, posamezna bronasta Verderberja v floretu in moštvena srebrna v meču s Cvetkom kot članom moštva, ki se je v finalu pomerilo z Madžari.

Slovenstvo torej v luči nacionalnih slovansko-nemških in madžarskih konfrontacij v tedanjem cesarstvu o Cvetku in Verderberju v dnevnem časopisju ni kaj dosti izvedelo. Dejstvo pa je tudi, da sta bila oba sabljaška inštruktorja na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu in med vodilnimi sabljači cesarstva, vendar sta športno delovala precej stran od slovenskih dežel in s slovenskim športom nista imela stika. Cvetko se je izučil v sabljanju v kadetnici v Trstu in ga izpopolnjeval med letoma 1904 in 1907 na vojaškem inštitutu v Dunajskem Novem mestu. Zatem je tam postal inštruktor sabljanja in sodeloval na sabljaških tekmovanjih na Dunaju ter bil leta 1912 uvrščen v olimpijsko reprezentanco. V Stockholmu so iz Avstro-Ogrske nastopile tri nacionalne reprezentance: avstro-nemška (s Cvetkom in Verderberjem), madžarska in češka. Za prvi dve je nekako razumljivo, ker je bila država urejena dualistično, medtem ko je bila Češka del avstrijske politične polovice. Ker pa je tvorec olimpijstva in predsednik MOK Pierre de Coubertin, sledeč širitvi olimpizma in športa, zagovarjal

načelo *»vsi narodi, vsi športi«*, naj bi na olimpijskih igrah nastopali narodi in ne države. Poleg tega je bil eden od ustanovnih članov in podpisnikov Olimpijske listine Čeh Jiři Stanislav Guth-Jarkovsky, ki je na Češkem vzpostavil olimpijsko telo in promoviral olimpizem ter oblikoval olimpijsko reprezentanco. Nastop Čehov leta 1912 je spremljal športnodiplomatski spor in avstro-nemško nasprotovanje samostojnemu češkemu nastopu, ki so ga salomonsko rešili tako, da so Čehi v paradi narodov vstopili na stadion takoj za Avstrijci in le s tablo brez nacionalne zastave.

Cvetka in Verderberja je po igrah v Stockholmu in prvi vojni avstro-ogrska in jugoslovanska politična realnost razdelila. Verderber je ostal avstrijski častnik, Cvetko pa se je preselil v novo jugoslovansko državo, vstopil v žandarmerijo in se vključil v športno sabljanje, podobno Verderber v Avstriji. Sabljanje je njuni poti ponovno zbližalo, ohranila sta stik in sodelovala ter bila ponovno udeleženca (poletnih) olimpijskih iger leta 1936 v Berlinu kot vodji sabljaških reprezentanc, Cvetko jugoslovanske in Verderber avstrijske.

Otvoritev doprsnega spomenika Rudolfu Cvetku v Senožečah 14.10. 2000 v sklopu prireditev Cvetovi dnevi (10.-14.10.2000); levo olimpionik Miro Cerar, desno sin Aleksander (hrani FŠ).

10. »TELESNA VZGOJA« V STAROJUGOSLOVANSKI DRŽAVI

Konec prve svetovne vojne in nova geopolitična slika v srednjeevropskem prostoru sta bistveno vplivala na delovanja telovadcev, športnikov in planincev. Slovenskim telovadcem in športnikom zunaj matice je nova geopolitična slika kmalu prinesla zaton samostojnega narodnega organiziranja. Na Koroškem je bilo telovadno življenje pred prvo vojno in takoj po njej organizirano – sicer skromno in v povojih – v sokolskih društvih v Pliberku, Velikovcu, Borovljah, Železni Kaplji in Sretni vasi ter orlovskih v Celovcu, Doberli vesi, Pliberku, Št. Janžu in Velikovcu. Po oktobrskem plebiscitu 1919 glede na koroško deželno germanizacijsko politiko dejavnost zamre in podobno je bilo tudi z graškim Sokolom. Na Primorskem, zlasti na Tržaškem, kjer je bilo sokolstvo dobro razvito, je bilo delovanje slednjega po italijanski okupaciji ovirano in onemogočeno, ponekod so napadli telovadnice društev, denimo 13. julija 1920 je bil požgan Narodni dom v Trstu in leta 1921 poškodovane telovadnice pri Sv. Ivanu, v Rojanu in Barkovljah, medtem ko je orlovstvu na Goriškem, opirajoč se na tedaj slovenskemu vprašanju še naklonjeno Cerkev, uspelo ohraniti organizacijo vse do leta 1927. Težišče primorskega telesnovzgojnega dela se je preneslo na šport in planinstvo. Slovenski Primorci so izkoristili šport, predvsem nogomet, kolesarstvo, hazeno in atletiko, kot sredstvo za zbiranje mladine. Prek slovenskih društev so ponudili možnost tovrstnega udejstvovanja, sicer bi se mladi porazgubili v italijanskih klubih. Slovenska oziroma širše slovanska športna društva v »Julijski krajini« so bila združena v avtonomnem »Sportnem udruženju«. Zveza je delovala do leta 1927, ko je bila v sklopu Mussolinijevega dekreta o razpustitvi slovenskih narodnokulturnih organizacij razpuščena, češ da so Sportno udruženje in včlanjena društva delovali zunaj CONI (Comitato Olimpico Nazionale Italiano) in s političnimi cilji, ki so nasprotovali državno-nacionalnemu redu. Na drugi strani pa se je sokolstvo širilo v Prekmurje, ki je bilo s trianonsko mirovno pogodbo leta 1920 priključeno Kraljevini SHS.

Nasprotno je v matici oblikovanje jugoslovanskega telovadno-športnega prostora pomenilo nov razvojni korak in vključevanje v mednarodno športno areno. V tem obdobju je bil krovni izraz za organizirano, ali pa tudi neorganizirano, telesno dejavnost v smislu telovadbe ali gimnastike, športa, planinstva in skavstva *»telesna vzgoja«*. Tako se je imenoval tudi predmet v šolstvu, zlasti od tridesetih let, ko sta bila sprejeta zakon o šolstvu in zakon o telesni vzgoji.

Nova država je zahtevala nov državni aparat, za katerega sta se spopadla predvsem oba tradicionalna slovenska politična tabora. Izrinjanje Nemcev iz politično-kulturnih krogov je pomenilo »slovenizacijo« javnega življenja, poslovenjenje šolstva in boj za prevzem tedanjih nemških kulturnih postojank. Med telovadnimi in športnimi organizacijami v Ljubljani bolj ali manj takšnih postojank ni bilo, nemških tovrstnih društev, kot je bil Turnverein, po prevratu ni bilo več. Rohrschützen Gesellschaft je kot

Društvo ljubljanskih ostrostrelcev nadaljeval strelsko dejavnost na svojem strelišču pod Rožnikom, Laibacher Reitschulverein pa je leta 1920 predložil v potrditev upravnim oblastem društvena pravila kot Ljubljansko jahalno društvo. Slovenski planinci so odkupili nemške domove v Julijcih, Karavankah in Savinjskih Alpah, kar nekaj pa so jih zaradi novih mej tudi izgubili. Da so sočustvovali s svojimi kolegi na okupiranih ozemljih, nampriča njihovo stališče v času prednovoletnih veseljačenj leta 1918. Javno so oznanili, da to leto ne bodo priredili Silvestrovega večera, *»ker so časi preresni in pretežavni, da bi se mogli slovenski planinci vdjati neskaljenemu veselju.«* Ker je planinski ples v prejšnjih časih običajno združeval *»v neprisiljeni zabavi prijatelje slovenskega planinstva iz vseh naših pokrajin, letos pa bi moreli pogrešati poset naših prijateljev iz Notranjske in Primorske, SPD zato zasedaj še opusti vsako hrupno prireditev, prosi pa svoje člane, da mu ostanejo podporniki v njegovem delu.«*

Gimnastika/Telovadba do šestojanuarske diktature 1929

Sokoli

Pred izbruhom vojne je Slovensko sokolstvo združevalo že preko 110 organizacijskih enot (društev in odsekov) v 9 župah ter preko 7500 članov in članic. S koncem prve vojne, prevratom, ustanovitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in združitvijo s Kraljevino Srbijo 1. decembra 1918 v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, so se udejanile tudi južnoslovanske sokolske ideje in pobude.

Slovenska sokolska zveza je o nadaljnji poti in delovanju v jugoslovanski državi razpravljala 6. januarja 1919 na »informativnem sestanku zastopnikov slovenskega sokolstva«. Določali so smernice nadaljnjega dela in prevzemali odgovornost preporoda naroda po letih vojne in epidemiji španske gripe, ki so vplivali na njegovo slabo moralno in fizično stanje. Opredelili so odnos sokolstva do politike, vere, žensk, mladine in športa, novega fenomena, kjer je imel osrednjo vlogo nogomet, ter se izrekli za *»centralizacijo in zedinjenje vsega Sokolstva v državi SHS pod praporom Jugoslovanskega Sokola«.* Vzpostavili so stik z ostalimi sokoli v novi državi, na drugi strani pa izgubljali stik s slovenskim sokolstvom, ki je ostalo izven jugoslovanskih meja, to je iz goriške, tržaške in idrijske župe, ki so statistično štele skoraj tretjino slovenskih društev in članstva, ženskega pa celo polovico. Na Primorskem so sokoli sicer obnavljali delovanje, vendar so naleteli na okrepljen italijanski nacionalizem, ki je prerasel julija 1920 v požig tržaškega Narodnega doma, kjer je bila tudi telovadnica Tržaškega Sokola, in razdejanja telovadnic drugih sokolskih društev na Tržaškem npr. pri Sv. Ivanu, v Rojanu in Barkovljah. Na Koroškem se je samostojno slovensko sokolsko delovanje zaključilo kmalu po oktobrskem plebiscitu leta 1920, s katerim je bila južna Koroška priključena avstrijski republiki pa čeprav so za priključitev k Avstriji glasovali tudi številni koroški Slovenci. Na drugi strani se je sokolstvo širilo v Prekmurje, ki je bilo s trianonsko mirovno pogodbo 1920 priključeno Kraljevini SHS.

Zastopniki slovenskega, hrvaškega in srbskega sokolstva so se 26. januarja 1919 sestali v Zagrebu in se strinjali, da naj se glede na nove državnopolitične okoliščine ustanovi enotna in močna organizacija jugoslovanskega sokolstva, narodne zveze pa prenehajo delovati. Na seji je bila sprejeta deklaracija, da *»narod Srbov, Hrvatov in Slovencev je eden. Sokolska društva Srbov, Hrvatov in Slovencev so bila, so in morajo biti narodna društva. Narod je eden, zato tudi sokolska društva moraju biti enotna. Slovanstvo je eno. Narod Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil, je in mora biti slovanski in enoten. Slovanstvo je del človeštva. Ideali človeštva so enotni. Slovansko sokolstvo kot tudi Sokolstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev je težilo, teži in bo težilo za uresničitev teh idealov.«* Združitvena skupščina ali sabor naj bi potekal na Vidov dan 1919. Marca 1919 je odbor nove zveze začel izdajati v Zagrebu skupno glasilo Sokolski glasnik SHS, ki je izhajal v srbohrvaščini in slovenščini ter v latinici in cirilici.

Vidovdanski sabor in »fuzija«

Vidovdanski ali ustanovni sabor jugoslovanskega sokolstva v Novem Sadu je potekal pod načelom *»en narod, ena država, eno sokolstvo«.* Unitaristično sokolsko načelo je bilo sorazmerno političnemu *»en narod, ena država«* in narodnemu troedinstvu oziroma ideologiji jugoslovanskega enotnega naroda in treh plemen (Slovenci, Hrvati in Srbi). Sabor je sprejel sokolsko ustavo, ki je določala prehod »plemenskih« sokolskih organizacij v enotne jugoslovanske oziroma »narodne« organizacije. To je na narodnostno mešanih ozemljih Hrvaške in Bosne pomenilo združevanje ali *fuzijo* plemenskih društev v enotna narodna ali jugodružtva in opustitev dotedanjih narodnih imen ali osebnosti v imenih društev, kar je bila praksa med Hrvati in Srbi. Kot zgled poimenovanja so že pred saborom navajali primer slovenskega in tudi češkega sokolstva, ki plemenskega imena v nazivu društva nista uporabljala, temveč so se poimenovali kot Sokol tega ali onega kraja (npr. Ljubljanski Sokol, Tržaški Sokol), župa pa je bila poimenovana po regiji oziroma pokrajini ali po sedežu župe (npr. župa Ljubljana, Tržaška župa, Gorenjska župa).

V notranji organiziranosti je prevladala členitev na 25 žup, na Slovenskem najprej šest in nato pet žup (Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Celje in Maribor). Pri razmejevanju žup predvsem v jugoslovanskih predelih so poudarili, da je bilo za določanje mej pomembno vprašanje, kako se ogniti »plemenskim« mejam ter se odzvati vojnim razlogom, ekonomskim in prometnim razmeram. Glede na italijansko zasedbo primorsko-dalmatinskih ozemelj je Grga Andjelinović (Split) predlagal, da sabor protestira proti italijanskemu nasilju, Slavko Fornazarič (emigrant iz Gorice) pa je predlagal resolucijo sokolov z zasedenega ozemlja, ki je poudarila, da *»najvišji cilj Sokolstva, svoboda, neodvisnost in sreča celokupnega naroda, do danes še ni izpolnjen, in ne bode tako dolgo, dokler ječi še en sam sin ali hči njegove domovine in najmanji košček pod tujim robstvom«*. Zato v tem svečanem trenutku sokolskega združevanja prisegajo, da bodo za svoje vzvišene cilje posvetili vse svoje moči, se borili

in delali, *»dokler ne bo ves narod svoboden, srečen in združen, dokler ne bo pregnan zadnji neprijatelj iz Blagoslovljene rodne zemlje od Soče do Vardara.«* Resolucija je bila sprejeta soglasno, sabor jo je poslal češkemu sokolstvu, sokolstvu v ZDA in zvezi francoskih gimnastov. Sabor je prav tako poslal pozdrav borcem *»Sokolske dobrovoljske legije«* v Medžimurju in Prekmurju.

V zvezi z organizacijo sedeža zveze je bil dan predlog o rotiranju sedeža na pet let med Ljubljano, Zagrebom in Beogradom, vendar je v praksi sedež zveze v Ljubljani ostal do leta 1929, strokovni pa še do leta 1934. Za starosto (ali danes predsednika) je bil izbran Ivan Oražen (podstarosti Hrvat Lazar Car in Srb Miloš Popović), za načelnika je bil izvoljen predvojni zmagovalec tekme za slovanskega prvaka leta 1912 Stane Vidmar, za tajnika Riko Fuks, za blagajnika Bogumil Kajzelj, med odborniki pa je bil tudi Engelbert Gangl, poznejši starosta. Zveza se je poimenovala Sokolski savez SHS, kar je sprožilo načelno pripombo Lazarja Carja, ki je v imenu hrvaškega sokolstva predlagal, da bi že z imenom simbolizirali *»novo dobo sokolstva«,* in predlagal ime Jugoslovanska sokolska zveza. Pri tem se je skliceval na slovansko vzajemnost in del te je prav spajanje srbsko-hrvaško-slovenskega imena, kajti sokolstvo je eno in ne bi bilo treba obdržati plemenske lastnosti in tradicije. Če je med sokoli iskreno prepričanje, da so »*en in enoten narod, potem je treba imeti enotno pisavo in jezik in enotno ime, to mora biti sokolski cilj«.* Vendar so se odločili, da naj bo prvi korak k skupnemu imenu opuščanje plemenskih imen in oseb v imenih društev in žup, preimenovanje v Jugoslovansko sokolsko zvezo (JSZ) pa je sledilo na skupščini leta 1920 v Mariboru.

Leta 1920 se je JSZ udeležil vsesokolskega zleta v Pragi, v času skupščine v Mariboru pa je bil organiziran pokrajinski zlet JSZ, obvezen za društva slovenskega in bližnjega hrvaškega ozemlja, za druge neobvezen. V prvem letu združenega sokolstva je bilo dvoje nevarnih žarišč, na eni strani združitveni proces v zagrebški župi in vprašanje sokolskega centralizma ali federalizma, na drugi pa zahteve po strokovni reorganizaciji oziroma prenovi telovadnega sistema, izhajajoče predvsem iz Srbije. Že v razpravi o »tehničnem delu« v Novem Sadu so nekateri priporočali švedski sistem in angleške igre (sport), narodne igre, »hribolastvo«, streljanje in nove metode v delovanju ter nasprotovali akrobatiki in atletiki. Nasprotno so slovenski sokoli na svoji seji januarja 1919 obravnavali le vprašanje odnosa do športa, ki je prek nogometa vse bolj prodiral v jugoslovanske kraje, medtem ko je bila Tyrševa sokolska telovadba nekaj samoumevnega in strokovni temelj. Strokovna razhajanja so odmevala tudi ob udeležbi na vsesokolskem zletu v Pragi 1920, ko je zveza odpovedala večjo udeležbo telovadcev, ker se ne bi bili sposobni naučiti redovnih prostih vaj, zlasti telovadci iz vzhodnih delov sokolstva. Ti so krivili načelnika Staneta Vidmarja, da so bile vaje pretežke.

Akutnejši problem je bila *fuzija*. Kot je leta 1920 ugotavljala mariborska skupščina, *»fuzija plemenskih društev je povzročala mnogo oštrih in težkih konflikotv med Sokolstvom«*. Sovpadala je z napetimi predvolilnimi agitacijami za volitve v ustavodajno

skupščino (1921) in odločanje o državnopolitični ureditvi. V Sloveniji in na Hrvaškem se je politika delila na bloka avtonomistov ali federalistov in unitaristov, Jugoslovanski Sokol pa je bil blizu unitaristom. Ne nazadnje so tudi s spremembo imena potrdili sokolsko jugoslovansko nacionalno integriteto in fuzijo, na drugi strani pa tudi panslovansko usmeritev z ustanovitvijo Češkoslovaško-jugoslovanske sokolske zveze (1920), ki je bila predhodnica povojne Slovanske sokolske zveze. Glede na aktualni kulturni in politični boj v katoliškem delu države je skupščina sprejela resolucijo *Sokolstvo, verstvo in nasprotne telovadne organizacije*. Resolucija je poudarila sokolsko stališče *»svobode v vprašanju verskega prepričanja slehernega svojega pripadnika«* in obsodila *»počenjanje klerikalne stranke in v njenih službah Sokolstvu sovražnih organizacij«*, kot je to bila katoliška telovadna organizacija Orel, ki se je po vojni širila tudi na Hrvaškem. V stališču o politiki so poudarili boj za enotno narodno državo in obsodili klerikalizem, saj z njim *»vera vstopa v politiko, da se ustvari gospodstvo mednarodne katoliške hierarhije nad državnim in duhovnim življenjem državljanov«*. Zahtevali so več moralnosti namesto surove borbe, laži in drugih nemoralnih sredstev, zato več sokolstva v politiki in politiko iz sokolstva. Starosta je ostal Ivan Oražen, tehnično vodstvo pa je prevzel sokolska strokovna eminenca Viktor Murnik.

Sokolski centralizem ali federalizem?

Čas po mariborski skupščini je bil za sokole preizkus jugoslovanske sokolske vzajemnosti in bratstva. To se je lomilo v zagrebški župi. V Sloveniji so bile razmere obremenjene s kulturnim bojem in koroškim plebiscitom, v času katerega je na Koroškem *»nastopilo 3000 Sokolov, katerih naloga je bila, čuvati imetje tamošnjih Slovencev pred nemškimi bandami«.* Razmere v Srbiji so bile obremenjene s povojnim obnavljanjem dežele in društvenega življenja, a tudi sporom v Beogradu, saj je bilo med letom iz JSS izključeno sokolsko društvo Srpski sokol Dušan Silni, ker ni hotelo opustiti plemenskega imena v svojem nazivu. Med zaostrovanjem zagrebškega spora in že začetimi pripravami na osiješko skupščino ter manifestativni vsesokolski zlet jugoslovanskega sokolstva v letu 1922 v Ljubljani je sokolske vrste marca 1921 pretresla vest, da je umrl starosta Ivan Oražen. Oražen je užival spoštovanje, Gangl je denimo poudaril njegovo humanost in socialnost, kar ne preseneča, saj je bil zdravnik in tudi odraščal je v težkih razmerah. Politično je bil liberalno-demokratično usmerjen, a je iz politike že pred prvo vojno izstopil in se predal sokolskemu delu. Vodenje jugosokolstva je prevzel v najtežjih trenutkih združevanja, priznavali so mu organizacijsko sposobnost in odločnost ter previdnost pri vodenju in usmerjanju sokolskih raznorodnih množic v jugoslovanstvo. Pomenljiv primer je navajal Srb Laza Popović, ki naj bi nekega dne jezen rekel Oražnu: *»[S]lušaj Janez, nama smeta taj vaš slovenački razgovor, brate mi to prosto ne razumemo, mi to nećemo, pa dobro, ako to može nigde da bude, učinimo bar u Jugoslov. Sokolstvu odlučan potez, i neka Sokolstvo govori jedan jezik i piše jednu reč, zajedničku, što je govore i pišu deset milijona ljudi*

u ovoj državi […] Pošteno i junački mi je odgovorio Oražen: slušaj sada ti mene što ću da ti kažem, nemoj da izazivaš, stvar će ići svojim putem i polako će biti što ti hočeš, ali ako sad odjedan put gruneš sa takvim zahtevom probudićeš zlo, nemoj, ostavi to još za neko vreme, a dabogme da ja to mislim što i ti.«

Vodenje zveze je po Oražnovi smrti prevzel Vladimir Ravnihar. Konec junija 1921 je bila skupščina v Osijeku. Združena je bila s pokrajinskim zletom. Skupščina je razpravljala tudi o predlogu zagrebško-hrvaške opozicije, zbrane okrog matičnega društva Hrvaški Sokol oziroma zdaj Sokol Wilsonov trg, ki je bojkotiral delo zagrebške župe in zagrebški župni zlet leta 1921. Za osiješko skupščino je pripravil posebno deklaracijo, ki je v četrti točki zahtevala decentralizacijo oziroma sokolski federalizem, da se opusti aktualna sokolska organizacija in namesto nje ponovno organizirajo hrvaško, srbsko in slovensko sokolstvo, ki bi sestavljali federalno jugoslovansko zvezo. Zahteve so bile zavrnjene in skupščina je v t. i. *vidovdanski resoluciji* poudarila novosadsko združitev leta 1919 in mariborsko jugoslovansko preimenovanje leta 1920. Skupščina je odločno poudarila tudi Tyršev sokolski sistem, s katerim naj bi postali *»potom evolucije Jugoslovani«*. Glede bodočnosti in zahtev dela hrvaških sokolov so se postavili na trdno stališče jugoslovanskega realizma, to je *»integralno zedinjenje in popolno mehansko mešanje vseh obstoječih etničnih in moralnih elementov v smeri izgradnje homogene jugoslovanske mase«*, ki bo po *»načelih odbiranja«* ustvarilo *»jugoslovenski tip kulture kot sredstvo za razvoj slovanske kulture na poti v človeštvo«*. Brezkompromisno so poudarili *»kdor Sokol, ta Jugoslovan«*, zato *»izven Sokolstva, uvrščenega v Jugoslovansko sokolstvo, v našem narodu ni in ne more biti nobenega drugega Sokolstva«.* Skupščina je razpravljala tudi o splošni telesni vzgoji in naprošala ministrstvo prosvete za organiziranje sokolskih tečajev za učitelje telovadbe in nastavitev sokolsko usposobljenih telovadnih učiteljev na vseh učiteljiščih v državi, pri oblasteh pa posebnih nadzornikov za telesno vzgojo. Prav tako so predlagali ustanovitev katedre za telesno vzgojo vsaj pri eni od filozofskih fakultet s sodelovanjem medicinske fakultete, predavatelji pa bi bili priznani sokolski strokovnjaki. JSZ je že na saboru 1919 v Novem Sadu sprejel načelno stališče o sokolstvu in šolstvu ter poudaril, da bi morala biti Sokol in šola recipročno povezana. Sokolstvo namreč že več kot 50 let opravlja narodno nalogo, zato bi moralo v novi državi s svojim duhom prodreti v vse narodne, meščanske, srednje in ostale šole ter prevzeti šolsko telesno vzgojo. Sokolski učitelji naj bi bili tudi učitelji telesne vzgoje in obratno, sokolstvo pa bi moralo imeti *»svetovalni glas pri urejanju vsakega vprašanja telesne vzgoje od najnižje stopnje v podeželskih občinah do najvišje stopnje na ministrstvih prosvete in narodne obrambe ter na vseh ministrstvih, kjer se razpravlja o organizaciji telesne vzgoje našega naroda«.*

Po osiješki skupščini je leta 1922 velik del hrvaških sokolov izstopil iz JSS. Milan Dečak je denimo krivil za razhod hrvaških in srbskih ter hrvaških in slovenskih sokolov Lazo Popovića, ki je bil pred prvo vojno pobudnik samostojnega sokolskega organiziranja med prečanskimi Srbi, ter mu očital velesrbstvo, srbizacijo jugosokolstva in politizacijo.

Hrvaški »disidenti« so 28. maja 1922 ponovno organizirali Hrvaško sokolsko zvezo. Število društev in članov se je po letu 1922 širilo med hrvaštvom na Hrvaškem in zunaj nje. Na skupščini sredi leta 1929 naj bi Hrvaška sokolska zveza štela 230 društev z več kot 27.000 člani in članicami.

Tako je sokolstvo dvajseta leta preživelo organizacijsko ločeno v JSZ s sedežem v Ljubljani, članici Jugoslovanskega olimpijskega odbora (JOO), MGZ (FIG) in Slovanske sokolske zveze, ter Hrvaški sokolski zvezi s sedežem v Zagrebu in beograjskem Sokolskem društvu Dušan Silni.

Jugoslovanska sokolska zveza v obdobju 1922–1929

Po sokolski ločitvi se je JSZ konsolidiral, širila sta se ženska telovadba in žensko članstvo v upravah društev, Murnik je vpeljeval strokovne tečaje. Članstvo je raslo kljub izstopu velikega dela hrvaških sokolov. Leta 1921 je bilo okrog 59.200 članov, leta 1924 so jih našteli 74.700, leta 1929 pa 72.800. Članstvo se je nasprotno zmanjševalo v Sloveniji, kjer je bilo sokolstvo vpeto v kulturni boj med klerikalnim in liberalnim taborom. Tako je bilo leta 1921 v Sloveniji 24.400 članov, tri leta pozneje 22.900 in leta 1929 okoli 16.680. V strokovnem delu sta se uveljavila Tyršev sokolski sistem ter delitev na telovadni ali tehnični del in prosvetno-kulturni (glasba, gledalištvo, lutkarstvo, predavanja ipd.); delitev je uzakonil sabor leta 1924 v Zagrebu.

JSZ je 1922 organiziral veliki I. vsesokolski zlet v Ljubljani ter v sklopu zleta tudi »VII. mednarodno tekmo« (ali svetovno prvenstvo) MGZ. Zletni dnevi so vključevali redovne vaje tako sokolskega naraščaja in članstva kot ljubljanskega dijaštva in vojaštva ter tekmovanja društvenih vrst. Za zlet je organizacijski odbor zgradil povsem novo telovadišče, pripravil številna prenočišča, uredil prehrano, saniteto, rediteljstvo in drugo. Udeležilo se ga je sokolstvo iz vseh delov jugoslovanske države in iz Češkoslovaške. Zlet je obiskal tudi kralj Aleksander s kraljico Marijo in člani vlade. Kralj je v času zleta (15. avgusta) vodil sejo kronskega sveta v Ljubljani, kjer je izrazil priznanje jugoslovanskemu sokolstvu. Hkrati je v svečanem sprevodu pred kraljevim parom v središču Ljubljane korakalo več kot 12.000 sokolov in sokolic. Zlet je predstavil moč in sposobnost sokolstva, vzpostavljal vezi z vojsko in šolstvom ter utrjeval slovansko usmeritev. Ta je temeljila na jugoslovansko-češkoslovaškem sodelovanju, na zletu pa se je manifestirala v skupnem sprevodu in skupnih redovnih vajah. Na mednarodni tekmi v konkurenci Čehoslovakov, Belgijcev, Francozov, Luksemburžanov in Jugoslovanov sta si prvo mesto med posamezniki delila František Pechaček in Peter Šumi, jugoslovanska vrsta pa je bila druga za češkoslovaško. Sestavljali so jo Leon Štukelj, Stane Derganc, Peter Šumi, Stane Vidmar, Slavko Hlastan in Vlado Simončič.

V naslednjih letih so potekali zleti JSS le na pokrajinski ravni, skupščina v Beogradu leta 1927 pa je sprejela sklep o II. vsejugoslovanskem zletu leta 1930 v Beogradu.

Pokrajinski zleti[21] so bili v letih 1924 v Sarajevu in Zagrebu, 1927 v Ljubljani – združen s slovesnim odprtjem tedaj največjega sokolskega doma društva Sokol I. Tabor, leta 1928 pa v Skopju s pohodom na Kosovo polje; pohod je bil zaradi politične krize po streljanju v parlamentu in žrtvah med hrvaškimi poslanci s prazničnega Vidovega dne prestavljen na september.

Slovansko sodelovanje se je leta 1925 potrdilo v obnovitvi Slovanske sokolske zveze s sedežem v Pragi, ki je združevala češkoslovaško, jugoslovansko, poljsko in rusko sokolstvo v emigraciji, pozneje se je priključilo tudi lužiško sokolstvo (v Nemčiji), ki je delovalo do nastopa nacizma in Hitlerja, ter sredi tridesetih let bolgarski Junak. Slovanstvo se je javno manifestiralo ponovno naslednje leto, ko se je JSZ udeležil vsesokolskega zleta češkoslovaškega sokolstva v Pragi (1926) in leta 1927 prvič vsesokolskega zleta poljskih sokolov v Poznanju. Dobro obiskan je bil tisti v Pragi 1926, ko je tja odpeljalo kar deset posebnih vlakov članstva in naraščaja ter telovadno zastopstvo jugoslovanske vojske. V slavnostnem sprevodu po Pragi je korakalo okrog 1400 članov in 150 članic v krojih, del članstva je bil v narodnih nošah, v sprevodu so nosili 60 jugoslovanskih sokolskih praporov.

V strokovnem življenju je bilo odmevno tekmovanje društvenih vrst JSZ za »meč kralja Aleksandra«. Kralj Aleksander je poklonil JSS srednjeveški srebrni meč (po izročilu meč carja Dušana Silnega) s pozlačenim ročajem in 25 vdelanimi dragimi kamni. Meč bi dobila v trajno last vrsta oziroma društvo, ki bi petkrat zapored zmagalo. Tekmovanja so potekala v letih 1925, 1930, 1933, 1937 in 1939, petkrat zapored je zmagala vrsta najstarejšega sokolskega društva na slovanskem jugu, Ljubljanskega Sokola. Meč je postal društvena svetinja, ob napadu šestega aprila 1941 na Jugoslavijo in med nacifašistično okupacijo so sokoli meč skrili, vendar je med vojno ali ob koncu te čudežno izginil. Sicer pa se je v dejavnost vključevala odbojko, ki se je v naslednjem desetletju razširila na vsesokolski ravni.

JSZ je po ustanovitvi prevzel slovensko in tudi hrvaško članstvo FIG, leta 1924 pa se je včlanil v JOO in prek njega v olimpijska tekmovanja. Tekmovalna programa svetovnih prvenstev in olimpijskih tekem sta se razhajala. Na tekmah MGZ je bil program širši, združeval je vaje na orodju, proste vaje (parter) ter tek, skok, plezanje, dviganje bremen, plavanje. Olimpijski pa se je krčil in vse bolj so prevladovale vaje na orodju in parterju, saj so bile preostale panoge vsebine drugih panožnih zvez. Nastop na svetovnem prvenstvu leta 1922 v Ljubljani smo že navedli. Leta 1926 je bilo svetovno prvenstvo v francoskem Lyonu. Vrsto JSZ je vodil in pripravljal Viktor Murnik. Med šestimi reprezentancami je zasedla 2. mesto za češkoslovaško, med posamezniki je slavil svoj drugi naslov svetovnega prvaka Peter Šumi. Na olimpijska tekmovanja so sokoli vstopili leta 1924 v Parizu. Franjo Bučar, član MOK in pred vojno tudi Hrvaškega Sokola, si je sicer prizadeval za odprto izbirno tekmo, vendar jo je JSZ zavrnil s

[21] Pokrajinski zlet je bil obvezen za društva oziroma župe na določenem območju, odprt pa je bil tudi za druge župe.

poudarkom, da Hrvaški Sokol in katoliški Orel nista člana MGZ, ta pa vodi olimpijsko tekmovanje. Tako je v Pariz 1924 potovala vrsta JSZ v sestavi Leon Štukelj, Janez Porenta, Stanko Žilič, Stane Derganc, Mihael Oswald, Slavko Hlastan, Rudi Poljšak in Josip Primožič. V mnogoboju je presenetljivo zmagal Leon Štukelj, vrsta je bila četrta. Na POI leta 1928 so vrsto sestavljali Leon Štukelj, Josip Primožič, Tone Malej, Edvard Antosiewicz, Boris Gregorka, Janez Porenta, Stane Derganc in Dragutin Ciotti. Vodil jo je Viktor Murnik in med 11 vrstami je olimpijska vrsta JSS osvojila 3. mesto. Leon Štukelj je bil tretji v mnogoboju in prvi v vaji na krogih, Josip Primožič je zasedel 2. mesto v vaji na bradlji, Stane Derganc pa je bil tretji v preskoku. Vrste JSZ so za svetovna prvenstva in olimpijske tekme popolnjevali slovenski sokoli, le 1928 je bil v olimpijski vrsti tudi Hrvat Dragutin Ciotti. Nedvomno je bila to posledica uvedbe sistematičnega strokovnega dela Murnika in njegovih sodobnikov še pred prvo vojno in nadaljevanja v jugoslovanskem okviru, saj je bil sedež v Ljubljani.

Pregled sokolstva 1921–1929

Leto	Društva			Pripadniki*			Domovi		
	Jugoslavija	Slovenija	%	Jugoslavija	Slovenija	%	Jugoslavija	Slovenija	%
1921	361	132	36,5	59.205	24.408	41,2			
1922	395	134	33,9	65.991	24.442	37			
1923	404	135	33,4	72.127	24.580	34			
1924	432	133	30,8	74.736	24.580	30,6			
1925	430	131	30,5	66.507	21.366	32			
1926	443	129	29,1	65.150	20.293	31,1	55	37	67,3
1927	444	123	28	69.033	20.121	29,1	68	40	58,8
1928	435	122	28	73.674	19.453	26,4	71	41	57,7
1929	443	122	27,5	72.806	18.685	25,7	74	41	55,4

* V rubriki »pripadniki« sokolskih organizacij je všteto moško in žensko članstvo ter podmladek: naraščaj in deca.

Orli

Prva vojna je omejila delovanje orlov, vendar avstrijska oblast ni posegla v njihovo delovanje ali ga prekinila kot pri sokolstvu. Še vedno je izhajalo glasilo Mladost, sicer neredno, ki pa je v letih 1917 in 1918 po ponovni vzpostavitvi parlamentarnega življenja v monarhiji *»vršilo važno nalogo: pripravljalo je našo mladino v Krekovem smislu na prevrat in uspešno pomagalo širiti in propagirati navdušenje za majniško deklaracijo«,* so poudarili ob obnovitvi po vojni. Orel je obnovo zaključil s I. slovanskim orlovskim taborom v Mariboru konec julija 1920 z javno telovadbo in orlovskimi tekmami. Udeležili so se ga tudi Čehi in Slovaki ter Francozi, za širši jugoslovanski

razvoj pa je bila pomembna udeležba okrog 5000 Hrvatov, kjer je katoliška telovadba dobivala zagon. Razvoj na Hrvaškem v letih po prvi vojni je potekal prek telovadnih odsekov v okviru katoliških organizacij, zlasti dijaških in mladinskih. Odseki so po slovenskem vzoru prevzeli ime Orel in se povezali v zvezo. Mariborski tabor je začrtal smernice delovanja Orla v jugoslovanski državi, jugoslovanskega povezovanja in notranjega dela, tako telovadnega kot duhovnega in vzgojnega, saj sta se s koncem vojne razbohotila veseljačenje in užitkarstvo, to pa je vplivalo na nazadovanje verskega oziroma katoliškega življenja. Novo vodstvo z Jožetom Basajem na čelu je delovalo v smeri, da je Orel kulturno-vzgojna in telovadna organizacija katoliške mladine ter da mora zajeti vse poklicne stanove. Glede na jugoslovansko državno stvarnost so se leta 1921 slovenski in hrvaški orli združili v Jugoslovansko orlovsko zvezo (JOZ) s sedežem v Ljubljani. Zveza se je členila na dve narodni podzvezi, to je Slovensko orlovsko podzvezo in Hrvaško orlovsko podzvezo, kot poseben odsek je v okviru zveze delovala Orliška podzveza (sprejeta 1922), ki je združevala le dekleta. Orli so delovali v katoliškem delu jugoslovanske države, medtem ko pravoslavni del prebivalstva ni razvil verskih telovadnih organizacij. Sokol je v nasprotju z Orlom deloval na celotnem jugoslovanskem ozemlju in glede na njihovo načelo verskega individualizma združeval katolike, pravoslavne in muslimane.

Po združitvi v JOZ so telovadci nastopili na II. vseslovanskem orlovskem taboru v češkoslovaškem Brnu leta 1922, ki je združeval tudi tekmo mednarodne zveze katoliških telovadcev, in se včlanili v Mednarodno katoliško zvezo za telesno vzgojo (in šport – izraz *šport* v ime dodan pozneje, po mednarodnem razvoju športa). Telovadci so nastopili v javni telovadbi in na akademiji, vrsta JOZ, ki so jo popolnjevali le slovenski telovadci, pa na mednarodni tekmi. Brnski tabor je utiril Orle v mednarodno javnost in je imel pomemben odmev v hrvaškem delu, kajti če je mariborski tabor leta 1920 med hrvaške katolike zanašal orlovsko misel in organizacijo, je po Brnu in jugoslovanskem organiziranju nastopilo obdobje notranje krepitve, v kateri je imel pomembno ali bolje rečeno apostolsko vlogo Ivan Merz. Drugače od slovenskega Orla, pri katerem sta bila v ozadju ne le Katoliška cerkev in katoliško gibanje, temveč tudi politika, Slovenska ljudska stranka s klerikom Antonom Korošcem na čelu, je na Hrvaškem prišlo do tesne navezave predvsem s Katoliško cerkvijo in katoliškim gibanjem. Leta 1923 je Orel v treh podzvezah, ki so se delile na okrožja z društvi, združeval okrog 16.000 orlov in 6500 orlic. Do leta 1929 je članstvo naraslo, in sicer je slovenski del združeval prek 15.500 članov in članic, hrvaški del, ki je vključeval tudi katolike v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini, pa več kot 10.500 članov in članic. Pri organizacijskem vidiku lahko še poudarimo, da sta leta 1927 podzvezi prerasli v precej avtonomni narodni zvezi (Slovenska in Hrvaška orlovska zveza), ki pa sta nadaljevali delo pod streho JOZ s sedežem v Ljubljani.

Tekmovalni vrhunec v tem obdobju je bila tekma mednarodne katoliške zveze na 4. slovanskem orlovskem taboru v okviru slovesnosti ob tisočletnici smrti češkega kralja in mučenca sv. Vaclava v Pragi. Na tekmi sta nastopili tako vrsta JOZ, ki so jo sestavljali

izključno slovenski telovadci, kot vrsta Hrvaškega Orla. Vrsta JOZ je bila skupni zmagovalec, Ivan Kermavner med posamezniki, Drago Ulaga pa je bil drugi. Prav tako so se odrezale orlice, ki so na ženski telovadni tekmi zasedle drugo mesto. To je bilo tudi priznanje strokovnega razvoja po prvi vojni, s katerim je Orel vsaj deloma izstopil iz sence Sokola ter sokolskih olimpijskih in mednarodnih dosežkov.

Svoboda

Poleg sokolskih in orlovskih organizacij so slovensko telovadbo zaznamovala tudi društva Svobode, ki so se znotraj organizacije delila na telovadna in športna, slednja pa so bila včlanjena v športne panožne zveze. Socialdemokratska stranka se je v začetku dvajsetih let razcepila na socialdemokratski ali socialistični in komunistični del. Oba sta zagovarjala uveljavitev socializma, ki bi temeljil na družbeni lastnini, razlika je bila le pri vprašanju, ali po poti evolucije (socialisti) ali revolucije (komunisti). Komunistična stranka je na parlamentarnih volitvah konec leta 1920 prejela presenetljivo veliko število glasov (po številu poslancev na državni ravni tretjeuvrščena stranka) in bila trn v peti meščanskim strankam. Vlada je že konec leta 1920 sprejela začasno uredbo, ki je omejevala ali celo prepovedovala komunistično dejavnost (vzporedno je bil to tudi čas delavskih protestov po jugoslovanski državi, ne le v Sloveniji), ter razpustila komunistične organizacije in prepovedala manifestacije. Komunisti, nepripravljeni na te ukrepe, so se morali prilagoditi razmeram in preusmeriti delovanje v legalne delavske in sindikalne organizacije ter sodelovanje s socialdemokrati npr. na občinskih volitvah 1921, kjer so ponovno marsikje presenetili, medtem ko je bilo politično delo ilegalno. Nekateri komunisti na državni ravni so v politični jezi uporabili metode individualnega terorja. Vrhunec je bil poskus atentata na prestolonaslednika Aleksandra konec junija 1921 in atentat na nekdanjega notranjega ministra julija 1921, ki sta izzvala dokončno prepoved stranke na podlagi zakona o zaščiti države (1921) in izločitev iz političnega življenja. Njihovo delo je prešlo v ilegalo.

Delavstvo ni bilo imuno za telovadni pojav in razvoj. Komunisti so telesni vzgoji pripisovali velik pomen, saj je bilo za zmago v razrednem boju treba *»spraviti množice v akcijo«*, na drugi strani pa so si oblikovali podtalno organizacijo obrambnega značaja in telesno dejavnost oprli na telovadne odseke nekaterih društev. Že leta 1921 je komunistično usmerjeno delavsko društvo Vesna v Zagorju ustanovilo telovadni odsek, vendar je bilo društvo po trboveljskem spopadu komunistov z Orjuno[22] leta 1924 (v slednji je bil tudi marsikateri sokol) razpuščeno.

Pomembnejšo vlogo v delavskem taboru je imela leta 1913 ustanovljena »socialdemokratska« Svoboda, ki je bila tudi primarno zatočišče komunistov po prepovedi njihovega političnega delovanja, stranke in organizacij. V okviru Svobode so delovali tako telovadni odseki kot istoimenski športni klubi, ki so bili včlanjeni v panožne

[22] **Or**ganizacija **ju**goslovanskih **na**cionalistov

športne zveze. Leta 1922 je delovalo osem telovadnih odsekov in pet športnih klubov, leta 1929 pa je v 19 telovadnih odsekih telovadilo okroglo 2250 telovadcev in telovadk. Vodilni športni klub je bila ljubljanska Svoboda, ki se je v začetku tridesetih let združila s Primorjem (del članstva je prešel v Primorje, del pa k Svobodi na Vič). Medtem ko so športniki nemoteno delovali do napada na Jugoslavijo leta 1941, so bili telovadni odseki v tridesetih letih, skladno z notranjepolitičnimi dogodki po šestojanuarski diktaturi kralja Aleksandra, opuščeni.

Šestojanuarska diktatura in poseg v telovadne organizacije

Sokol Kraljevine Jugoslavije

Telovadno organiziranost je pomembno zaznamovala šestojanuarska diktatura, uvedena leta 1929. Kralj Aleksander je z diktaturo radikalno posegel v življenje telovadcev in telovadnih organizacij, pomembnih nosilcev telesne vzgoje, saj je bila ta primerno sredstvo indoktriniranja »naroda« in njegovega »jugoslovaniziranja« oziroma nacionalno-političnega homogeniziranja in predvojaške vzgoje prebivalstva. Ker je bila jugoslovanska telovadna stvarnost nazorsko in narodno (plemensko) razslojena ter je na jugoslovanstvu kot nacionalni ideologiji delovalo le sokolstvo, zaokroženo v JSZ, sta kralj Aleksander in šestojanuarska vlada razreševanje telesne vzgoje utemeljila na ideji sokolstva in sokolski vsedržavni telovadni oziroma telesnovzgojni organizaciji.

JSZ je o nastopu Aleksandrove diktature razpravljal v februarskem uvodniku Sokolskega glasnika. Opozorili so na politično-kulturne zgodovinske okoliščine rojevanja jugoslovanske skupnosti in države ter poudarili vlogo sokolstva, ki *»pozdravlja jasno, pošteno in veliko dejanje vladarja, ker vidi v pošteni in pravični upravi naše države edino rešitev vseh vprašanj, ki so razdvajala naš narod«*. Hkrati pa tudi dodali, da sam kraljevi akt še ni rešitev, saj so bili sokoli prepričani, *»da bosta narod rešila samo moralnost in izobraženost«*. Tudi politična samostojnost je samo sredstvo do pravega narodnega življenja, ki se jo lahko hitro izgubi, *»če kot narod prenehamo živeti moralno«*. In prav slednje je velika naloga sokolstva: da s pozitivnim delom pomaga graditi veliko bodočnost naroda, da z *»intenzivnim telesnim vzgajanjem dvigne narod telesno in duševno«.* Vzporedno je JSZ konec januarja 1929 v Ljubljani opravil razpravo (»anketo«) o svojem desetletnem delovanju v organizacijskem, tehničnem, ideološkem in prosvetnem pogledu. Na podlagi ankete bi oblikovali smernice za prihodnje delo. Splošna ugotovitev je bila, da je sokolstvu le delno uspelo postati središče nacionalnega in kulturnega dela v državi ter da je bila ideja jugoslovanstva, tj. nacionalne in državne enotnosti, bolj ali manj vezana le na sokolstvo. O težnji po prodoru v šolstvo in vojsko so poudarili, da je odnos z vojsko prijateljski in v duhu podpore, vendar je sodelovanje odvisno od posameznikov, v vojski pa še vedno ni sokolskega sistema telesne vzgoje. V odnosu s šolstvom so ugotavljali, da je kljub odredbam prosvetnega ministrstva sodelovanje slabo, negativno ali pasivno, v nekaterih pokrajinah pa je odnos pod vplivom politično-strankarskih struj

celo sovražen – nedvomno je to veljalo za zahodni del države s kulturnobojstvom. Kritično so ošvrknili tudi notranje sokolsko delo, predvsem strokovnost prednjakov.[23] Ti bi morali biti osrednje osebnosti sokolskih organizacij, žal pa naj bi bilo njihovo znanje na splošno pomanjkljivo, medtem ko je bilo prosvetno delo neuspešno zaradi nezadostnega sodelovanja tehničnih (telovadnih) in prosvetnih delavcev in struktur. Na drugi strani so se spoprijemali s telesnovzgojno konkurenco in poudarili, da številna društva premalo razvijajo delo v naravi, zato opažajo, da veliko mladine sokolstvu odvzemajo športne in tudi skavtske organizacije. Prav tako so zaznavali zmanjševanje ženskega članstva in naraščaja zaradi različnih lokalnih neprijetnosti (tudi tradicionalnega pogleda na žensko) in pomanjkanja ženskega strokovnega kadra. Da bi povečali svoj vpliv v prestolnici in nasploh, so že pred anketo načrtovali II. vsesokolski zlet v Beogradu leta 1930, izsledke ankete pa so uporabili tudi za pripravo Spomenice o organiziranju višješolskega študija telesne vzgoje, ki so jo predložili kralju in vladi leta 1929.

V začetku decembra 1929, ob službeni odsotnosti ministra Korošca, je vlada sprejela zakon o ustanovitvi viteške organizacije Sokol Kraljevine Jugoslavije (SKJ) ter za starosto postavila kraljevega prvorojenca in prestolonaslednika kraljeviča Petra. Zakon o SKJ je v 12. členu določal, da se dotedanja sokolska (citirano Jugoslovanski Sokol, Hrvaški Sokol in Srbski Sokol) in orlovska telovadna društva, ki ne bi vstopila v novo telovadno organizacijo, razpustijo; zakon se je posredno razširil tudi na telovadne odseke Svobode. Članstvo na Slovenskem je marsikje zaskrbljeno spremljalo dogajanje ter se spraševalo o usodi društev in domov, vendar je zakon izrecno poudaril, da SKJ temelji na sokolski ideji in stroki, kar je bilo dejansko pisano 'na kožo' JSZ. Medtem ko je JSZ soglasno potrdil vstop v SKJ, so imeli orli pomisleke in jih izrazili kralju v posebni spomenici. Motila sta jih tako ime kot sokolska ideologija, temelječa na Tyrševem svobodomiselnem duhu, zato so se na skupščini sredi decembra 1929 odločili, da se novi državni telovadni organizaciji ne pridružijo. Sklep je bil težak za katoliški tabor in škof Jeglič je v teh trenutkih pozval orle, naj pogumno dvignejo glave in sklenejo, da bodo ostali zvesti krščanskim načelom in vzornemu krščanskemu življenju v vseh okoliščinah, v katere zaidejo. Orel je bil v začetku leta 1930 likvidiran, društva so imetje prenesla pod streho organizacije Katoliška akcija, na Hrvaškem križarjev ali na druge legalne katoliške organizacije. Telovadno delovanje je katoliški tabor prenesel na šport in športne klube, tako je denimo na telovadišču Stadion v Ljubljani nadaljeval delo športni klub Planina, ki se je osredotočil na atletiko, poleg tega je bilo organiziranih še nekaj športnih klubov. Podobno je na Hrvaškem nehal delovati Hrvaški Sokol in članstvu prepustil odločitev o vstopu v SKJ.

Z zakonom o SKJ pa je država uvedla proračunsko financiranje telesne vzgoje, in sicer na relaciji država – zveza SKJ, banovine – župe SKJ in občine – društva SKJ. Sedež SKJ je bil po zakonu v Beogradu, vendar pa sta v Ljubljani do leta 1934 ostala strokovni

[23] Izraz prednjak v pomenu vaditelja ali vodnika se je uvedel za celotno jugoslovansko sokolstvo.

del ali načelništvo in uredništvo Sokolskega glasnika, nato pa je bila vsa uprava združena v Beogradu. Leta 1932 je bilo ustanovljeno ministrstvo za telesno vzgojo naroda, ki je prevzelo nadzor in financiranje SKJ in telesne vzgoje ter potrjevalo vodstvo SKJ. Poleg sokolstva je bil sofinanciran tudi šport, vendar v manjši meri.

Vzporedno s politiko državne telovadne centralizacije je potekalo tudi povezovanje športnih panožnih zvez v Zvezo športnih zvez, ki je bila ustanovljena na sestanku v Zagrebu 23. decembra 1929. Naloga nove »zveze« je bila pomoč športnemu gibanju v Jugoslaviji in skrb za usklajen razvoj vseh športnih panog, saj je »zveza« združevala tako olimpijske kot neolimpijske športe. Ustanovitelji »zveze« so bili delegati jugoslovanskih panožnih zvez za nogomet, tenis, kolesarstvo, zimske športe, avto- in motošport, atletiko, težko atletiko, plavanje in hazeno, zveza pa je bila v njihovem imenu sogovornik vlade. Med ustanovitelji ni bilo SKJ, ki je bil v tem obdobju organizacijsko vseskozi avtonomna dejavnost, podobno tudi planinstvo, kar je odraz antagonističnega razvoja gimnastike in športa, značilnega za evropsko športno kulturo.

Na ustanovni seji SKJ januarja 1930 je bil sprejet statut in potrjeno mešano vodstvo iz vrst JSZ in Hrvaškega Sokola. Operativni starosta je postal Engelbert Gangl, načelnik Viktor Murnik, ki je izposloval, da se je SKJ nemudoma včlanil tako v Slovansko sokolsko zvezo kot MGZ, saj sta bila pred sokolstvom leta 1930 zlet v Beogradu z načrtovano slovansko udeležbo in svetovno prvenstvo v Luksemburgu, priprave na oba dogodka pa so že potekale.

SKJ je na drugi glavni skupščini leta 1931 sprejel idejno usmeritev in deklariral odnos do političnega, javnega in verskega življenja – dejansko so bile smernice pripravljene že v času JSZ. Sokolsko delovanje je potekalo v smeri 'jugoslovanizacije' mladine, usmerili so ga v tri pomembne stebre jugoslovanske družbe: šolstvo, vojsko in na podeželje oziroma vas. Atentat na kralja Aleksandra oktobra 1934 je sicer vnesel nekoliko nemira, po Aleksandrovem pogrebu je ožje sokolsko vodstvo obiskalo pomembne vladne institute, ter opravilo razgovore in utrjevalo pozicije sokolstva. Bistven obrat se je, vsaj v zahodnem katoliškem delu države, zgodil z nastopom vlade Milana Stojadinovića sredi leta 1935. Sokolstvo se je znašlo v neprijetni situaciji, predvsem zaradi istovetenja sokolstva in liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke. Sokolstvo je na napade na Slovenskem in Hrvaškem odgovarjalo s politiko strnitve vrst in prečiščenja na idejnih temeljih deklariranih v programskem delu Pota in cilji iz leta 1931 ter s telesno vzgojo, ki se je vsled mednarodnega političnega zaostrovanja in sprememb v neposredni srednjeevropski soseščini (anšlus ali priključitev Avstrije Nemčiji, minhenska kriza in nemška zahteva po čeških Sudetih v 1938) strokovno širila z vojaškimi vsebinami. Prav tako je zvezno vodstvo kljub odmiku državne zunanje politike od male antante ostalo na poziciji slovanstva, ki ga je poudarjalo po razpadu Češkoslovaške in okupaciji Češke ter porazu Poljske ob začetku druge svetovne vojne. V ključnih dogodkih po pristopu Jugoslavije silam osi 25. marca 1941 je sokolstvo podprlo državni udar vojaških krogov v Jugoslaviji 27. marca 1941.

SKJ na Slovenskem

S prenosom sedeža v Beograd se je sokolstvo na Slovenskem zaokrožilo na delo znotraj Dravske banovine.[24] Delo je temeljilo na župni strukturi JSZ, na Slovenskem je delovalo pet žup (Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj in Novo mesto), ki so se sestajale in usklajevale delo, vodilno vlogo pa bi morala odigrati ljubljanska sokolska župa.

Z nastopom vlade Milana Stojadinovića leta 1935 in političnim kolapsom liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke je položaj notranjega ministra prevzel katoliški prvak Anton Korošec, na Slovenskem pa je politično oblast prevzela Slovenska ljudska stranka. Ponovno se je razplamtel kulturni boj in oblikovala močna protisokolska politika, v sokolstvu pa protiklerikalna. Katoliška politična oblast je začela slabiti vpliv sokolske organizacije in v primeru sokolov javnih uslužbencev, zlasti učiteljstva, posegala predvsem po metodi službenih premeščanj. Protisokolska politika je dosegla vrhunec leta 1938 s poročilom ljubljanske banske uprave notranjemu ministru o brezbožni vsebini društva Sokol in sumu o protidržavnih zvezah s komunizmom, ki je bil zakonsko prepovedan. Komunistična partija je v tridesetih letih, potem ko so bile ukinjene Svobode, v svojih smernicah vplivala na včlanjevanje članov ljubiteljev telovadbe v sokolska društva s ciljem pridobivanja somišljenikov. Čuk in Vest navajata (2017), da je bilo v tridesetih letih v slovenskem delu SKJ skupno okrog 100 sokolov in sokolic komunistov, nekateri so tudi izstopili, zato je številka relativna, poleg tega je v sredini tridesetih let potekal sodni proces proti mariborskima komunistoma in sokoloma Milanu Apihu (bolj znan kot pesnik in avtor partizanske pesmi Bilečanka) in Franju Vrunču, ki sta bila izključena, čeprav sta imela zaradi dobrega sokolskega dela tudi podporo.

Članstvo v SKJ je na Slovenskem, podobno kot v Jugoslaviji, najprej skokovito naraslo, kajti s sokolskim članstvom se je lahko pridobilo različne olajšave, po nastopu Stojadinovićeve vlade pa je začelo upadati. Izrazita rast članstva v prvi polovici tridesetih let je organizacijo spreminjala v težko obvladljiv sokolski 'monstrum'. SKJ je imel do leta 1935 več kot 300.000 članov, kar je ob 13,5 milijona prebivalcev Jugoslavije pomenilo dva odstotka jugoslovanskega prebivalstva. To je bilo v primerjavi z dvajsetimi leti bistveno, strokovno in infrastrukturno pa težko ali neobvladljivo povečanje, še vedno pa so krepko zaostajali za vzorčnim primerom na Češkoslovaškem. Razmere so sprožale vrsto vprašanj, tako strokovnih kot organizacijskih, saj je primanjkovalo strokovnih kadrov in sokolskih objektov. Etično žgoče je bilo dejstvo, kot smo že poudarili, da so se številni včlanjevali zaradi osebnih koristi ali »karierizma« (npr. skrajšan vojaški rok ali pa referenca pri zaposlovanju), kot so kritično poudarjali v sokolskih vrstah, in ne zaradi telovadbe ali sokolstva. Prav tako so nekateri združevali sokolske in politične funkcije, ob čemer ne moremo

[24] Banovine z banom kot upravne enote so bile uvedene po šestojanuarski diktaturi (pred tem so bila v praksi županska oblastva, na Slovenskem npr. dva, ljubljansko in mariborsko). V državi je bilo oblikovanih devet banovin, poimenovanih po rekah, poseben status je imelo glavno mesto Beograd. Dravska banovina je združevala ljubljansko in mariborsko oblastvo.

spregledati prepletenosti sokolstva in unitarističnega ali nacionalno-liberalnega jugoslovanskega političnega tabora. Takšne razmere so najedale *»stanje duha«* v sokolski organizaciji, zato so poudarjali, da bo treba prečistiti vrste. To se je v slovenskem delu sokolstva odrazilo v drugi polovici tridesetih let. Načelništvo ljubljanske župe, v katerem so se uveljavili Franjo in Lojze Lubej, Stanko Trček, Dušan Podgornik, Josip Rus in Zoran Polič, je na zboru načelnikov župe februarja 1936 sprožilo pobudo o temeljitem prečiščenju sokolskih vrst, iz katerih bi najprej odpadli karieristi. Prečiščenje pa je imelo globlje in smele načrte, saj naj bi to pomenilo tudi depolitizacijo sokolstva glede na vpliv liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Ta se je v prvi polovici tridesetih let marsikje spravila na slab glas, nato pa doživela hud politični poraz ter kolaps in se v drugi polovici tridesetih pod predsedovanjem generala Živkovića obnavljala. V luči liberalnega kolapsa je bil Sokol tudi nosilec nacionalnega liberalizma. Načelništvo je težilo k sokolski moralni preobrazbi, da bi ponovno vzgojili nacionalnega in demokratičnega sokola oziroma svobodnega, delavnega, samostojnega in samozavestnega Jugoslovana. Načelništvo je leta 1936 zahtevalo *»strnitev vrst«* in kot *»edino«* pravilno smer delovanja *telesno vzgojo* v telovadnicah. V tej konstelaciji bi lahko našli podobnosti z Murnikovim delom pred prvo svetovno vojno, ko je poudarjal pomen telovadbe kot osrednje dejavnosti, ki daje društvu potrebno avtonomijo in ga depolitizira, ne izključuje pa narodne ideje. Sočasno se je načelništvo odzvalo na izjavo društva Krščanska šola o spornih brezbožnih Tyrševih vzgojnih načelih in zahtevah po *»svobodnem Sokolu«* ter v ostrem tonu opozorilo na nevarnost krščanskega *»kozmopolitizma«* ali krščanskega internacionalizma, češ da je Krščanska šola le orodje splošne mednarodne katoliške akcije, po tej logiki pa so slovenski starši podrejeni neposredno papeževim navodilom. Prav tako je načelništvo v resoluciji izredne skupščine ljubljanske župe leta 1937 nasprotovalo konkordatu Jugoslavije in Vatikana. Konkordat naj bi posegel tudi na področje vzgoje, na katerem je sokolstvo zasnovalo pomemben del svojega delovanja, konkordatu pa je nasprotovala tudi pravoslavna cerkev. V resoluciji je bila uporabljena dikcija jugoslovanska skupnost in narodi namesto troedinega naroda in plemen, ki sovpada s širšimi razpravami v liberalnem taboru o prihodnjem politično-narodnem delovanju in državnem organiziranju. Dikcija skupnosti narodov je bila aktualna na sokolski zvezni ravni po političnem sporazumu Cvetković-Maček in zakonu o oblikovanju banovine Hrvaške v letu 1939, ki je bil korak v delno federalizacijo. Banovina Hrvaška je bila teritorialno zaokrožena upravna enota z notranjo samostojnostjo, ki se je prenesla takoj tudi na šport in njegovo reorganiziranje. SKJ je nasprotno zakonu in športnemu federaliziranju ohranil sokolski unitarizem na načelu *»en narod, ena država, eno sokolstvo«* in temu primerno centralistično organiziranost, a ga v dikciji omilil s priznavanjem treh narodnosti, res pa so se ali bi se morali novim razmeram prilagajati tudi teritoriji župi, vendar je čez dobro leto že sledila druga vojna tudi na jugoslovanskih tleh.

Razkol v ljubljanski župi

Uprava ljubljanske župe je načelništvo sprva podprla, dokler ni bilo napoti politični prepletenosti z JNS. Razkol med upravnim organom in načelništvom v ljubljanski župi se je sprevrgel v agonijo vodenja župe v Ljubljani vse do leta 1940. Ker je bila glavnina načelništva iz društva Sokol I. Tabor, se je spor prenesel na društveno raven in organiziranje društveno-sodnega procesa, tako imenovani *taborski proces*, ki se je končal z izključitvijo članov in podpornikov upornega načelništva iz matičnega društva Sokol I. Tabor. Posledično je bilo iz društva Sokol I. v letu 1939/40 izključenih okrog 270 članov in članic mlajše sokolske generacije. Večina izključenih se je včlanila v druga ljubljanska društva, zlasti v Ljubljanski Sokol, Sokol II. v Trnovem in Sokol Moste. Tudi vodilni 'uporniki' so se večinoma pridružili drugim sokolskim društvom v Ljubljani ali pa ostali kratko brez društva, niso pa bili izključeni iz SKJ, saj sta jih del uprave in načelnik zveze Slovenec Ivan Kovač (telesnovzgojni vzgojitelj kraljeviča Petra) podprla. Zato so lahko izključeni še naprej delovali v sokolstvu in oblikovali »ilegalni odbor«,[25] ki je pletel zaupno notranjo sokolsko mrežo in nadaljeval svoje delo. Decembra 1940 so z ilegalnim odborom navezali stik slovenski komunisti (Boris Kidrič) prek sokola komunista Maksa Nahlika in jih povabili v Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Ljubljanska župa je po večletni vodstveni agoniji ob posredovanju zveze SKJ leta 1940 dobila novo vodstvo, sestavljali so ga starosta Viktor Murnik, načelnik Alojz Vrhovec in načelnica Ada Mužina. S tem je prešlo vodenje župe po daljšem času ponovno v roke Ljubljanskega Sokola.

Pokrajinski zlet leta 1933 v Ljubljani in strokovno delo

Osrednji sokolski dogodek v tridesetih letih na Slovenskem je bil pokrajinski vsesokolski zlet v Ljubljani leta 1933. Ta je potekal v počastitev 70. obletnice ustanovitve Južnega Sokola. Glede na obisk je bil zlet najbolje obiskan sokolski dogodek na Slovenskem, morda celo v celotnem obdobju med obema svetovnima vojnama, z udeležbo vseh slovanskih sokolov, torej tudi manifestacija slovanstva, in to v času, ko je potekal napad katoliškega episkopata na sokolstvo s pastirskim pismom. Katoliški škofje so vernike opozarjali na »veliko pogibelj«, ki jo za vero vernikov in njihovih otrok predstavlja »vzgoja v sokolskem duhu Tyrševega sestava« (Tyršev telovadni sestav). Tyršu so sicer priznali vernost, vendar pa da je izgubil katoliško vero. SKJ je bil označen kot neverna, protiverska in protikatoliška organizacija in nadaljevanje nekdanjega »Jugosokola«, sokolstvo pa je proticerkveno delovanje, s katerim hoče SKJ »misli in čustva ljudi odvrniti od cerkve«. Zato je poslanica opozarjala in pozivala vernike, naj otroke odvračajo od »te pogube« toliko časa, dokler bo SKJ stal na Tyrševih načelih in idejnih smernicah JSZ ter dokler ga bodo vodili »stari jugosokoli«.

[25] Za ta del sokolov se je glede na politično dogajanje uveljavil izraz levo krilo ali levi sokoli. V strokovni literaturi se je uveljavil po drugi svetovni vojni, čeprav izraz levi sokoli (v pomenu komunistični sokoli) najdemo tudi že v dnevnem časopisju med drugo svetovno vojno.

Pokrajinski zlet je bil obvezen za vse slovenske sokolske župe, Sokolski glasnik je poudaril, da je bil »zmaga sokolske ideje«. Simbolno je bil tudi odgovor poslanici jugoslovanskega katoliškega episkopata in pastirskemu pismu, kajti zleta se je udeležilo okrog 30.000 sokolov, tako iz Jugoslavije kot iz drugih slovanskih sokolskih organizacij, iz češkoslovaške npr. več kot 6000, ter oddelki jugoslovanske vojske. Za zlet je pripravil posebno točko in koreografijo Viktor Murnik. V njej je povezal telovadbo vseh oddelkov obeh spolov jubilanta Ljubljanskega Sokola. Poleg programa redovnih vaj je bila v okviru zleta tudi tekma za meč kralja Aleksandra, ki smo jo že omenili.

Sicer pa je v tedanjem strokovnem delovanju slovensko sokolstvo širilo sokolski telovadni sestav z uvajanjem nekaterih športov, pozimi smučanja, poleti pa odbojke, atletike in plavanja. Uvajati se je začelo tudi strelstvo, ki je ob spremenljivi svetovni politični konstelaciji zlasti po letu 1935 pridobivalo vse večji pomen in so ga prakticirali skupaj s kolesarstvom, neke vrste kolesarsko-strelski biatlon, vendar ne v športnem smislu, temveč kot veščino. Oblikovala se je zanimiva slika, ko je kranjska župa prevladovala v smučanju, mariborska v odbojki in ljubljanska v orodni telovadbi, tako na slovenski kot državni ravni.

Žgoča težava sokolskega delovanja je bilo pomanjkanje materialnih sredstev. Razmere v tridesetih letih je dodatno bremenila gospodarska kriza, ki je negativno vplivala na finančno disciplino. Tako so izpadali dohodki od članarin, zato so bile župe in društva v večji meri odvisni od proračunskih, to je banovinskih ali lokalnih subvencij. Ob izjemni rasti članstva v prvi polovici tridesetih let in organiziranju telovadnih ur bi potrebovali več tako telovadnih površin kot strokovnega kadra. Vprašanje strokovnega kadra ali prednjakov so reševali z rednejšim organiziranjem župnih in društvenih prednjaških tečajev. Nasprotno pa je gospodarska kriza negativno vplivala na gradnjo domov in ureditev telovadišč ter na odplačevanje dolgov oziroma kreditov za zgrajene domove. Ker je telovadna infrastruktura ostajala pomanjkljiva, se je ponekod dogajalo, da niso vadile vse kategorije članstva ali pa se je izvajala vadbena preusmeritev, predvsem v šport.

Prosvetno delo se je resda širilo, vendar je bilo na Slovenskem deloma, a ne povsod, v senci tehničnega dela. To je bila svojevrstna tradicija strokovnega razvoja slovenskega in zlasti ljubljanskega sokolstva. Prosvetno delo so sestavljali nagovori pred telovadnimi vrstami, predavanja, društveni in debatni večeri, prosvetni tečaji, lutkarstvo, gledališča, kinopredstave, koncerti, zabavne prireditve, svečane proslave, akademije, razstave, knjižnice in čitalnice, novinarsko delo in tudi šahovska omizja. Jasno je, da so si lahko tako širok spekter prosvetnega dela privoščili le v večjih sokolskih središčih, medtem ko se je drugje izvajalo v omejenem obsegu. Kljub temu pa se je po letu 1932 postopno širilo v kvantitativnem in kvalitativnem pogledu.

Poleti 1930 so telovadci nastopili na svetovnem prvenstvu v Luksemburgu. Vrsto so sestavljali Josip Primožič, Leon Štukelj, Peter Šumi, Edvard Antosiewicz, Rafael Ban, Stanko Žilič, Tone Malej in Boris Gregorka. Med posamezniki je zmagal Josip Primožič,

vrsta pa je zasedla 3. mesto med šestimi nastopajočimi, za Češkoslovaško in Francijo. Nastop je zasenčila tragedija Toneta Maleja, ki je med poljubno vajo na krogih padel, si poškodoval hrbtenico in pozneje v bolnišnici v Luksemburgu umrl. Tudi Leon Štukelj je imel težave med vajo na drogu, saj se je hudo poškodoval in odstopil. V naslednjih letih se telovadci niso udeležili olimpijskih tekem leta 1932 v Los Angelesu zaradi odločitve JOO, da zaradi prevelikih stroškov ne potujejo v ZDA. Jugoslovanski izseljenci so želeli pokriti stroške potovanja vsaj Štuklju in Primožiču, vendar je SKJ zavzel načelno trdno stališče, da v ZDA potujejo vsi ali pa nobeden, kar je sprožilo upor olimpijskih telovadcev za nastop na tekmi vsesokolskega zleta poleti 1932 v Pragi. Ponovno se telovadci niso pomerili z mednarodno konkurenco leta 1934, ko je bilo svetovno prvenstvo na Madžarskem. Tokrat je SKJ bojkotiral prvenstvo zaradi političnega napada Madžarske na Jugoslavijo na seji Društva narodov. Na mednarodno prizorišče so se telovadci vrnili na olimpijskih igrah v Berlinu leta 1936. Medtem se je mednarodna konkurenca v gimnastiki povečala, v sokolstvu je prihajala mlajša generacija, ki pa ji je bil to šele prvi stik z mednarodno konkurenco. Vrsto za igre v Berlinu je vodil Viktor Murnik, sestavljali so jo Konrad Grilec, Josip Primožič, Boris Gregorka, Dimitrij Merzlikin (Beograd), Leon Štukelj, Josip Vadnov, Josip Pristov in Miroslav Forte. Jugoslovanska vrsta je zasedla 6. mesto, med posamezniki pa je Leon Štukelj na svojem zadnjem nastopu osvojil srebrno medaljo v vaji na krogih. Na olimpijskih igrah v Berlinu so imele krstni mednarodni nastop tudi sokolice. Nastopile so Lidija Rupnik, Marta Pustišek, Tuša Hribar, Ančka Keržan in Dušica Djordjević, Olga Rajković, Gina Goropenko in Dušica Radivojević. Izmed osmih vrst so zasedle 4. mesto.

Leta 1938 je sledilo svetovno prvenstvo v Pragi. Potekalo je v sklopu vsesokolskega zleta češkoslovaškega sokolstva, ki je poudarjal sokolsko slovansko slogo. A potekalo je tudi v času Hitlerjevih zahtev po priključitvi Sudetov Nemčiji in konkurenca je bila temu primerno okrnjena. Jugoslovanska vrsta je zasedla 3. mesto za češkoslovaško in švicarsko, med posamezniki pa je bil Josip Primožič tretji na bradlji. Vrsto so sestavljali Josip Vadnov, Josip Pristov, Josip Primožič, Boris Gregorka, Josip Kujundžić (Subotica), Miroslav Forte, Stjepan Boltežar (Zagreb) in Miloš Skrbinšek.

V strokovnem pogledu je slovenski del jugoslovanskega sokolstva izrazito prevladoval. Med 26 reprezentanti na olimpijskih igrah in svetovnih prvenstvih tedanjega obdobja je bilo tako 22 Slovencev. Najdaljši tekmovalni staž sta imela Leon Štukelj in Josip Primožič, prvi je bil reprezentant med letoma 1922 in 1936, drugi med letoma 1924 in 1938, tretji je bil Boris Gregorka v obdobju 1928–1938. Med reprezentantkami so bile tudi sokolice. Sokolstvo kot narodno in svobodoljubno gibanje je bilo naklonjeno ženskemu javnemu udejstvovanju in telovadenju. Po prvi svetovni vojni v jugoslovanski državi so slovenski sokoli pogled na sokolico deklarirali na seji januarja 1919. Poudarili so »narodni pomen« telesno zdrave in moralno krepke ženske tako z vidika matere narodovega potomstva in gospodinje v družini kot učiteljice mladine in javne delavke, ki je še toliko pomembnejši v zgodovinskih narodovih krizah. Zato je ženska enakopravna članica sokolskega društva, društvo je bilo temu primerno razdeljeno na

moški in ženski odsek, ki imata skupno upravo, telovadbo pa ločeno in vsebinsko prilagojeno biološki različnosti in estetiki. V nasprotju s telovadno prakso do leta 1914 je sokolica v jugoslovanski državi začela tekmovati in to je bil nov vsebinski premik. Vrhunec je dosegel na POI leta 1936, ko je prvič nastopila ženska vrsta jugoslovanskega sokola, in na svetovnem gimnastičnem prvenstvu v Pragi leta 1938, tedaj so v vrsti tekmovale Lidija Rupnik, Anica Hafner, Milena Sket, Ema Kovačič, Jelica Vazzaz, Marta Pustišek, Marta Podpac in Dušica Radivojević (v vrsti prevladale slovenske sokolice, podobno kot v moških vrstah). V SKJ je bilo po vzoru tekem za meč Aleksandra organizirana tekma ženskih sokolskih vrst za zastavo kraljice Marije, ki je bila zaradi začetka druge vojne organizirana le enkrat leta 1939. V prvi tekmi sokolic je slavila vrsta Ljubljanskega Sokola, v kateri so tekmovale Marta Pustišek, Dušica Komac, Jelica Vazzaz, Fanči Ponikvar, Lidija Rupnik, Olga Keržan, Lili Stegu in Ančka Pribovšek.

***

SKJ oz. sokolstvo na Slovenskem je v začetku leta 1941 po podatkih objavljenih v Sokolski volji, sokolskem glasilu na Slovenskem, štelo 39.382 pripadnikov v 255 sokolskih organizacijah ter imelo za gojitev telovadbe 105 domov. Konec marca 1941 je SKJ podprl državni udar, ki je sledil podpisu pristopa Jugoslavije k silam osi. Na Slovenskem je bilo sokolstvo na čelu številnih proslav in povork, organiziranih v podporo novi vladi in ustoličenju sokolskega staroste kraljeviča Petra za kralja Jugoslavije. V povorkah so se jim pridružile tudi druge organizacije, a različno od mesta do mesta. V Mariboru so s Sokoli družno korakali katoliški *»slovenski fantje in dekleta«*[26] ter *»razna mariborska društva in nacionalne organizacije«.* Podobno so v Celju s sokoli korakali *»gasilci, narodne organizacije, slovenski fantje in dekleta v krojih, srednješolska mladina in druge narodne organizacije in društva«,* pred celjsko mestno hišo je poleg sokolskega staroste govoril tudi zastopnik katoliške fantovske podzveze. Drugačne so bile razmere na Kranjskem, kjer je plamtel kulturni boj. V Kranju so s sokoli korakali *»kranjske narodne organizacije in društva«* ter *»meščanstvo«* za *»veliko državno zastavo in čestitljevim čitalniškim praporom«,* torej brez katoliških fantov in deklet. Podobno so se v kranjsko-slovenski prestolnici Ljubljani *»sokolskim legijam«* priključile *»nacionalne in bojevniške organizacije, akademiki, narodno ženstvo idr.«.* Ljubljanski sprevod so sklenili okoli spomenika kralja Aleksandra ter se vrnili proti Narodnemu domu, *»kjer se je zgrnila gotov nad 10 000 glava množica. Godba Sloge je zaigrala sokolsko himno Hej Slovani, ki je mogočno donela v zgodnjo pomladansko noč. V največji disciplini se je množica razšla s ponovnimi manifestacijami za kralja, Jugoslavijo in […] junaško vojsko«*, je poročala Sokolska volja, časnik slovenskih sokolskih žup.

[26] Slovenski katoliški telovadci in telovadke, ki so se ponovno organizirali po nastopu vladavine Jugoslovanske radikalne zajednice in notranjega ministra Antona Korošca.

A hitro je prišlo jutro 6. aprila 1941, napad nacifašističnega tabora in okupacija ter razkosanje Slovenije, ki je sokole poklicalo v odpor.

Katoliški telovadci

Med prvo vlado Milana Stojadinovića, v kateri je bil notranji minister Anton Korošec, je ponovno stekla pobuda za organiziranje katoliških telovadcev. Leta 1937 je vlada dovolila obnovitev katoliške telovadne organizacije, ki pa je prevzela novo ime. Katoliški telovadci so se v Sloveniji združili v Fantovskih odsekih in Zvezi fantovskih odsekov ZFO, telovadke pa v Dekliških krožkih in Zvezi dekliških krožkov. Dejansko se je katoliška telovadba v večji meri obnovila in razširila le na Slovenskem, medtem ko so na Hrvaškem obnavljali nekdanjo sokolsko dejavnost v novi organizaciji Junak. ZFO si je omislil nov fantovski in dekliški kroj, bolj športen in modernejši ter povsem različen od starega orlovskega in s tem tudi sokolskega, kar naj bi vplivalo na večjo prepoznavnost. Prvi večji nastop je ZFO pripravil na praznik apostolov Petra in Pavla v Celju že junija 1937. Navzoč je bil tudi upokojeni škof Jeglič, ki je sprejel pokroviteljstvo nad taborom in tako učakal obnovitev katoliške telovadbe, ki jo je kot škof spremljal in podpiral. Kljub visoki starosti oseminosemdesetih let je imel glavni govor, pozdravil je novo organizacijo in se spomnil nekdanjih dni orlov, po prireditvi pa, kakor da je bil pomirjen ob korakanju fantovskih telovadnih vrst, umrl na svojem zadnjem domovanju v samostanu v Stični.

Dejavnost je temeljila na telovadbi, ki se je tudi pri Fantih širila z atletskimi disciplinami, smučanjem in odbojko.

Šport in olimpijstvo

Z jugoslovansko državo je steklo organiziranje športa v državnih panožnih zvezah in prvih tekmovalnih sistemov. V javno življenje je vstopalo vse več novih športnih klubov. Najprej so obnavljali delovanje redki predvojni klubi. Že leta 1918 je obnovil delovanje LSK, maja 1919 pa še Ilirija. Medtem ko je LSK ohranil svoje prostore ob Ljubljanici, je bila Ilirija brez njih. »Dirkališče« je bilo namreč med vojno spremenjeno v vojaško skladišče. Tako je bila Ilirija pred nalogo obnavljanja klubske institucije ter pridobitve in ureditve igrišča. Oba ljubljanska kluba sta se skupaj s štajerskimi znašla v novem pravno-političnem okviru, ki so ga morali športno formalizirati. To je pomenilo razhod z avstrijskimi panožnimi zvezami (če je bil kdo član) ter skupaj s hrvaškimi in srbskimi klubi organiziranje jugoslovanskih asociacij. LSK in Ilirija sta bila v stiku z bližnjimi zagrebškimi oziroma hrvaškimi klubi že pred prvo vojno. Z novo državo so zagrebški športni odborniki prevzeli vodilno vlogo pri organiziranju jugoslovanskega športa in olimpijskega telesa ter vključitvi v mednarodno olimpijsko gibanje. Športno in olimpijsko organiziranje je v novih političnih okoliščinah sovpadalo. Kot prva državna

zveza je bila 8. septembra 1919 v Zagrebu ustanovljena Jugoslovanska nogometna zveza (JNZ). Na skupščini so sklenili, da se bo delila na zaokrožene podzveze, upravno-teritorialne meje podzvez pa so določali na podlagi *»načela transportnih povezav«*, in ne narodnih dejavnikov. Dejansko pa so podzveze tedaj pokrivale zgodovinska južnoslovanska ozemlja Hrvaško in Slavonijo (zagrebška podzveza), Srbijo (beograjska podzveza – Bačka in Banat sta imela po razrešitvi mejnih vprašanj z Madžarsko podzvezo s sedežem v Novem Sadu), Bosno in Hercegovino (sarajevska podzveza), Dalmacijo (splitska podzveza) ter slovenske dežele s Prekmurjem (ljubljanska podzveza – reško območje naj bi se priključilo Ljubljani, če bi to želeli, kar pa je bilo bolj odvisno od razpleta meddržavnih jugoslovansko-italijanskih pogajanj). Dogovarjali so se tudi o oblikovanju državnega prvenstva, ki bi bilo najprej na ravni podzvez, zatem pa bi se podzvezni prvaki pomerili za naslov jugoslovanskega prvaka. Podzvezna tekmovanja so izpeljali že leta 1920, tekmovanja za naslov jugoslovanskega prvaka pa so začeli leta 1923.

Sedež jugoslovanskega športa je bil sprva Zagreb, pozneje so bile nekatere panoge (prestižna borba se je vodila zlasti za vodenje nogometa) in olimpijski odbor preseljeni v Beograd. Zimski šport je bil že v začetku slovensko-hrvaško-srbskega športnega dogovarjanja prepuščen Slovencem, kar je bilo ob športni, turistični in planinski organiziranosti in infrastrukturi ter geografskih danostih Slovenije razumljivo.

Poleg panožnega organiziranja in včlanjevanja v mednarodne športne zveze so bili pomembni olimpijsko organiziranje in včlanitev v MOK ter nastop na olimpijskih igrah. Pobuda za olimpijski odbor je stekla takoj po organiziranju nogometne zveze v letu 1919, ustanovna skupščina JOO pa je potekala 14. decembra 1919. Sestanka so se udeležili le športni odborniki, medtem ko so bili sokoli do olimpijskega organiziranja zadržani. Bili so mnenja, da je sokolstvo tako močna organizacija, da lahko sama nastopi na olimpijah, zaradi česar se ne more podrediti športni organizaciji. JOO je za svoje delo organiziral pokrajinske pododbore s sedeži v Ljubljani, Beogradu, Sarajevu in Splitu. Vzporedno so navezali stike z organizacijskim odborom VII. OI in ga seznanili s potekom ustanovitve JOO ter izrazili željo, da bi jugoslovanski športniki nastopili na OI. Članstvo JOO je bilo potrjeno na seji MOK v času olimpijskih tekmovanj v belgijskem Antwerpnu, po drugi strani pa je pomenilo nadaljevanje že pred vojno priznanega Srbskega olimpijskega komiteja s Svetozarjem Djukićem na čelu in nastopi srbskih atletov na OI v Stockholmu 1912. Hkrati so v MOK sprejeli Franja Bučarja, ki je že pred prvo vojno navezal stike s Pierrom de Coubertinom, predsednikom MOK, in skušal hrvaške športnike pripeljati na OI, a mu je to uspelo šele z oblikovanjem jugoslovanske države. Tako je tedaj mlada jugoslovanska država imela dva člana v MOK, v Antwerpnu 1920 pa je nastopila nogometna olimpijska reprezentanca, v kateri je igral Ljubljančan Stanko Tavčar.

Sportna zveza Ljubljana, olimpijski pododbor in nogometna podzveza

Šport na Slovenskem je v letih po prvi vojni doživljal preporod in povezovanje tako na narodni ravni kot jugoslovanski in prek državnih panožnih zvez mednarodni. Slovenski športniki oziroma predstavniki ljubljanskih klubov so se po zagrebškem 'olimpijskem' sestanku sestali 22. decembra v Ljubljani in razpravljali o ustanovitvi olimpijskega pododbora za Slovenijo. Sprva so bili zadržani. Ciril Žižek, podpredsednik JOO, je 5. februarja 1920 sklical novi sestanek *»ljubljanskih sportnih krogov«*, kakor lahko sledimo dogodkom v arhivu Sportnega kluba Ilirija, kjer so ponovno obravnavali ustanovitev olimpijskega pododbora za slovenski teritorij, ki pa naj bi bil sočasno *»vrhovna sportna instanca za Slovenijo«*. Odborniki Ilirije so na klubski seji 9. februarja 1920 obravnavali sklepe sestanka športnih zastopnikov o ustanovitvi olimpijskega pododbora v Sloveniji in zavzeli stališče, ki olimpijskemu pododboru ni priznavalo *»kompetence vrhovne sportne instance«*. Predlagali so, naj se raje ustanovi *»prepotrebni Sportni savez za Slovenijo«*, ki naj bi prevzel nalogo organizirati slovenski šport, ga propagirati, hkrati pa bi lahko vodil tudi *»agende Olimpijskega pododbora«*. Mnenje Ilirije je imelo težo, oblikovan je bil pripravljalni odbor, sestavljen iz dveh delegatov vsakega športnega društva in s športom povezanih institucij, vodil ga je podpredsednik JOO Ciril Žižek. Naloga odbora je bila pripraviti ustanovne seje olimpijskega in nogometnega pododbora ter sportne zveze. V dopisu ljubljanskemu magistratu po imenovanju predstavnikov v odbor sredi aprila 1920 so, vezano na olimpijstvo, poudarili, da JOO ustanavlja pododbore v vseh *»kulturnih, gospodarskih in političnih središčih naše domovine […], da zamore doseči večje uspehe v pripravljalnem delu za tekme tudi z velikimi zapadnimi demokracijami v areni svetovnih olimpijad«,* ter ga *»v interesu stvari, kateri se eminentna važnost za bodočnost naše mladine ne da oporekati«* pozvali k imenovanju dveh delegatov, *»ki se […] zanimata za telesno vzgojo v sportnem smislu«*, na ustanovno sejo. Ustanovitev prvega krovnega športnega telesa je potekala v sejni sobi ljubljanskega magistrata 24. in 25. aprila 1920. Prvi dan so potekala posvetovanja in redakcije pravilnikov, drugi dan pa je bil namenjen predavanjem o športu in higieni ter splošnem pomenu športa, sledile so ustanovitve. Anton Jug je pomenljivo predstavil programske smernice. Šport je navezal na jugoslovansko državo, ki da je pomenila *»zmago nacionalne ideje«*, s čimer so bili pred nalogo graditve jugoslovanske skupnosti. V izpolnitvi naloge so imeli mesto *»sport in telesne vaje«,* ker *»energične telesne vaje ne prijajo samo telesnemu razvoju, one krepijo značaj in voljo, ojačajo nravstveno samozatajevanje in tvorijo temelj za plemenito duševno in tudi domoljubno mišljenje«*, na drugi strani pa oblikujejo osebnost. Svojo trditev je utemeljeval na primeru Angležev ter poudaril, da če *»občudujemo n.pr. v tem pogledu svetovni pomen Angležev, potem menda ne bo nihče trdil, da obstoja ta pomen zaradi velike spretnosti Angležev pri nogometu ali zaradi vztrajnosti angleških tekačev itd., temveč vsakdo si lahko izračuna, da so na angleških igriščih odločilni duševni procesi, da se ne izurijo tam samo na mišicah močni atleti, temveč krepostni in energični mladeniči in možje, ki zavzemajo v angleški svetovni*

državi vodilna mesta in ki imajo dovolj moči, da se kot taki obdrže na površju ali drugače povedano: Na sportnih igriščih se vzgajajo popolne osebnosti«. Najprej je bila na vrsti ustanovitev Ljubljanske nogometne podzveze (LNP), nato Sportne zveze Ljubljana (SZL) in še Olimpijskega pododbora Ljubljana (OPL), ki so se poimenovali po sedežu, delokrog pa je bil slovenski teritorij. Predsednik LNP je postal Anton Jug, SZL pa Ciril Žižek, ki je bil hkrati podpredsednik JOO in predsednik OPL. OPL so sestavljali še trije podpredsedniki, po dva tajnika in blagajnika, slovenski odborniki JOO, zastopniki prosvete, referenta za telesno vzgojo poverjeništva za socialno skrbstvo in sosveta za telesno vzgojo pri zdravstvenem odseku, generalnega komisarja za tujski promet, predstavniki dravske divizijske oblasti, mesta Ljubljane, združenja jugoslovanskih novinarjev in Sportne zveze Ljubljana. OPL je imel nalogo promovirati olimpijstvo in zbirati sredstva za olimpijske nastope z organiziranjem denimo propagandnih *»olimpijskih dnevov«* s športnimi prireditvami ali različnimi olimpijskimi akcijami, katerih izkupiček je šel v olimpijsko blagajno.

Pravila SZL so bila predložena ljubljanskemu oblastvu septembra 1920, vendar je zveza neformalno delovala že od aprila 1920. Delovno področje ji je bilo *»okrožje Ljubljane, tj. Slovenija, Prekmurje ter oni del reškega ozemlja, ki se odloči za pristop k SZL«* [ki pa je pripadla Kraljevini Italiji]. SZL so sestavljali t. i. *»sportno-tehnični odseki«* za posamezne športe: plavalni, veslaški, smučarski, atletski, teniški, kolesarski in motociklistični, konjski šport. Zveza je delovala le nekaj let, »sportno-tehnični odseki« pa so se po organiziranju državnih panožnih zvez prelevili v panožne podzveze, poimenovane po športni panogi in sedežu podzvez: Ljubljana (npr. Ljubljanski lahkoatletski podsavez, Ljubljanski plavalni podsavez itd.). Teritorialno so se raztezale na slovenskem ozemlju in to je bila posebnost v jugoslovanskem merilu. Nacionalna politika integralnega jugoslovanstva je namreč skladno z državnim centralističnim upravnim sistemom izključevala federativni model plemenskih športnih zvez, združenih v jugoslovanski zvezi, s čimer je tudi odpadla možnost uporabe »plemenskih« (narodnih) imen za podzveze oz. pododbore.

»Sportni teden« in širitev »sporta«

Z aprilsko ustanovitvijo sta LNP in SZL povezala slovenski šport v celoto, ki je v novih razmerah vzpostavljala slovenski šport v nasprotju z avstrijskim deželanstvom, medtem ko je OPL prevzel skrb za promocijo olimpijstva. SZL je prevzel nalogo vodenja, pospeševanja in promoviranja športa na Slovenskem ter se leta 1920 lotil organiziranja *»Sportnega tedna«*, tekmovanja po vzoru OI s tekmovanji v tedaj vseh športnih panogah, organiziranih v SZL. S tem naj bi predstavili in promovirali mladi slovenski šport. Prvo tekmovanje je potekalo konec septembra in v začetku oktobra 1920, težnja pa je bila, da Sportni teden prerase v vsakoletno prireditev z zaključnimi tekmami za *»prvenstvo Slovenije«* po vzorcu OI. Program Sportnega tedna leta 1920 so sestavljale tekme v plavanju, atletiki, kolesarstvu, motociklizmu, veslanju,

nogometu, avtomobilizmu in konjeništvu, organiziran pa je bil le nekajkrat, saj so ga hitro nadomestila oziroma izpodrinila panožna tekmovanja. Poleg tega je SZL konec junija 1920 začel izdajati revijo Sport, v njej so bili objavljeni tako strokovni članki s področja športa kot športne vesti iz domačih in tujih krajev ter novice in obvestila o delovanju SZL. V uvodniku z začetka leta 1921 so poudarili, da je *»leto 1920 prvo leto slovenskega sporta«* ter da je *»šele v tem letu sport postal tudi Slovencem to, kar je bil drugim narodom že davno: važno sredstvo za duševni in telesni preporod naroda«.* Na občnem zboru SZL marca 1921 je bilo včlanjenih 31 klubov. Od teh je bilo pred vojno ustanovljenih sedem, po njej pa 24; v klubih so gojili naslednje športe:

Panoga	PE*
Atletika	10
Avtomobilizem	1
Boks/težka atletika	1
Hazena**	2
Kolesarstvo in motociklizem	14
Konjeništvo	1
Nogomet	20
Plavanje	13
Streljanje	1
Tenis	3
Veslanje	1
Zimski šport***	2
Skupaj	69

* PE – panožne enote so lahko specializiran klub ali klubska sekcija. Klubi so imeli običajno več sekcij, ki so bile včlanjene v posamezne panožne organizacije.

** Češka ženska igra, zelo podobna malemu rokometu, ki se je po prvi vojni razširila tudi v Sloveniji in Jugoslaviji. Ime izhaja iz češko *hazet*, metati, vreči.

*** Smučanje, drsanje in sankanje.

V pogledu klubov je bila ljubljanska Ilirija eden organizacijsko večjih klubov v državi. V začetku tridesetih let 20. stoletja je imela organiziranih več kot deset sekcij in tisoč članov. Ilirijin tekmec, zlasti v nogometu, atletiki in plavanju, je bilo Primorje, državni moštveni prvak v atletiki v tridesetih letih. Primorje si je uredilo nogometno-atletsko igrišče za Bežigradom nasproti orlovskega Stadiona (ali bežigrajski stadion). Najprivlačnejši so bili njuni nogometni derbiji, ki so bili tudi ogledalo ljubljanske družbe, saj je bila zeleno-bela Ilirija ljubljanski »purgerski« klub, črno-belo Primorje pa klub

primorskih prišlekov in delavstva. V drugi polovici dvajsetih let se jima je v kakovostnem vidiku pridružil I. SSK Maribor, ki je bil pomemben nosilec slovenskega športa v Mariboru in tekmec nemškemu Rapidu ter po številu sekcij večji klub. Podobno rivalstvo je bilo v Celju med I. SSK Celje in nemškim Atletikom. O nemško-slovenskem rivalstvu v Mariboru so leta 1929 v I. SSK Maribor poudarili: *»[N]ajvažnejši uspehi I. SSK Maribor so vedno bile zmage naših nogometašev nad moštvi SK Rapid. Zakaj? Ker se udejstvujejo slovenski in nemški sportniki ločeno in se pripisuje tekmam med obema kluboma ne le sportna, ampak tudi nacionalna važnost. Nogomet je najpopularnejša sportna panoga in zanima najširše plasti meščanstva. Zato je klubova dolžnost, da si prizadeva pred ljudskim forumom ohraniti sportni prestiž, kajti v tesni zvezi z njim gre tudi nacionalni prestiž.«*

Okvirno organizacijsko stanje po desetih letih jugoslovanske države na podlagi podatkov SZL in »almanaha jugoslovanskega športa« (1933)

PANOGA	PE* v Sloveniji leta 1921	PE v Sloveniji leta 1933	PE v Jugoslaviji leta 1933
1. Atletika	10	7	18
2. Avtomobilizem	1	2	8
3. Težka atletika**	1	3	24
4. Golf			1
5. Hazena	2	8	27
6. Hokej na travi			4
7. Kajak-kanu		1	2
8. Kolesarstvo	14 (vključno z motociklizmom)	24	54
9. Konjeništvo	1	1	23
10. Letalstvo		2	18
11. Motociklizem		6	18
12. Namizni tenis		4	20
13. Nogomet	20	44	593
14. Plavanje	13	7	26
15. Sabljanje		2	10
16. Tenis	3	8	50
17. Veslanje	1	2	18
18. Zimski šport (smučanje, drsanje, hokej na ledu)***	2	63	97

* P(anožna) E(enota); član panožne zveze je bil lahko specialistični klub ali sekcija kluba.

** Podatki so iz leta 1930; pozneje se panoga razdeli na boks, rokoborbo in dviganje uteži.

*** Velika večina PE v tridesetih letih je smučarskih.

V športu oziroma nasploh v »telesni vzgoji« v obdobju med obema svetovnima vojnama je veljalo načelo amaterizma, ljubiteljstva – to je bilo mednarodno sprejeto in potrjeno na olimpijskih kongresih in sejah mednarodnih panožnih zvez v dvajsetih in tridesetih letih, v tridesetih pa delno regulirano z nadomestili za izostanek z dela v dneh tekmovanj. Začetno ljubiteljstvo se je prek vse številnejših tekmovanj počasi spreminjalo v resnejše treninge in selektivnost, vendar o profesionalizaciji pri igralcih še ne moremo govoriti, je pa ta v nekaterih športih že zajela strokovne (trenerske) vrste. V praksi, predvsem v nogometu, se je zgodaj v dvajsetih letih pojavilo najprej »kapranje« ali snubljenje igralcev proti materialni nagradi ali zagotovitvi službe, v tridesetih letih pa prikriti profesionalizem s »črnimi fondi« in denarnim plačevanjem. Zato so se pojavile kritike, da šport vodi v spektakelstvo, kar ga oddaljuje od telesne vzgoje.

Med panogami je bil sprva referenčen nogomet pa tudi atletika in plavanje, ki sta imela težo v olimpijskem programu, ter kolesarstvo. V drugi polovici dvajsetih in zlasti v tridesetih letih je vse večjo vlogo pridobivalo smučanje in se levilo v 'narodni' šport, ki ga je že krasil stereotip o »kranjskem Janezu skijašu«. V prvi polovici tridesetih je JNZ organiziral tako imenovano »nacionalno ligo« (jugoslovansko državno nogometno ligo). Po kvalifikacijskih tekmah ljubljanske podzveze se je v ligo uvrstilo Primorje. Zaradi finančne zahtevnosti tekmovanja je v Ljubljani vse bolj prevladovala težnja po oblikovanju enotnega močnega moštva oziroma tudi ideja o združitvi Ilirije in Primorja v en klub, ki bi se enakovredno kosal z jugoslovanskimi nasprotniki tako v nogometu kot plavanju in atletiki. Članstvo obeh klubov je prvi poskus združitve v letu 1933 zavrnilo. Ker je Ilirija medtem izgubila igrišče v Šiški, je bila po izgredu na derbiju s Primorjem v sezoni 1935/36 kaznovana z odvzemom točk in prepovedjo igranja za večino igralcev prvega moštva. Prav tako je Ilirija ob športni širini težko sledila razvoju prikritega profesionalizma in plačevanju igralcev, v nacionalno ligo pa se je v tem letu kvalificiralo Primorje in to je za Ilirijo pomenilo izpad dohodkov. Zato so v Iliriji na začetku leta 1936 razpustili nogometno sekcijo, temeljno in ustanovno dejavnost. Po drugi strani je v nacionalno ligo kvalificirano Primorje ob iskanju okrepitev in oblikovanju močnega in stabilnega ljubljanskega moštva v prvi ligi privolilo v oblikovanje močnega ljubljanskega prvoligaša. Nogometna sekcija se je zaradi kvalificiranega statusa preimenovala v Ljubljana, vanjo pa je prestopil del Ilirijinih igralcev in vodstva. Na podlagi tega je bil ustanovljen nov Sportni klub Ljubljana, ki je prevzel mesto Primorja. Ljubljana je domače tekme igrala na igrišču Primorja za Bežigradom. Danes si letnico ustanovitve Ilirije, tj. leto 1911, lastita tako Olimpija kot zgornješišenska Ilirija, ki pa s staro Ilirijo in letom 1911 ter delovanjem nogometašev do leta 1936 nimata nič skupnega. Športni klub Primorje so ustanovili ljubljanski Primorci, ki so po prvi vojni emigrirali ali odhajali na študij v Ljubljano, s športnim Primorjem pa so dodobra zaznamovali tudi ljubljansko družabno življenje. Primorje in Klub Primork (društvo primorskih žena, ki so delovale karitativno v pomoč primorskim prišlekom, zlasti dijakom in študentom) sta bila organizatorja »črno-bele redute«,

elitne prepustne prireditve, ki se jo je poleg Primorcev in članstva Primorja udeleževala ljubljanska smetana in gostje izven Ljubljane. Izkupiček je bil namenjen aktivnostim obeh klubov, tako Primorju za šport kot Klubu Primork za socialno pomoč revnim primorskim dijakom in študentom v Ljubljani.

Pri vodenju in organiziranju športa je prevladovala zasebna pobuda. Športni razvoj, sprva poln navdušenja, je bil odvisen tudi od poprevratnih razmer in svetovne gospodarske krize, ki je v začetku tridesetih let pljusknila v Jugoslavijo. Klubsko članstvo so sestavljali tako športniki kot široka skupina podpornih članov, ki so s članarinami pomagali finančno preživeti klubom, zato sta bila entuziazem in podpornost številnih posameznikov klubskih pripadnikov, zanesenjakov in ljubiteljev športa (denimo Stanko Bloudek, Evgen Betetto, Ivo in Danilo Sancin, Joso Gorec, Fran Batjel …) pomembna sestavina preživetja športa na društveni ravni. Država se je z ustanovitvijo ministrstva za telesno vzgojo naroda in potencialnim subvencioniranjem vključila v športno gibanje v prvi polovici tridesetih let. Klubi so si za športno strokovno preživetje in življenje uredili lastna igrišča, prostore za ureditev igrišč pa so bolj ali manj najemali oziroma so se dogovorili z občinami za daljši najem, nekakšno javno-zasebno partnerstvo je bilo sklenjeno v primeru bazena Ilirije. Večji in boljši objekt je bil težek zalogaj ne le za gradnjo, temveč tudi vzdrževanje. Na področju športne infrastrukture so prednjačili člani Ilirije. Ti so si uredili športni kompleks za nogomet, atletiko in ženski rokomet (hazeno) ob pivovarni Union (v tridesetih opuščeno) ter pod Cekinovim gradom teniški kompleks, ki so ga pozimi spremenili v umetno drsališče za rekreativno in umetnostno drsanje ter hokej na ledu. Poleg tega so imeli še sistem planiških skakalnic, smučarskega doma in depandanse v Planici (vzdrževanje skakalnice so prenesli na smučarsko zvezo in nato društvo Planica) ter tedaj v državi najsodobnejši 50-metrski olimpijski bazen, ki je omogočil redni, stabilni in strokovni trening – bazen je bil plod podjetnosti in financiranja Stanka Bloudka (prispeval večino svojih sredstev) in gradbenika Iva Zupana, oba klubska člana, Bloudek pa je bil ob Josu Gorcu tudi osrednja osebnost pri razvoju planiškega centra. V državnih plavalnih tekmovanjih so se ilirijani po zaslugi modernega športnega objekta in strokovnega dela tujega in domačega trenerja prebili v državni vrh in se postavili ob bok hrvaškim jadranskim klubom. Nedvomno je vrhunski rezultat slovenskega športa pred drugo svetovno vojno bronasta medalja plavalca Ilirije Toneta Cererja na evropskem prvenstvu v Londonu leta 1938 v disciplini 200 m prsno, pa čeprav mu je, kot se je spominjal, na *»tekmovanju […] občutno manjkalo volje, razpoloženja in vzpodbude, saj sem bil radi slabega in nesposobnega vodstva ves čas prepuščen le samemu sebi in lastni iniciativi«.* Pomembno dejstvo je bila izgradnja planiške velikanke (1933/34) in primat prvega prizorišča oz. skakalnice, ki se je lahko pohvalila s skokom čez sto metrov in svetovnim rekordom. Leta 1936 je Avstrijec Sepp Bradl skočil 101 m. To dejstvo je medijsko kompenziralo strokovni zaostanek slovenskih smučarjev za svetovnim in motiviralo smučarskoskakalni razvoj, ki se je v tridesetih letih razširil z alpskim smučanjem.

Okvirni pregled PE slovenskega »športa« v letu 1938 na podlagi spomenice ob dvajsetletnici jugoslovanske države

Panoga	PE	Člani	Igrišča oz. domovi	DP*
Atletika	28	1200	12	Da
Avtomobilizem	4	1000		/
Drsanje	3	140	10	Da (vsa)
Golf	1	36	1 + 1	/
Hokej na ledu	1	24	1	Da
Kajakaštvo	1	50		Da
Kolesarstvo	19	2000	2	Da
Konjeništvo	7	320	5	/
Letalstvo/jadralstvo	2	1500	2	/
Motociklizem	7	540	2	Da
Namizni tenis	4	130		Da
Nogomet	53	4000	40	Ne
Plavanje	8	570	16 + 1	Da
Sabljanje	3	120		Da
Sankanje	5	160		Da
Smučanje	61	7000	25 + 17	Da (vsa)
Tenis	12	730	40	Ne
Težka atletika	6	200		Da
Veslanje	1	40	0 + 1	Ne
Ženski šport**	2	50		Da
Skupaj šport	228	19810	156 + 20	
Strelstvo***	191	22100		Da

** Ali je slovenski panožni organizaciji (ali njenemu članu) kadarkoli v obdobju 1918–1938 uspelo osvojiti naslov državnega prvaka; črtica pomeni, da državna prvenstva niso bila organizirana.*

*** Pod to rubriko se je večinoma vodila hazena, ki pa je bila v letih pred drugo svetovno vojno že v zatonu.*

**** Strelstvo je bilo organizacijsko ločeno in povezano z vojaštvom.*

Uspehi slovenskih športnikov niso bili primerljivi s telovadnimi, čeprav je tudi šport že gradil na strokovnosti in množičnosti ter vzpostavljal tradicijo. Omeniti velja met krogle Fani Bernik, ki je na mitingu junija 1926 v Zagrebu petkilogramsko kroglo sunila 8,67 metra in presegla svetovni rekord, vendar na tekmi ni bilo dovolj izprašanih mednarodnih sodnikov za sprožitev postopka za priznanje svetovnega rekorda.

Naslednji mesec je Marija Križ na ženskem atletskem troboju Češkoslovaške, Francije in Kraljevine SHS v Pragi 1926 disk vrgla 31,5 metra. To je bil v danem trenutku eden najdaljših metov v Evropi v tem letu – mediji si niso bili gotovi, ali je šlo celo rekord, vendar pa je bil rekord že krepko izboljšan maja istega leta. Na vsakoletnih balkanskih prvenstvih (uvedli so jih v letu 1929) je bil v tridesetih letih uspešen dolgoprogaš Ive Krevs. Velik uspeh je doseglo plavanje: na POI leta 1936 se je Draško Vilfan v kravlu uvrstil v polfinale, na EP 1938, kot smo že poudarili, pa je Tone Cerer osvojil bronasto medaljo. Kot zanimivost velja povedati, da se je kolesar Franc Abulnar leta 1936 udeležil profesionalne dirke Tour de France in vzdržal šest etap med 'profiji', v motošportu so bila trideseta leta obdobje spidvejista Ludvika Stariča, bolj znanega pod vzdevkom Leteči Kranjec, ter uspehov na domačih in mednarodnih prireditvah. Zimski športi so bili domena Slovencev. Med smučarji tekači sta se v mednarodnem merilu uveljavila Joško Janša in zlasti Franc Smolej, med skakalci Albin Novšak, med alpinci Ciril Praček in tudi že Franci Čop, hokejska reprezentanca pa je temeljila na igralcih ljubljanske Ilirije. Za podrobnejšo analizo bi morali vključiti obravnavo po posameznih športnih panogah.

Slovenka in šport

S širjenjem športa po Sloveniji med letoma 1919 in 1941 ter tudi željo in voljo žensk po športnem udejstvovanju so v večjih športnih klubih organizirali ženske sekcije ali pa so bile ženske članice posameznih panožnih sekcij. Med športnimi klubi je deloval tudi ženski športni klub Atena, ki je bil dejansko 'športno' nadaljevanje predvojnega Ženskega telovadnega društva. Delokrog Atene je bil širok, društvo se je označevalo kot telesnokulturno z odseki šolske kuhinje (v Prečni ulici), ortopedije (v Mladiki – danes sedež zunanjega ministrstva), otroškega igrišča (park Tivoli), telovadbe (licejska telovadnica), plesa, hazene (park Tivoli), tenisa (park Tivoli) in atletike (Tivoli) ter lutkarstva in prosvete.

Sicer pa so se športnice do druge svetovne vojne večinoma ukvarjale poleg telovadbe s hazeno (oblika malega rokometa, že pred začetkom druge svetovne vojne je zamrla), atletiko, plavanjem, tenisom, sabljanjem, smučanjem in umetnostnim drsanjem. Tekmovale so v slovenskem in državnem merilu ter tudi že na mednarodnih prireditvah. Na POI pred drugo vojno so nastopile telovadke in sabljačica, medtem ko hazena ni bila olimpijski šport. Slovenske športnice so dosegle nekaj uglednih dosežkov, poleg že zgoraj poudarjenih Marije Križ in Fani Bernik omenimo atletinjo Dušo Šantel, bila je večkratna državna prvakinja in rekorderka na 60, 100 in 200 m. Prav tako so bile tri slovenske hazenašice (Marija Cimperman, Fani Bernik in Anica Oman) članice prve postave jugoslovanske reprezentance leta 1934 v Londonu, ko so postale zmagovalke hazenskega turnirja, ki bi ga lahko šteli kot svetovno prvenstvo.

Športnice so se srečevale z različnimi moškimi in javnimi pogledi na njihovo športno udejstvovanje. V športnem svetu je zagrebška revija Sport oktobra 1920 v članku Žena

in sport, povzetem po zagrebškem Jugoslovenskom sportu – Zagreb je bil tedaj športno središče Jugoslavije –, poudarila, da *»rešitev vsakega naroda in zajamčenje bodočih pokolenj zavisi največ od zdravja roditeljev«*. Zato je *»v prvi vrsti [...] važna [...] fizična vzgoja ženske, ker samo ta more pripomoči k zdravi, čili deci in le s to more skrbeti za to, da se deci v nežni mladosti jači duh in krepi telo. Delavke, uradnice in mestne gospodične, vse morajo imeti potrebno zdravje, a da postanejo gibčne, čvrste in močne, potrebujejo predvsem koristnih telesnih vaj in higiene«, sicer izgubijo »telesno sposobnost«*. Sport je v luči novega časa in duha poudaril, da so minili časi, *»ko so smatrali ženo za nežno, idealno bitje, polno sentimentalnosti. Danes vodi ona važne vloge človeštva in na to se je treba vsekakor ozirati.«* Pri vprašanju primernosti panog je bila ženska športna misel biološko pogojena, podobno kot že pred tem v telovadbi, kjer je vplivalo na oblikovanje specifične ženske orodne telovadbe in tudi ritmične telovadbe, ki je bila in je še vedno domena žensk. Sport je priporočal, naj dekleta poleg zelo primerne atletike, ki krepi telo in poplemeniti dušo, goje po *»možnosti tudi druge sporte, posebno še plavanje in turistiko«*, ob tem pa dodal, da *»žena v sportu ne sme biti razuzdana, ampak mora pri gojenju svojega telesa obdržati strogo korektnost. Treba je, da polaga precejšnjo važnost na gracijoznost, eleganco in elasticiteto gibov, ker bi se bilo sicer bati, da preide v surovost. Dosti je lepih sportov, ki so v korist ženskemu zdravju in estetiki, seveda se je treba za enkrat omejiti.«* Navedel je primer iz Francije oziroma Pariza, kjer da se je žensko športno gibanje dodobra razmahnilo, da Parižanke *»med koristne sporte štejejo [...] tudi nogomet«* in prirejajo tekme, *»ki so neobičajno močno obiskane«.* Za gojenje nogometa pa tedaj na Slovenskem v nasprotju s Francijo še ni bilo posluha, slovenski športni odborniki so še menili, da *»nogomet v moralnem oziru ni za žene. Že marsikak pisec in sportni kritik je ženski nogomet radi neizogibnih oglatosti več ali manj pravično obsodil, toda pariške sufragetke se za to kaj malo menijo.«*

V športu se je še nekaj časa ohranila misel, da naj se ženska zaradi svoje »nežnosti« in »nežnega značaja« ne bi ukvarjala z vsemi športi, ker da so tudi po zdravniških ugotovitvah nekateri športi zanjo škodljivi. Prav tako se je ženski namesto borbene tekmovalnosti, značilne za moškega športnika, priporočala predvsem športna igrivost. Tovrstno filozofijo ali etiko je poudarjal tudi del telovadno-športne stroke, ki je v tem obdobju v svetu že prerasla v visokošolske institucije. Na te študije so se odpravili prvi slovenski kandidati, ki so potem prevzemali strokovno delo doma. Eden izmed njih je bil Drago Ulaga, ki je diplomiral v Berlinu in je leta 1934 izdal Knjigo o sportu. V poglavju o ženskem sportu je poudarjal, da *»ženskemu značaju odgovarja sport kot igra, moškemu sport kot borba«,* kajti *»žena mora ostati vedno žena in ne sme preko mej, ki jih je postavila narava«.* To nikakor ne pomeni, da je šport za ženo nepomemben, prav tako Ulaga ne nasprotuje ženskemu športu. Še kako naj bi bil pomemben, je vir zdravja in podpira *»materinsko rodno sposobnost ženske«,* vendar mora ženska ohraniti *»soglasje s svojo žensko naravo«* in ostati *»kot človek ženska«*. Ulaga je temu primerno trdil, da *»so človeštvu potrebnejše žene, ki skrbe za dom in*

družino, kakor pa one, katerim je sport začetek in konec, vse drugo pa le potrebno zlo«. Zavračal je težnjo ženske po približanju moškemu tipu športnika, ker to pomeni *»propadanje žene in nerazumevanje sportne ideje«*, saj *»sport ni le radi onih, ki ga gojijo, njegova velika vrednota je v stremljenju za zboljšanim rodom«*. V podkrepitev svojih misli je navedel besede svojih učiteljev, rektorja berlinske visoke šole za telesno vzgojo kirurga Augusta Bierja in ginekologa Huga Sellheima. Prvi naj bi trdil, da *»čim bolj se približuje ženski tip moškemu in obratno, tem bolj jadramo v propad«*, drugi pa, da ves kulturni napredek leži *»v stopnjujoči se diferenciaciji med spoloma«*.

In športnica? Šla je svojo pot, nekatere tudi 'sufražetsko-športno' pot, v Kanadi so denimo tedaj že igrale »surovi« hokej na ledu, kar se je na Slovenskem zgodilo šele nedavno. V nekem članku sem simbolistično zapisal, da je Slovenka s telovadbo in športom *»ušla iz kuhinje«* na *»zeleno polje«,* na svež zrak, lahko tudi v drugo okolje – že v tem času je nekaj slovenskih hazenašic prestopilo v hrvaške klube, npr. Marija Cimperman, ki je bila tudi jugoslovanska reprezentantka. Telovadba in šport sta bili kulturni noviteti, ki sta ženski ponujali možnost uveljavljanja, individualnega in družbenega, ter pripomogli k spreminjanju tradicionalnih mišljenjskih stereotipov o ženski in primernih dejavnostih ter njeni družbeni vlogi.

Slovenski športniki, jugoslovanski reprezentanti, na olimpijskih igrah

Po včlanitvi JOO v MOK je olimpijska delegacija odpotovala na igre v belgijski Antwerpen. Nastopili so le nogometaši, med njimi Ljubljančan Stanko Tavčar. V obdobju 1920–1936 je na POI po statistiki Đorđa Perišića jugoslovansko olimpijstvo imelo 169 nastopov, od tega je bilo po statistikah Toma Levovnika in Marka Račiča 48 slovenskih, na zimskih tekmovanjih pa izmed skupno 28 kar 26 slovenskih. Najuspešnejša panoga je bila športna gimnastika, v kateri je nastopilo 14 slovenskih telovadcev (Štukelj in Primožič sta se POI udeležila kar trikrat) in štiri telovadke – telovadke so imele krstni olimpijski nastop v Berlinu leta 1936. Sokolski telovadci pod strokovnim vodstvom Viktorja Murnika so bili tudi nosilci vseh medalj v olimpijskem obdobju Kraljevine Jugoslavije: osem medalj med posamezniki in bronasta medalja vrste je krasilo nastope tedanje generacije telovadcev v letih 1924, 1928 in 1936. Predvodil je Leon Štukelj (pet medalj v posameznih nastopih), preostala dva dobitnika medalj v kategoriji posameznikov pa sta bila Josip Primožič in Stane Derganc (oba leta 1928). Poleg telovadcev so nastopili slovenski športniki še v atletiki (4), kolesarstvu (4), sabljanju (3: dva sabljača in sabljačica), plavanju (2), vaterpolu (1), skokih v vodo (1), kajaku (2), nogometu (2) in jahanju (1).[27] Za nenavaden olimpijski podvig pa je poskrbel kolesar Josip Kosmatin leta 1928. Štiri leta pred tem je bil olimpijec v Parizu, leta 1928 pa je bil po kvalifikacijskih tekmah določen le za olimpijsko rezervo (v

[27] Za podrobnejši pregled slovenskih športnikov na POI in ZOI v jugoslovanskem obdobju glej publikacije T. Levovnik, M. Račič: Naši olimpijci (več izdaj, prva 1992).

kolesarskem moštvu so bili trije Zagrebčani in Ljubljančan Josip Šolar). Nezadovoljen se je odločil, da gre vseeno v Amsterdam, in pričakoval, da bo uvrščen na eno izmed tekem: *»Štirinajst dni pred začetkom olimpijade sem sedel na svoje dirkalno kolo in se z njim napotil proti Amsterdamu. Precej napora je terjala pot po Avstriji, Nemčiji, Franciji, Luksemburgu in Belgiji, v 14 dneh sem prevozil 2000 km. Še vedno sem upal, da bom nastopil. Toda vodstvo me ni uvrstilo v reprezentanco. Imel sem torej 'nalogo' le bodriti svoje tovariše in na tej olimpijadi biti le kot gledalec,«* se je Kosmatin spominjal ob sedemdesetletnici kolesarstva na Slovenskem. Po tekmi je odkolesaril še svojo zadnjo etapo domov na ljubem »peugeotu« in končal kariero.

Leta 1924 so v olimpijski program vstopila zimska tekmovanja s prvimi ZOI v Chamonixu. Zimskega olimpijskega krsta so se udeležili Zdenko Švigelj, Vladimir Kajzer in dva hrvaška smučarja. V smučarskem tekmovalnem programu so bile le nordijske discipline, alpske so dobile mesto šele v tridesetih letih. Vladimir Kajzelj je na 18 km zaostal tri četrt ure za zmagovalcem, medtem ko je bila druga disciplina na 50 km pretežka preizkušnja. S težkimi turnimi smučmi in stremeni Bilgheri sta na progi z 900 metri višinske razlike in v viharju Kajzelj in Švigelj prišla na cilj po zaključku žirije, *»zadnji celo tri ure kasneje, ko so bili vsi člani jurije zbrani pri večerji. 50 km 9 ur!«*, se je spominjal tajnik JSZS in olimpijski odbornik Joso Gorec. Zimski olimpijski začetki so bili v nasprotju s poletnimi in telovadnimi težavnejši in polni strokovnih neznank, a so ob soočenju z mednarodno konkurenco prinesli tudi spoznanje, kako naprej. V slabem desetletju se je zimski šport v Sloveniji razširil in organizacijsko utrdil ter pod strokovnim vodstvom Skandinavcev prevladoval v jugoslovanskem okolju, zaradi česar je bila že takrat jugoslovanska reprezentanca sestavljena izključno iz slovenskih športnikov. Na ZOI v Garmisch-Partenkirchnu (Ga-Pa) leta 1936 je nastopilo kar 17 slovenskih smučarjev v nordijskih in alpskih disciplinah. Prijavljeni so bili tudi hokejisti, vendar iz nam danes neznanih razlogov v Ga-Pa niso odpotovali. Velik uspeh je v smučarskem teku na 50 km dosegel Franc Smolej. Zasedel je odlično 10. mesto in bil drugi najbolje uvrščeni Srednjeevropejec (prevladovali so Skandinavci) z nekaj več kot 17 minutami zaostanka za prvouvrščenim Švedom.[28]

Planinstvo in skalaši

Planinsko članstvo je takoj po prvi vojni z vidika narodnih čustev preživljalo težke trenutke, saj je več kot 3300 članov, včlanjenih v 12 podružnicah, in 11 koč ostalo zunaj matičnega SPD in narodne matice – resda na drugi strani podobno tudi nemški planinci. SPD je po določitvi novih državnih mej in prenehanju delovanja avstro-nemških alpinističnih podružnic na Slovenskem odkupil koče »alpenvereina« v slovenskih Alpah. Članstvo v SPD je v dvajsetih letih raslo in leta 1929 je organizacija

[28] Glej tudi www.olympic.si.

štela prek 11.100 članov in članic, te so sicer bile redke. Število članov je v tridesetih letih nihalo in SPD je podobno število članov kot leta 1929 imel tudi leta 1941.

SPD se je spoprijemal z nesoglasji med osrednjim matičnim društvom v Ljubljani in podružnicami ter z vprašanji decentralizacije in »turistike« ali plezanja/alpinizma, ki mu je dobršen del starejšega članstva SPD nasprotoval. Mladi plezalni navdušenci so se povezali v Turistovski klub Skala. Okoliščine, duha in vnemo skalaške mladine je dobro orisal v spominih eden izmed prvih dveh zimskih olimpijcev leta 1924 Vladimir Kajzelj: *»Avstrija je razpadla, slovenski narod se je znašel v položaju, da je moral odločati sam o sebi. Bilo je mnogo navdušenja, mnogo dobre volje, a tudi dosti dezorientacije.« […] »Mladi rod, doraščajoč v svobodnem okolju«*, ni več dobro razumel narodnoobrambnih teženj starejše generacije SPD, izhajajočih iz slovensko-nemških razmer avstrijske dobe, *»hotelo se mu je poleta, razmaha«*. V novih časih in novi državi pa je *»v mladih srcih vse brstelo in kipelo od nepopisnega, neizživetega hrepenenja po uveljavljanju, močnih doživetjih in lepoti«* in *»naš doraščajoči človek se je zavedal, da ne predstavlja nič manj kot mladina drugih alpskih narodov, le organiziran ni tako načrtno in smotrno kot ona«*. In tako so mladi v začetku februarja 1921 ustanovili Turistovski klub Skala, ki je v pravilih poudaril, da je namen kluba *»gojiti turistiko in smuški sport, pospeševati in širiti oboje v strokovnem sportnem smislu«.* Obenem so načelno poudarili, da *»SPD bomo stali vsekakor ob strani. Nismo konkurenca.«*

Skalaši so v stremljenju po razvoju alpinizma od članov zahtevali *»glede alpinistično-tehnične ali alpinistično-znanstvene, zlasti pa alpinistično-etične strani gotovo kvalifikacijo«*, članstvo pa je moralo biti aktivno *»tehnično in znanstveno, književno, slikarsko, fotoamatersko ali kako drugače v smeri klubovega strokovnega namena«*.

Pomemben član Skale in alpinistični ideolog je bil študent Klement Jug, ki je tragično preminil leta 1924 med plezanjem v steni Triglava. Zagovarjal je vzgojni in narodni vidik alpinizma in poudarjal, da *»turistika nam je v stanu dati delavce s trdno voljo za zmagovanje vseh ovir, ki so danes v lastnih nizkih nagonih, delavce s smislom za tovariško zvestobo, disciplinirane, ki bodo v kateremkoli poklicu stali na svojem mestu in koristili narodu in človeštvu«.* S svojimi plezalnimi turami je spodbujal kolege in v narodnem vidiku poudarjal pomen prvenstvenih smeri v slovenskih Alpah, ki bi slovenske alpiniste postavile ob bok tujim in v prevlado na domačih tleh. Drugi je bil že starejši Henrik Tuma, ki je napisal delo Pomen in razvoj alpinizma ter ga zagovarjal nasproti SPD. Alpinizem se je v tem obdobju razvijal skladno s planinstvom in kljub odporu dela vodstva SPD postal njegov sestavni del. Organiziran je bil alpinistični odsek, ki je pripravljal tečaje, predavanja in tudi prve odprave. V tedanjem alpinizmu se je v tridesetih letih uveljavil Jože Čop, ki je v slovenskih Alpah preplezal vrsto prvenstvenih smeri, skupaj s Pavlo Jesih tudi v severni steni Triglava ob koncu druge vojne (Čopov steber).

V skalaških vrstah je bilo več alpinistk, najbolj pa sta to obdobje zaznamovali Pavla Jesih in Mira Marko Debelak. Kot poudarja Mikša P. (2018), sta bili prvi in edini dami

slovenskega, pa tudi evropskega alpinizma druge polovice dvajsetih let in začetka tridesetih ter edini v svetovnem merilu, ki sta bili neodvisni od vodnika ali moškega soplezalca. Zanimivo je, da sta skupaj plezali le enkrat, in to na začetku njune plezalne poti v navezi z dvema kolegoma v severni steni Triglava, ko so preplezali prvenstveno varianto skozi Triglavsko okno, nato sta se njuni poti, tudi rivalski, ločili.

Skalaši so se po ustanovitvi hitro priključili tudi snujočemu se smuškemu športu in nastopili na prvem državnem prvenstvu ter bili ob Iliriji in LSK eden od treh temeljnih smučarskih klubov. Skala je iz Ljubljane širila svojo dejavnost v Bohinj, ki je po izgradnji turske železnice pridobival tudi turistično širino s sankaško progo in tekmami tako v sankanju kot smučanju. Pobuda je sicer zamrla, zato pa je bila uspešnejša na Jesenicah, kjer se je razvil nov smučarski center, ki je prevzel težo Skalinega smučanja zlasti v tridesetih letih. Še ena podružnica je bila odprta v Celju. Leta 1922 je bila za vodenje in organiziranje zimskega športa v jugoslovanski državi ustanovljena Jugoslovanska zimsko-športna zveza (JZSZ), organizacijska osnova je bil zimsko-športni odsek SZL. Prvi tajnik JSZS je postal skalaš Drago Zovko. JZSZ se je že naslednje leto včlanil v mednarodno smučanje, doma pa je bil član JOO in s tem pridobil možnost nastopov na OI. Ko je bil v olimpijskem letu 1924 organiziran zimsko-športni teden v Chamonixu, ki je bil zatem priznan kot prve ZOI, je tja odpotoval tudi že omenjeni Vladimir Kajzelj. Njegov in naslednji nastopi so prinesli spoznanje, da je za rezultat potrebna športna specializacija, ki pa je sprožala v Skali različne poglede na namen in cilje smučanja, razpete med turnim in tekmovalnim namenom. V ljubljanski matici se je odrazilo v odhodu skupine smučarjev okrog Anteja Gnidovca leta 1927. Naslednje leto so organizirali Smučarski klub Ljubljana in nadaljevali Skaline smučarske začetke. Medtem se je jeseniška Skala usmerila v alpsko smučanje, kjer je bil vodilni smučar Ciril Praček. Skala je k razvoju smučanja na Slovenskem prispevala vrsto let odmevno tekmo Triglavskega smuka (prvič 1927), ki se je začel leto pred slovitim Kandaharjem (1928), pa gradnjo koč in iskanje novih smuških terenov, ki so se po drugi vojni, med njimi Vogel, Črni vrh nad Jesenicami pa tudi tereni na Krvavcu, preoblikovali v moderna smučišča, da ne govorimo o prispevku Skalašev Staneta Prebiliča in Albina Kolba z delavnico in trgovino »s sportnimi potrebščinami«.

Skavtstvo in gozdovništvo

V okviru telesnovzgojnih dejavnosti sta delovala skavtstvo in gozdovništvo, ki ju je po drugi vojni nadomestilo taborništvo, po osamosvojitvi pa je bilo obnovljeno katoliško skavtstvo. Skavtstvo se je kot gibanje oblikovalo v začetku 20. stoletja z idejo naučiti se preživeti ali privzgojiti veščine preživetja. Organizator je bil britanski general Robert Baden-Powell, junak vojne proti južnoafriškim Burom (starejšim nizozemskim priseljencem v Južni Afriki) v letih 1899–1902, ki je v gibanje vnesel militaristične organizacijske oblike. Prve skavtske organizacije na Slovenskem so nastale v začetku

dvajsetih let najprej v Celju in nato v Ljubljani. Skavtska društva oz. enote, imenovane »stegi«, so se v dvajsetih razširile po Sloveniji in Jugoslaviji in se povezale v centralni zvezi.

Vzporedno so bili organizirani »gozdovniki«. Ideja gozdovnikov je bila preživeti ali živeti z naravo in preživeti, tudi po vzoru severnoameriških Indijancev, oblikoval jo je Kanadčan Ernest Thompson Seton.

Po šestojanuarski diktaturi kralja Aleksandra (1929) je bilo skavtstvo kot vzgojna in telesnovzgojna organizacija reorganizirano. Stegi so bili povezani v državno Zvezo skavtov Kraljevine Jugoslavije (podobno sokolstvu), vendar pa je bil njen pomen v primerjavi s podržavljenim sokolstvom manjši. Zveza je bila članica mednarodne zveze. V drugi polovici tridesetih let so bili organizirani na Slovenskem katoliški skavti s samostojno organiziranostjo.

Šolska telesna vzgoja

Z jugoslovansko državo nastopi na Slovenskem proces slovenizacije šolstva in slovenščina je postala osrednji jezik izobraževanja, ki ga je nadgradila ustanovitev ljubljanske univerze (1919). Z narodnega in kulturnega vidika je bilo to zelo pomembno dejanje, saj je slovenščina pridobila tudi akademsko-znanstveno potrditev.

V šolski urnik sta bili uvedeni ali pa sta v njej ostali dve uri telesne vzgoje na teden, medtem ko za 'igralne popoldneve' jugoslovanske šolske oblasti niso imele posluha. Pri slovenizaciji telesne vzgoje v šolstvu tako na Slovenskem kot pri poenotenju v jugoslovanskem merilu je imelo pomembno vlogo sokolstvo, ki se je v nasprotju s katoliškim Orlom organizacijsko raztezalo po celotnem državnem ozemlju. Sokoli so o pedagoški vlogi razpravljali že na ustanovnem saboru leta 1919 ter sprejeli resolucijo Sokol in šola in njuni recipročni povezanosti, kar smo že poudarili. Temu primerno bi morali biti učitelji sokolski člani ali vsaj sokolski simpatizerji, sokolski vaditelji pa lahko tudi učitelji telesne vzgoje. Sokolska stroka si je prizadevala, da bi imela vodilno strokovno in vsebinsko vlogo pri reševanju vprašanj v zvezi s telesno vzgojo, tako v šolstvu kot širše v okviru oblastnih struktur od najnižjih do najvišjih na ministrstvu ali na vladni ravni.

V Sloveniji je višji šolski svet aprila 1920 sklenil uvesti obvezno telovadbo na vseh šolskih zavodih. Obenem bi morali poskrbeti za sistemizacijo službenih mest in tudi za strokovno izobraževanje, ki pa se je v tem času iz praktičnih ozirov zvedlo bolj ali manj na izpitno usposobljenost. S ciljem dviga ravni strokovnega dela so bile izdane publikacije, denimo serija knjižic o sokolski telovadbi Ljudevita Pivka in Adolfa Schaupa. Medtem so že marca 1919 v Zagrebu potekali izpiti za učitelje telovadbe v srednjih šolah, ti so odgovarjali na vprašanja iz zgodovine gimnastike, starogrške in sokolske, anatomije, fiziologije in higiene, pojasnjevali, kakšna je korist gimnastike za zdravje, ter predstavljali teorijo telovadbe (naloga šolske telovadbe, njena vzgojna vrednost in

vpliv na razvoj duševnih sposobnosti). Januarja 1920 je bila z naredbo liberalne vlade o šolski telovadbi po sokolskem sistemu deloma uresničena težnja sokolov. Da bi šolska telovadba v jugoslovanski državi potekala po vseh osnovnih in srednjih šolah po enotnih smernicah, so oblasti leta 1921 odredile, da se, prvič, pri vseh šolah, kjer je to mogoče, uredi letno telovadišče, drugič, da se na tem telovadišču izvajajo vse vaje, ki so za razvoj lepega in zdravega telesa učencem koristne, tretjič, da se ob slabem vremenu po šolah, kjer ni telovadnic, poučuje telovadba po zimskem razporedu, ter četrtič, da se izbira vaj opravi po obrazcu Tyrševega sistema, ki je bil priložen razpisu. Razpis je poudaril tudi metodiko telovadbe.

S prestopom šolskih vrat ter uvajanjem sokolske telovadbe in njihove narodne (jugoslovanske) vzgoje v šolstvo se je na Slovenskem izrinjal nazorski nasprotnik katoliški Orel, obenem pa so Sokoli trčili v katoliškem delu države ob tradicionalnega vzgojitelja Katoliško cerkev. Ta je imela močno podporo katoliškega političnega tabora, s čimer je bila borba za šolstvo in šolsko telesno vzgojo toliko bolj vpeta v kulturni boj, ki se je v letih po prvi svetovni vojni na Slovenskem ponovno razplamteval. Konec januarja 1921 so predstavniki katoliške Slovenske ljudske stranke in duhovniki ljubljanske škofije na srečanju razpravljali o razmerah v šolstvu in sokolskem favoriziranju v šolstvu. Vložili so pisni protest in zahtevali, da se ukaz o uvedbi sokolske telovadbe v šole prekliče. Različna katoliška društva so v Beograd poslala pisne proteste, slovenski škof Jeglič je sprožil akcijo na ravni škofovskih konferenc, februarja 1922 pa so slovenski in hrvaški škofje v Beogradu osebno protestirali in zahtevali razveljavitev spornih odlokov. Sklicevali so se na avstrijski šolski akt, ki je v Sloveniji še vedno veljal ter je *»določal versko in moralno vzgojo«,* medtem ko naj bi sokolska vzgoja to zanikala. Sredi marca je bilo v Sloveniji 66 protestnih shodov zoper vzgojo mladine v sokolskem duhu, škof Jeglič je menil, da vlada popušča in da bo *»edino le telovadbo po sokolskem sistemu zahtevala«*, ne pa tudi sokolske vzgoje, a se to ni zgodilo in je plamtel telovadni kulturni boj.

Prav tako se je na sokolske strokovne tečaje oprlo izobraževanje kadrov za potrebe šolske telesne vzgoje (v Ljubljani je bil že jeseni 1919 organiziran enomesečni vaditeljski tečaj za sokolske vaditelje z vsakdanjim 10-urnim teoretično-praktičnim delom). Sokoli so ob tem poudarjali organiziranje višješolskega kadrovskega izobraževanja za potrebe šolstva in prakse, torej celokupne telesne vzgoje. Konec novembra 1920 so na sestanku s češkoslovaškimi sokoli v Ljubljani, na katerem so ustanovili Zvezo češkoslovaškega in jugoslovanskega sokolstva, poudarili, da so med cilji dvojne zveze zavzemanje za sokolsko reformo šolstva in vojske, obligatorni zakon o telesni vzgoji vseh državljanov ter organiziranje visoke šole za telesno vzgojo, najsi bo to pri Čehih ali v Kraljevini SHS. V svečani deklaraciji so med drugim poudarili težnjo po povojnem fizičnem preporodu obeh narodov in vzgoji mladih generacij, zahtevali, da država nameni tem vprašanjem pozornost, oni pa ji ponudijo pomoč. V drugi polovici dvajsetih let se je v reševanje problematike kvalificiranih kadrov vključila država, ki je junija 1927 vpeljala enoletni telesnovzgojni tečaj za učitelje telesne vzgoje

na srednjih šolah, medtem ko so sokoli poudarili, da naj se za izobraževanje učiteljev telesne vzgoje, ki so hkrati tudi strokovni delavci na področju telesne vzgoje, organizira dvoletni študij na univerzi ali na višji pedagoški šoli, dokler ne bo organizirana ustrezna šola za telesno vzgojo. Nov korak v tej smeri je bila resolucija Sokola leta 1929 z izdelanim programom Višje šole in višješolskega študija. Ta je bil uresničen v drugi polovici tridesetih let z ustanovitvijo kadrovske telesnovzgojne Višje šole v Beogradu (po drugi vojni Državni inštitut za fizkulturo) in prvimi vpisi, med njimi tudi iz vrst slovenskih športnikov in telovadcev, vendar pa je večini začetek druge svetovne vojne prekinil študij, zato so ga zaključevali po drugi vojni, takrat kot »difovci«.

Šolska telesna vzgoja se je spopadala s pomanjkanjem telovadnic in igralnih prostorov ter s podcenjujočim odnosom do predmeta in učitelja, češ da predmet nima akademske in znanstvene podlage in je v prvi vrsti le veščina. Pri izvajanju predmeta v šolah, kjer ni bilo telovadnic, se telesna vzgoja marsikdaj sploh ni izvajala, drugje so težavo reševali s prirejanjem enega od razredov. Leta 1938 je bilo v Sloveniji 871 osnovnih šol in le 5,6 % jih je imelo telovadnico. Primerjava z avstro-ogrskim časom, ko je bil delež takih šol 4,8-odstoten, pomeni, da ni bilo večjega napredka. Podobno je bilo s telovadišči in igrišči. V mnogo krajih so šole s pomočjo sokolskih društev, ki so imela urejene telovadne dvorane in telovadišča, reševale telesnovzgojne razmere.

Osnova šolske telesne vzgoje je bila sokolska ali Tyrševa telovadba. Po drugi strani pa je to pomenilo zapiranje vrat športu, tako da se je šport, zlasti npr. nogomet, širil predvsem prek civilne družbe oziroma so dijaki na tekmah športnih klubov nastopali pod psevdonimi. Se je pa na Slovenskem uveljavljala zimskošportna posebnost in so šolske oblasti leta 1925 dovolile uvedbo smučanja, kar je pozimi kompenziralo pomanjkanje infrastrukture. Dovoljenje je pozitivno vplivalo na organizacijo smučarskega športa, ki se je ob vse večjem klubaštvu v nogometu – zlasti vodilnih dveh SK Ilirije in ASK Primorja – ter razmeroma skromnem napredovanju v primerjavi z jugoslovanskim tekmecem širil in do konca dvajsetih po številu organizacij postal ena najbolj razširjenih športnih panog. Prav tako so smučanje uvedli v telovadbo sokoli, v tridesetih letih pa je Sokol, in podobno tudi katoliški Fantje, organiziral lastne smučarske odseke in tekmovanja, poleg teh pa tudi atletska in odbojkarska.

Zgoraj: Fašistično razdejanje telovadnice Sokola Sv. Ivan pri Trstu, 1921 (hrani FŠ).

V sredini: Telovadni nastop članov in članic, pokrajinski vsesokolski zlet v Ljubljani 1933 (hrani FŠ).

Spodaj: Dopisnica II. vseorlovskega zleta/tabora 1922 v Brnu, Češkoslovaška (naslikal Dolansky, hrani FŠ).

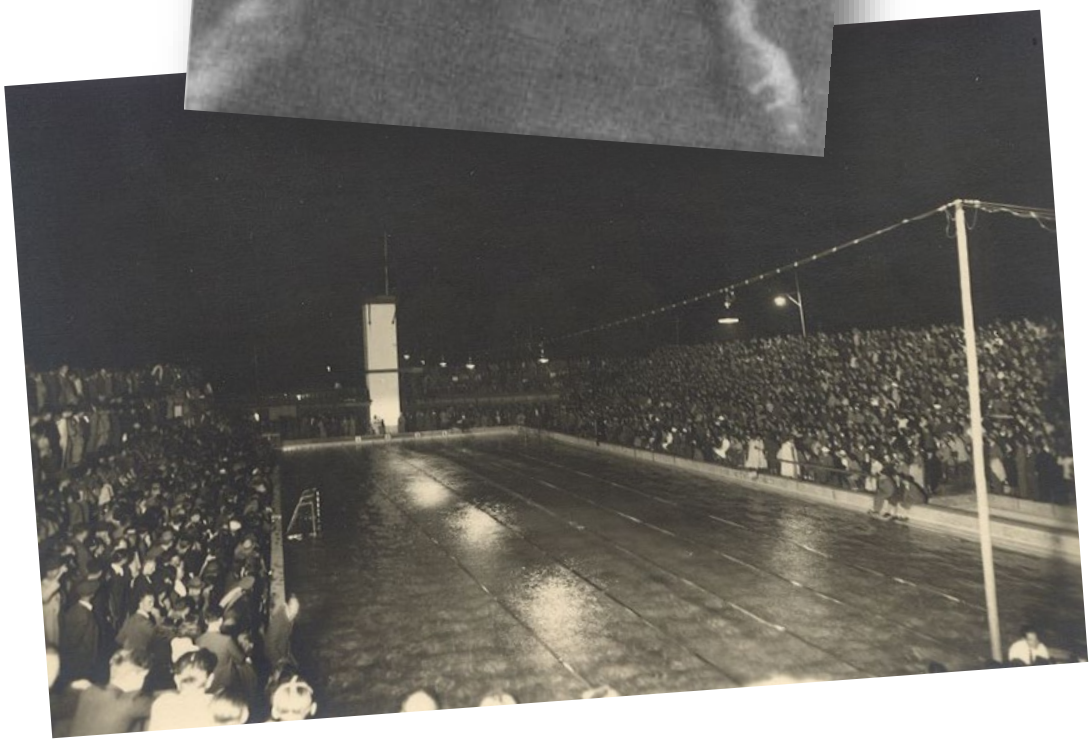

Zgoraj: Sokoli so med dvema vojnama popolnjevali jugoslovanske olimpijske gimnastične vrste, na sliki v družbi s švicarskimi telovadci v olimpijski vasi na POI 1936 v Berlinu (hrani FŠ).

Spodaj: Začetki odbojke so tesno vezani na sokolsko igranje, na sliki člani Sokola IV. (Bežigrad Ljubljana), začetek tridesetih let 20 st. (hrani Muzej športa).

Zgoraj: Plavalni miting na Ljubljanici v okviru Sportnega tedna 1920 (v Sport).

V sredini: Tone Cerer, prvi medalist na EP (v SK Ilirija v tridesetem letu svojega obstoja, 1940).

Spodaj: Pred začetkom odločilne plavalne tekme za naslov državnega prvaka 3. septembra 1939 med Ilirijo in sušaško Victorio na bazenu Ilirija v Ljubljani (v SK Ilirija v tridesetem letu svojega obstoja, 1940).

Zgoraj levo: France Smolej je bil v drugi polovici tridesetih let eden vodilnih srednjeevropskih smučarskih tekačev (hrani FŠ).

Zgoraj desno: Zdenko Švigelj, skupaj s Kajzljem in še dvema Hrvatoma so nastopili na prvih ZOI leta 1924.

V sredini: Jugoslovanski olimpijci 1928, na čelu umetnostni drsalci, prvi z leve Vikttor Vodišek, pozneje vodja hokeja na ledu, tretji z leve Stanko Bloudek (hrani FŠ).

Spodaj: Februarja 1932 je ljubljanska Ilirija odigrala prve tekme v hokeju na ledu v Sloveniji in Jugoslaviji; na sliki 'krstno' moštvo Ilirije na svojem igrišču ob Celovški cesti (hrani FŠ).

Zgoraj: Osrednji derbi slovenskega nogometa je bil med ljubljanskima rivaloma Primorjem in Ilirijo; na sliki prizor z derbija v tridesetih letih na igrišču Primorja za Bežigradom (hrani FŠ).

V sredini: Kolesarska tekma Ljubljana-Velikovec, 1920, prizor z vzpona na Ljubelj (v Sport).

Spodaj: Hazena, oblika malega rokometa; igrale so jo le ženske, na sliki prizor s tekme na igrišču Ilirije (hrani FŠ).

Zgoraj: Marija Križ (hrani FŠ).

Spodaj: Atletski miting v okviru Sportnega tedna 1920, cilj teka na 100 m na igrišču Ilirije (v Sport).

11. ŠPORTNO REORGANIZIRANJE V LETIH 1939/40 IN OKUPACIJA 1941–1945

Pregledni oris društveno-panožnega »telesnovzgojnega« organizacijskega stanja na Slovenskem v letu 1938 (povzeto po spomenici ob dvajset letnici države)

Organizacija	PE	Člani	Domovi (postojanke)
Sokolstvo	280	42.200	90
ZFO*	400	23.500	
Skavti	19	1100	2
PD** in Skala	33	11.000	70

**Zveza fantovskih odsekov (naslednik orlovstva)*

*** Slovensko planinsko društvo*

Centralistično organiziran jugoslovanski šport je v letih pred nacifašističnim napadom na Jugoslavijo temeljito pretresel sporazum Cvetković-Maček avgusta 1939. Sporazum naj bi reševal politično žgoče hrvaško vprašanje v tedanji jugoslovanski državi in stabiliziral jugoslovansko državo, ki je po *»anšlusu«* marca 1938 (priključitev Avstrije k Nemčiji) poleg Italije mejila tudi na osemdesetmilijonski nemški rajh. Sporazum med ministrskim predsednikom Dragišo Cvetkovićem in vodilnim hrvaškim narodnim politikom Vladkom Mačkom je preurejal jugoslovansko notranjo ureditev in zaokrožil narodno hrvaško ozemlje v *»banovini Hrvaški«*. Pod pristojnost banovine so prišli kmetijstvo, trgovina, industrija, gozdovi, rudniki, gradnje, pravosodje, notranje zadeve, socialna politika in prosveta. Široka samostojnost se je poznala tudi v športu in je leta 1940 povzročila reorganizacijo jugoslovanskega športa. Do tedaj centralistično organiziran jugoslovanski šport se je federaliziral in oblikovali so narodne športne prostore in narodne zveze, povezovale pa so jih panožne jugoslovanske ali državne zveze, ki so imele mednarodno članstvo. Sokolska organizacija je nasprotno temu ohranila centralistično jugoslovansko organiziranost.

V Sloveniji so bile leta 1940 organizirane slovenske panožne zveze in Športna zveza Slovenije, ki je panožne zveze združevala. Reorganizacija je vplivala tudi na potek državnih tekmovanj, predvsem v nogometu, saj je do tedaj enotna nacionalna liga razpadla na srbski, hrvaški in slovenski del ter finalno skupino prvouvrščenih v narodnih tekmovanjih, podobno kot so nekaj časa igrali v dvajsetih letih, le da so bili finalisti zmagovalci podzvez. Slovenski prvoligaški predstavnik Ljubljana je eno sezono tekmoval skupaj s hrvaškimi klubi, zatem pa je bila oblikovana nova enotna slovenska liga, a je napad na Jugoslavijo prekinil tekmovanje. Tako pridobljene športne

avtonomije, ki je v primeru nogometa za slovenskega člana »nacionalne lige« pomenila upad kakovosti, zaradi šestoaprilskega napada na Jugoslavijo slovenski šport še ni dodobra občutil. Ob robu teh sprememb moramo poudariti, da je zaradi specifičnega pokrivanja »ljubljanskih« panožnih podzvez in slovenskega ozemlja slovenski šport ves čas deloval kot avtonomna enota, tekmovanja za prvake podzvez ali banovine v tridesetih letih pa so bila vedno tudi tekmovanja za slovenskega prvaka.

Okupacija 1941–1945

Ne glede na napete in spremenljive politične in gospodarsko-socialne razmere v jugoslovanski državi je bilo društveno življenje razgibano. Oster mejnik v slovenskem društvenem delovanju je pomenila okupacija leta 1941. Šestega aprila 1941 so se brez vojne napovedi ob šestih zjutraj nad Beograd zgrnile jate »štuk« in ob zastrašujočem zavijanju bombardirale mesto. To je bilo Hitlerjevo maščevanje za marčevski puč v Kraljevini Jugoslaviji, ki je ogrožal pravkar podpisani pristop Jugoslavije k nacifašističnemu taboru. Istega dne so meje Jugoslavije prestopile nemške in zavezniške vojske ter v dobrem tednu zasedle jugoslovansko ozemlje. Jugoslovanska vojska se je sicer skušala braniti, vendar je bila številčno, vojaško in moralno precej slabše podkovana kot nemški stroj, ki je dobesedno gazil in pregazil odpor regularne jugoslovanske vojske. Številni prostovoljci iz Slovenije, tako sokolski kot športniki, med njimi kar nekaj članov Primorja, so se odpravili na pot v Zagreb, kjer naj bi se priključili jugoslovanski vojski, a so jih dogodki prehiteli, kajti na Hrvaškem so oblast v roke prevzemali ustaši in prostovoljci so se morali vračati.

Slovenijo so 11. aprila zasedli ter jo razdelili med Nemčijo (Štajerska, Gorenjska, severni del Dolenjske in Mežiška dolina), Madžarsko (Prekmurje) in Italijo (Notranjska, Dolenjska in Ljubljana). Kapitulacija je bila podpisana 17. aprila, veljati je začela naslednji dan. Ban Natlačen (ban Dravske banovine) je sicer skušal reševati nastale razmere, vendar Nemci niso privolili v koncesije v smislu nekakšne suverene Slovenije, nacistične zaveznice. Po okupaciji so okupatorji na zasedenem ozemlju uvajali svoj politično-pravni sistem, in sicer so Italijani oblikovali Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), vodil oz. upravljal jo je visoki komisar, ter jo v začetku maja 1941 priključili Kraljevini Italiji, Madžari so priključitev razglasili decembra 1941, medtem ko je Nemčija uradno priključitev prelagala, zato pa že aprila 1941 zasedena ozemlja upravno priključila avstrijskima Koroški in Štajerski. Takšen upravni položaj so nemški okupatorji določili le za dežele, ki so jih imeli za zgodovinsko in kulturno svoje in ki jih je politični razvoj odtujil nemštvu, *»tretji rajh«* pa ga je hotel ponovno vzpostaviti. Namen nemških okupatorjev je bil uničiti slovenski narod; spomnimo se samo Hitlerjevih besed: *»Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« (Naredite mi to deželo zopet nemško!)*. Nacistični program raznarodovanja Slovencev lahko strnemo v treh glavnih točkah:
– množični izgon Slovencev,

– množična naselitev Nemcev,
– ponemčenje prebivalstva, ki (bi) je še ostalo na svojih domovih.

Madžarski program je bil podoben, medtem ko so Italijani ubrali taktično zmernejšo pot in so v Ljubljanski pokrajini dovolili kulturno avtonomijo ter razmeroma lastno upravo, vendar podrejeno italijanskemu visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino. Vzporedno so uvajali fašistične organizacije. Italijanska oblast je v nasprotju z nemškimi Slovence spodbujala k sodelovanju, medtem ko so Nemci, podobno tudi Madžari, skušali uničiti vsako sled slovenstva. Temu primerna je bila politika do društvenega delovanja in nemške zasedbene oblasti so že aprila 1941 razpustile vsa slovenska društva, podobno tudi madžarske. Prva so bila v nemilosti narodna ali nacionalna in politična društva, denimo sokolske organizacije in njihovi domovi, gospodarska pridobitna društva pa so povsod na zasedbenem ozemlju prišla pod sekvester. Okupatorji so ustanavljali svoja društva, v katera so skušali pritegniti slovensko prebivalstvo ali pa so ga, npr. mladino, samodejno vključevali. Na nemškem zasedbenem ozemlju so okupacijo preživela društva nemške manjšine, ki so bila v Jugoslaviji središča velikonemške in tudi nacistične propagande (npr. Kulturbund). Na Gorenjskem so bili slovenski klubi takoj ukinjeni in ustanovljeni novi, na Štajerskem pa so bili predvojni nemški klubi (npr. Rapid, kolesarski Edelweiss, celjski Atletik) osnova nacističnih športnih klubov ter vključeni v koroški in štajerski tekmovalni sistem. Tekmovanja v različnih panogah, a ne vseh, so potekala skoraj vse do pomladi 1945.

V Ljubljanski pokrajini so se morala društva podrediti italijanski zakonodaji, sicer pa so bila prva na tnalu in razpuščena narodna in politična društva, med njimi seveda sokolska. Visoki komisar Ljubljanske pokrajine je z naredbo 16. julija 1941 odredil *»razpust političnih društev«* in med njimi Sokola, češ da je *»italijanskim koristim vedno nasprotno delovalo«*, 17. septembra pa je bil imenovan fašist Lodovico Maffei za *»komisarja-likvidatorja«* za *»upravljanje in likvidacijo imovine«* Sokola. Sokolski domovi so bili uporabljeni za potrebe okupacijskih oblasti ali pa za potrebe telesnovzgojne fašistične organizacije GILL (Gioventù Italiana Littorio di Lubiana). Njen namen je bil telesnovzgojno in moralno-kulturno vzgajati mladino s ciljem njene fašizacije. Na področju športa se je ohranila relativna kontinuiteta. Šport je v Ljubljanski pokrajini še naprej vodila Slovenska športna zveza, ki pa je bila vključena v CONI. Delovala je pod nadzorom italijanskega fašističnega zaupnika CONI Giovannija Burattija, ki je deloval v sestavi visokega komisariata, oblastnega okupacijskega organa. Število klubov se je zmanjšalo. Že ob napadu na Jugoslavijo je prenehalo delovati Primorje, ki so ga organizirali in vodili primorski emigranti, zato so klub spremljali »špiclji« italijanskega konzulata v Ljubljani. Drugi športni velikan, SK Ilirija, se je začasno športno izoliral, formalno pa obstajal in deloval. Del klubov (med njimi železničarski Hermes in Ljubljana) pa je nadaljeval aktivno športno življenje. Pridružili so se jim po italijanskem sindikalističnem vzoru organizirani Dopolavori, npr. Dopolavoro Tobačne tovarne, oblika sindikalnih športnih klubov ali društev (dopolavoro, po delu).

Na račun novih meja je največ škode utrpela ljubljanska Ilirija, ki je izgubila športne objekte v Planici. Jeseni 1941 so nekateri slovenski športniki iz Ljubljane (atleti, plavalci, kajakaši, tenisača in pozimi umetnostna drsalka) nastopili na različnih tekmovanjih v Italiji, peščica pa jih je nadaljevala športno pot v italijanskih klubih. Bližnja Triestina si je želela igralce, rojene na Primorskem. Na dejavnost, zlasti ljubljansko, so v letu 1942 vplivale omejitev gibanja in postavitev žice okrog mesta ter zaplemba športne opreme in orodja za potrebe vzhodne (sovjetsko-nemške) fronte (kolesa, smučke, sani). Športno življenje se je po zaprtju Ljubljane in omejitvi gibanja razmejilo na mesto in provinco. Vse do kapitulacije Italije med Ljubljano in preostalimi deli Ljubljanske pokrajine ter slovenskimi ozemlji pod Nemci ni bilo športnih stikov. Po kapitulaciji Italije leta 1943 in prihodu Nemcev se je samostojnost ohranila in pokrajinska vlada je ustanovila referat za šport. Spomladi 1944 je bilo v Ljubljanski pokrajini po podatkih referata aktivnih devet športnih zvez in 31 klubov. V obdobju 1941–1945 so bila v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini najbolj stalna tekmovanja v nogometu in namiznem tenisu (tedaj najboljši igralec Miha Marinko je nadaljeval športno pot na Slovaškem), vendar so še vedno potekala ločeno. Na boljših nogometnih tekmah v Ljubljani je bilo tudi tisoč in več gledalcev. Prirejali so tudi tekme v atletiki, odbojki, plavanju, tenisu, dirkališčne tekme v kolesarstvu in pred koncem vojne tekme v smučanju in boksu. Ob proslavi 25-letnice ŽSK Hermes jeseni 1944 so organizirali prve tekme v košarki in odbojki, ki se je pred tem igrala le v telovadnem okviru. Pod nemško nadoblastjo so bile ponovno vzpostavljene športne vezi med Ljubljano in Gorenjsko ter Koroško, odigranih je bilo nekaj reprezentančnih tekem v nogometu med Ljubljano in Celovcem ter Beljakom, tekmovali so tudi v namiznem tenisu. Jeseni leta 1944 so bile odmevne kolesarske dirke z udeležbo 5000–6000 gledalcev ter boksarske tekme, pri katerih so prevladovali Jeseničani, ob udeležbi tudi gostov iz Zagreba in Celovca. Pod nemško okupacijo je bilo pozimi obnovljeno smučanje in glede na omejitev gibanja prirejene tekme na grajskem pobočju ali na obronkih Šišenskega hriba.

Sokoli in odpor

Šestoaprilski napad in razkosanje Slovenije je napovedovalo, zlasti na Štajerskem in v Prekmurju, postopno narodno smrt, medtem ko je bila italijanska okupacija nekoliko milejša in je dopustila relativno avtonomno Ljubljansko pokrajino pod vodstvom in nadzorom italijanskega visokega komisarja ob sodelovanju dela slovenske politike. To so znana dejstva, kot je tudi dejstvo, da se je že zgodaj pojavil odpor proti okupaciji in kolaboraciji. In med odporniki so bili Sokoli. Jedro upornikov je izhajalo iz »ilegalnega odbora« in njegove mreže po »taborskem procesu«. Ta sokolska skupina je bila med ustanovnimi skupinami (poleg Komunistične partije Slovenije, krščanskih socialistov in kulturniške skupine) Protiimperialistične fronte, pozneje preimenovane v Osvobodilno fronto (OF), 26. ali pa 27. aprila 1941. V OF je bila po številu članov med najmočnejšimi

skupinami in njeni člani so med vojno zasedali pomembne položaje, denimo Josip Rus je bil predsednik izvršnega odbora OF, člana izvršnega odbora pa sta bila tudi Franjo Lubej in Zoran Polič. Sokoli so v OF poudarjali nestrankarski značaj ter vzgojni in narodni pomen sokolske organizacije in v tej točki se je sokolski program istovetil s programom OF oziroma na tej točki so se ujemali s komunisti že na pogovorih pred napadom na Jugoslavijo. Sokoli so svoje poglede na sodelovanje v narodnoosvobodilnem boju razložili v brošuri *Sokol v borbi za svobodo*, ki je izšla spomladi 1942. V brošuri so, navaja Vida Barič (2014), poudarili, da je sokolstvo nestrankarska organizacija, da mora biti temelj narodovemu boju trdna vzajemna povezanost, iz katere je zrasel OF, da sokolstvo z vključitvijo v OF ni prevzelo nobene podrejene vloge, da opravlja delo le v korist naroda, da program OF predstavlja za sokolstvo nadaljevanje sokolskega dela, ki izvira iz namena, za katerega je bilo ustanovljeno, da ima pred sabo le en smoter, tj. priboriti in ohraniti narodu svobodo, po vojni pa nadaljevati delo: *»Ko bo v sodelovanju z ostalimi skupinami uresničen program Osvobodilne fronte in bomo Slovenci zaživeli združeni resnično svobodno življenje, bo sokolstvo spet nadaljevalo svoje redno vzgojno delo.«* Leta 1943 je izšla še ena brošura, in sicer z naslovom *Sokol v narodno osvobodilnem boju*, ki je v osnovi obravnavala podobna vprašanja in idejne temelje sokolstva kot prva brošura, pri čemer je nekatere tematike podrobneje razčlenila, denimo moralna načela, o svobodi človeka in naroda. Pri slednjem je bilo izrecno poudarjeno, da je najmočnejši izraz prave narodne svobode pravica naroda odločati o svojem življenju oziroma udejanjati samoodločevanje. To pravico bo slovenskemu narodu zajamčil OF s partizansko vojsko, *»ne da bi smel kdor koli narodu to pravico odvzeti ali jo popačiti, kakor se je to v preteklosti že tolikokrat dogodilo«*.

Sokolska skupina v OF je imela vidno vlogo pri vzpostavljanju in širjenju odporniške organizacije in ilegale, zlasti v začetnem obdobju. Pri vzpostavljanju ilegale so se oprli na predvojne župno-društvene mreže, v partizanih pa so kot izkušeni telovadni organizatorji zavzemali poveljniška mesta. Glede na načelo nepolitičnosti sokolstva, hkrati pa je bilo mnogo članov vseskozi tudi politično aktivnih, če pomislimo na navezo z liberalno stranko, so v naslednjih letih številni člani prehajali v KPS. Boris Kidrič je konec leta 1942 pisal Titu, da so najmočnejše partijske zveze s sokoli, ki *»sploh nočejo nastopati kot politična organizacija, ampak samo kot »nacionalisti« […] To enotnost z njimi bomo tudi dalje krepili, ker nam je resnično dala močno podporo za ohranitev OF.«* Baričeva še poudarja, da je po dolomitski izjavi iz leta 1942, ki je formalno sankcionirala monopolni položaj KPS v OF, začela izginjati individualnost sokolske organizacije v okviru OF, čeprav je bila zavest o skupinski sokolski pripadnosti še vedno močna. V tem oziru so bili presodni dogodki ob koncu vojne in sokolski zbor julija 1945 na Taboru.

Drugi del sokolov se je organiziral v okviru meščanskega liberalnega tabora. Poleti 1941 so ustanovili v okviru JNS in Omladine JNS ilegalno vojaško organizacijo Sokolska legija, ki naj bi v prihodnosti sprožila upor proti okupatorju. Idejno in politično vodenje

odpora je prevzel Sokolski vojni svet, vodil ga je Ladislav Bevc, ki je bil eden od tožnikov v »taborskem procesu«. Organizacija se je podredila slovenskemu vodstvu Jugoslovanske vojske v domovini, slednjo je vodil Draža Mihajlović. Sokolska legija je bila vzpostavljena večinoma le v Ljubljani, po Ljubljanski pokrajini v manjši meri, pozneje pa še na Primorskem. Bila je zavezana monarhiji in begunski vladi ter bila dejavna tudi proti odporniški organizaciji OF. Čeprav sta se obe krili sokolstva v letu 1941 pogajali o skupnem nastopu, sta Sokolski vojni svet in Sokolska legija zavrnila sodelovanje zaradi vloge komunistov v OF in zaradi nasprotovanja zgodnjemu oboroženemu odporu okupatorju, ker je/bi ta po njihovi sodbi povzročal prehude človeške žrtve. Pripadniki Sokolske legije so se odzivali mobilizacijskim pozivom v četniške odrede, najmnožičneje leta 1943 ob kapitulaciji Italije, ter se jim pridružili v Grčaricah, kjer so jih partizanske enote porazile in nekatere tudi usmrtile na kočevskem procesu. Po tem porazu se Sokolska legija ni bila sposobna ponovno konsolidirati in je delovala le še propagandno in obveščevalno, pri čemer je nekaj njenih članov aretiral gestapo, posamezniki pa so vstopali tudi v domobranske enote. Vodenje je v letu 1944 prevzel olimpionik Edvard Antosiewicz, ki pa ga je zajel gestapo in poslal v taborišče Dachau. Antosiewicz je preživel drugo vojno, po njej pa se je preselil v ZDA. Njegova aretacija in internacija naj bi vplivali na zamiranje dejavnosti Sokolske legije.

Šport v partizanih

Nemalo partizanov je bilo nekdanjih športnikov, kar lahko vidimo še danes na marsikateri tabli na vratih ali pročelju telovadnega doma ali športne dvorane, ki so prosti čas izkoristili za vadbo ali ga popestrili s tekmo. Sokoli na Bazi 20 so delovni dan začeli z jutranjo telovadbo in tekom ter tako dajali zgled kolegom. Drugje so izkoristili kulturne mitinge in v okviru njih imeli športno točko, npr. rokoborci Gubčeve brigade. Partizani planinci so bili pobudniki vzponov na Triglav, ena od skupin se je povzpela oktobra 1944 in izobesila zastavo v pozdrav osvoboditeljem Beograda. Organizirali so tudi samostojne prireditve, med drugim nogometno tekmo na Ljubnem v gornjesavinjski dolini (1944) in smučarska tekmovanja v Cerknem (1945).

Nogometno tekmo na Ljubnem na osvobojenem ozemlju pod nadzorom XIV. divizije in 4. operativne cone in moštvoma obeh formacij sta organizirala nekdanja nogometaša SK Ljubljane in ASK Primorja Franc Puterle in Miro Šercer, brat narodnega heroja Ljuba. Tekmovalna vnema je bila precejšnja, sešili so si hlačke, nabavili od nekod celo kopačke in imeli priprave. Divizijci so poslali celo svoje obveščevalce v poizvedovanje o nasprotniku. Tekmo so odigrali sredi septembra 1944 ob bučnem navijanju soborcev, tudi z rafali brzostrelk, in domačinov. Zmagalo je moštvo »cone« z 2 : 1, soborci, zdaj navijači, so jih odnesli na ramenih in proslavljali, poraženci pa so se umaknili in … Nemci pa so ogorčeni nad partizansko športno domišljavostjo poslali nekaj letal, da zbombardirajo igrišče.

Edinstveno smučarsko tekmovanje 'upornikov proti velikemu rajhu' je potekalo januarja 1945 v Cerknem in okolici, na osvobojenem ozemlju IX. korpusa. Tekma ima predzgodovino v organiziranju delavnice smuči (vodil jo je Rudi Finžgar, predhodnica povojne tovarne Elan), v kateri so izdelali več kot 800 parov smuči za partizane na Primorskem in Gorenjskem ter za vojaško-taktično uvajanje smučarskih oddelkov, ki je zahtevalo smuško veščost. Tako je prišlo tudi do ideje o tekmovanju. Tekmovalni spored je obsegal skoke, veleslalom in patruljne teke s streljanjem (14 km), podobno današnjemu biatlonu. Za streljanje so v sneg zapičili palice in nasadili 'kjantarice' (bučaste steklenice toskanskega vina chianti). Tekmovanje je trajalo dva dni, udeležilo se ga je 45 borcev. Veleslalom je dobil Janko Štefe (predvojni športnik, aktiven tudi po vojni), teke patrulja Prešernove brigade, skoke pa Rudi Finžgar (prav tako športnik, ki je tik pred vojno kot eden prvih dveh Slovencev preskočil, s podrsanjem roke, 100 m v Planici). Skoki so imeli tudi Štefetov vložek, ko ga je pri zadnjem skoku v doskoku zaneslo v godbo in jih je nekaj podrl. A razen obilice smeha in zabave ni bilo hujšega. Tekmovanje je uspelo in odmevalo ter je edinstven primer smučarskega tekmovanja na osvobojenem ozemlju sredi še vedno okupirane Evrope.

V maju 1945 je bila država osvobojena in začela se je nova, 'fizkulturno-telesnokulturno-športna' etapa v zgodovini slovenskega športa.

Moštvo XIV. divizije, prvi z leve Miro Šercer, drugi z desne Franc Puterle – Cure (arhiv družine Puterle).

12. ORIS ORGANIZIRANJA IN RAZVOJA V NOVOJUGOSLOVANSKI DRŽAVI

Fizkulturno organiziranje

Zametki fizkulturnega organiziranja na državni ravni segajo že v leto 1944. O novi idejni smeri v športu je Vladimir Nazor (hrvaški pesnik, član predsedstva AVNOJ) na II. konferenci Zveze antifašistične mladine Jugoslavije na Hvaru leta 1944 poudaril, da fizkulturno gibanje izhaja iz narodnoosvobodilnega gibanja in kot takšno se bo začelo razvijati na povsem novi osnovi. Šport bo zato v novi državi postavljen na zdravih (družbenih) temeljih in ne bo le privilegij določenih slojev, kot je bil to primer v stari Jugoslaviji, temveč bo last celotnega naroda, zlasti pa mladine. V začetku marca 1945 je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije po svojem poverjeništvu za prosveto izdal navodila za organizacijo državnega organa za fizkulturo, fizkulturnega odbora, organiziranega v začetku maja 1945. Njegove naloge bodo povezovati fizkulturno gibanje z občenarodnimi nalogami in vprašanji ter z narodnimi množicami s ciljem ohranitve pridobitev narodnoosvobodilnega boja, povezati fizkulturno gibanje z obnovo in graditvijo domovine s ciljem dvigniti raven jugoslovanskega športa ter dostojno zastopati fizkulturo Jugoslavije v mednarodnem merilu in izvesti enotno fizkulturno organiziranost v državi. Po načinu organiziranja 'od zgoraj navzdol' je sledilo organiziranje republiških odborov. V Sloveniji je bil prek mladinske organizacije ustanovljen iniciativni odbor. Ta je v začetku junija 1945 v Ljubljani sklical ustanovno konferenco, udeležili so se je tudi tržaški in goriški delegati ter poleg njih predstavniki oblasti in državnega fizkulturnega odbora. Konferenca je sprejela načela novega gibanja, osvetlila stanje v preteklosti in v resoluciji predlagala, naj oblast razpusti vsa nekdanja društva in klube ter dovoli takojšnje ustanavljanje novih društev. Resolucija je bila naperjena proti okupacijskim organizacijskim posegom in ukrepom na »telesnovzgojnem« področju, jim priznavala obstoj do osvoboditve, ko naj se v novih družbenih pogojih organizirajo nove organizacije. O načelih nove organizacije in organiziranosti je bilo v referatu poudarjeno, da *»telesna vzgoja ne more biti odtrgana od političnega in kulturnega življenja*«, da »*mora služiti kot dopolnilo, kot močno sredstvo za vzgojo novega, zdravega državljana, delovnega človeka in borca za očuvanje pridobitev našega štiriletnega boja in za obnovo naše domovine*«. Nova »telesna vzgoja« ali »fizkultura« mora zajeti »*najširše plasti ljudstva, posebno mladine, tudi in v prvi vrsti one, ki jim v preteklosti nezdrave politične in družbene prilike tega niso dovoljevale*«. Temu primerno so poudarili tudi nove organizacijske oblike, da se bo organiziralo »*fizkulturno življenje tam, kjer množica živi in dela, to je po šolah, tovarnah in večjih podjetjih, po mladinskih domovih, bolnicah, rajonih in zadrugah*«, posebno pozornost pa bodo namenili »*naši vasi, ki je bila doslej v tem pogledu najbolj pozabljena in zapostavljena*«. Poudarjeno je bilo tudi načelo »vsestranosti«, da je njen »*osnovni namen […], da širokim množicam fizkulturnikov, posebno iz vrst mladine,*

vsestransko razvija in krepi telo«, […] »zato naj se vsakdo ukvarja z več panogami telesne vzgoje naenkrat, na vsak način pa z osnovno telovadbo, ki že sama po svojem značaju vsestransko razvija telo«. Kot so dodali, se z novo fizkulturo noče »*vzgajati samo žonglerjev in športnih zvezd v posameznih panogah športa, ampak stremimo predvsem za množičnim, vsestranskim in zdravim telesnovzgojnim gibanjem*«. Hkrati pa ne bodo ovirali nikogar, »*da se v posameznih panogah še posebno razvije in uveljavi*«, in še poudarili, da bo s tem »*sam po sebi […] odpadel škodljivi, zdravim načelom nasprotujoči profesionalizem*«. Sledile so volitve članov in ustanovitev Fizkulturnega odbora Slovenije (FOS), za predsednika je bil izvoljen Stanko Bloudek. FOS je sprejel naloge organizacije fizkulture, ki so temeljile na obnovi porušenih športnih domov, naprav in igrišč, organiziranju prireditev, strokovnih tečajev in propagande ter pripravi množičnega zleta v Ljubljani s telovadnim in športnim programom. Ministrstvu za prosveto so predložili pravila v potrditev in pripravili enotna pravila fizkulturnih društev, ki pa jih ministrstvo še ni potrdilo. Zaradi načelne usmeritve, da naj bi nova organiziranost zajela v enotni organizaciji telovadce, športnike in planince, in zato, ker se sokoli in planinci še niso izjasnili o pristopu k novi in enotni organizaciji, so morali na potrditev pravil počakati. Medtem je FOS začel delovati, na seji v začetku julija pa je bilo poudarjeno, da se mora razširiti s sokolskimi delavci in tistimi iz vrst slovenskih fantov (katoliških telovadcev, op. p.), ki niso bili kompromitirani med NOB. Predlagan je bil odbor z 31 člani, kar 18 jih je bilo rezerviranih za sokole. Osmega julija 1945 so se v sokolskem domu na Taboru zbrali predstavniki »demokratičnega krila Sokolov«, soustanovitelja OF. Osrednji govor je imel Viktor Murnik, zadnji starosta ljubljanske sokolske župe. Navezal se je na delo iz avstrijskega časa, *»ko se je intenzivno vzbujala narodna zavest«*, na drugi strani pa so sokoli s svojim delom dokazali, da Slovenci niso »inferioren narod«, in so dvigali *»narodno zavest v ponos«,* poudaril je tudi prispevek sokolov OF: *»In s kakšnim veseljem, da, navdušenjem, pa tudi s kakšnim zadoščenjem smo opazovali, kako se delo OF vrši po vseh onih načelih in geslih, po katerih se je vršilo v vsakem pravem sokolskem društvu sokolsko delo. Naj navedem samo nekatera: popolna demokratična uredba, krepko, pa vestno in natančno delo, neumornost in neustrašnost, ki se ne straši nobenih še tako velikih ovir, delo z vedno vedrim, nezamrznelim duhom, vsak cel mož na svojem mestu, tako pri posameznem delu, kakor pri skupnem delu, v enotnosti in bratstvu, da, ljubezni med seboj, imajoč vedno pred očmi vsem skupni cilj, pa prav tako v enotnosti in bratstvu z drugimi narodi Jugoslavije, ki sta bili tudi vedno gesli Sokolstva.«* Zahvalil se je sokolskemu vodstvu v OF, pohvalil delo v OF in pozdravil ustanovitev nove telesnovzgojne organizacije, ob tem pa pozval *»vse Sokole pravega duha in srca, da posvetijo vse svoje moči novi organizaciji ter da sokolska društva in župe izroče novi organizaciji v last vsa materijalna sredstva (domove, telovadišča, knjižnice), saj je vse, kar je bilo sokolsko, došlo iz naroda samega, dano tako rekoč v uporabo sokolu za izvršitev njegove naloge, pa bo tako dano le novi, prav tako narodovi organizaciji, kakor je bila sokolska«.* Zbor sokolstva je sklenil, da se sokolska organizacija prostovoljno razide in vključi v enotno fizkulturno organizacijo, ki ji pripade

tudi sokolska imovina. Sokoli so zatem popolnili FOS, ministrstvo je potrdilo pravila in FOS je bil končno tudi oblastno potrjen in ustanovljen. Vzporedno so se začela ustanavljati fizkulturna društva na torišču predvojne telovadbe in športa. Ministrstvo za notranje zadeve Demokratične federativne Jugoslavije je julija 1945 izdalo uredbo o dovolitvi delovanja ter ustanavljanja društev in organizacij, avgusta 1945 pa je začasna ljudska skupščina sprejela zakon o društvih in zborovanjih ter drugih javnih shodih. Zakon je govoril o političnih, kulturnih, znanstvenih, strokovnih, telesnovzgojnih idr. društvih ter je poudarjal, da morajo društva, ki so obstajala pred 6. aprilom 1941 in so hotela obnoviti svoje delovanje, vložiti prijavo pri pristojnih oblastnih organih. Fizkulturna društva in fizkulturni aktivi, ki so delovali znotraj društva – podobno starejšim sekcijam, ali pa bili organizirani v mladinskih vrstah ali delavskih kolektivih ter bili podružnice fizkulturnih društev, so bili avtonomni nosilci dejavnosti in strokovnosti. Leta 1945 in v začetku 1946 je bilo na Slovenskem že okrog sto delujočih fizkulturnih društev, ki so bili organizacijski temelj, združevala pa so predvojno ločene telovadce, športnike in planince. V praksi naj bi to pomenilo, da bi moral posameznik v fizkulturnem društvu obiskovati splošno telesno vzgojo, temelječo na »telovadnih« dejavnostih, nato pa bi se posvetil specializaciji in tekmovanjem ali športu, temelječem na načelu amaterizma. Znotraj FOS so delovala poverjeništva za telovadbo in posamezne športne panoge, pripravljala in vodila so prireditve in tekmovanja na republiški ravni, državni FOJ pa zvezna tekmovanja. FOS je prav tako skrbel za opremo ter ustanovil zadrugo za izdelovanje telovadnega orodja in športne opreme Elan.

Fizkultura se je sredi avgusta 1945 predstavila na I. fizkulturnem zletu v Ljubljani. Na otvoritvenih »redovnih vajah« na ljubljanskem stadionu za Bežigradom se je zbralo 25.000 ljudi. V okviru zleta so potekale tekme v vajah na orodju (športna gimnastika), atletiki, plavanju, košarki, odbojki, nogometu, kolesarjenju in strelstvu (prvo povojno prvenstvo v streljanju je bilo v Mariboru). Podobni zleti so potekali tudi drugje po republikah, medtem pa so posamezna panožna športna poverjeništva pripravljala in organizirala prva tekmovanja na republiški in državni ravni. Tekmovanja so nihala med turnirjem in ligo, zmagovalci prvih republiških tekmovanj pa bi se kvalificirali v državna prvenstva oziroma zvezne lige, kjer je prednjačil nogomet in bil smerokaz. Konec avgusta 1945 so v Ljubljani v okviru jugoslovanskega obiska gostovali »fizkulturniki iz ZSSR« (športniki atleti, plavalci, telovadec), ki so prav tako nastopili in predstavili sovjetsko športno strokovnost, en dan pa je bil namenjen obisku Planice. Med množičnimi prireditvami v tem zgodnjem obdobju lahko omenimo organiziranje množičnih »tek(ov) čez drn in strn« (*cross-country*) in uvedbo Titove štafete, ki jo je spodbudila mladinska organizacija v sodelovanju s fizkulturniki. V letu 1946 se je začela fizkulturna akcija za značko ZREN (Za REpubliko Naprej), ki naj bi spodbudila množično in vsestransko ukvarjanje s fizkulturo (po sovjetskem vzoru vadbe za značko »Gotov k trudu i oboroni« ali slovensko »Pripravljen za delo in obrambo«).

Po vzpostavljenem fizkulturnem življenju je nadaljnja politika težila v preoblikovanje FOS v zvezo fizkulturnih društev oziroma Fizkulturno zvezo Slovenije (FZS), kar je bil

preobrat iz politike od zgoraj navzdol v tisto od spodaj navzgor, od društev z aktivi v zvezo in vmesnimi odbori kot okrožnimi organizacijami (ljubljansko, mariborsko, celjsko, novomeško in gorenjsko okrožje). Ustanovna skupščina FZS je bila v začetku aprila 1946 na sokolskem Taboru. Skupščina je kritično ugotavljala nasprotja med telovadbo in športom ter pri vadbeno-metodični politiki prehajanja od »splošne vadbe« (telovadba) k »posebni« (športne panoge), medtem ko naj bi v pogledu organizacije, zlati množičnosti, bili uspešnejši. Politika množičnosti je bila tudi v prihodnje pomembna osnova delovanja s poudarkom na širitvi dejavnosti med delavstvom in mladino v mestih in na vasi. Nasprotja med telovadbo in športom v pogledu vadbene metodike so kljub kritiki ostala in se v naslednjih letih poglabljala. Znotraj FZS so bile organizirane različne komisije za posamezne segmente dela (propagandna, gospodarska, zdravniška, sodniška, disciplinska, nadzorna) in med njimi strokovna komisija s strokovnimi odbori s poverjeniki za splošno vadbo, orodno telovadbo in posamezne športne panoge, v celoti 16 strokovnih odborov, ki so vodili vadbo in športe. Športi so bili na skupščini leta 1947 razvrščeni v tri razrede po njihovi vrednosti in pomenu, množičnosti vadbe, sposobnosti dviganja delovne in obrambne sposobnosti, gospodarski, vzgojni in zdravstveni pomembnosti ter obliki razvedrila:

I. razred: prva skupina: atletika, plavanje, smučanje; druga skupina: streljanje, planinstvo in alpinizem, kolesarstvo;
II. razred: vaje na orodju, nogomet, igre z žogo (košarka, odbojka, rokomet), rokoborba, boks, drsanje;
III. razred: tenis, sabljanje, dviganje uteži, namizni tenis.

Zunaj razvrstitve je bila splošna vadba z množičnimi prireditvami, posebna komisija pa je bila »tehnika in šport«, ki je združevala tudi motošport in vodne športe s čolni.

FZS je bila glede na federativno ureditev članica Fizkulturne zveze Jugoslavije (FZJ), ki je zastopala šport mednarodno. Na 3. skupščini v začetku februarja 1948 je FZS poročal, da je v zvezi registriranih 145 fizkulturnih društev in 104 aktivi s 15.513 člani, kar je krepko zaostajalo za stanjem pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem.

Fizkulturna društva: primer fizkulturnega organiziranja v Ljubljani, Mariboru in Celju

V vsakdanje ljubljansko življenje so po letu 1945 vstopala nova društva z novimi imeni, ki so delovala na torišču predvojne telovadbe in športa. Jeseni leta 1946 je ljubljanska fizkulturna statistika štela 12 društev, in sicer Fizkulturno društvo (FD) Borec v Mostah, FD Bratstvo v Zgornji Šiški, FD Devica Marija v Polju, FD Edinost na Viču, FD Ježica, FD Krim s trnovsko-rakovniškim delokrogom in sedežem v Trnovem, FD Partizan za Bežigradom, FD Svoboda v vzhodni Ljubljani s sedežem na Taboru, FD Štepanja vas in delokrogom Štepanja vas-Hrušica-Fužine, FD Št. Vid, FD Udarnik v centralni Ljubljani in FD Železničar v Spodnji Šiški. V praksi je to pomenilo, da so npr. nekdanji ilirijani s

telovadci Ljubljanskega Sokola iz Narodnega doma sestavljali FD Udarnik, predvojni hermežani in spodnješišenski sokoli FD Železničar, nogometaši Ljubljane (ki so se sicer poleti 1945 najprej za kratko preimenovali v FD Slovenija) in sokoli s Tabora FD Svobodo, trnovski jadranovci in veslači LSK ter športniki iz Rakovnika skupaj s trnovskimi sokoli FD Krim ali pa viški športniki z viškimi sokoli FD Edinost.

A že te iste jeseni 1946 so ljubljanski fizkulturniki sklenili, da se reorganizirajo v tri centralna društva, saj so bile ob tedanji organizacijski širini *»organizatorske kadrovske moči in materialna sredstva razcepljena in nesorazmerno razdeljena«*. Tako so konec leta 1946 in v začetku leta 1947 zaživeli trije večji klubi: Triglav, Krim in Enotnost. V Triglav z delokrogom severne Ljubljane so vstopili bežigrajski Partizan, spodnješišenski Železničar in zgornješišensko Bratstvo, pristopili pa so tudi hokejisti, drsalci in tenisači Udarnika, ki so delovali na igriščih pod Cekinovim gradom. V Krimu sta bila združena Krim in Edinost, pokrival je južni del mesta. Osrednje ljubljansko območje je pokrivala Enotnost, v katero so se združili Udarnik, Borec, Svoboda in Štepanja vas. Tako organizirana je ljubljanska fizkultura vstopila tudi v leto prve »petletke« leta 1947, ki je na področju fizkulturnih objektov v Ljubljani predvidela izgradnjo stadiona, umetnega drsališča in bazena, strokovne fizkulturne šole, ki je že delovala in gostovala na Taboru, ter obnovo ali izgradnjo telovadnic in ureditev telovadišč. Smele načrte je pretresel informbirojevski spor v letu 1948, ki je oklestil predvidena fizkulturna sredstva, završalo pa je tudi v še ne dobro zaživelem fizkulturnem društvu Triglav, društvu severne Ljubljane, ki je v začetku leta 1948 »difuzioniral« ali razpadel na Triglav, Železničar (Sp. Šiška) in Partizan, hokejisti, drsalci in tenisači pa so se preselili k svojim nekdanjim (ilirijanskim) kolegom v Enotnost.

Podobno se je dogajalo tudi v drugih delih Slovenije. V Mariboru je julija 1945 potekal ustanovni sestanek fizkulturnega društva Maribor, centralnega društva levega brega Drave. Organizacijski temelj so bili telovadci Sokola Maribor Matica in športniki I. SSK Maribor, upravljali so prostor Ljudskega vrta. Na desni strani Drave je zaživel FD Železničar Maribor, s čimer se je v nogometu vrnil derbi levega in desnega brega, ki se je vzpostavil v tridesetih letih, slovensko-nemški med I. SSK Maribor in nemškim Rapidom pa se je z nacistično okupacijo leta 1941 končal. Fizkulturniki Maribora so se septembra 1946 preimenovali v Fizkulturno društvo Polet. Ker je bilo društvo glede na fizkulturno načelo množičnosti povezano s fizkulturnimi aktivi v tekstilni industriji, se je konec oktobra 1947 preimenovalo v Sindikalno fizkulturno društvo Polet.

V Celju sta bili leta 1945 organizirani centralni fizkulturni društvi Celje in Olimp, ki sta združevali predvojne sokole oziroma telovadce in športnike. Septembra 1946 je sekretar celjskega fizkulturnega okrožja (obsegalo je tudi zasavski revir) poročal, da je celjska fizkultura po osvoboditvi napredovala ter beležila porast društev, in sicer je bilo v okrožju 58 društev in 12 aktivov, ki so bili ustanovljeni predvsem *»v industrijskih centrih, torej iz potrebe našega delovnega ljudstva po oddihu in krepitvi delovne sposobnosti«.* Opozoril je na slabšo delavnost v Savinjski dolini in vzroke iskal v pomanjkanju kadrov in pasivnosti, medtem ko je množičnost najbolj narasla v

»revirjih«, po kakovosti pa je bilo v ospredju ožje območje Celja, a je zaostajalo *»v pogledu množičnosti«.* Konec leta 1946 so celjsko »množičnost« in »kvaliteto« oz. društvi Celje in Olimp strnili v Fizkulturno društvo Kladivar. Revija Polet je pojasnila, da je *»nesorazmerna porazdelitev strokovnih kadrov in fizkulturnih naprav, da je eno društvo imelo za neko panogo i strokovnjake i naprave, dočim se je moralo drugo boriti za gojitev iste panoge z največjimi težavami, […] med drugim govorila za združitev«.* Novi klub bi s tem lažje ohranil pridobljeno kakovost in jo še okrepil ter v sebi združil skoraj vse obstoječe fizkulturne dejavnosti, s tem pa lažje izpolnjeval fizkulturno načelo množičnosti in vsestranosti. Organizacijsko se je novo društvo oprlo tudi na sindikalno organiziranost.

Podobnim primerom lahko sledimo po drugih večjih slovenskih krajih, kjer so sobivali telovadna društva in športni klubi, medtem ko se je na Primorskem, leta 1947 priključeni Jugoslaviji, organiziralo povsem na novo, glede na fašistično ukinitev slovenskih društev in zvez, zlasti na Goriškem, potem ko je bila Gorica priključena Italiji, slovenska oblast pa se je odločila zgraditi Novo Gorico.

Fizkulturno reorganiziranje

Strokovna razhajanja znotraj fizkulture so hromila delovanje in v letu 1948 se je že nakazala novo smer delovanja ali »decentralizacija« enotnosti in reorganizacija. Leto 1948 poznamo tudi kot leto informbirojevskega političnega spora med jugoslovansko in sovjetsko komunistično partijo ali Stalinom in Titom, ki je politično osamil jugoslovansko »partijo« in državo, a utrdil misel o samosvojem socialističnem razvoju, s čimer je sovpadla tudi fizkulturna reorganizacija, ki pa je informbiro ni sprožil. Sredi aprila 1948 je potekal kongres FZJ, tudi v luči opaznih mednarodnih nastopov jugoslovanskih športnikov in športnih ambicij, ki so pospeševale nasprotja med »splošno« in »posebno« vadbo, zlasti pri delitvi sredstev, saj so bili telovadni oddelki množičnejši od športnih. Eden od sklepov kongresa je bil decentralizacija oziroma reorganizacija enovite fizkulture na avtonomno Telovadno zvezo in športne zveze. Reorganizacija v Sloveniji je bila potrjena na skupščini FZS v začetku avgusta 1948. Tako so bile ustanovljene Telovadna zveza, Planinska zveza, Strelska zveza in panožne športne zveze, poleg njih pa tudi avto-moto, konjeniška, letalska in šahovska zveza, kar je pomenilo vrnitev k stari predvojni strukturi. FZS je ob avtonomiji panožnih organizacij ostal skupni organ telovadne in športnih zvez (v njem so bili predstavniki posameznih panog), ki je usklajeval vprašanja fizkulturnih organizacij med njimi in nasproti oblastnim organom.

Med telovadci je bilo nemalo zagovornikov povrnitve sokolskega imena in v začetku petdesetih so se odločali o imenu zveze. Vrh jugoslovanske Telovadne zveze je imel leta 1951 sestanek tudi s politiko oz. »partijo«, ki je nasprotovala povrnitvi sokolskega imena, in prevladala je ideja o poimenovanju zveze z imenom Partizan. Izvršni odbor Telovadne zveze Jugoslavije je sicer priznal pomembno vlogo sokolstva med drugo

svetovno vojno, vendar pa primerno političnim razmeram opozoril na dejstvo, da se je sokolstvo, »*razen v Sloveniji, kjer se je vključilo demokratično krilo Sokola z večino članstva v enotno vseljudsko OF, […] v vseh drugih predelih Jugoslavije, razen izjem, vključilo v četniške formacije, ali pa idejno podpiralo borbo proti Narodnoosvobodilni vojski in partizanskim odredom Jugoslavije. Iz navedenih razlogov je IO zaključil, da je ime Sokol za organizacijo nesprejemljivo.*« Nasprotno pa *»Partizan pomeni danes vsem našim narodom največji simbol junaštva, požrtvovanja, nesebičnosti, tovarištva in ljubezni do domovine in svobode tako, da bo pomenilo to ime za množično telovadno organizacijo največjo čast in ponos, saj je prav ta organizacija poklicana, da poleg Zveze borcev nadaljuje s svetlimi vzgojnimi tradicijami naše NOB med svojim članstvom«.*

V Sloveniji je bilo preimenovanje Telovadne zveze Slovenije v Partizan Slovenije potrjeno aprila 1952, temu so sledila tudi preimenovanja društev. Na drugi strani so se športne panožne zveze povezale v Zvezo športov Slovenije, zunaj te organiziranosti pa so ostale Planinska, Letalska in Strelska zveza ter Zveza za konjeniški šport Slovenije. S tem je bil dokončno opuščen in likvidiran FZS, njegovo vlogo so prevzele Telovadna zveza, Planinska zveza in Zveza športnih zvez, enako pa je bilo že pred tem na državni ravni. Reorganizacija je pomenila tudi delitev lastnine. Po zakonu o prenosu imovine telesnovzgojnih društev na FZS leta 1945 je postalo premoženje sokolskih in katoliških fantovskih telovadnih društev last FZS. Skladno z reorganizacijo fizkulture pa je bila navedena lastnina na seji razširjenega plenuma FZS v začetku aprila 1952 izročena republiškemu Partizanu oziroma Partizanu Slovenije. Ta korak, je ugotavljal pozneje Partizan, je bil potreben, saj so se v začetku petdesetih let, vzporedno s politiko deetatizacije in »podružbljanja« v jugoslovanski družbi, pojavili apetiti od občin do zadružnih in gospodarskih organizacij, da bi si lastili pravico razpolaganja s telovadno lastnino, v prvi vrsti domovi, češ da so družbena lastnina. Podobno je športna lastnina, kolikor je je bilo, prešla na športne organizacije.

Društvena »decentralizacija«: primeri v Ljubljani, Mariboru in Celju

Po »decentralizaciji« FZS je sledilo društveno reorganiziranje. V ljubljanskih fizkulturnih društvih so konec leta 1948 potekali občni zbori, na katerih so se razšli telovadci, športniki in planinci. Telovadci so oblikovali telovadna društva, športniki športna društva, vendar marsikje ohranili fizkulturna imena Enotnost, Krim, Triglav in Železničar, FD Partizan pa se je razdelil na istoimensko telovadno in športno društvo. Proti koncu leta 1948 so nastopile spremembe tudi znotraj nekaterih športnih društev. Iz Enotnosti so izstopili nogometaši, vodilna ljubljanska nogometna sekcija, ki je tekmovala v II. zvezni ligi. Na občnem zboru so poudarili, da se je *»pokazala […] nujna potreba po ustanovitvi«* samostojnega in reprezentančnega nogometnega društva, *»ki bo združevalo vse tiste vrline in lastnosti, ki jih mora imeti fizkulturnik nove Jugoslavije«* in v katerega naj bi vnesli *»tistega duha, ki nas je vodil v NOB od zmage*

do zmage. Prav zato je Iniciativni odbor nazval novo društvo Odred.« Športne ambicije, ki so zahtevale vse več sredstev, so bile politično in oblastno podprte, saj da *»bodo vodilni politični in upravni organi postavili društvu solidne temelje tako, da bo lahko razvijalo svojo kvaliteto«* in skrbelo za delo s podmladkom, *»tako da bo lahko društvo uspešno nastopalo v II. ligi in, če bo napelo vse sile, tudi v I. Zvezni ligi«*. Nogometaši so se nato v začetku petdesetih let naselili na bežigrajskem stadionu. Nogometašem so sledili športniki izpod Cekinovega gradu, torej drsalci, hokejisti in tenisači, ter se združili v Športno društvo Ljubljana.

Konferenca fizkulturnega odbora za ljubljansko oblast je novembra 1949 ugotavljala, da je v »oblasti« registriranih 295 samostojnih organizacij z več kot 30.000 člani, a od tega je bilo športnih le 25 društev in trije klubi; najmnožičnejša sta bila telovadba in strelstvo. Društva so imela sekcije za različne športe in poročila konec leta 1949 so ugotavljala, da naj bi bilo delo v društvih *»vsled prevelikega števila sekcij […] otežkočeno. Sekcije so si med seboj dušile iniciativo, a tudi sestava finančnega plana in ostalih metod dela je bila zelo otežkočena.«* V začetku petdesetih let smo tako priča pretvarjanju sekcij v samostojne klube ali klube znotraj aktualnih društev. Z nadaljnjo športno organizacijsko decentralizacijo v letih 1949 in 1950 se je samostojno organiziralo ljubljansko veslanje v veslaškem klubu Savica, nastajala pa so tudi nova društva in klubi, civilna in sindikalna. V Zgornji Šiški je bil v začetku petdesetih let ustanovljen športni klub, ki se je poimenoval Ilirija, a ta nima zveze s staro Ilirijo. Na Viču je bila leta 1952 ponovno organizirana Svoboda, v Trnovem in Rakovniku je deloval Krim, v Mostah Miličnik, nasproti na desni strani Ljubljanice pa je dobil prostore leta 1950 obnovljeni Slovan. Največje športno društvo v Ljubljani v začetku leta 1950 je bila, kljub odhodu nogometašev in hokejsko-drsalno-teniških sekcij, Enotnost, ki pa je preživljala krizo in se srečevala tudi z nerazumevanjem mestnih oblasti pri zagotavljanju pogojev za redno delo. Kot društvo je bila zaradi decentralizacije pred razpadom oziroma je razpadla. Sekcije so se v začetku petdesetih let osamosvajale v samostojne klube in ohranile staro ime (npr. smučarji in rokometaši), se preimenovale (npr. plavalci v Ilirijo – in se vrnili k predvojnemu imenu, košarkarji v Akademski športni klub – AŠK, pozneje prešli v Olimpijo) ali pa prestopile k drugim društvom (npr. odbojkarji v Krim, pa pozneje ustanovili samostojni Akademski odbojkarski klub – AOK, atleti pa so se najprej pod istim imenom, Enotnost, osamosvojili, nato pa prestopili k nogometašem v Odred). Eden redkih ali pa morda edini, ki se ga decentralizacija ni tako destruktivno dotaknila kot Enotnosti, je bil šišenski Železničar, ki se je v petdesetih letih preimenoval v Železničarski športni klub Ljubljana, imel pa je tudi solidno športno infrastrukturo med krakoma gorenjske in kamniške proge (današnji stadion 'žak'). Tudi v Železničarju so se na občnem zboru leta 1953 odločali o politiki decentralizacije, vendar ohranili centralni klub, sekcije pa bi delovale samostojno v strokovnem in finančno-ekonomskem pogledu ter prerasle v klube, združene v društvu. Osrednje društveno telo naj bi bil »svet športnikov«, zastopstvo vseh klubov in družin društva.

S tem se je razvijal model avtonomnih klubov članov društva, ki so si delili ime, nekatere skupne službe in objekte.

Z razpadom Enotnosti se je izgubilo osrednje športno društvo Ljubljane. V teh okoliščinah je bil po številu sekcij in članov najmnožičnejše društvo v Ljubljani šišenski Železničar, ni pa bil prvi klub v tekmovalnem smislu. Vrhunski šport je bil razpršen po različnih klubih, večinoma nekdanjih sekcijah Enotnosti. Prav tako je vprašanje, koliko je Železničar včlanjeval študentsko mladino, ki je bila pomemben člen nekdanje Enotnosti, zato so bile v javnosti vse glasnejše pobude o novem samostojnem študentskem športnem društvu. Študenti so leta 1954 organizirali svoj stanovski klub Olimpija, ki je dobil težo s prehodom košarkarjev AŠK v Olimpijo. Košarkarji so bili namreč med najboljšimi v državi in Olimpija je kmalu prerasla v centralni ljubljanski klub, politično podprt, vanj so postopno prestopili odbojkarji AOK, nogometaši Odreda, hokejisti Ljubljane ter tudi športniki individualnih športov.

V Mariboru so se Poletovi telovadci in športniki razšli v Telovadno društvo Maribor I. (pozneje Partizan), športniki pa so se 20. septembra 1948 reorganizirali v Sindikalno športno društvo Polet. A reorganizaciji še ni bilo konca. Zdaj so se cepili le športniki. Iz kluba so januarja 1949 izstopili nogometaši in ustanovili Nogometni klub Branik. V Poletu je bilo leta 1950 organiziranih 16 športov in večina si jih je z nogometaši Branika delila igrišča v Ljudskem vrtu, medtem ko so smučarji sourejali smučišča na Pohorju, se pozneje po dogovoru z mariborskim Železničarjem usmerili v alpsko smučanje ter začeli prirejati mednarodne tekme, kar je preraslo v tekmo FIS za Zlato lisico. Na izrednem občnem zboru Poleta julija 1950 je bila »*v korist splošnega razvoja športa v Mariboru in boljšega gospodarjenja na skupnih igriščih v Ljudskem vrtu*« sklenjena združitev Poleta in Branika v Mariborsko športno društvo Branik, ki je prevzel črno-bele barve, kar pa so bile tudi barve I. SSK Maribor. Konec šestdesetih let je Branik združeval 16 športnih klubov posameznih športov s skoraj 2600 člani, kar je že malo mestece ter govori o močni vpetosti športa in kluba v mestno življenje, značilni tudi še danes.

V Celju je bil Kladivar po združitvi Celja in Olimpa matično celjsko društvo. Z reorganizacijo so v Kladivarju ostali športniki, telovadci pa so strnili vrste v Partizanu Gaberje (ki je dejansko naslednik Celjskega Sokola, najstarejšega slovenskega telovadnega društva v knežjem mestu), ob njem pa je zaživelo še drugo telovadno društvo, in sicer Partizan Celje-mesto. Razhodu telovadcev in športnikov je sledila konec leta 1949 še športna decentralizacija in organizacijsko-finančna osamosvojitev preostalih posameznih aktivov ali sekcij Kladivarja, ki so ohranile skupno ime Kladivar ali pa so se preimenovale in pod novimi imeni (npr. plavalni Neptun) ali tudi v novih organizacijskih društvenih okoljih nadaljevale delo. Vzporedno so namreč v celjsko »fizkulturno« življenje vstopale nove športne igre in panoge ter tudi društva, ki so lahko izšla iz sindikalnega športa, denimo železničarsko Celje (1952), izhajajoče iz nogometa, ki pa je pod svoje okrilje sprejelo nekatere Kladivarjeve sekcije in širilo svojo dejavnost. Podobno so se ponovno organizirali športni Gaberčani in leta 1954

obnovili nogometni Olimp, a gojili tudi druge športe, medtem ko se je Kladivar tedaj identificiral bolj ali manj z atleti, hokejisti in drsalci, smučarji, nogometaši in kegljači.

Telesna kultura

Telesna dejavnost, zajeta v stari Jugoslaviji pod krovnim izrazom »telesna vzgoja«, se je po osvoboditvi leta 1945 fizkulturno obnavljala in vzpostavljala ter širila. Javno ali družbeno financiranje ni vedno sledilo njeni rasti in zahtevam, odpirala so se tudi vprašanja vrednotenja dejavnosti in meril sofinanciranja, v vsakdanji praksi pa se je stopnjevala napetost med nosilci telesne vzgoje (splošne vadbe, temelječe na telovadbi) in športa (ali tekmovalnostjo in specializacijo), ki bi za razvoj ter domače in mednarodno merjenje potrebovali izdatnejše financiranje in primerno športno infrastrukturo, vztrajanje na togem 'ljubiteljskem' amaterizmu pa ni zagotavljalo ohranjanja kakovosti. V nogometu v prvi državni ligi se je ponovno uveljavljal prikriti profesionalizem, ki mu je partija nasprotovala, slovenskemu nogometu pa se do konca petdesetih let še ni uspelo zasidrati v prvi zvezni ligi. Pomen tekmovalnosti je naraščal, tako v lokalnem, republiškem, državnem kot mednarodnem merilu (prestižna borba »vzhoda« in »zahoda« glede na aktualno bipolarno mednarodno politično ureditev), a za zmago in rekorde so bila potrebna materialna sredstva. Jugoslovanski športniki zlasti v športnih igrah, s slovenskimi reprezentanti v košarki in odbojki, niso bili nepomembni igralci, medtem ko se je v gimnastiki konec petdesetih let že mednarodno uveljavil Miro Cerar, v atletiki je Stanko Lorger v teku na 110 m z ovirami na EP leta 1958 v Stockholmu pritekel prvo atletsko medaljo, srebrno, Draga Stamejčič je v teku na 80 m z ovirami izenačila svetovni rekord 10,5 s (na mitingu v Celju leta 1964), Jože Šlibar pa si je v smučarskih skokih priskakal nov svetovni rekord 141 m (Oberstdorf 1961).

Organizacijska slika v desetletju in pol po drugi svetovni vojni, ki jo je D. Stepišnik (1968) povzel po podatkih športne zveze; manjkajo podatki za jadranje, kajakaštvo.

Panoga	Št. klubov 1945	Št. klubov 1960	Št. reg. šp. 1945	Št. reg. šp. 1960
Atletika	18	19	370	1217
Boks		7		322
Balinanje		41		2550
Badminton		10		247
Drsanje in hokej	3		67	
Drsanje in kotalkanje		10		692
Hokej na ledu		10		937
Hokej na travi		4		152

Judo		15		700
Kegljanje		106		5700
Kegljanje na ledu		10		700
Kolesarstvo	2	9	50	460
Košarka		75		2200
Namizni tenis	12	49	350	1856
Nogomet	21	139	1200	5987
Odbojka	16	80	128	2400
Plavanje (vključno s skoki v vodo, vaterpolom)	4	21	91	1258
Rokomet		115		2300
Sabljanje	2	7	56	102
Sankanje		19		1460
Smučanje	21	76	318	4050
Tenis	1	13	50	735
Težka atletika (dviganje uteži, rokoborba)	3	10	68	212
Veslanje	1	7	100	650
Ples				1200
Partizan (gimnastika, rekreacija)			329	68.617 (članov)
Planinstvo	34	9235	92	51.661 (članov)

O fizkulturnem stanju in problematiki po dobrem prvem desetletju in pol je na kongresu Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958 poročal politik Aleksandar Ranković ter ošvrknil razmere, da so organizacije Partizan, športne zveze, Planinska zveza in strelska zveza zajele le nekaj več kot tri odstotke prebivalstva, z rednim poukom telesne vzgoje v šolstvu pa je bilo v telesno dejavnost v državi vključenih le 48 odstotkov učencev, medtem ko je bila šolska telesnovzgojna slika v Sloveniji boljša. Da bi se razmere izboljšale, bi morali zagotoviti več sredstev, zlasti pa večje razumevanje upravnih teles in »družbenih organizacij«, kajti nerazumevanje se je odrazilo pri nasprotovanju telovadnicam ob gradnji novih šol, v zdravstvu v nepriznavanju športu in oblikam telesne vzgoje preventivnost, v gospodarstvu se je pozabljalo, da je delovna storilnost odvisna od telesne sposobnosti, urbanistični načrti novih naselij so namenjali premalo

prostora za izgradnjo otroških igrišč, šolskih dvorišč in vadišč, manjših prostorov za športne igre in druge množične oblike telesne kulture, objektov je bilo premalo tudi v turističnih krajih.

Ostra kritika je bila tudi iztočnica športnim delavcem. V začetku novembra 1958 je bil sklican jugoslovanski kongres fizkulture (*fizičke kulture*, v srbohrvaščini) oziroma telesne kulture, izraz se je na Slovenskem že neformalno uporabljal. Kongresna resolucija je med drugim poudarila družbeni pomen telesne kulture, amatersko udejstvovanje in množičnost ter vpetost v borbo za izgradnjo socialističnega sistema, zato bi moral biti telesnokulturni razvoj stvar celotne družbene skupnosti. Temu primerno so v resoluciji poudarili, da bo »*telesno izobraževanje in vzgajanje […] teklo v družini, predšolskih ustanovah, šolah, JLA, predvojaškem pouku, v organizacijah za telesno kulturo kakor tudi v izletniških, taborniških, počitniških in podobnih organizacijah. Istemu namenu bo služila tudi gradnja ustreznih igrišč in naprav po parkih, na peščinah in zletiščih, enako kakor odpiranje servisov za svobodno telesnovzgojno dejavnost poleg športnih objektov.*« Resolucija je obsodila aktualne »negativne pojave«, prikriti profesionalizem in težnje po komercializaciji športa, razsipanje družbenih sredstev in ustvarjanje (finančnih) črnih skladov (prednjačila sta nogomet in boks), prekinjanje odnosov med športnimi kolektivi in podobno ter poudarila, da morajo *»Partizan, športne, strelska, planinska in konjeniška zveza kakor tudi druge organizacije za telesno kulturo razširiti dejavnost«* ter posvetiti več pozornosti »delavski mladini« in odraslim prebivalcem, enako tudi nadaljnjemu širjenju telesne kulture na podeželje, v tekmovalnem pogledu pa podčrtala amaterski status dejavnosti. Glede razmerja s šolo je resolucija opozorila, da je *»šola tako v mestu kakor tudi na vasi glavni činitelj vsestranskega razvoja telesnega vzgajanja otrok in mladine«*, za razvijanje zunajšolske dejavnosti pa poudarila potrebo *»ustanavljati društva učencev za telesno vzgojo«* ali šolska športna društva, ki so bila pozneje dejansko v marsikateri šoli in občini ustanovljena ter tako ponekod postala tudi zametek športnega delovanja v kraju.

Kongres sicer ni imel zakonodajne moči, bil je posvetovalne ali svetovalne narave, odločitve pa so vplivale na oblikovanje organiziranosti. Po kongresu se je tako uvedla organiziranost v državni, republiških in občinskih centralnih telesnokulturnih organizacijah, ki so povezovale panožne zveze in društva. Kongres je sprejel tudi pomembne vsebinske smernice. Celotna dejavnost se je vsebinsko strukturirala na ***telesno vzgojo, rekreacijo in šport*** in ta struktura se je bolj ali manj ohranila vse do razpada Jugoslavije. Kot krovna organizacija je bila ustanovljena Zveza za telesno kulturo Slovenije (podobno na državni ravni). Za tekmovalni del ali šport so skrbele panožne zveze s svojimi društvi in klubi. V športni politiki so se že pojavila vprašanja vrednotenja športa in tekmovalnih dosežkov s prvimi kategorizacijami, ki so se v sedemdesetih letih na podlagi doseženih rezultatov delile na *zaslužni športnik, športnik mednarodnega razreda, športnik zveznega* (državnega) *razreda, športnik I., II., III. razreda.* V Sloveniji so bili glede na stopnjevanje pomena športnega dosežka in športno

širino v sedemdesetih letih sprejeti tako imenovani portoroški sklepi. Na podlagi teh so športe razdelili v tri kategorije in jim namenili temu primerno subvencioniranje. Sklepi so prinesli tudi organizacijske posege v šport na lokalni ravni z oblikovanjem regijskih športnih centrov, ki so ponekod vplivali na delo dotedanjih klubov in njihovo lokalno rivalstvo, ter povezovanje s šolskim prostorom kot primarnim športnim okoljem in pozneje vključevanjem v društvene ali klubske selekcije. Tema je zgodovinsko slabo raziskana, zaradi posledic in kritike pa v prihodnje zahteva podrobno obravnavo. S tekmovalnega vidika je bil slovenski šport razpet od republiških do drugih in prvih zveznih (državnih) lig s kakovostnimi nihanji v moštvenih športih in prvimi vrhunci (državni prvaki) do sedemdesetih let (odbojka, košarka, rokomet konec sedemdesetih), nato pa tudi padci ter izpadi iz prvih lig, medtem ko je bil le hokej na ledu v domeni slovenskih klubov. Individualni športi so vključevali turnirska republiška ter državna individualna in moštvena prvenstva, občasno pa prevzeli tudi ligaške oblike. Nadgradnja domačih tekmovanj so bila mednarodna panožna tekmovanja, na katerih so bili med svetovnimi in evropskimi prvaki, če se omejimo le na prvake posamezno, v parih ali ekipno: v kegljanju na ledu v šestdesetih letih Karel Kobljar in Ivan Piber, športni gimnastiki Miro Cerar (večkratni prvak v šestdesetih letih, nazadnje na konju na SP 1970), košarki Ivo Daneu, Aljoša Žorga, Vinko Jelovac, Peter Vilfan (sedemdeseta leta), Jure Zdovc (1989, 1990), kegljanju posamezno Francka Erjavec (1955), Miro Steržaj (1968), Marinka Nagy (1986), Boris Urbanc (1988) – poleg njih je v obdobju do razdružitve z Jugoslavijo več kot 20 kegljačev in kegljačic osvojilo zlato medaljo v parih ali/in moštveno, v kajaku slalom dvosed Alenka Bernot in Boris Justin (1963) ter kajaku moštveno Jernej Abramič, Albin Čižman, Marjan Štrukelj (1989), namiznem tenisu v parih Janez Teran, Edvard Vecko, Ištvan Korpa (šestdeseta), tenisu Mima Jaušovec (osvojila tudi turnir za grand slam Roland Garros 1977), plavanju Borut Petrič (1981), smučarskih skokih Franci Petek (1990), medtem ko je bil na SP v nogometu leta 1974 Brane Oblak izbran v enajsterico, 7. jugoslovanska alpinistična odprava v Himalajo, ki so jo sestavljali večinoma slovenski alpinisti pod vodstvom Toneta Škarje, pa je leta 1979 s prvenstveno smerjo po zahodnem bregu dosegla vrh Mt. Everesta (prvi par Nejc Zaplotnik in Andrej Štremfelj, drugi Stane Belak, Hrvat Stipe Božić in šerpa Ang Phu, ki se je pri sestopu smrtno ponesrečil).

Ključna pokongresna sprememba se je zgodila v okviru Partizana, ki je združeval splošno vadbo in vaje na orodjih/orodno telovadbo ali športno gimnastiko (dejansko se je že v petdesetih vse bolj uveljavljal izraz športna gimnastika) in ritmično gimnastiko/telovadbo. V luči telesnokulturnega trojčka so bile »vaje na orodju« ali športna gimnastika in ritmična gimnastika organizirane kot športna panoga v Gimnastični zvezi Slovenije (GZS), ustanovljeni leta 1962. Za društva je to pomenilo, da so bila člani tako Partizana kot GZS in še vedno odprta tudi za druge telesne prakse. To je pomenilo razkol do tedaj enovite telovadne dejavnosti in organizacije, ki je dolga desetletja združevala tako splošno kot tekmovalno vadbo in bila član MGZ. GZS je prevzela skrb za stroko in tekmovanja, domača in mednarodna, ter prevzela članstvo

v MGZ. Zveza Partizan bi morala imeti vodilno vlogo na področju telesne vzgoje in rekreacije ter sodelovati s sindikalnimi organizacijami pri vodenju in postavljanju sindikalne telesne kulture. Korenine rekreacije kot podsistema so bile v sindikalističnem športu in 'telovadni' splošni vadbi. Po kongresu so bili organizacijski nosilci rekreacije Partizan, planinska zveza in občinski telesnokulturni odbori. S takšno strukturo naj bi ohranjali množičnost in kakovost in temu primerno so bila pripravljena merila sofinanciranja. Uveljavljanje rekreacije je sovpadalo s porastom družbenega standarda v šestdesetih letih. V sedemdesetih letih je prevladalo načelno stališče, da o telesni aktivnosti odločajo ljudje sami, naloga Partizana pa je bila usposobiti ali vzgojiti človeka tako, da bo sam sebi organiziral aktivno udejstvovanje, to je lahko potekalo ali v društvu ali zunaj njega, ali v okviru delovnih organizacij. V sedemdesetih letih so bili aktualni rekreativni projekti, prireditve in akcije, ki so jih spodbujale država oziroma republika in lokalne skupnosti. Po parkih ali v neposredni mestni okolici so urejali trim steze (izvorno skandinavski model rekreacije, ki se je razširil v zahodni Evropi), v društvih pa trim kabinete, ki so jih pozneje ponekod nadomestili fitnes klubi. Med rekreativnimi prireditvami v sedemdesetih letih so bile odmevne akcije Vsi na kolo za zdravo telo, Za vitko postavo je plavanje zdravo ter različne tekaške in pohodne akcije. V osemdesetih je bila odmevna rekreativna akcija Iščemo najboljšo krajevno skupnost. Ozaveščala naj bi o pomenu redne telesne dejavnosti v svojem okolju, vendar so jo marsikje razumeli bolj kot obliko tekmovanja, katera krajevna skupnost bo najboljša, s čimer pa naj bi se izgubil prvotni namen, so kritično ugotavljali v Partizanu v prvem letu akcije. Delovanje v osemdesetih letih so popestrili pojav aerobike, ki je vplival na včlanjevanje ženske populacije, in ponudbe fitnesov, ki so bili vezani predvsem na Partizan, saj zasebne športne ponudbe v socialističnem sistemu še ni bilo. Sicer pa v tem obdobju zasledimo prve zametke triatlonskih prireditev, tedaj obravnavanih še kot rekreacija, ter številne nove neorganizirane dejavnosti, kot so rafting, jadralno padalstvo, deskanje na snegu, rolkanje in gorsko kolesarstvo.

Objekti in dvorana Tivoli

V kongresnih telesnokulturnih resolucijah je bil poudarek med drugim namenjen tudi objektom. V času kongresov tako v Jugoslaviji kot Sloveniji še ni bilo večje večnamenske dvorane, nekatere športne prireditve so gostovale v sejemskih dvoranah glavnih mest, tudi v Ljubljani je bil zgrajen »gospodarski sejem«, kjer so lahko izvedli tudi gimnastične akademije ali pa košarkarsko tekmo. Velikopotezni in dolgoročni korak pa je bila odločitev o gradnji športne dvorane Tivoli. Korenine lokacije so vezane na delovanje Ilirije, ki si je pred drugo vojno uredila tenisišča ob Celovški cesti pod današnjo dvorano. Pozimi so uredili drsališče in širili zimski šport z umetnostnim drsanjem in hokejem na ledu ter rekreativno ponudbo z drsanjem. Za strokovni napredek in tekmovalne dosežke so bile ljubljanske zime muhave in *»spričo vsega ogromnega razvoja, ki ga je zavzel drsalni sport pri nas, […] je postala nujna potreba*

umetnega drsališča, tj. ledene ploskve, velikosti 60 x 30 m, opremljene s hladilnimi napravami in stroji, ki omogočajo napraviti jo porabno za vežbanje in za tekme tudi še pri temperaturah 8–10 stopinj C nad ničlo. Seveda spada tako drsališče predvsem v Ljubljano, saj je tu naravno središče vseh zimskih sportov in bo središče za FIS-tekme in za zimsko olimpiado, kadar se bo eno ali drugo pri nas vršilo.« Uresničenje izgradnje *»in z njo zvezanega problema vzdrževanja drsališča, …, je lahko izvedljiva, če bi s privatno inicijativo sodelovala še pristojna ministrstva, banska uprava in mesto Ljubljana«*, so poudarjali Ilirijani v letih tik pred drugo svetovno vojno. Z osvoboditvijo je nastopil nov čas, ki je vplival na obnavljanje društvenega delovanja in urejevanje športne infrastrukture. Tenisači, drsalci in hokejisti Ilirije so pod Cekinovim gradom z novimi imeni (Udarnik, Triglav, Enotnost, Ljubljana) obnavljali svoje športe, a dobili na prostoru današnjega mini golf igrišča tudi nove športne sosede, košarkarje »aškovce« in tudi odbojkarje (AOK). Košarkarji so se prebili v vrh jugoslovanske košarke, odbojkarji so izpadli in padli tudi v slovenskem merilu, prav tako so hokejisti zaostali za Zagrebčani in Beograjčani, doma pa dobili močnega konkurenta na Jesenicah, ki jih je v petdesetih že presegel. Jeseničani so decembra 1953 odprli umetno drsališče pod Mežakljo in utrdili svojo kvaliteto ter leta 1957 s prvim naslovom državnega prvaka vrnili primat hokeja na ledu v Slovenijo. Podobno so umetno drsališče v začetku leta 1954 odprli tudi v Beogradu in primat Ljubljane bi se lahko povrnil le z dolgo želenim umetnim drsališčem.

Športni park Tivoli

Posestvo Cekinov grad s tenisiščem/drsališčem je bilo v lasti družine Kozler, po drugi vojni pa nacionalizirano in po letu 1951 s Tivolijem vključeno v ljubljanske zelene površine. Po mestnem regulacijskem načrtu leta 1951 so bile v sklopu posestva in bivšega velesejma ter dela Tivolija predvidene *»ploščine za šport«*. Mestni Odbor za telesno vzgojo je leta 1955 poudaril, da *»za center mesta bi morali zgraditi športna igrišča pod Cekinovim gradom«* ..., ki bi služila tako *»šolski mladini za obvezno telovadbo«* ..., kot *»vsakemu posamezniku za športno udejstvovanje«*. Temu primerno je bil leta 1957 oblikovan projekt Športni park Tivoli s športnimi objekti in otroškim igriščem ob Cekinovem gradu, pod njim in ob drevoredu proti Tivoliju. Pri načrtovanju projekta so zasledovali načela množičnosti, vrhunskega športa (ta se je širil z novimi igrami: košarko, odbojko, malim rokometom) in uporabnosti objektov preko vsega let. Za vrhunski šport je bila na zgornji terasi ob Cekinovem gradu predvidena betonska ploščad za več športov z veliko tribuno, naslonjeno na breg Šišenskega hriba, ki bi se s položitvijo sistema hladilnih cevi pozimi uredila v odprto umetno drsališče.

Dela so stekla 1957 in v naslednjem letu je mestni svet za telesno kulturo zadovoljno poudarjal, da bo tivolski športni park reševal tako žgočo problematiko športnih igrišč, namenjenih raznovrstnim športom, kot bo glede na ugodno lokacijo v neposredni bližini centra mesta in z zmogljivostjo tribun za *»cca. 7000 gledalcev [bo] poleg športnih*

prireditev služil raznim akademijam, zborovanjem, družabnim prireditvam itd. Doprinesel bo svoj delež k družabnemu življenju našega mesta, tako na vzgojnem, zdravstvenem in turističnem področju.« Glede umetnega drsališča je bilo kar nekaj pomislekov, ali ga obdržati na spodnji terasi ali seliti na drugo lokacijo stran od Cekinovega gradu. Še leta 1957 je predsednik sveta za telesno kulturo Niko Kavčič dejal, da so zaradi novih tehtnih predlogov že vključeni načrt umetnega drsališča prisiljeni odložiti in da ga verjetno na tem mestu sploh ne bodo gradili. Vzporedno je bil preigravan predlog o pokritem drsališču na drugi lokaciji, ki pa je bil stroškovno predrag, saj je bilo treba urejati problematiko športne infrastrukture tudi v drugih ljubljanskih občinah. Tako je končno in dokončno konec leta 1959 prevladala ideja o odprtem umetnem drsališču na zgornji terasi ob Cekinovem gradu. Umetno drsališče s strojnico in tribuno je bilo zgrajeno konec leta 1961, leta 1963 pa je bila dograjena upravna zgradba.

Z zaključkom del je Športni park Tivoli obsegal 140.000 kvadratnih metrov površin ter imel dve igrišči za košarko, rokometno, odbojkarsko in nogometno igrišče s štirimi tekaškimi progami, dve kotalkališči, osem teniških igrišč, tri balinišča, sankališče, otroško igrišče in končno tudi umetno drsališče s strojnico ter upravno zgradbo. Športna infrastruktura v parku se je v naslednjih letih in desetletjih zaokrožila s pokritjem zgornje ploščadi oziroma zgraditvijo dvorane (1965), novimi teniškimi igrišči nad kotalkališčem (1967) in mini golfom (1967) ter pokritim bazenskim kompleksom (1975) z več bazeni in skakalnim stolpom, savno in poslovnimi prostori, ki je nadomestil predhodno nogometno igrišče s tekališčem. Za upravljanje objektov je ljubljanski mestni svet leta 1962 ustanovil Zavod Stanka Bloudka, poimenovan po leta 1959 umrlem športniku, odborniku, konstruktorju, inovatorju in članu MOK, danes se imenuje Šport Ljubljana.

Dvorana Tivoli

Velika ali največja pridobitev športnega parka je bila izgradnja dvorane, ki je omogočila kandidature za velika mednarodna tekmovanja. Že med gradnjo športnega parka je bila težnja po večnamenski pokriti športni dvorani, ki je dobila novo spodbudo v letih 1963 in 1964 s pridobitvijo organizacije svetovnih prvenstev v namiznem tenisu 1965 (SPENT) in hokeju na ledu 1966 (v Ljubljani skupina A, v Zagrebu skupina B in na Jesenicah skupina C). Odločitev ob gospodarskih razmerah in različnih težavah, denimo v šolstvu (reorganizacija šolskega sistema) in zdravstvu, ni bila lahka, zato pa vizionarska in je dobila širšo družbeno podporo. Temelj dvorane je bilo odprto umetno drsališče oz. betonska ploščad s tribuno z drsališčem in košarkarsko-odbojkarskim igriščem ob drsališču, pozneje pa so za potrebe svetovnega prvenstva v hokeju uredili še spodnje odprto drsališče (1966). Dela so stekla novembra 1963 in časa do SPENT ni bilo veliko, zato je bil zaključek gradnje konec marca 1965 *»svojevrsten rekord«*, saj so dela potekala tudi v neugodnih zimskih mesecih, v nekaterih primerih pa so morali

gradnjo sproti še razreševati, se je spominjal politik in športni odbornik Janez Zemljarič. Arhitekt Marjan Božič je inovativno zasnoval gradnjo in so lahko izkoristili tudi zimske razmere, ob tem pa zavrnil pomisleke o lokaciji zaradi talnih vod, česar se je bal že Stanko Bloudek, ki je načrtoval drsališče na drugem mestu. Dvorana je bila po dimenzijah ena večjih tovrstnih gradenj širše v Evropi, zgrajena na osnovi domačega znanja ter domače proizvodnje in storitev, kar ni nepomembno dejstvo v luči političnih tranzicijskih dogodkov po letu 1991 v Sloveniji. Še pred zaključkom del so bile prve (preizkusne) prireditve, med katerimi je bil odmeven koncert Louisa Armstronga v začetku leta 1965. Po zgraditvi in odprtju 4. aprila 1965 je dvorano Tivoli prevzel v upravljanje Zavod Stanka Bloudka. Direktor zavoda Boris Kristančič, tudi eden izmed košarkarskih pionirjev v Ljubljani in državni reprezentant, je za tednik Polet marca 1965 poudaril, da je bila dvorana v javnosti dobro sprejeta ter da *»drži celo, da je sprožila celo vrsto pobud v [...] jugoslovanskih mestih za gradnjo podobnih dvoran, za obstoj sodobnega športa pomembnih objektov«.* Opozoril je tudi na že predviden pester program prireditev od športa do glasbe in pojasnil, da bo dvorana *»čez dan povsem zasedena za potrebe množične telesne kulture ter vadbo kvalitetnih športnikov, za kar je že zdaj izredno zanimanje«*.

Ob športnih igriščih so si v številnih poslovnih prostorih uredile pisarne poleg klubov Olimpije tudi športne zveze in nekatera športna podjetja, »športna ambulanta« oziroma dispanzer za medicino športa, po osamosvojitvi tudi Olimpijski komite Slovenije (OKS) – s prihodom OKS pa je po halinih tleh zakorakal predsednik MOK Juan Antonio Samaranch ob obiskih v Sloveniji leta 1993 in 1997. Z rednimi tekmovanji za naslove državnih prvakov s številnimi derbiji in razprodanimi tribunami, s tekmami evropskih in drugih pokalov ter evropskih in svetovnih prvenstev je »hala« Ljubljano, ljubljanski, slovenski in jugoslovanski šport postavila na mednarodni športni zemljevid. Ob športu so v »hali« gostovale plesne prireditve, popevka, rokovski koncerti, cirkusi, proslave, tudi gledališčniki in operetniki, ko so prenavljali svoje prostore, pa tudi politika s kongresom. V športnem pogledu je bilo odmevno leto 1970, ko sta »hala« in slovenski šport gostila finale svetovnega prvenstva v košarki s prvim naslovom svetovnih prvakov Jugoslavije in kapetanom Ivom Daneuom, svetovno prvenstvo v športni gimnastiki z zaključkom kariere Miroslava Cerarja st. in zlato medaljo na konju ter svetovno prvenstvo v umetnostnem drsanju.

Razvijanje stroke in študija

Strokovnega kadra za področje fizkulture in šolske telesne vzgoje je v letih povojnega fizkulturnega organiziranja in obnavljanja šolstva z urami telesne vzgoje primanjkovalo, bremenilo pa ga je tudi politično kadrovsko prečesavanje. V vzpostavljanju mirnodobnega šolstva je bila poudarjena obnova na podlagi vrednot narodnoosvobodilnega gibanja in sovjetskega zgleda. Težnja je bila izenačevanje obveznega šolstva, tako predmetno kot organizacijsko, s čimer bi bila dana možnost

šolskega napredovanja iz osnovnih v srednje šole zlasti učencem iz socialno zaostalih območij. Nova pedagogika se je odvrnila od ustaljene nemške pedagoške teorije ter se oprla na »napredno« slovensko, jugoslovansko in rusko-sovjetsko pedagogiko. Vendar pa je zaradi vojnih posledic (uničenih nekaj več kot sto poslopij, ponekod še vedno nastanjena vojska) in zatem še informbirojevskega spora temeljitejša šolska reforma nastopila v petdesetih letih, ko je zvezni zakon o šolstvu leta 1958 predpisal novo šolsko strukturo in dokončno vzpostavil osemletno obvezno osnovno šolstvo tako, da je bila nižja gimnazija preoblikovana v višje razrede osnovne šole, osemletna obvezna osnovna šola pa je postala osnovna celica šolskega sistema. Srednje šole so bile formalno izenačene (štiriletne), na tretji stopnji pa je šolska reforma prej enotni štiriletni študij razdelila na stopenjski ter uvedla še podiplomski študij. Učnega osebja je v prvih dveh desetletjih primanjkovalo, ob tem pa je še aktualni kader oblast prečesala glede na njihovo ravnanje in obnašanje med drugo svetovno vojno. Primanjkljaj so najprej reševali z organiziranjem strokovnih pedagoških tečajev, kamor so bile poleg stroke vključene politično-ideološke tematike, na prvem mestu marksizem. Leta 1947 je bila v Ljubljani ustanovljena Višja pedagoška šola. Ustanovitev sovpada s prvo petletko, ki je na prosvetnem področju postavila cilj dvigniti raven splošne izobrazbe tako, da zajame na srednji stopnji 75 odstotkov šoloobvezne mladine ter izšola kader. Učiteljski kader je prihajal iz srednješolskih učiteljišč in višješolskih pedagoških šol (razredni in predmetni učitelji) ter fakultet (profesor), trend v petdesetih pa je bil, da se preide na višje- in visokošolsko učiteljsko izobrazbo, kar se je odrazilo tudi na področju fizkulture/telesne kulture z uvedbo višješolskega in zatem visokošolskega študija telesne vzgoje.

Šolski predmetnik je ohranil predmet telesna vzgoja v obsegu dveh ur, ki pa sta bili leta 1948 celo skrčeni na eno. V začetku petdesetih let, ob uvedbi osemletnega obveznega šolstva, so namenili telesni vzgoji v prvih dveh razredih dvakrat po pol ure, v drugih pa po tri ure (1952). Pomemben korak je bila uvedba mesečnega športnega dneva kot obvezni del pouka v višje razrede osnovnih šol (1953), ki naj bi mladino vzgajal k športni dejavnosti v prostem času. Učni načrti telesne vzgoje so izhajali iz predvojnih pretežno sokolskih telovadnih vsebin z redovnimi vajami, različnimi prostimi vajami, vajami na orodjih, telovadnimi in narodnimi igrami ter tudi nekaterimi športnimi igrami in atletskimi disciplinami. Sokoli so bili zadržani do športov, ki so s fizkulturo pridobili možnost vključitve v šolske učne načrte »telesne vzgoje«, kakor se je predmet poimenoval namesto telovadbe. S prepletanjem telovadbe in športa so se učni načrti vsebinsko krepili, poleg njih pa tudi obšolska športna ponudba s krožki, tečaji in šolskimi športnimi društvi, ki so bili v manjših krajih pobudniki športnega delovanja. Obvezna vsebina so postali športni dnevi in šole v naravi (poletne in zimske). Tako so v šolski okoliš s krožki vstopili športne panoge (rokomet, odbojka, košarka, nogomet, atletika, gimnastika idr.), strelstvo in taborniki, smučarski, plavalni in drsalni tečaji, spomladanski in jesenski krosi, tudi štafeta mladosti, pohodi (npr. ob žici okupirane Ljubljane) ter ne nazadnje šolska športna tekmovanja na več ravneh od šolskih,

občinskih, medobčinskih do republiških, na katerih so se učenci pomerili na nižji stopnji zlasti v igri med dvema ognjema in tekih, zatem pa v posameznih športnih panogah (gimnastični mnogoboj, atletika, odbojka, košarka, rokomet, smučanje, plavanje ipd.).

Stanje šolske telesne vzgoje v šolskem letu 1952/53 je po analizi Vinka Knola izkazovalo naslednjo sliko: na 1167 osnovnih šolah je bilo 136.233 otrok, ki so bili po predpisu deležni ene ure telesne vzgoje na teden, ki pa se je razen redkih izjem, in še teh največ v mestih, izrabljala za okrasitev dvoran, pospravljanje šolskih drvarnic ali za druge predmete in namene. Na šolah, kjer so jo imeli, so jo navadno poučevali mlajši kvalificirani kadri. Po približni oceni je bilo telesne vzgoje deležnih le pet odstotkov osnovnošolske mladine. Na nižjih in višjih gimnazijah sta bili dve uri tedensko, pouk naj bi potekal »zadovoljivo redno«, ker so ga vodili kvalificirani kadri, to je učitelji in profesorji telesne vzgoje. Poleg teh dveh skupin šol so bile še srednje strokovne šole z eno uro tedensko, vajeniške z eno uro in kmetijske z eno uro, kjer je bilo stanje slabo. Na učiteljišču sta bili predvideni dve uri na teden, kar je bilo paradoksalno, saj so od tu prihajali bodoči vzgojitelji. Podobno ali pa še slabše je bilo na ljubljanski univerzi ter v višje- ali visokošolskih institucijah, kjer študenti sploh niso imeli obvezne telesne vzgoje, od tu pa so prihajali bodoči pedagogi. Kakšen bo njihov odnos do telesne vzgoje in kakšne bodo posledice teh odnosov, si ni težko predstavljati, je poudarjal avtor prej omenjene analize. Kot je še spomnil Knol, so sklepi o povečanju števila ur telesne vzgoje na osnovnih in srednjih šolah na tri ure tedensko ob potrditvi decembra 1952 na seji Odbora za šolstvo sprožili nasprotovanje, češ da so predmetniki prenatrpani, da ni prostorov za izvedbo, da naj mladina telovadi v Partizanu in športnih društvih zunaj šole, pa čeprav naj bi sklepi bistveno prispevali k zmanjšanju *»nesorazmerja med umsko in fizično vzgojo«* v šoli. Kritično je ošvrknil nasprotovanje in se nasproti stereotipni neznanstvenosti predmeta navezal na dialektični materializem, ki da je *»edina pravilna znanstvena ideologija«* in osnova znanstvenemu dogajanju in ki priznava *»materiji primarno mesto«*. Poudaril je, da je *»povsem prirodno in logično, da ta ideologija naglaša v prvi vrsti skrb za človeka, za njegovo zdravje, kar je zapisano tudi v naši ustavi in v skoraj vseh naših zakonih, ki iz nje izhajajo. V našem primeru se postavlja na prvo mesto kot oblika materije človek in velja zato prvenstvena skrb zdravju našega človeka, državljanu, njegovemu zdravstvenemu in fiziološkemu razvoju, da bo sposoben delovati pri graditvi nove družbe. Znano nam je, kakšno vlogo lahko ima pri tem telesna vzgoja, ki ni le veščina, kakor jo hočejo prikazovati nekateri pedagogi in drugi znanstveni delavci, marveč je s svojo veliko vrednostjo, ki jo vsebuje, znanost kot vsaka druga. Res pa je, da je neraziskana, da so njene vrednote še premalo poznane, in prav to je vzrok, da je ne uporabljamo v zadostni meri. Zato bi bila naloga in dolžnost vseh naših pedagogov, da se spoprimejo tudi s tem področjem znanosti, da pomagajo pri dvigu naše fizične kulture, da se pomagajo boriti za večji življenjski prostor telesne vzgoje v naših šolah, če hočejo postati resnični, napredni, znanstveni pedagoški delavci in se rešiti pečata konservatizma, ki so si ga na ta način nadeli z borbo proti telesni vzgoji.«* V podkrepitev

je navedel primer telesnega razvoja učencev lesne, kovinarske in obrtne šole, kjer da je naraščal delež *»fizičnih deformitet«,* med drugim ploskosti stopal in okvar hrbtenice. Zaradi telesnih poškodb je mladina izgubljala delovne dneve, pri obrtni mladini je bilo v 2351 primerih izgubljenih 34.140 delovnih dni. Poleg zdravstvenega pomena telesne vzgoje je poudaril še vpliv na *»duhovni razvoj in razvoj drugih moralnih kvalitet človeka«* ter se skliceval na projekt v Parizu, kjer je potekal *»že tretje leto poizkusni pouk z 32 povprečno nadarjenimi 11-letnimi otroki. Ti imajo 15 ur tedenskega pouka telesne vzgoje, pouk drugih predmetov pa je dnevno od 8 do 11.30 […] Primerjava z drugimi enako kvalitetnimi rednimi učenci oziroma razredi je pokazala enak uspeh duhovnega dela, zdravstveni in fizični razvoj prvih pa je neprimerno večji.«* Posamezni poskusi so bili tudi doma, denimo v Mariboru, kjer je *»naš znani pedagog in ljubitelj telesne vzgoje [...] ugotovil, da je učni uspeh mladine, ki se udejstvuje v telesni vzgoji, za 10 do 15 % boljši kot od ostale mladine«*. Prav tako je bil *»v splošnem odnos mladine do telesne vzgoje pozitiven«* in na nekaterih šolah je mladina sama prosila za povečanje števila ur telesne vzgoje.

Telesno vzgojo je v šolskem letu 1952/53 poučevalo 25 strokovnih učiteljev, 59 strokovnih učiteljev pripravnikov, 36 predmetnih učiteljev, 11 predmetnih učiteljev pripravnikov, 15 profesorjev in štirje profesorji pripravniki. Poleg teh so bili še honorarni predavatelji, katerih število pa ni bilo točno znano. S povečanjem ur bi bil potreben nov kader oz. ga je že za izvedbo predmeta v obsegu dveh ur in 24-urni tedenski učni obveznosti primanjkovalo. V primeru treh ur bi v srednjem šolstvu potrebovali 288 učiteljev. V primeru učiteljev je Knol še opozoril, *»da danes velik del učiteljev telesne vzgoje nima potrebnih kvalifikacij«*, na učiteljiščih se je predmet obravnaval mačehovsko, strokovnost so reševali s krajšimi počitniškimi tečaji, *»vendar pomenijo končno le gašenje vedno porajajočega se formalizma in močno razbohotenega dilentatizma«*. Strokovna pomanjkljivost se je najbolj odrazila v osnovnih šolah, torej na razredni stopnji, medtem ko je bil položaj v srednjem šolstvu nekoliko boljši, ker je tu poučevalo več *»poklicnega kadra«*. Pouk telesne vzgoje pa je bil različen, *»kakor je različna izobrazba vzgojiteljev in kako ustreza šolam in tečajem, skozi katere so šli«.* Poleg tega je bil pouk marsikje oz. marsikdaj tudi površno izveden, kar je vplivalo na negativen odnos do telesne vzgoje tako v šolstvu kot pri starših, zato je Knol za reševanje situacije poudaril *»potrebo po ustanovitvi zavoda za vzgojo visoko kvalificiranega učnega kadra«*.

Potrebe po strokovnem kadru so bile močno izražene tudi v sklopu fizkulturne civilne družbe. Na skupščini FZS aprila 1946 so omenili vzgojo kadra kot eno »centralnih nalog« in navedli primer: če bi vsako društvo imelo v povprečju samo 40 fizkulturnikov v vsaki starostni kategoriji, bi potrebovali vsaj 5000 vaditeljev in 5000 vaditeljic. Problem so reševali s tečaji ali usposabljanji, hkrati pa poudarili, da se, brž ko bo mogoče, osnuje institucija na ljubljanskem vseučilišču, iz katere bi izhajali fizkulturni učitelji za osnovne, srednje in višje šole. Vendar pa je stekel proces najprej v centralistični smeri študija na DIF v Beogradu, v Ljubljani pa je bil leta 1946 ustanovljen

Zavod za fizkulturo s sedežem v sokolskem domu Tabor z nalogo, da *»vzgaja kader strokovnjakov za šolstvo, fizkulturna društva in druge ustanove in da znanstveno raziskuje vprašanja telesne vzgoje«.* Pouk je trajal eno leto, vpisali so se lahko *»absolventi katerekoli srednje šole, ki imajo za to vrsto študija dovolj telesne sposobnosti in opravijo sprejemni izpit«,* s koncem šolanja pa so prejeli diplomo učitelja telesne vzgoje. Zavod je v šolskem letu 1947/48 prerasel v triletno in zatem štiriletno srednjo šolo, ki je delovala do leta 1952, zadnja matura je bila 1954. Maturanti so lahko vpisali študij na DIF v Beogradu. Vzporedno je bil leta 1951 na Višji pedagoški šoli v Ljubljani ustanovljen oddelek za telesno vzgojo z dvopredmetnim študijem, a so ga leta 1955 razpustili. V teh letih je bila ustanovljena tudi Srednja šola za telesno vzgojo v Mariboru z oddelkom v Murski Soboti, ki je bila pozneje ukinjena, odprt pa je bil oddelek za telesno vzgojo na mariborski pedagoški akademiji.

Po zaprtju srednješolskega Zavoda in opustitvi fizkulturnega študijskega centralizma z DIF je bil novembra 1953 v Ljubljani ustanovljen Inštitut za telesno vzgojo z višješolskim študijem. Sedež je imel, tako kot predhodni zavod, na Taboru. Ustanovitev inštituta kot višje šole je strokovni mejnik in začetek športnega študija na Slovenskem. Naloge inštituta so bile *»izobrazba visokokvalificiranih vzgojiteljev za telesno vzgojo, znanstveno proučevanje vseh vprašanj telesne vzgoje ter skrb za popularizacijo telesne vzgoje in pomoč telesnovzgojnim organizacijam pri njih napredku«.* Inštitut je bil marca 1956 preimenovan v Višjo šolo za telesno vzgojo. Na inštitut in pozneje višjo šolo so se lahko vpisali kandidati z gimnazijsko maturo ali izpitom srednje strokovne šole po uspešno opravljenem sprejemnem izpitu in zdravniškem pregledu. Učni načrt in program je bil ponesrečeno triletni (šest semestrov) z diplomskim izpitom, izobrazba pa višješolska, kar je vplivalo tudi na vpis. Uredba o ustanovitvi je v okvir Inštituta za telesno vzgojo vključila Inštitut za športno medicino. Predmetnik so sestavljale štiri skupine predmetov: skupina družbenih predmetov (zgodovina telesne kulture, organizacija telesne kulture, občа psihologija, mladinska psihologija, pedagogika), skupina medicinskih predmetov (anatomija, fiziologija, poškodbe in prva pomoč, biometrija, masaža, biomehanika, razvoj otroka in deformitete), skupina »metodskih« predmetov (teorija in metodika telesne vzgoje, hospitacije, učna praksa), skupina praktičnih predmetov (telovadba, atletika, športne igre, elementarne igre, vaje na orodju, talna telovadba, borilni športi, ritmika in plesi, smučanje, plavanje, taborjenje). Študenti so poleg teh poslušali predmeta gradnje športnih objektov in predvojaška vzgoja, tega skupaj s študenti filozofske fakultete.

Nov korak v akademizaciji telesne vzgoje je bil prehod na visokošolski študij, ki je sovpadal s pedagoškimi spremembami v tedanji Jugoslaviji. V letu 1960 je bil pripravljen zakonski osnutek, po katerem bi bila višja šola preoblikovana v visoko. Predsednik Športne zveze Leopold Krese je ob obravnavi osnutka maja 1960 poudaril, da *»resda smo v Sloveniji v reševanju te problematike nekoliko zaostali za Beogradom in Zagrebom«* in je *»škoda za čas, ki smo ga izgubili«*, zato pa poudaril pozitivno stran *»počasnega zorenja«* in razvoja od srednje na višjo in visoko šolo, saj je imel

»predavateljski kader« dovolj časa za specializacijo, poglobitev študija in študijsko gradivo. Ustanovitev visoke šole sta podprla Partizan Slovenije in Športna zveza Slovenije ter poudarila, da se mora »*razviti v znanstveno središče, ki bo sposobno proučevati vsa vprašanja progresivnega razvoja telesne kulture in prispevati k izboljšanju telesne vzgoje v šolah, družbenih organizacijah, delovnih kolektivih in podobno«.* Vzporedno so se predstavniki višje šole sestali s članom sekretariata Zveze komunistov Stanetom Kavčičem in obravnavali predlog ustanovitve visoke šole ter poudarili, da bodo s študijem po *»načelu dvostopenjskega študija«* [...] *lahko ustregli povpraševanju po učiteljih vseh vrst«*. O problematiki telesnovzgojnih kadrov in ustanovitvi visoke šole je nato razpravljala skupščina LRS in ob dejstvu o telesnokulturnem kadrovskem primanjkljaju junija 1960 sprejela zakon o ustanovitvi Visoke šole za telesno kulturo (VŠTK). Prav tako so iskali nove primerne prostore. Dobili so jih v okviru ureditve športnega parka Slovan na Kodeljevem in se leta 1964 tja preselili.

Glede na tedanje reforme v telesni kulturi (pri snovanju in izvedbi teh so sodelovali tudi učitelji VŠTK) in uvedbo področij ali pojavnih oblik telesna vzgoja, rekreacija in šport je bil »*cilj in namen študija vzgajanje in izobraževanje učiteljev telesne vzgoje za vzgojno izobraževalne organizacije, športna društva, organizacije združenega dela, delovne skupnosti, krajevne skupnosti in turizem«.* Poleg študija »pedagoške smeri« sta bila uvedena tudi višješolski študij »trenerske smeri« in »športno-rekreativne smeri«. Na visokošolskem pa so bile novosti »usmeritve« za *»organizatorja športne rekreacije, za trenerje športnih panog […], občasno pa tudi usmeritve za preventivno telesno vzgojo, invalidski šport in telesno vzgojo predšolskih otrok«*. V novih pogojih dela je sledil tudi razvoj znanstvenoraziskovalnega dela in znanstvene discipline kineziologija. Ta se je razvijala kot interdisciplinarna znanost, ki je proučevala *»vpliv posebno pogojenega gibanja na oblikovanje celotne človekove osebnosti, opredeljene kot odprt in dinamičen večdimenzionalni sistem«.* Z razvojem kineziologije in raziskav je VŠTK znanstveno napredoval in nadomestil zaostanek v jugoslovanskem merilu ter prevzemal eno vodilnih kinezioloških mest v državi, zlasti pri aplikativnih raziskavah, vezanih na proces treniranja, športne selekcije in telesnovzgojnega kartona (pozneje športnovzgojni karton). VŠTK se je leta 1975 vključil v ljubljansko univerzo, vsebinski in znanstveni napredek pa je prispeval k preoblikovanju v Fakulteto za telesno kulturo leta 1982, ta se je leta 1991 preimenovala v Fakulteto za šport.

Olimpijstvo

Prva leta po drugi vojni, leta obnove in gradnje nove jugoslovanske države in njene uveljavitve, so v športu namenjala več pozornosti organizacijski in strokovni konsolidaciji in obnavljanju športne infrastrukture, zato je bilo olimpijstvo nekoliko v ozadju. V MOK sta bila še vedno člana starojugoslovanskega JOO Franjo Bučar in Svetozar Đukić, ki se je kot član četniških enot umaknil iz Jugoslavije in se je za njim

izgubila sled. Bučar je že marca 1945 pisal Sigfriedu Edströmu, predsedniku MOK, ter mu zaradi starosti in bolezni ponudil odstop. Po drugi strani pa je na začetku leta 1946 pisal jugoslovanski fizkulturni zvezi in predlagal oživitev JOO, saj so v MOK sklenili, da bodo leta 1948 v Londonu POI, in nacionalne komiteje povabili k udeležbi. Fizkulturna zveza je bila najprej zadržana, nato pa je prevzela pobudo in avgusta 1947 organizirala ustanovni sestanek Jugoslovanskega olimpijskega komiteja (JOK), na katerem je bil za predsednika izbran Stanko Bloudek, slovenski člani JOK pa so bili Ivko Pustišek, Danilo Dougan in Vlado Ambrožič. JOK je MOK obvestil o konstituiranju in se prijavil na londonska tekmovanja leta 1948, za novega predsednika pa so poudarili, da je bil eden izmed ustanoviteljev JOO leta 1919 ter da je konstruktor planiške velikanke. Glede na nove politično-družbene okoliščine je namesto starejših članov MOK iz Jugoslavije, umrlega Bučarja in Đukića, ki je po poudarku JOK *»za časa vojne služil v kvizlinških formacijah in zapustil državo skupaj z nemškimi enotami po osvoboditvi 1945«,* predlagal nove člane. Poslal je seznam kandidatov in MOK prepustil izbiro, a med kandidati, zanimivo, ni bilo Stanka Bloudka. Edström se je o razmerah pozanimal pri tajniku bivšega JOO Miroslavu Dobrinu, ki je v pismih avgusta in septembra 1947 opozoril na politične spremembe, za Bloudka pa poudaril, da kolikor je njemu znano, v političnem smislu ne ustreza popolnoma novim oblastem in je najprimernejši, da postane član MOK. MOK je konec avgusta 1947 potrdil novi JOK, na svoji seji konec januarja 1948 pa je za novega člana izbral Stanka Bloudka[29] (član MOK 1948–1959). Bloudek je bil hkrati predsednik JOK do leta 1950, ko ga je nasledil general Dušan Korać, izmed slovenskih odbornikov pa je bil predsednik JOK med letoma 1964 in 1973 Zoran Polič. Po Bloudkovi smrti leta 1959 je JOK predlagal tri kandidate za njegov položaj, med njimi tudi Danila Dougana, MOK pa je izbral Hrvata Borisa Bakrača. JOK, ki je bil nasprotno panožnim zvezam organiziran kot osrednje telo brez republiških odborov, je skrbel za promocijo olimpizma ter za olimpijske nastope in olimpijske priprave športnikov (to vprašanje je bilo velikokrat problematizirano in prelagano z olimpijskega komiteja na športna telesa in obrnjeno). Za promoviranje olimpizma je JOK konec šestdesetih in v sedemdesetih letih organiziral »olimpijske nedelje«, sredstva za nastope na OI pa so se zbirala prek loterije, prodaje poštnih znamk, prostovoljnih prispevkov in podobnega, pred nastopi v Mehiki leta 1968 pa je zvezna

[29] Stanko Bloudek je bil dolgoletni športni delavec, eden vodilnih mož ljubljanskega športnega kluba Ilirija in nekaterih športnih panog, v mlajših letih športnik, večkratni državni prvak v umetnostnem drsanju in član jugoslovanske reprezentance na zimskih olimpijskih igrah leta 1928 v St. Moritzu, kjer v tekmovalnem delu ni nastopil, ter tudi član prvega odbora JOO leta 1919. V Iliriji je pustil trajni pečat kot športni odbornik, športni graditelj, investitor, mecen in trener. Bil je projektant in investitor prvega umetnega 50-metrskega olimpijskega bazena v Ljubljani in Sloveniji, kar je pripomoglo k preboju Ilirije v vrh jugoslovanskega plavanja in prvi mednarodni medalji Toneta Cererja leta 1938 na EP. Bloudek je bil tudi letalski konstruktor, aerodinamika pa ga je zanimala tudi pri smučarskih skokih. V tridesetih letih, ko je Ilirija zgradila smučarski dom in depandanso v Planici, se je pridružil ureditvi skakalnice in kmalu prevzel vodilno vlogo pri projektiranju skakalnic. Jeseni leta 1935 je popolnoma prenovil planiško skakalnico, na tej je bil marca 1936 dosežen prvi skok čez 100 metrov. Njemu v čast so ilirijani skakalnico poimenovali Bloudkova velikanka. Med drugo svetovno vojno je sodeloval z OF in bil aretiran. Po osvoboditvi se je ponovno vključil v športno življenje ter se posvetil treniranju mladih drsalcev in športnemu projektiranju, v poslednjih letih tudi ureditvi visokogorskih smučarskih centrov. S svojim delom za šport si je že pred drugo svetovno vojno pridobil ugled doma in v svetu.

skupščina sprejela zakon o olimpijski pomoči. Ko je leta 1969 JOK praznoval 50-letnico delovanja, je pripravil v Zagrebu slovesno akademijo ob navzočnosti predsednika MOK lorda Michaela Killanina, visokih gostov iz družbeno-političnega in športnega življenja ter zaslužnih olimpijcev vseh generacij, ki so ob tej priložnosti dobili zlate spominske plakete. V sklopu obletnice je JOK gostil tudi IV. skupščino nacionalnih olimpijskih komitejev konec oktobra 1969 v Dubrovniku in mednarodni kongres športnih novinarjev. Največje priznanje pa je brez dvoma bila izbira Sarajeva za organizatorja ZOI leta 1984. Pri pripravi iger so tako strokovno kot organizacijsko v veliki meri pomagali tudi slovenski športni delavci. Sicer pa so bile ideje o organiziranju OI že starejšega datuma. JOK je že marca 1953 razpravljal o možnosti kandidature za POI v letu 1960 ali 1964.

Jugoslovanska reprezentanca je leta 1948 skupaj z Bloudkom odpotovala na ZOI v St. Moritz ter nato poleti v London. V Londonu je v okviru 96-članskega moštva nastopilo 12 slovenskih športnikov in športnic, med njimi je bil izvrsten plavalec Tone Cerer (peti na 200 m prsno), zimsko olimpijsko moštvo pa so sestavljali le Slovenci. Po informbirojevskem sporu (1948) sta bila šport in olimpijstvo tudi mednarodna glasnika Jugoslavije, potem ko jo je spor s sovjetsko partijo in Stalinom pahnil v komunistično izobčitev in je bilo treba navezati stik z zahodom. Najpomembnejši športni protagonisti v tem obdobju so bili brez dvoma nogometaši (generacija Beara, Čajkovski, Bobek, Mitić, Vukas, Stanković idr., žal pa brez slovenskih reprezentantov), ki so denimo leta 1952 v Helsinkih po dveh dramatičnih tekmah izločili Sovjetsko zvezo, a izgubili v finalu proti Madžarom s Puškašem na čelu. Tudi po drugi svetovni vojni se je bera medalj slovenskih športnikov začela s telovadci. Miro Cerar je leta 1964 v Tokiu za vajo na konju in drogu prejel zlato in bronasto medaljo. V svoji paradni disciplini, vaji na konju, je bil zlat tudi v Mehiki leta 1968, ko sta mu družbo delala srebrna košarkarja Ivo Daneu, eden vodilnih jugoslovanskih košarkarjev, in Aljoša Žorga. V sedemdesetih in osemdesetih letih so slovenski športniki in športnice na POI osvajali olimpijske medalje kot člani jugoslovanskih reprezentanc v košarki (Vinko Jelovac, srebro 1976, Polona Dornik, Jure Zdovc, srebro 1988), nogometu (Marko Elsner, Srečko Katanec, bron 1984), rokometu (Alenka Cuderman, zlato 1984 – prva Slovenka z zlato olimpijsko medaljo nasploh, Rolando Pušnik, zlato 1984 in bron 1988) in veslanju (Bojan Prešeren, Sadik Mujkič bron 1988). Med individualnimi športnimi panogami se je po drugi svetovni vojni uveljavilo veslanje, število klubov je hitro raslo. Med njimi je pomembno vlogo pridobil veslaški klub na Bledu, kjer je bil v petdesetih letih urejen tudi nov regatni center s prvimi mednarodnimi regatami. Blejski osmerec je bil že v Tokiu leta 1964 četrti, dobrih dvajset let pozneje v Seulu 1988 pa je blejski dvojec brez krmarja priveslal prvo olimpijsko medaljo slovenskega veslanja (bron), blejski veslači pa so kakovost dokazovali še naprej v samostojni Sloveniji.

Na ZOI v Oslu leta 1952 so se smučarjem pridružile smučarke, najprej nordijke (tek na smučeh) in nato še alpinke (1956). Ženski šport se je po drugi vojni širil, marsikdaj in marsikje skromno, a se je in se je tudi povečevalo število tekmovalk na ZOI. Prva

Slovenka z olimpijsko medaljo na ZOI je bila Mateja Svet (1988). V šestdesetih letih so na ZOI vstopili tudi hokejisti (1964) in leta 1968 v Grenoblu osvojili dolgo neponovljivo deveto mesto, medtem ko je smučarskim skakalcem, ki so imeli sicer daljši olimpijski staž kot hokejisti, uvrstitev med prvo deseterico uspela prav tako v Grenoblu na 90-metrski skakalnici (Ludvik Zajc, 9. mesto). Ob slovenski prevladi v zimskih športih je bila ena močnejših želja olimpijska smučarska medalja. Ob koncu sedemdesetih let in v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila na pohodu obetavna generacija alpskih smučarjev, iz katere je Bojan Križaj v Lake Placidu 1980 za le štiri stotinke zaostal za tretjim mestom in bronasto medaljo v veleslalomu. Nato pa je prišlo Sarajevo 1984 in srebrna veleslalomska medalja Jureta Franka, sploh prva zimska medalja. Čez štiri leta v kanadskem Calgaryju je prvo žensko smučarsko medaljo prismučala Mateja Svet, skakalci pa so osvojili ekipno srebrno medaljo in Matjaž Debelak posamezno bronasto.[30]

V obdobju 1948–1988 športna statistika pokaže 1437 nastopov jugoslovanskih športnikov in športnic, od tega 1173 na poletnih igrah in 264 na zimskih. Slovenskih nastopov na poletnih igrah je bilo 167, na zimskih pa kar 225. Skupno, to je v staro- in novojugoslovanskem obdobju (1920–1988), pa je bilo nekaj več kot 1600 jugoslovanskih nastopov, od tega dobra četrtina slovenskih, okroglo 440. Nedvomno pomenljiv podatek, če je bilo Slovencev proti koncu jugoslovanske države od dobrih 22 milijonov prebivalcev slaba dva milijona oziroma slaba desetina, pa tudi dobra popotnica za osamosvojitev in slovensko mednarodno športno uveljavitev.

Zimske olimpijske igre v Sarajevu

Sarajevska olimpijada in igre so nosile tudi pečat slovenskega športa. Ideja o kandidaturi je v sarajevskih športnih krogih vzniknila že v začetku sedemdesetih let, in sicer naključno po vesti, da je ameriško mesto Denver, kandidat za ZOI 1976, odpovedal kandidaturo. Ideja je sovpadala z ekonomsko študijo OECD[31] o *»možnostih in problemih razvoja zimskega turizma v Jugoslaviji«* s konca šestdesetih let, ki je opozorila na sarajevsko regijo kot primerni center zimskega turizma. Zimski šport v sarajevskem okolju ni bil novost, saj se je pojavljal že vse od avstro-ogrskih časov, na Jahorini pa je bil po drugi svetovni vojni urejen smučarski center s tekmovanji. Vzporedno je stekel tudi mestni projekt o zaščiti okolja in prenovi mesta. S tem so bili postavljeni temelji za pripravo idejnega projekta kandidature za leto 1984, ki so ga, čeprav tudi ob nasprotovanju in dvomih ob stereotipu o bosanski 'nesposobnosti', podprle mestne in republiške oblasti, zatem JOK in Zveza za telesno kulturo Jugoslavije ter končno zvezne oblasti, ideja pa je imela podporo tudi pri predsedniku države Josipu Brozu. V iskanju podpore so sarajevski športni delavci povabili slovenske v Sarajevo in

[30] Glej tudi www.olympic.si.

[31] OECD, Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development)

na Jahorino, jim predstavili idejne načrte in jih tudi presenetili. Po pridobljeni kandidaturi pa so pridobili za izvedbo pomembno strokovno in tehnično sodelovanje slovenskih športnih delavcev, ki so imeli pomembne izkušnje pri organiziranju zimskošportnih tekmovanj od planiških skokov, alpskih tekmovanj v svetovnem pokalu (Vitranc, Zlata lisica), smučarskih tekov (tekme FIS v Bohinju) do mednarodnih prvenstev v hokeju na ledu in umetnostnem drsanju (dvorana Tivoli v Ljubljani). Kandidatura Sarajeva je bila izbrana na 80. seji MOK v Atenah 18. maja 1978 v konkurenci z japonskim Saporom in švedskim Göteborgom. V kandidaturi je bilo poudarjeno, da bodo sarajevske ZOI prispevek ekonomskemu in športnemu razvoju, da bodo promovirale kulturo, šport in olimpijski duh ter dale doprinos miru, sodelovanju, druženju, medsebojnemu spoznavanju in razumevanju. Poudarki so sovpadali s politiko neuvrščene, socialistične, samoupravne Jugoslavije, pomenili pa so tudi pomemben športno-politični klic ob zaostrovanju mednarodne politike in bojkotov olimpijskih tekmovanj. Kot je pozneje poudaril lord Michael Killanin, predsednik MOK, je bilo odločilno, da neuvrščena Jugoslavija še ni imela iger ter da Sarajevo predstavlja nov zanimiv in atraktiven prostor. Dogovor o organizaciji ZOI so podpisali v imenu MOK lord Killanin, v imenu JOK predsednik Djordje Peklić in predsednik mestne skupščine Sarajeva Anto Sučić. Projekt kandidature in prva pripravljalna dela je vodil »pripravljalni odbor«, ki ga je nasledil organizacijski komite XIV. ZOI Sarajevo 84 z izvršnim komitejem in odbori za šport, projektiranje in izgradnjo, nastanitve, materialno-finančna vprašanja in propagando ter drugimi telesi (sektorji in službami), potrebnimi za izvedbo iger. Organizacijski komite naj bi imel »obče jugoslovanski karakter«, sestavljali pa so ga predstavniki mestnih, bosanskih, republiških in pokrajinskih, zveznih ter športnih teles. Vodil ga je Branko Mikulić, član predsedstva SFR Jugoslavije, član organizacijskega komiteja je bil tudi slovenski športni odbornik in politik Zoran Polič, medtem ko so bili drugi slovenski predstavniki vključeni zlasti v odbor za šport in podrejena telesa, ki so skrbela za pripravo športnih objektov in izvedbo tekmovanj.

Pripravljalni odbor je pripravil ambiciozni načrt in projekte priprave in izvedbe iger, ki jih je prevzel in nadaljeval ter nadgradil organizacijski komite. Izvedba je potekala v treh korakih, usklajenih z MOK in mednarodnimi panožnimi zvezami:

- februar 1979–junij 1981: priprava prostorskih načrtov in projektov, gradnja športnih, nastanitvenih in informacijskih objektov in mrež, potrditev proračuna;
- junij 1981–februar 1983: oblikovanje organizacije, zaključevanje gradnje, usposabljanje tehničnih kadrov, organiziranje prvih preizkusnih tekmovanj in odpravljanje pomanjkljivosti;
- februar 1983–februar 1984: priprava operativnih načrtov, časovnic in operativnih teles, uvedba kadrov v operativne vloge in izvedba ZOI.

V pripravo in izvedbo ZOI Sarajevo so bili vključeni številni slovenski športni delavci, med drugimi brata Janez in Lado Gorišek (projektanta olimpijskih skakalnic, Janez tudi vodja tekmovanj na Malem polju), Peter Petriček (vodja tekmovanj v smučarskem teku

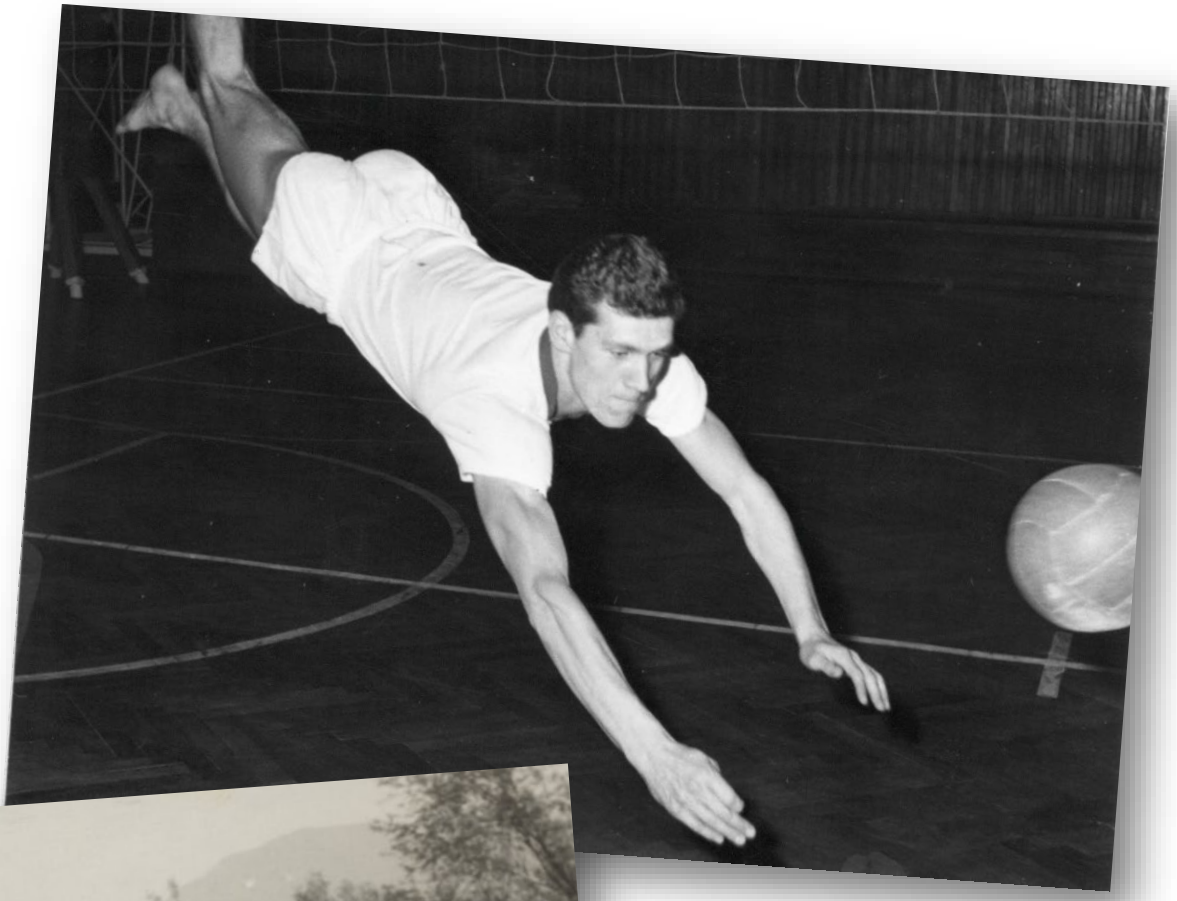
na Velikem polju), Janez Pavčič (vodja tekaških prog na Velikem polju), Peter Lakota (projektant alpskih smučarskih prog), Slavko Podkubovšek (vodja alpskih tekmovanj),[32] Dušan Senčar (vodja moških alpskih tekmovanj na Bjelašnici), Vojteh Budinek (vodja ženskih alpskih tekmovanj na Jahorini), Ludvik Žitnik (namestnik vodje tekmovanj v hitrostnem drsanju), Marjan Luxa (vodja tekmovanj v hokeju). Pri pripravi in vzdrževanju ledu je imel ključno vlogo ljubljanski (tivolski) »ledar« Nace Sekelj. Po grobi oceni na podlagi popisa sodelavcev v zaključnih poročilih tekmovanj je bila med tehničnim osebjem pri nordijskih panogah okroglo tretjina slovenskih športnih delavcev ali športnikov, okrog petina pri hokeju na ledu in manj kot desetina pri alpskem smučanju, so pa zato imeli vodilne vloge. Pomemben del osebja pri vzdrževanju in pripravi prog so bili tudi pripadniki Jugoslovanske ljudske armade. Del slovenskih športnih delavcev je bil med drugim vključen v sodniške vrste pri posameznih športih.

Uvod v ZOI je pomenil prihod olimpijskega ognja v Jugoslavijo. Po prižigu v Olimpiji je bila olimpijska plamenica v Atenah konec januarja 1984 predana sarajevskim gostiteljem in z letalom prenesena v Dubrovnik. Olimpijski ogenj je naslednji dan krenil iz Dubrovnika na 5289 km dolgo pot po Jugoslaviji v dveh štafetah po zahodni (2687 km) in vzhodni poti (2602 km). Sedmega februarja 1984 sta se ognja združila v Sarajevu. Plamenica je nato obšla mesto in prenočila ter 8. februarja odšla na zadnjo etapo od športnega centra Skenderija do stadiona Koševo.

Sarajevske ZOI so potekale med 8. in 19. februarjem 1984. Bile so tudi prve olimpijske igre pod novim predsednikom MOK Juanom Antoniem Samaranchem. Udeležilo se jih je 1272 športnikov (998 moških, 274 žensk) iz 49 držav, pomerili so se v 10 športnih panogah[33] in 39 disciplinah. Jugoslovansko zastopstvo je štelo 73 športnikov (60 moških, 13 žensk), od tega je bilo slovenskih 52 (43 moških, devet žensk). Odprtje je potekalo 8. februarja na obnovljenem (nogometnem) stadionu Koševo, scenografijo je pripravila Meta Hočevar. Plamenica z olimpijskim ognjem je bila prinesena na stadion v do tedaj edinstveni obliki s tekom na smučeh – tekač Jože Klemenčič – in predana umetnostni drsalki Sandi Dubravčić, ki je prižgala olimpijski ogenj. Bojan Križaj (alpski smučar) je prisegel v imenu športnikov, nosilca olimpijske zastave pa sta bila Boris Strel (alpski smučar) in Boris Radjenović (pilot boba). Uvodno slovesnost XIV. ZOI, ki je proslavila tudi 60. obletnico prvih ZOI v Chamonixu, je odprl predsednik predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije Mika Špiljak. Poudaril je, da temeljna zamisel slovesnosti ob odprtju ni bil »*velespektakel*«, temveč »*izraz gostoljubnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, da prikaže bogastvo jugoslovanske kulture, manifestira sožitje narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovo poudarjeno težnjo po miru in prijateljstvu z vsemi miroljubnimi narodi na svetu*«.

[32] Slavko Podkubovšek, po rodu Slovenec, je že pred drugo svetovno vojno dobil učiteljsko službo v Sarajevu in tam tudi ostal. Po drugi vojni je prevzel vodenje »smučanja« na sarajevski visoki šoli za telesno kulturo in je dejansko bolj povezan z bosanskim športom kot slovenskim.

[33] Alpsko smučanje, smučarski teki, smučarski skoki, nordijska kombinacija, biatlon, bob, sankanje, hitrostno drsanje, umetnostno drsanje, hokej na ledu.

Zgoraj: Adolf Urnaut, vodilni slovenski odbojkar in reprezentant v šestdesetih letih 20. st. (hrani Muzej športa).

Spodaj: Trening 'osmerca' ljubljanskih veslačev na Ljubljanici v petdesetih letih (hrani FŠ).

Zgoraj: Tek na smučeh je bil v sedemdesetih letih priljubljena oblika rekreacije: start 2. trnovskega maratona v Črnem vrhu, 1975 (foto Tone Ciglič, hrani FŠ).

Spodaj: Redovne vaje na prvem fizkulturnem zletu po osvoboditvi poleti 1945 na ljubljanskem stadionu (hrani FŠ).

Zgoraj: Šport je dobil po drugi vojni več pozornosti v šolskem življenju; na sliki start šolskega krosa v sedemdesetih letih (hrani FŠ).

V sredini desno: Olimpija je v sezoni 1970/71 nastopila v pokalu evropskih prvakov in 14. septembra 1970 gostila portugalsko Benfico (v Olimpija 50 let, 2007).

Spodaj: Sokolska tradicija se je nadaljevala v društvih TVD Partizan; na sliki društvena prireditev na Taboru, kjer se je telovadba Sokola I. po drugi vojni obnovila in nadaljevala v Partizanu Tabor (hrani FŠ).

Zgoraj: Informativna zloženka VŠTK (hrani FŠ).

Spodaj: Fiziološki laboratorij na VŠTK, v halji dr. Ljubica Vučetić Zavrnik, sedemdeseta leta (hrani FŠ).

Zgoraj: Bojan Križaj na dopisnici Elana (hrani FŠ).

Spodaj: Jugoslovanski olimpjjci 1984 med dvigom zastave v olimpijski vasi v Sarajevu (osebni arhiv Andrej Vidmar).

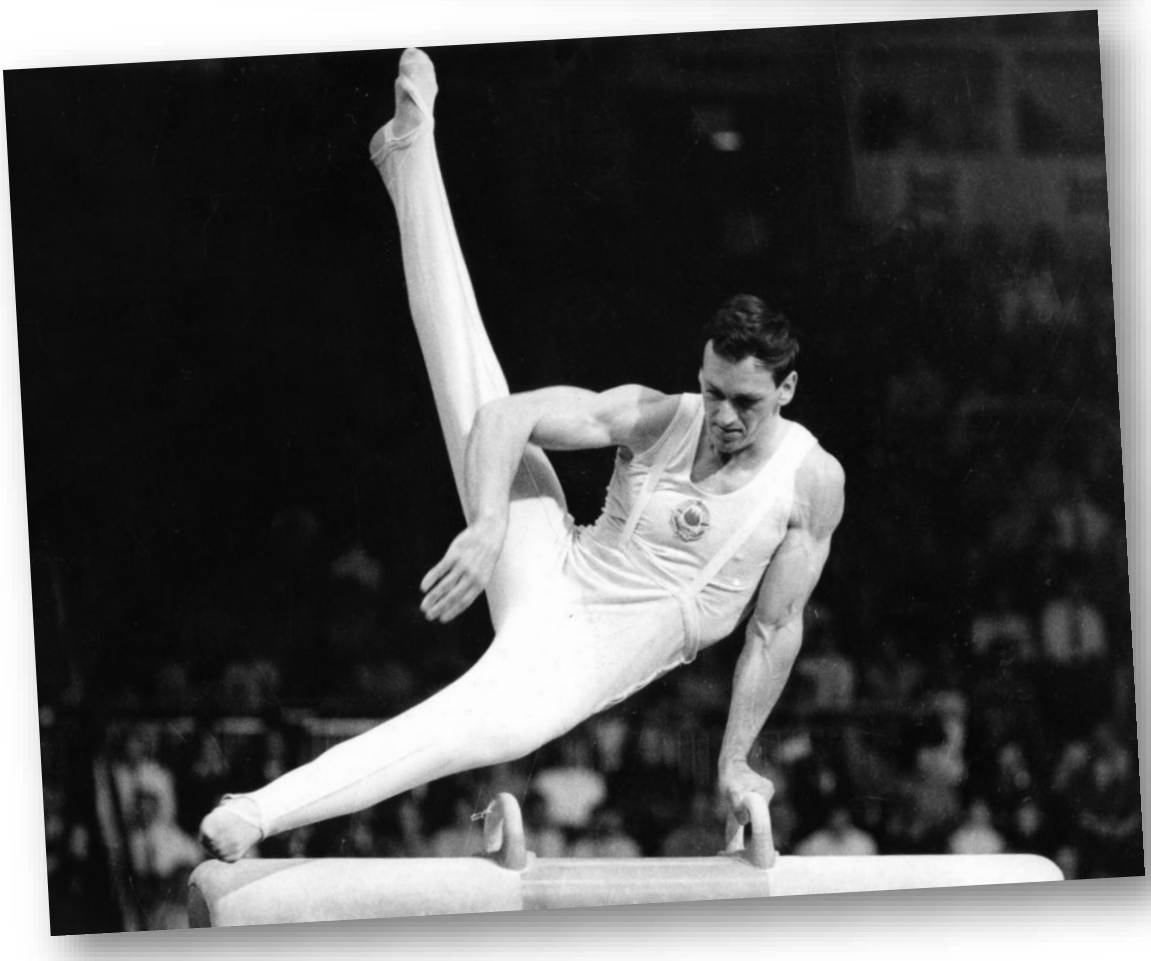

Zgoraj: Alenka Cuderman, prva Slovenka zlata olimpijka, POI Los Angeles 1984 (hrani OKS-ZŠZ).

Spodaj: Srebrni jugoslovanski olimpijci košarkarji, Ciudad de Mexico 1968; prvi z desne kapetan Ivo Daneu, peti z leve Aljoša Žorga (osebni arhiv Ivo Daneu, kopija FŠ).

Zgoraj: Stanka Bloudka (prvi z leve) je MOK leta 1948 izvolil za svojega člana; slikan na tenisišču pod Cekinovim gradom ob Celovški cesti v Ljubljani (hrani FŠ).

Spodaj: Miro Cerar, osrednji slovenski športnik petdesetih in šestdestih let 20. stoletja (hrani FŠ).

13. POLITIČNA IN ŠPORTNA OSAMOSVOJITEV

Osemdeseta leta so bila leta najboljše olimpijske uvrstitve Jugoslavije po številu medalj (Los Angeles 1984 – 9. mesto), resda z grenkim priokusom bojkota držav »vzhodnega bloka«, ki je bil odgovor na bojkot »zahodnih« držav moskovskih olimpij leta 1980. Vendar pa so to bila tudi leta po Titovi smrti, leta nacionalnih in političnih nasprotovanj in zaostrovanj med narodi ter srbskih teženj po vodilnem položaju v državi, ki so vodili v vse globljo politično krizo. Država je pokala po šivih, komunizem je bil v izdihljajih, Slovenija pa je stopila na pot demokratične preobrazbe. Septembra 1989 je bila spremenjena slovenska ustava, ki je uzakonila pravico do osamosvojitve in odprla pot večstrankarskemu sistemu, aprila 1990 so potekale prve demokratične volitve, na začetku julija 1990 je bila sprejeta Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije, decembra istega leta so se Slovenci na plebiscitu z absolutno večino odločili, da naj republika Slovenija postane samostojna država. Vzporedno so se začeli premiki v slovenski športni organiziranosti.

Osamosvojitvena predzgodovina

V zgodbi športne osamosvojitve je na eni strani politični proces druge polovice osemdesetih let z jugoslovanskim razhajanjem in vprašanjem, ali in kako se je politična radikalizacija odrazila v športu. Pri proučevanju dogodkov v osemdesetih letih bi morali zasledovati tako športno organiziranost in dogajanje v športnih zvezah kot ligaška in druga tekmovanja, pri katerih se je nacionalna in politična konfrontacija odražala v navijaštvu in izgredih. Tako je bila v sezoni 1985/86 ljubljanska Olimpija v hokeju na ledu po tekmi proti beograjski Crveni zvezdi v nabito polni dvorani Tivoli v Ljubljani zaradi »nacionalističnega« navijanja in izgreda kaznovana z enomesečno prepovedjo igranja tekem v domači tivolski dvorani, medtem ko so drugje v Jugoslaviji navijaški nacionalistični incidenti vrhunec dosegli zlasti na nogometnih derbijih, kjer še danes prednjači spopad navijačev zagrebškega Dinama in beograjske Crvene zvezde v Zagrebu maja 1990, v nekaterih tekstih označen kot simbolna in zlovešča napoved poznejših vojnih spopadov.

Na drugi strani je politični projekt osamosvojitve, razdružitev in mednarodna včlanitev. V luči slovenskega mednarodnega športnega včlanjevanja je bila in je pozornost usmerjena na ustanavljanje samostojnega olimpijskega komiteja in njegovo priznanje ter na društveni in tekmovalni del športa, a prav tako je tu tudi včlanjevanje upravnih teles športa v evropske institucije, ki sovpada s političnimi spremembami in preoblikovanjem republiškega upravnega sistema in upravnih teles. Poosamosvojitveni čas je glede na politične in ekonomske spremembe iz socializma v tržno ekonomijo in demokracijo odprl vprašanja ali tranzicijo (socialističnega) »družbenega« v javno in zasebno.

Tranzicija devetdesetih let se je v športu odrazila organizacijsko, upravno, proračunsko, lastninsko (npr. lastništvo telovadnih domov s telovadišči in druge športne infrastrukture), zakonsko (leta 1998 sprejet zakon o športu) in ne nazadnje terminološko ali pojmovno. V nekaterih segmentih športa se je tranzicija začela že pred 25. junijem 1991, npr. organizacijski že po letu 1989, skladno s političnimi spremembami v republiki Sloveniji ter preoblikovanjem republiških upravnih teles in proračuna. Obenem je treba poudariti terminološko 'športizacijo' v letu 1990, kajti v socialistični Jugoslaviji je bil desetletja krovni termin *telesna kultura* (v drugih republikah *fizička kultura*) s podsistemi *telesna vzgoja*, *rekreacija* in *šport*. Šport je bil skupni pojem tekmovalnih organizacij, rekreativnih, amaterskih in profesionalnih; profesionalci so bili uradno le nogometaši prve zvezne lige, sicer so bili tekmovalni sistemi utemeljeni na amaterizmu, čeprav se je profesionalizem v sedemdesetih in osemdesetih letih v različnih oblikah vtihotapljal tudi v druge panoge. V tem pogledu je sploh mogoče zaznati manko zgodovinskih raziskav jugoslovanskega obdobja in zlasti tako imenovanih portoroških sklepov sredi sedemdesetih let, ki so bili neke vrste tranzicija tedanjega športnega sistema. Sklepi so sovpadali z ustavnimi spremembami in uvedbo samoupravnih interesnih skupnosti, po katerih je potekalo financiranje dejavnosti, medtem ko so strokovna vprašanja razreševali v športnih organizacijah. Organizacijsko je bil društveni šport v republiškem merilu zaokrožen v Zvezi telesnokulturnih organizacij Slovenije (ZTKOS), ki je interesno povezovala avtonomne zveze športnih panog, Partizana Slovenije in Planinske zveze Slovenije; podobno je bilo na občinski ravni. Republiške zveze so bile povezane v centralni Zvezi telesnokulturnih organizacij Jugoslavije (ali udomačeno »sofki«, Savezu organizacija fizičke kulture Jugoslavije). V sodelovanju s »sofko« ali tudi v njenem okviru je deloval JOK, član MOK, ki je leta 1947 nadomestil starejši JOO in se notranje ni členil na republiške olimpijske odbore, temveč je bil enovita centralna organizacija. Torej Slovenci v tem obdobju niso imeli narodne olimpijske organizacije. Prav tako je v okviru »sofke« deloval poseben odbor ali komite za vrhunski šport, ki ga je ob koncu osemdesetih let vodil Slovenec Tomislav (tudi Tomo) Levovnik. Podobno kot republiške zveze telesnokulturnih organizacij so bile republiške panožne zveze posameznih športov povezane v jugoslovanskih športnih zvezah; slednje so bile članice mednarodnih, torej je bila vstopnica za mednarodna tekmovanja mednarodno priznanje in včlanitev v mednarodno zvezo, za kar pa je veljal državni ključ.

Če se vrnemo k terminologiji in omembi v uvodnem poglavju, je leta 1990 po več debatah, predvsem akademskih Fakultete za telesno kulturo (danes Fakultete za šport), prevladalo preimenovanje *telesne kulture* v *šport*, kar je za seboj potegnilo tudi preimenovanje podsistemov: *telesna vzgoja → športna vzgoja*, *rekreacija → športna rekreacija, šport → (kakovostni, vrhunski) šport*, obenem pa je bil *šport* še nadrejeni pojem. Septembra 1990 se je temu primerno tudi ZTKOS preimenoval v Športno zvezo Slovenije (ŠZS), vendar pa se je skladno z demokratizacijo odprlo tudi vprašanje

članstva, tako je denimo Partizan Slovenije nadaljeval samostojno pot. Leta 1993 se je preimenoval v Športno unijo Slovenije.

ŠZS je v začetku leta 1991 obravnaval aktualne razmere, težo pa je imelo *»iskanje organizacijskih oblik in vsebine dela«.* Februarja 1990 je bil pripravljen predlog reorganiziranja in oblikovanja Slovenskega olimpijskega komiteja, debata pa je potekala, ali o dvotirni organiziranosti ter ločeni športni in olimpijski organizaciji ali enoviti športni olimpijski organizaciji. Slovenski šport je bil tedaj še dobro vpet v jugoslovanskega. Februarja 1991 so na skupnem sestanku »sofke« in JOK obravnavali nadaljnje priprave in financiranje vrhunskih športnikov v okviru olimpijskega cikla Albertville-Barcelona 1992. Med drugim so poudarili, da politični dogodki v državi ne smejo vplivati na enoten nastop jugoslovanskih športnikov na velikih mednarodnih tekmovanjih, kar je hkrati pomenilo, da je bil jugoslovanski tudi koncept priprav, ki naj bi vsem jugoslovanskim športnikom omogočal »optimalne« priprave, saj je bilo do zimskih olimpijskih nastopov le še leto dni. V okviru priprav bi jugoslovanski športniki leta 1991 nastopili na sredozemskih igrah (Atene) in univerzijadi (Sheffield). Vendar je kljub političnemu zaostrovanju ostajal »centralni problem« vprašanje nerešenega sistema financiranja olimpijskih kandidatov, ki se je vlekel vse od prvega leta olimpijskega cikla in se je še slabšal, saj je tudi jugoslovansko gospodarstvo v osemdesetih letih preživljalo težke čase z visoko inflacijo in zatem renominacijo valute.

ŠZS je na začetku aprila 1991 obvestil »sofko« in JOK o nameri svoje reorganizacije ter da so se športne organizacije v Sloveniji odločile, *»da ustanovimo Olimpijski komite Slovenije in v kratkem bomo imenovali iniciativni odbor za njegovo ustanovitev, na čelu katerega bo najboljši športnik Jugoslavije vseh časov – Miroslav Cerar«.* Zaradi skrbi za ohranjanje mednarodnih nastopov slovenskih športnikov je poudaril, da je *»želja, da ostane Olimpijski komite Slovenije v okviru JOK, razen če se zgodi razdružitev Jugoslavije«.* Nato je predsedstvo ŠZS na seji 18. aprila sprejelo sklep o ustanovitvi olimpijskega komiteja in imenovalo iniciativni odbor za ustanovitev OKS, predsedniku MOK J. A. Samaranchu pa je bilo poslano pismo o njihovi nameri. Iniciativni odbor (predsednik Miroslav Cerar, tajnik Ivo Daneu, člani Evgen Bergant, Janez Kocjančič, Milan Jerman, Janez Sterle, Rajko Šugman) je junija 1991 pripravil delovni osnutek pravil Olimpijskega komiteja in jih razposlal panožnim zvezam ter jih pozval k evidentiranju kandidatov za organe, po osamosvojitvi pa je tlakoval pot za ustanovitev nacionalnega olimpijskega komiteja in mednarodno olimpijsko potrditev ter nastope slovenskih športnikov na ZOI 1992 v francoskem Albertvillu.

Razglasitev samostojnosti, agresija JLA in razdružitev

Z razglasitvijo osamosvojitve 25. junija 1991 je šport stopil v proces razhoda z jugoslovanskimi zvezami, ki pa se je z brionskim moratorijem podaljšal. Šestindvajsetega junija je sledila agresija JLA. Kar nekaj slovenskih športnikov je bilo v času armadne agresije v reprezentančnih vrstah Jugoslavije v tujini (sredozemske

igre v Atenah, evropsko prvenstvo v košarki v Rimu, svetovni pokal v kajaku in kanuju v Mezzani). Drugi del športnikov je bil v fazi poletnih tekmovanj doma ali priprav na tekmovalno sezono, pri čemer je hokejiste jeseni čakala na novo organizirana mednarodna klubska »alpska liga« najboljših italijanskih, avstrijskih in slovenskih klubov (današnja alpska liga s to starejšo nima nobene povezave), smučarje pa kot običajno svetovni pokal in čez dobrega pol leta ZOI v Albertvillu. ŠZS je že 27. junija objavil »priporočilo« o preložitvi vseh športnih tekmovanj na ozemlju Republike Slovenije in svetoval, naj slovenski športniki iz varnostnih razlogov ne sodelujejo na tekmovanjih zunaj Slovenije. ŠZS je 28. junija slovenske športnike pozval, naj glede na *»brutalno agresijo jugoslovanske armade zapustijo jugoslovanske reprezentance in se čim prej vrnejo domov«,* saj je *»za slovenski narod žaljivo, da športniki Slovenije v takih razmerah nastopajo na mednarodnih tekmovanjih za barve Jugoslavije«.* Športniki so bili pred težko odločitvijo in vsak izmed njih se je o odpovedi nastopa in vrnitvi domov, kot je položaj na sredozemskih tekmovanjih po vrnitvi pojasnil strelec Rajmond Debevec za časnik *Delo*, *»odločal sam, s svojo odgovornostjo v skladu s svojimi moralno-etničnimi načeli, ne razmišljujoč o posledicah, pa čeprav je vsak zase stal pred odločitvijo, ki ga lahko velja tudi kariere. In vendar se je velika večina odločila, da v selekciji Jugoslavije na teh igrah ne nastopa več.«* Vodstvo reprezentance jih je skušalo pregovoriti, naj ostanejo, in jim po Debevčevih besedah skušalo *»dopovedati, da razmere vendarle niso tako hude, da bi bil potreben takšen […] skrajni korak. Oni (vodstvo,* op. p.) *so seveda poslušali samo radio Beograd, mi pa smo vendarle videli tudi tuje časopise in klicali domov, tako da smo bili bolje in objektivneje obveščeni.«* Debevec je še poudaril, da je večina vodstva jugoslovanske reprezentance odločitev slovenskih športnikov o nenastopanju spoštovala, a našli so se tudi užaljeni in ogorčeni in grozili, da je njihova usoda, kar se tiče jugoslovanskih reprezentančnih nastopov, *»zapečatena in da tudi če se položaj umiri in razmerja uredijo, nikdar več ne bomo smeli nastopiti za zvezno selekcijo«*. Vendar pa je takšno skrajno razmišljanje naletelo na odpor tudi pri trenerjih. Podobno je evropsko prvenstvo v košarki v Rimu zapustil Jure Zdovc, Jugoslavija pa je pozneje zaigrala v finalu in postala evropska zmagovalka. Nemalo športnikov je bilo tudi v vrstah Teritorialne obrambe in branilo osamosvojitev.

V začetku julija 1991 so sledili prekinitev spopadov, pogajanja in osamosvojitveni moratorij brionske deklaracije. Slovenski športniki so se znašli v težkem položaju. Jugoslovanska država je bila v mednarodnem športnem prostoru nosilka mednarodnih športnih članstev in udeleženka mednarodnih panožnih tekmovanj, pred vrati pa so bile tudi olimpijske igre 1992. Strokovni svet ŠZS je v politično kočljivem položaju 10. julija 1991 sklical skupni sestanek s svetom vrhunskih športnikov o normalizaciji športne dejavnosti v danih okvirih. Po sestanku je strokovni svet ŠZS izdal »poziv slovenskim športnikom« k aktivnosti in poudaril, *»da je v času dokončnega urejanja statusa Republike Slovenije nastopanje za jugoslovanske državne reprezentance in v zveznih prvenstvenih tekmovanjih povsem legitimno in neoporečno«,* saj *»že krajša*

prekinitev vadbe, vzdrževanja športnega režima [...] lahko povzroči znaten in tudi dolgotrajen padec športne zmogljivosti«.

Po izteku moratorija je v začetku oktobra 1991 Slovenija nadaljevala po poti neodvisnosti in mednarodnega priznanja. ŠZS je oktobra pozval športne organizacije, naj sprožijo »razdružitev« z jugoslovanskimi športnimi zvezami in začnejo postopke včlanitve v mednarodne športne organizacije. V tem sklopu je bilo pomenljivo priznanje Mednarodne smučarske zveze (FIS) novembra 1991, ene osrednjih zvez ZOI, v kateri je bil član predsedstva Janez Kocijančič. Postopek olimpijskega nacionalnega organiziranja in mednarodne včlanitve je vodil iniciativni odbor. OKS je bil s podpisom *Slovenske olimpijske listine* ustanovljen 15. oktobra 1991, na ustanovni skupščini sredi decembra pa je bil za predsednika izvoljen Janez Kocijančič. Olimpijsko listino je podpisalo 29 nacionalnih panožnih zvez olimpijskega programa, pet zvez, ki jih priznava MOK, ter dva nosilca zlatih olimpijskih medalj, Leon Štukelj in Miroslav Cerar. Iniciativni odbor je vzporedno vodil delo na mednarodnem priznanju in samostojnem nastopu slovenskih športnikov na olimpijskih igrah v letu 1992 ter se dogovoril za sestanek sredi novembra s predsednikom MOK Juanom Antoniem Samaranchem v Lozani na sedežu MOK. Sestanek »za zaprtimi vrati« s Samaranchem na sedežu MOK je potekal 18. novembra 1991 in se po uvodnem diplomatskem ter s strani Samarancha nerazpoloženem delu popolnoma spreobrnil. Na tem pomembnem sestanku so se dogovorili o pogojih za samostojno nastopanje v Albertvillu, ki je bilo povezano z mednarodnim političnim priznanjem Republike Slovenije. Člani delegacije so seznanili Samarancha z razmerami in pojasnili, zakaj Slovenci ne bodo nastopili pod jugoslovansko zastavo. Zavedali so se, da bi lahko Samaranch ponudil nastop s športniki Jugoslavije pod napisom Olimpijski komite Jugoslavije ali pa pod olimpijsko zastavo. Ko je pogovor stekel, je bilo na koncu sklenjeno, da bo Slovenija lahko nastopila na olimpijskih igrah, če jo bo priznalo vsaj nekaj pomembnih držav, in Samaranch je določil trojico: Nemčijo, Španijo in Francijo. Svetoval je, naj takoj vložijo prošnjo za priznanje, da bo lahko z njo nastopil tudi na sejah izvršnega komiteja MOK v decembru 1991, medtem ko je bila za 7. december sklicana skupna seja s predstavniki zimskih športnih panog, med katerimi je FIS že priznala Slovensko smučarsko zvezo. Iniciativni odbor je po vrnitvi v Ljubljano takoj odposlal prošnjo, v kateri so med drugim poudarili prisotnost Slovencev na olimpijskih tekmovanjih vse od Rudolfa Cvetka leta 1912.

Vzporedno s politično osamosvojitvijo je potekala tudi družbeno-politična in ekonomska prenova ali tranzicija prejšnjih socialističnih »družbenih« telesnokulturnih/športnih teles v javna telesa in delitev na javno in zasebno. Zakon o republiški upravi z dne 20. junija 1991 je šport prenesel na novo oblikovano ministrstvo za šolstvo in šport, sektor za šport (danes direktorat), to je bilo leta 2022 preneseno pod ministrstvo za gospodarstvo, turizem in šport, stroko in strokovno delovanje pa regulira zakon o športu. Snovanje in priprava zakona padeta v tranzicijska leta, razglašen pa je bil leta 1998.

Vstop v mednarodno areno

Republika Slovenija je konec leta 1991 in v začetku 1992 pridobivala mednarodna in za olimpijski nastop ključna priznanja ter 17. januarja 1992 prejela povabilo MOK na OI. Tako so slovenski športniki na olimpijski paradi narodov v albertvilsko olimpijsko areno prvič v zgodovini vstopili z nacionalno trobojnico. Čez pol leta je sledila Barcelona, kjer so veslači osvojili prve medalje, bronaste, za samostojno Slovenijo, zbirko so dopolnili smučarji na ZOI leta 1994 v Lillehammerju. OKS je bil na seji MOK februarja 1992 začasno priznan kot novi član, na seji septembra 1993 v Monaku pa sprejet v polnopravno članstvo MOK. V letih od 1991 do 1993 so se tudi slovenske panožne zveze razdružile z jugoslovanskimi in se včlanile v mednarodne zveze, kar jim je omogočilo vključitev v mednarodna tekmovanja na klubski in reprezentančni ravni, medtem ko so zveze glede na nove razmere preurejale domače tekmovalne sisteme ali pa se v nekaterih panogah tudi regionalno povezovale. V organiziranju civilnega športa, zlasti obeh krovnih institucij, OKS in ŠZS, je bilo prelomno leto 1994, ko sta se organizaciji združili pod imenom Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez (OKS-ZŠZ). Razprave za in proti združitvi so potekale že vse od leta 1992, podobna približevanja in združevanja pa je bilo zaznati tudi na evropski ravni. Za predsednika je bil izvoljen Janez Kocijančič, ki je OKS-ZŠZ vodil več kot 20 let. Nova organizacija je nasledila članstvo v MOK in bila v devetdesetih letih podpornik vizionarske kandidature ZOI (»Igre brez meja«, kandidaturi za 2002 in 2006) v sodelovanju med tremi obmejnimi deželami iz Slovenije (Gorenjska), Avstrije (Koroška) in Italije (Furlanija - Julijska krajina), ki pa je bila žal neuspešna ali pa preuranjena, medtem ko se ideja v zadnjem desetletju udejanja v nekaterih aktualnih evropskih prvenstvih, na primer v nogometu in odbojki.

OKS-ZŠZ je osrednja športna zveza športnega gibanja v Sloveniji, članica MOK, ki je ob tridesetletnici samostojnosti združeval 39 panožnih zvez olimpijskih športov, 23 panožnih zvez športov, ki jih priznava MOK, 14 panožnih zvez neolimpijskih športov, 23 športnih zvez in združenj, tri športne zveze športa za vse oziroma športne rekreacije, tri zamejske športne zveze, 83 lokalnih ali občinskih športnih zvez. V okviru panožnih in športnih zvez deluje prek 6400 društev ali klubov. Po sicer nekoliko starejših podatkih je bila in je najmnožičnejša Nogometna zveza Slovenije, sledi Planinska zveza Slovenija z dolgo tradicijo planinarjenja, gorništva in alpinizma, uveljavljenega v mednarodnem merilu, ter aktualno moderno in olimpijsko športno panogo plezanje. Nenapisano pravilo namreč je, da ni Slovenec, kdor ni bil na Triglavu, simbolni gori slovenstva in boja za slovensko narodno emancipacijo, zato je njegov lik tudi del državnega grba.

Po osamosvojitvi je na OI med letoma 1992 in 2018 nastopilo že 475 športnikov in športnic v 19 športnih panogah na poletnih igrah in 11 panogah na zimskih, osvojili so 40 medalj (sedem zlatih, 13 srebrnih, 20 bronastih).[34] Prve zlate medalje je Slovenija osvojila na POI v Sydneyju 2000 (veslaški dvojec Iztok Čop in Luka Špik ter strelec

[34] Glej www.olympic.si

Rajmond Debevec), dan podelitve medalj, 23. september, pa je bil leta 2020 razglašen za dan državnega praznika športa v Republiki Sloveniji. Slovenski športniki so bili redni udeleženci tudi drugih tekmovanj pod patronatom MOK, na primer svetovnih iger, tekmovanja v neolimpijskih športih ali regionalnih sredozemskih iger. Z novim obdobjem slovenskega športa se je rušil jugostereotip o slovenskih športnikih kot prvenstveno športnikih individualnih športov oziroma v prvi vrsti smučarjih. V preboju stereotipa so bile pomembne uvrstitev nogometašev na EP in SP v letih 2000 in 2002, srebrna medalja rokometašev na EP 2004, ki ga je gostila Slovenija, in bronasta na SP 2017 ter trikratna uvrstitev na POI (2000, 2004, 2016), srebrne medalje odbojkarjev na EP 2015, 2019, 2021 in bronasta 2023 ter uvrstitev na POI 2024 in ne nazadnje zlata medalja košarkarjev na EP 2017 in uvrstitev na POI 2020, pa tudi prva uvrstitev hokejistov v elitno skupino SP (2002) in dvakratna na ZOI (2014, 2018). Na klubski ravni pa nastop košarkarjev Olimpije na sklepnem turnirju najboljše četverice (1996/97) in podobno odbojkarjev ACH Volley (2009/10), evropska naslova rokometašev Celja (2003/04) in rokometašic Krima (2000/2001) ter uvrstitev nogometašev Maribora v ligo prvakov (1999/2000, 2014/15). Glede na organizacijsko športno širino slovenski športniki nastopajo v različnih mednarodnih tekmovanjih (svetovnih prvenstvih, svetovnih pokalih, evropskih prvenstvih, kolesarskih etapnih dirkah). V obdobju po osamosvojitvi je v tridesetih letih samostojnosti na SP in EP po podatkih odbora za vrhunski šport OKS-ZŠZ nastopilo 1010 športnikov in športnic, osvojili so 1799 medalj (524 zlatih, 547 srebrnih in 728 bronastih) v 79 panožnih tekmovanjih.

Nekateri slovenski športniki iz vrst slovenske manjšine, živeče v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, so bili člani italijanskih in avstrijskih reprezentanc. *Zamejski šport* ima zametke v slovenskem športnem organiziranju do prve svetovne vojne. Ob koncu prve svetovne vojne in vzpostavljanju novih političnih meja v Evropi je za Slovence zunaj matice nastopilo travmatično obdobje nacionalističnih pritiskov sosedov, ki je pomenilo zaton avtonomnega narodnega življenja. V Kraljevini Italiji so se nacionalistični izpadi proti Slovencem začeli že v letu 1920. Kot smo že poudarili je bil trinajstega julija 1920 požgan tržaški Narodni dom, kjer je bil tudi sedež Tržaškega Sokola, prav tako so bile opustošene telovadnice drugih društev. Slovenci so dejavnost prenesli na šport in športne klube, se organizirali v avtonomni Slovanski športni zvezi, vendar je bila tudi ta skupaj s klubi in kulturnimi organizacijami z vladnim dekretom fašističnih oblasti julija 1927 prepovedana. Slovenski športniki, ki so želeli gojiti šport, so se morali vključiti v italijanske klube in bili poitalijančeni. Po drugi svetovni vojni je bila Slovencem vrnjena pravica narodnega organiziranja. V Italiji je organiziranje slovenskih društev v prvem desetletju po vojni poleg političnih in nacionalnih težav obremenjevalo vprašanje državne razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Konec petdesetih let prejšnjega stoletja je sledil nov val slovenskega športnega organiziranja in delovanja. Med društvi je imel pomembno vlogo tržaški Bor, ki je prevzel nasledstvo Tržaškega Sokola, in učitelj, vaditelj/trener in športni delavec Bojan Pavletič. Klubi so

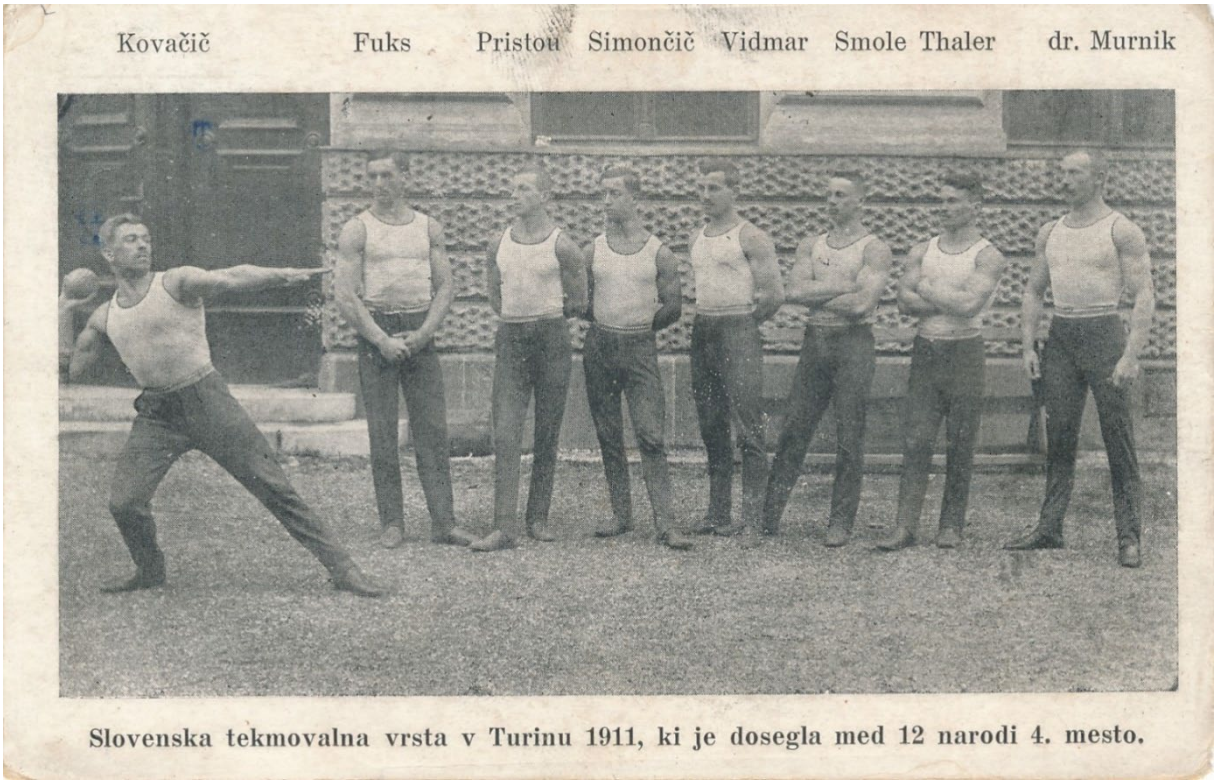
se vključevali v italijanske panožne zveze in tekmovalne sisteme, na drugi strani pa so se decembra 1970 povezali v Združenje slovenskih športnih društev v Italiji. Slovenski zamejski športniki so uspešno nastopili tudi v italijanskih olimpijskih reprezentancah. Med dobitniki olimpijskih odličij sta Jurij Uršič, ki je leta 1964 v Tokiu osvojil srebrno medaljo v dirkališčnem kolesarstvu v zasledovalni vožnji, in Matej Černic, srebrn z odbojkarsko reprezentanco leta 2004 v Atenah. Branko Lakovič (2023) navaja, da je v obdobju po drugi svetovni vojni za italijanske reprezentance nastopilo okrog 170 rojakov in rojakinj, več kot deset pa jih je nastopilo ali pa še nastopa za slovenske reprezentance. Med športniki izpostavi namiznoteniško igralko Sonjo Milič, ki je več kot 80-krat oblekla dres »azzurov«, nato bila trenerka italijanske mladinske reprezentance in odbornica italijanske namiznoteniške zveze.

V Avstriji je slovensko društveno življenje kmalu po koroškem plebiscitu leta 1920 zamrlo, med nacizmom pa je bilo prepovedano. Po drugi vojni se je samostojno društveno življenje obnovilo, to pa je koroškim zamejcem priznal in zagotovil tudi 7. člen Avstrijske državne pogodbe (1955). V prvem valu narodnega oživljanja so se društva junija 1949 povezala v Slovensko fiskulturno zvezo s sedežem v Celovcu. Leta 1978 jo je nadomestila Slovenska športna zveza. Slovenska društva so se včlanila v avstrijske panožne zveze in tekmovanja, posamezniki so bili člani avstrijskih državnih reprezentanc pa tudi olimpijske, denimo »koroški športni čudež« kolesar Peter »Paco« Wrolich in biatlonka Dunja Zdovc, medtem ko je iz zahomškega smučarskega kluba zamejcev, odprtega za obe narodni skupnosti, izšel olimpionik avstrijsko-nemške narodnosti Karl Schnabl, v najnovejšem obdobju pa Daniel Tschofenig, ki je že član avstrijske reprezentance in bil na ZOI 2022, vendar ni nastopil na tekmi. Ob tem lahko poudarimo tudi Tomaža Drumla, ki je bil svetovni mladinski prvak v nordijski kombinaciji (2008) in je pozneje nastopil tudi za slovensko reprezentanco (2017).

***

Ob okrogli dvajsetletnici delovanja OKS-ZŠZ je njegov tedanji predsednik Janez Kocijančič v uvodni »oceni« slovenskega športa poudaril, da slovenski šport v svojo *»državo ni 'vstopil' brez zelo solidne osnove in tradicije, kljub temu pa lahko mirno zapišem, da je svoj pravi razcvet doživel v obdobju samostojne Slovenije«,* kar ponazarjajo medalje z olimpijskih in drugih panožnih tekmovanj okoli vratu dobrih 160 let športnega organiziranja in dediščine ter delovanja mnogih športnikov, odbornikov in entuziastov. Šport se je v stoletju in pol zapisal v slovenski 'DNK'. Mednarodno se je predstavil že prek prvih sokolskih nastopov pred prvo vojno, ko Slovenija kot politična entiteta še ni obstajala, bili so le program Zedinjene Slovenije in narodna ideja o slovenstvu Kranjcev, Koroščev, Štajercev in Primorcev ter prve panožne narodne zveze. Ko je leta 1911 vrsta Slovenske sokolske zveze nastopila na »mednarodni telovadni tekmi« MGZ (danes svetovno prvenstvo) v italijanskem Torinu in izmed osmih nastopajočih zasedla četrto mesto ter bila po točkah blizu tretjeuvrščenim Italijanom, je bil to vrhunski rezultat majhnega in še nepriznanega naroda. Vrnitev domov je spremljal slavnostni večer in po nagovoru staroste SSZ Ivana Oražna je besedo dobil

Viktor Murnik, vodja telovadne vrste. Kot je poudaril in smo ga citirali že v enem prejšnjih poglavij, sokoli uspeha niso dosegli zase, *»temveč za slovenski narod, ta mali, od bližnjih sosedov tako često zasramovani in ponižani, pa od nas s tako vročo ljubeznijo ljubljeni narod, da je ne more izruvati iz naših src nobeno zaničevanje sveta. […] Uspeh v Torinu je uspeh vsega slovenskega naroda, ki ima v sebi tako velik zaklad fizične in moralne moči, da je mogel na polju telesne in nravstvene vzgoje napredovati nerazmerno hitreje nego mnogi drugi dosti večji narodi.«*

Slovenska tekmovalna vrsta v Turinu 1911, ki je dosegla med 12 narodi 4. mesto.

Zgoraj: Prvi zlati medalisti v samostojni Sloveniji: levo veslaški dvojec Iztok Čop in Luka Špik, desno strelec Rajmond Debevec, POI Sydney 2000 (foto Aleš Fevžer).

Spodaj: 'Nemogoče je mogoče': slovenski košarkarji evropski prvaki 2017 (foto Vid Ponikvar/Sportida).

14. LITERATURA

10 let športa v svobodi. Ljubljana: Zveza športov Slovenije, 1955.

25 let ŽŠK HERMES 1919–1944. Ljubljana: Železničarski športni klub Hermes, 1944.

Almanah jugoslovenskog sporta. Beograd: Savez sportskih saveza. B. d.

Baker, William J., *Sports in the Western World*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1988.

Barič Deželak, Vida, *Sokolstvo na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, v: Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Zavod za šport Republike Slovenije Planica, Fakulteta za šport, 2014, 159–176.

Batagelj, Borut, *Izum smučarske tradicije: Kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009.

Bevc, Ladislav, *Spomini.* Ljubljana: Jutro, 2006.

Boulongne, Yves Pierre, *Olimpijski duh Pjera de Kubertena*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.

Boulongne, Yves Pierre, *The presidencies of Demetrius Vikelas and Pierre de Coubertin*, v: The International Olympic Committee-one hundred years 1894–1994. Lausanne: International Olympic Committee, 1994.

Cerer, Tone, *Od Kamnika in Radovljice do Szegeda*, v: SK Ilirija v tridesetem letu obstoja 1940. Ljubljana: Sportni klub Ilirija, 1940, 11–13.

Costa, Etbin Henrik, *Nekoliko besed o telovadstvu*. Ljubljana: 1864.

Coubertin, Pierre de: *Olympism*, Selected Writings (ur. Norbert Müller). Lausanne: International Olympic Committee, 2000.

Cunliffe, Barry, *Rimljani.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.

Čirić, Aleksandar, *Igre u Olimpiji*. Beograd: Vreme, 1996.

Čuk, Ivan, Vest, Leo Aleks, *Prevarani sokoli*. Ljubljana: Študijski center za spravo, 2017.

Dixon, J. G., McIntosh, P. C., Munrow, A. D., Willetts, R. F., *Landmarks in the History of Physical Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.

Dolenc, Ervin, *Kulturni boj*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

Dve kolesi in par nog (ur. B. Brovinsky; avtorji besedil B. Brovinsky, D. Oblak, B. Batagelj, T. Pavlin, M. Knez). Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Enciklopedija fizičke kulture. Zagreb: Jugoslovanski leksikografski zavod, 1975–1977.

Encyclopedia of World Sport (ur. D. Levinson & K. Christensen). Santa Barbara & Denver & Oxford: ABC-CLIO, 1996.

Gillet, Bernard, *Povijest sporta*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1970.

Golden, Mark, *Sport and Society in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Golob, Nataša, *O srednjeveških igrah in smehu*. Ljubljana: Založba Mladika, 1995.

Gregorka, Boris, *Zlata doba slovenskega sokolstva*. Ljubljana: Gimnastična zveza Slovenije, 1991.

Grošelj, Nada, *Antični pogled na olimpijske igre*, Monitor ISH, 2006, 1, 7–25.

Gutmann, Allen, *Games and Empires*. New York: Columbia University Press, 1994.

Herodot, *Zgodbe*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Jajčević, Zdenko, *Povijest športa i tjelovježbe*. Zagreb: Društveno veleučilište, Kineziološki fakultet, 2010.

Jugoslavenski sport 1933, Godišnjak Saveza sportskih saveza Kraljevine Jugoslavije. Zagreb: 1933.

Knol, Vinko, *Stanje šolske telesne vzgoje v šolskem letu 1952/53 in učni načrti*, Vodnik, 1954, 8–10, 232–241.

Kolar, František, *Miroslav Tyrš – ustanovitelj Sokola*, v: Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Zavod za šport Republike Slovenije Planica, Fakulteta za šport, 2014, 25–35.

Konstantinos, Georgiadis, *Olympic Revival*. Atene: Ekdotike Athenon, 2004.

Kos, Dušan, *Turnirska knjiga Gašperja Lamberga: Čas bojevnikov*. Ljubljana: Viharnik, 1997.

Leksikon Antika. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Lubej, France-Drejče, *Odločitve: Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.

Mal, Josip, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957.

Mandell, Richard D., *Sport, a cultural history*. New York: Columbia University Press, 1984.

Matič, Dragan, *Pretep v Šantlovi veži*, Zgodovina za vse, 1999, 1, 13–25

Mechikoff, Robert A., *A History and Philosophy of Sport and Physical Education: From Ancient Civilations to the Modern World* (6th ed.). New York: McGraw Hill, 2014.

Mikša, Peter, Ajlec, Kornelija, *Slovensko planinstvo*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.

Miller, Stephen G., *Ancient Greek Athletics*. New Haven and London: Yale University Press, 2004.

Murnik, Viktor, *Ustanovitev prvega slovenskega telovadnega društva in nekaj njegove zgodovine*, Vodnik, 1951, 5–6, 125–146.

Naši olimpijci (ur. M. Račič, T. Levovnik). Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez, Klub slovenskih olimpijcev, 2012.

Novakov, *Prvo slovensko sportno društvo v Mariboru*, v: 10 let I. SSK Maribor 1919–1929. Maribor: I. slovenski sportni klub Maribor, 17–18.

Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez 1991–2011: Športna zgodba, stkana iz dejavnosti tisočev (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez, 2011.

Pagon, Neda, *Beseda o družbenosti in društvenosti*, v: Društvena in klubska kultura v Sloveniji (ur. A. Brglez, B. Vogrinec). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 9–25.

Pavletič, Bojan, *Sokoli Tržaškega Sokola*. Trst: Združenje slovenskih športnih društev v Italiji, 2004.

Papler, Albert, *90 let stare zgodbe, ki niso čisto zlagan*e, Vodnik, 1951, 5-6, 115-125.

Pavlin, Tomaž, *»Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2006.

Pavlin, Tomaž, Mikša, Peter, *»Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave«*, v: Slovenke v moderni dobi (ur. P. M. Tominšek et al.). Ljubljana: Muzej novejše zgodovine, 2012, 106–115.

Pavlin, Tomaž, *»Ženska … ne potrebuje telovadbe, ostane naj v kuhinji in pri … domačem ognjišču«*, v: Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja zgodovinarjev (ur. A. Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, 125–132.

Pavlin, Tomaž, *Antične olimpijske igre*, Šport, 1996, 2–3, 38–42, in 4, 27–32.

Pavlin, Tomaž, *Moderna olimpijska tekmovanja – odmev antičnega atleta?,* Keria, 2015, 1, 86–99.

Pavlin, Tomaž, *Ni pomembno zmagati, pač pa dobro se boriti ali slovenska olimpijska pot*, v: Sabljanje: veščina, tradicija, šport (ur. S. Pörš, J. Podpečnik). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, 89–100.

Pavlin, Tomaž, *Olimpijstvo do leta 1914*, v: Sabljanje: veščina, tradicija, šport, (ur. S. Pörš, J. Podpečnik). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, 37–46.

Pavlin, Tomaž, *»Športna zgodba, stkana iz dejavnosti tisočev«: osamosvojitev in šport, tranzicija in dileme*, v: Četrt stoletja Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja (ur. M. Šorn, J. Gašparič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, 85–95.

Pavlin, Tomaž, *»Dajati pobudo, navad in priložnost pravilnim telesnim vajam«,* Šport, 2013, 3–4, 44–51.

Pavlin, Tomaž, *»Naša naloga, smer in cilj«: idejne osnove sokolske misli in vzgoje*, Prispevki za novejšo zgodovino, 2009, 1, 81–92.

Pavlin, Tomaž, *Jugoslovanski Sokol*, v: Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Zavod za šport Republike Slovenije Planica, Fakulteta za šport, 2014, 100–133.

Pavlin, Tomaž, *Sokolstvo na Slovenskem*, v: Ko je Soko, taj je Jugosloven (ur. N. Knežević). Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2016, 27–78.

Pavlin, Tomaž, *Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije*, Prispevki za novejšo zgodovino, 2002, 1, 55–73.

Pavlin, Tomaž, *»Pri nas je ta panoga sporta še docela neznana«*, Zgodovina za vse, 999, 2, 83–98.

Pavlin, Tomaž, *»Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo«*, Zgodovina za vse, 2001, 2, 43–62.

Pavlin, Tomaž, *»Primorska omladina noče stati ob strani«: Primorci in šport v Ljubljani 1920–1941*, v: Migracije in slovenski prostor od antike do danes (ur. P. Štih, B. Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 328–345.

Pavlin, Tomaž, *Svetovni rekord dosežen v Sloveniji: ob 60-letnici smučarskega skoka prek 100 metrov*, Kronika, 1996, 1, 79–85.

Pavlin, Tomaž, *Športne organizacije v Ljubljani do druge svetovne vojne v luči pravilnikov in statistike*, Kronika, 2002, 3, 385–403.

Pavlin, Tomaž, *Oris športne aktivnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, Šport, 1995, 4, 33–36.

Pavlin, Tomaž, *Oris razvoja celjske telesne kulture in športa po drugi svetovni vojni*, v: Iz zgodovine Celja, zv. 5 (ur. M. Počivavšek). Celje: Muzej novejše zgodovine, 2006, 241–256.

Pavlin, Tomaž, *Šport v »Kozlerjevem vrtu«: razvoj športnih igrišč pod Cekinovim gradom in ob njem*, Kronika, 2007, 3, 469–484.

Pavlin, Tomaž, *Ljubljanska športna pot do Olimpije*, v: Olimpija 1995–2005 (ur. O. Giacomelli). Ljubljana: Akademska športna zveza Olimpija, 2007, 18–27.

Pavlin, Tomaž, *»Dvorana Tivoli, nov utrip Ljubljane«*, v: Skupaj smo trenirali, tekmovali, zmagovali, se rekreirali, zabavali in skupaj dočakali 50 let hale Tivoli!: 1965–

2015 združeni v hramu športa (ur. O. Giacomelli, M. Sever). Ljubljana: Javni zavod Šport, 2016, 9–17.

Pavlin, Tomaž, *Športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva*, v: Društvena in klubska kultura v Sloveniji (ur. A. Brglez, B. Vogrinec). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 121–147.

Pavlin, Tomaž, *Vloga in razvoj športa in Fakultete za šport pri oblikovanju slovenske državotvornosti*, v: Vloga Univerze v Ljubljani pri preoblikovanju naroda v državo (ur. I. Lukšič). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2019.

Perišić, Đorđe, *Naši olimpijci od Štokholma do Solt Lejk Sitija*. Beograd: DTA Trade, 2003.

Pernišek, France, Zgodovina slovenskega Orla. Buenos Aires: 1989.

Petindvajsetletnica Sokola 1863–1883 (avtor besedila E. Lah). Ljubljana: 1888.

Podpečnik, Jože, *Ljubljanski Sokol in slovensko sokolsko gibanje do prve svetovne vojne*, v: Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Zavod za šport Republike Slovenije Planica, Fakulteta za šport, 2014, 8–24.

Podpečnik, Jože, *Športna kariera sabljaškega mojstra Rudolfa Cvetka*, v: Sabljanje: veščina, tradicija, šport (ur. S. Pörš, J. Podpečnik). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, 27–36.

Polič, Zoran, *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda.* Ljubljana: Polet, 1952.

Pörš, Simona, *Rihard Verderber (1884–1955)*, v: V Sabljanje: veščina, tradicija, šport (ur. S. Pörš, J. Podpečnik). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, 55–58.

Radan, Živko, *Pregled historije tjelesnog vježbanja i sporta*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

Repe, Božo, *S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Rudolf Cvetko (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez, Slovenska olimpijska akademija, Fakulteta za šport, 2002.

Rupel, Aldo, *Telesna kultura med Slovenci v Italiji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1981.

Rus, Veljo, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa.* Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1992.

Rutar, Miloš, *Sodelovati in zmagati*. Ljubljana: Borec, 1986.

Slovan 1913–1983 (ur. M. Rožanc). Ljubljana: Zveza športnih društev Slovan, 1983.

Slovenska kronika XIX. stoletja: 1800–1860, 1861–1883, 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2001–2003.

Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941, 1941–1995. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996.

Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1991 (ur. J. Fischer et al.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.

Sovre, Anton, *Stari Grki*. Ljubljana: Slovenska matica, 2002.

Spominski zbornik Slovenije: Ob 20-letnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana: 1939.

Srebrne igre 1984 (ur. A. Zupanec Bajželj, M. Hakl Saje; pisci besedil T. Pavlin, T. Curk, M. Hakl Saje, A. Zupanec Bajželj, D. Kaučič). Ljubljana: Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije, Muzej športa, 2024.

Stariha, Gorazd, Začetek ustavnega življenja in ljubljanska policija, Kronika, 2002, 3, 327-342.

Stepišnik, Drago, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

Stepišnik, Drago, *Stanko Bloudek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Stepišnik, Drago, *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1974.

Struna, Lavoslav, *Razvoj sporta u Sloveniji*, Nova Evropa, 1923, 5, 126–132.

Svetovna zgodovina (gl. ur. G. Böing). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.

Swaddling, Judith, *The Ancient Olympic Games*. Austin: University of Texas Press, 1999.

Šafarič, Aleš, *Sokolstvo in rekatolizacija*, v: Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja (ur. T. Pavlin). Ljubljana: Zavod za šport Republike Slovenije Planica, Fakulteta za šport, 2014, 65–83.

Šugman, Rajko, *Prelomno obdobje slovenskega športa 1988–1994*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 1999.

Ulaga, Drago, *Telesna vzgoja, šport in rekreacija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Vazzaz, Jelica: *Dr. Viktor Murnik - Ata*. Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije-Združenje športnih zvez, Slovenska olimpijska akademija, 1997.

Vodopivec, Peter, *O narodnem in političnem organiziranju*, v: Društvena in klubska kultura v Sloveniji (ur. A. Brglez, B. Vogrinec). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 33–65.

Vernant, Jean-Pierre, *Začetki grške misli*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1986

Webber, Max, *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1988.

Zalar, Franc, *Ljubljansko društvo ostrostrelcev*, v: Poslikane tarče (ur. J. Mesesnel). Ljubljana: Mestni muzej, 1980.

Zaletel, Vinko, *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1933.

Završni izvještaj Sarajevo '84, Yugoslavia 8.–19. 2. 1984. Sarajevo: Organizacioni komite XIV. Zimskih olimpijskih igara Sarajevo 1984.

Zamejski šport (priloga, ur. T. Pavlin; pisci besedil S. Poljšak, I. Peterlin, A. Rupel, B. Lakovič, M. Tul, I. Lukan, S. Rustja, S. Eöry, T. Pavlin), Šport, 2023, 3-4, 189-236.

Zbornik 100 let MŠD Branik: ŠD Maribor, I. SSK Maribor, SŠD Polet, MŠD Branik 1900–2000 (ur. Z. Gomzi). Maribor: Mariborsko športno društvo Branik, 2000.

Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik, Filozofska fakulteta,1994.

SEZNAM KRATIC

ANZ – Avstrijska nogometna zveza

AŠK, AOK – Akademski športni klub, Akademski odbojkarski klub

CONI – Italijanski olimpijski komite

ČSZ - Češka sokolska zveza

DIF – Državni inštitut za fizkulturo

EP, SP – evropsko prvenstvo, svetovno prvenstvo

FD – fizkulturno društvo

FOS - Fizkulturni odbor Slovenije

FZS, FZJ – Fizkulturna zveza Slovenije, Fizkulturna zveza Jugoslavije

FŠ – Fakulteta za šport

GILL - Gioventù Italiana Littorio di Lubiana

GZS – Gimnastična zveza Slovenije

HAŠK – Hrvatski akademski športni klub

HŠZ – Hrvaška športna zveza

I. FASC – Erste Fussball und Athletik Sport Club

I. SSK – Prvi slovenski sportni klub

I. ŽTD – Pvo žensko telovadno društvo

JLA – Jugoslovanska ljudska armada

JNS – Jugoslovanska nacionalna stranka

JNZ – Jugoslovanska nogometna zveza

JOO, JOK – Jugoslovanski olimpijski odbor, Jugoslovanski olimpijski komite

JOZ – Jugoslovanska orlovska zveza

JSZ – Jugoslovanska sokolska zveza

JZSZ – Jugoslovanska zimsko-sportna zveza

KSBL – Klub slovenskih biciklistov Ljubljana

LNP – Ljubljanska nogometna podzveza

LSK – Ljubjanski sportni klub

MGZ (FIG) – Mednarodna gimasntična zveza (Federation International de Gymnastique)

MOK – Mednarodni olimpijski komite

OF, NOB – Osvobodilna fronta, Narodnoosvobodilna borba

OI, POI, ZOI – Olimpijske igre, Poletne olimpijske igre, Zimske olimpijske igre

OKS, OKS-ZŠZ – Olimpijski komite Slovenije - Združenje športnih zvez

OPL – Olimpijski pododbor Ljubljana

RG – Rohrschützen Gesellschaft

SHS – Srbov, Hrvatov, Slovencev

SKJ – Sokol Kraljevine Jugoslavije

SKSZ – Slovenska krščansko-socialna zveza

SPD – Slovensko planinsko društvo

SSZ – Slovenska sokolska zveza

SZL – Sportna zveza Ljubljana

ŠZS – Športna zveza Slovenije

VŠTK – Visoka šola za telesno kulturo

ZFO – Zveza fantovskih odsekov

ZTKOS – Zveza telesnokulturnih organizacij Slovenije

ZTO – Zveza telovadnih odsekov

ŽŠK, SK, ASK – Železničarslki športni klub, Sportni klub, Akademski sportni klub

IMENSKO KAZALO

Abramič Jermej
Abulnar Franc
Aljaž Jakob
Ambrožič Miroslav
Amoros Francisco
Antosiewicz Edvard
Apih Milan
Arnold Thomas
Badjura Rudolf
Balck Victor
Ban Rafael
Basedow Johan Bernhard
Batjel Fran
Belak Stane
Benčan Matija
Berce Janko
Bergant Evgen
Bernik Fani
Bernot Alenka
Betetto Evgen
Bevc Ladislav
Bleiweis Karel
Bloudek Stanko
Bohinc Viktor
Božič Marjan
Božić Stipe
Brookes William Penny
Bučar Franjo
Budinek Vojteh
Buratti Giovani
Cerar Miro
Cerer Tone
Cimperman Marija
Coloretto Viktor
Costa Etbin Henrik
Coubertin Pierre de
Cuderman Alenka
Cvetko Rudolf
Černe Anica
Černic Matej
Čižman Albin
Čop Franci
Čop Iztok
Daneu Ivo
Debelak Matjaž
Debelak Mira Marko
Debevec Rajmond
Dečak Milan
Derganc Stane
Djukić Svetozar
Dornik Polona
Drenik Bojan
Druml Tomaž
Edström Sigfrid
Elsner Marko
Erjavec Francka
Finžgar Rudi
Forte Miroslav
Franko Jure
Fügner Jindrich
Fuks Karel
Gangl Engelbert
Gnidovec Ante
Gorec Joso
Gorišek Janez
Gorišek Lado
Gregorka Boris
Grilec Konrad
Guts-Muths Johann Christoph Friedrich
Hafner Anica
Hlastan Slavko
Hribar Tuša
Jahn Friedrich Ludvik
Jaklič Josip
Jan Žan
Janša Joško
Jauševec Mima
Jelovac Vinko
Jentl Bernard
Jerman Milan
Jesih Pavla
Jirkovsky Jaroslav
Jug Anton
Jug Klement
Justin Boris
Kajzelj Josipina
Kajzer Vladimir
Kalipatejra
Kandare Fran
Katanec Srečko
Kermavner Ivan
Keržan Ančka
Keržan Olga
Killanin Michael
Kiniska
Klemenčič Jože
Knol Vinko
Kobljar Karel
Kocijančič Janez
Kolb Anton
Komac Dušica
Koroibos
Korošec Anton
Korpa Ištvan
Kosmatin Josip
Kovačič Ema
Krese Leopold
Krevs Ive
Kristančič Boris
Križ Marija
Križaj Bojan
Kropivnik Rudolf
Lakota Peter
Lamberg Gašper
Leonid
Levovnik Tomo
Ling Per Henrik
Lorger Stanko
Lubej Franjo
Lubej Janez
Luxa Marjan
Mahnič Anton
Malej Tone
Mandič Štefan
Marinko Miha
Mencinger Alfonz
Mencinger Karel
Mujkič Sadik
Milon
Murnik Ivan
Mužina Ada

Nachtegall Fredericus Franciscus
Nagy Marinka
Nahlik Maks
Novšak Albin
Oblak Brane
Oman Anica
Oražen Ivan
Oswald Miha
Pavčič Janez
Pestalozzi Johan Heinrich
Petek Franci
Petrič Borut
Petriček Peter
Piber Ivan
Pivko Ljudevit
Podgornik Dušan
Podkubovšek Slavko
Podlesnik Ivan
Podpac Marta
Polič Zoran
Poljšak Rudi
Ponikvar Fanči
Popović Laza
Porenta Janez
Praček Ciril
Prebilič Stane
Prelog Matija
Prešeren Bojan
Pribovšek Ančka
Primožič Josip
Pristov Josip
Pukl Andrej
Pustišek Ivko
Pustišek Marta
Pušnik Rolando
Puterle Franc
Rajgelj Ernest
Rambaldoni Vittorino de
Ravnihar Vladimir
Ravnik Franc
Rupnik Lidija
Rus Josip
Samaranch Juan Antonio
Sancin Danilo
Sancin Ivo
Senčar Dušan
Simončič Vlado
Skalar Elza
Sket Milena
Skrbinšek Miloš
Sloan William
Smolej Franc
Stamejčič Draga
Starič Ludvik
Stegu Lili
Sterle Janez
Steržaj Miro
Strel Boris
Struna Lavoslav
Svet Mateja
Šantel Duša
Šercer Miro
Šiškovič Albin
Škarja Tone
Šlibar Jože
Šolar Josip
Špik Luka
Štefe Janko
Štremfelj Andrej
Štrukelj Marjan
Štukelj Leon
Šugman Rajko
Šumi Peter
Švigelj Zdenko
Tavčar Franja
Tavčar Ivan
Tavčar Stanko
Teran Janez
Tominšek Fran
Trček Stanko
Tuma Henrik
Tyrš Miroslav
Ulaga Drago
Urbanc Boris
Uršič Jurij
Vadnov Josip
Vazzaz Jelica
Vecko Edvard
Verderber Rihard
Vesely Vaclav
Vidmar Stane
Vikelas Dmetrius
Vilfan Draško
Vilfan Peter
Vrunč Franjo
Wrolich Peter
Zajc Ludvik
Zaplotnik Nejc
Zdovc Dunja
Zdovc Jure
Zupan Ivo
Žilič Stanko
Žitnik Ludvik
Žižek Ciril
Žorga Aljoša